

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІДОКРЕМЛЕНИЙ СТРУКТУРНИЙ ПІДРОЗДІЛ
ЗВО «ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ
«УКРАЇНА» РІВНЕНСЬКИЙ ІНСТИТУТ»
РІВНЕНСЬКИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ УНІВЕРСИТЕТУ «УКРАЇНА»
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ «РІВНЕНСЬКА МЕДИЧНА АКАДЕМІЯ»
РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «НОСИТЕЛІ МИРУ»
ЦЕНТР ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
РІВНЕНСЬКОГО ІНСТИТУТУ УНІВЕРСИТЕТУ «УКРАЇНА»
ШКОЛА ВОЛОНТЕРІВ РІВНЕНСЬКОГО ІНСТИТУТУ УНІВЕРСИТЕТУ «УКРАЇНА»

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ

ХІ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО:
ЕКОНОМІЧНИЙ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК»

26-27 березня 2024 року

м. Рівне

Людина і суспільство: економічний та соціокультурний розвиток: збірник тез доповідей XI Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Рівне, 26-27 березня 2024 року) / укладачі Колісник В., Позднякова Т. / за ред.: Т. Макух, Н.Харченко. Рівне: РІУУ, 2024. 383 с.

Рецензенти:

Оксентюк Н.В., к.психол.н, професор кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»;

Юзик О.П., д.пед.н., професор кафедри інформаційно-комунікаційних технологій та методики викладання інформатики Рівненського державного гуманітарного університету.

Збірник тез доповідей XI Всеукраїнської науково-практичної конференції «Людина і суспільство: економічний та соціокультурний розвиток» містить напрацювання здобувачів вищої освіти, педагогічних та науково-педагогічних працівників.

Розрахований на науковців, фахівців у галузі економіки, соціальної роботи, психології, гуманітарних дисциплін, здобувачів освіти ЗВО, зацікавлених осіб з питань економічного та соціального розвитку соціуму.

Матеріали друкуються в авторській редакції, мовою оригіналу. Відповідальність за фактичні помилки, достовірність і точність інформації, автентичність цитат, плагіат, правильність фактів та посилань несуть автори.

З М І С Т:

СЕКЦІЯ 1

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ
ЕКОНОМІКИ, ОБЛІКУ ТА ФІНАНСІВ В УКРАЇНІ

<i>М. Прохорова, А. Лотарєв.</i> ЕКОНОМІЧНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ: ПОТОЧНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ	8
<i>В. Рубан.</i> ЦИФРОВА ЕПОХА, ЄДИНИЙ ЦИФРОВИЙ РИНОК ТА ЕКОНОМІКА МАЙБУТНЬОГО	12
<i>К. Клименко, Н. Ухналь.</i> ІНВЕСТИЦІЙНІ ДРАЙВЕРИ РЕКОНСТРУКЦІЇ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	17
<i>В. Хомич.</i> ПРИМУСОВЕ СПИСАННЯ КОШТІВ У АСВП	22
<i>С. Сидоришин, А. Власюк.</i> МЕТОДИ ОЦІНКИ ПЛИННОСТІ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ	26
<i>І. Кучерешко, О. Ушакова.</i> УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ	32
<i>Ю. Колодич, К. Шевчук.</i> БЕНЧМАРКІНГ В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ: СТРАТЕГІЇ ДЛЯ КОНКУРЕНТНОЇ ПЕРЕВАГИ	34
<i>А. Полховський, Т. Макух.</i> ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ДЕФОЛТУ КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ	40
<i>В. Берлінець, Т. Макух.</i> ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ	45
<i>О. Слесарчук.</i> ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНИХ РЕСУРСІВ	52
<i>В. Григорович, В. Рубан.</i> ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГАЛУЗЕВИХ РИНКІВ	54
<i>Б. Євушко, Т. Макух.</i> ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ СТРАТЕГУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА ЧЕРЕЗ РЕАЛІЗАЦІЮ РОЛІ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ	57
<i>О. Бесараба, Т. Макух.</i> ОРГАНІЗАЦІЯ АНАЛІЗУ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ПОЗИЧАЛЬНИКА	64
<i>О. Река, В. Рубан.</i> ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БУДІВЕЛЬНИХ ПРОЕКТІВ НЕОБХІДНИМИ МАШИНАМИ ТА МЕХАНІЗМАМИ	70
<i>М. Назарчук, Т. Макух.</i> ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ЕТАПІВ СЦЕНАРНОГО ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ	75

Я. Ковальчук. ПРИНЦИПИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ МАРКЕТИНГУ	79
Ю. Панцюк, Л. Матвійчук. МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ ОСНОВНИМИ ЗАСОБАМИ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ	82
С. Пилипака, Т. Макух. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	87
В. Бутринський, Т. Макух. ЕКОНОМІЧЕНА СУТНІСТЬ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ	91
О. Білоборода, Л. Матвійчук. ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ НА ПІДПРИЄМСТВІ	97
Б. Дарчук, Т. Макух. ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА	101
А. Оліфірук. ЗНАЧЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ПІДПРИЄМСТВІ ПІД ЧАС КРИЗИ	105
С. Крижовець, Т. Макух. КРИТЕРІЇ НАЛЕЖНОЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ.	108
Д. Олещенко, Е. Опанасюк. РОЛЬ ТНК У ФОРМУВАННІ ТРАНСКОРДОННИХ ГРОШОВИХ І ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	112
О. Басюк. ЗАГАЛЬНИЙ СТАН ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ, ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	120
І. Пилипенко. СПЕЦИФІКА МЕХАНІЗМУ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ	127
Н. Прохорова. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУЦІЙ УПРАВЛІННЯ ІМПАКТ-ІНВЕСТУВАННЯМ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	131

СЕКЦІЯ 2

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

В. Вронська. КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД ТА ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ФАХІВЦЯ ПРОФЕСІЙ ТИПУ «ЛЮДИНА-ЛЮДИНА»	137

<i>Т. Черніговець.</i> ІНФОРМАЦІЙНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЄКТИ БІБЛІОТЕК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	140
<i>Т. Черніговець, О. Недзвецька.</i> ІНФОРМАЦІЙНІ ТА СОЦІАЛЬНО- КУЛЬТУРНІ ПРОЄКТИ БІБЛІОТЕК В УМОВАХ ВІЙНИ	147
<i>Л. Смольська.</i> СОЦІАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я – ЦІННІСНИЙ ОРІЄНТИР МОЛОДІЖНИХ ПРАЦІВНИКІВ	154
<i>І. Хмеляр, Л. Кушнір, В. Ткач.</i> ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО- ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН	161
<i>С. Ксьондзик.</i> СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ, ЯК ОСНОВНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ПІД ЧАС ВІЙНИ	171
<i>Н. Чорнобрива, І. Корецька, В. Вронська.</i> СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ	176
<i>Ю. Косей, В. Вронська.</i> РОЛЬ ВОКАЛІЗАЦІЇ У СПІЛКУВАННІ ТА СОЦІАЛЬНІЙ ПІДТРИМЦІ У РІЧИЩІ ПОЛІВАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ	184
<i>Л. Хазова, Л. Юрчук.</i> СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ	196
<i>Р. Федорчук, О. Козлинець.</i> ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВОЇ ЯКОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ	200
<i>А. Заборський, О. Юзик.</i> СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК СОЦІАЛЬНА ПОСЛУГА	212
<i>І. Збирун, О. Юзик.</i> СУПРОВІД ЗАМІСНОЇ КРОВНОЇ СІМ'Ї: ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	215
<i>О. Вронський.</i> ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ І ВИХОВАННІ ДІТЕЙ З ООП	220

СЕКЦІЯ 3

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТА РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

<i>Л. Савчук.</i> ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ	230
<i>М. Іващенко, Л. Снівак.</i> ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ І КРИЗА ЖИТТЄВИХ ВТРАТ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ	234
<i>Н. Харченко, Л. Савчук.</i> ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ НАДАННЯ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛИМ	239

<i>О. Живюк, О. Юзик.</i> ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	243
<i>Т. Позднякова, Л. Савчук.</i> ВПЛИВ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ НА СОЦІАЛЬНУ АДАПТАЦІЮ ТА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	248
<i>С. Ващук, Л. Юрчук.</i> ПСИХОЛОГІЧНІ ФЕНОМЕНИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ	252
<i>Л. Кушнерук, О. Юзик.</i> АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ	255
<i>В. Колісник, Л. Савчук.</i> ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДЛІТКІВ ТА КРИЗА ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	259
<i>І. Кононенко, Л. Юрчук.</i> ТРЕНІНГ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ЯК МЕТОД АКТУАЛІЗАЦІЇ ВНУТРІШНІХ РЕСУРСІВ ОСОБИСТОЇСТІ	264
<i>О. Якимчук, Л. Юрчук.</i> СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК	266
<i>Е. Аскеров, Л. Юрчук.</i> КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ІНТЕГРАЛЬНА ЯКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ	269
<i>Г. Сичак, Т. Макух.</i> ПРИЧИНИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	275
<i>О. Саранчук, Л. Савчук.</i> САМОВИЗНАЧЕНІСТЬ ПІДЛІТКІВ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ	280
<i>В. Скуренко, Л. Смольська.</i> КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВИЙ ПІДХІД У ПСИХОКОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ	286
<i>Д. М'яснікова, Л. Смольська.</i> ПСИХОЛОГІЧНА РЕІНТЕГРАЦІЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ	291
<i>А. Степанова, Л. Смольська.</i> СТРАХИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПЕРІОД ВІЙНИ ТА ЇХ КОРЕКЦІЯ	299
<i>Ю. Фурман, Л. Смольська.</i> ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПРИ ДЕЗАДАПТИЦІЙНИХ РОЗЛАДАХ У ВІЙСЬКОВИЙ ПЕРІОД	304
<i>В. Реник, Н. Оксентюк.</i> ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ ТА ПРОЯВУ ТРИВОЖНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	308
<i>О. Яїцька, Л. Смольська.</i> ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ПРИ МАСКОВАНИХ ДЕПРЕСІЯХ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ В УКРАЇНІ	311
<i>Р. Кашевський, Л. Савчук.</i> ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОЯВУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	316
<i>В. Здоровецький, Л. Юрчук.</i> ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ТРИВОЖНОСТІ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ	319

<i>О. Альошина, Л. Юрчук.</i> СУТНІСТЬ МОТИВАЦІЇ ПІДЛІТКІВ	324
<i>Н. Фурманець, В. Вронська.</i> ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	327
<i>Д. Войтович, В. Вронська.</i> ТЕХНІКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ САМОДОПОМОГИ НА ШЛЯХУ ПОДОЛАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ КРИЗИ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ	330
<i>С. Тимошишин, Л. Юрчук.</i> ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТА ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ	335
<i>Р. Федорчук, Р. Козлинець.</i> ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВОЇ ЯКОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ	340
<i>П. Кулешов, О. Альошина.</i> ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ СІМЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ	352

СЕКЦІЯ 4

Україна У СВІТОВОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРІ: МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Н. Харченко.</i> ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОБОТИ З ІНФОРМАЦІЄЮ	356
<i>А. Навратюк, Л. Юрчук.</i> ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА	359
<i>Н. Резніченко.</i> СУЧАСНИЙ СТАН УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ	362
<i>К. Собко.</i> МЕТОДИ І ФОРМИ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	365
<i>Р. Власов.</i> НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ЯК ОБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ	367
<i>А. Мостіпан, О. Галицька.</i> ВІЙНА: ЖОРСТОКА РЕАЛЬНІСТЬ СЬОГОДЕННЯ	373

СЕКЦІЯ 1
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВІДНОВЛЕННЯ
ЕКОНОМІКИ, ОБЛІКУ ТА ФІНАНСІВ В УКРАЇНІ

УДК: 339.9(477)

Прохорова Марина Едуардівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного менеджменту Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Лотарєв А.Г., кандидат наук з державного управління, доцент кафедри міжнародного бізнесу Вищого навчального закладу Університет економіки та права «КРОК»

**ЕКОНОМІЧНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ: ПОТОЧНИЙ СТАН
ТА ПЕРСПЕКТИВИ¹**

Українська економіка переживає надзвичайно складний період, стикаючись з комплексом проблем, зумовлених військовою агресією росії та геополітичною нестабільністю. Розвиток ситуації суттєво гальмується руйнуванням інфраструктури, деградацією виробничого потенціалу та обмеженнями в аграрному секторі. Нестабільність, що спричинена війною, негативно впливає на інвестиційний клімат та робить Україну менш привабливою для ведення бізнесу, що негативно впливає на економічне зростання.

Інвестиційна привабливість розуміється як комплексна характеристика, що відображає умови економічної діяльності та фактори, що на неї впливають.

На сьогоднішній день ключовими факторами, що відображають стан інвестиційної активності є:

Рівень розвитку продуктивних сил: Україна має значний потенціал у багатьох галузях, таких як сільське господарство, виробництво, інноваційні

технології та інші. Однак військовий конфлікт та геополітична нестабільність гальмують розвиток цих секторів та обмежують їхні можливості.

Рівень розвитку інвестиційного ринку: Наразі інвестиційний ринок України переживає період адаптації до нових умов та постійної нестабільності. Відновлення довіри інвесторів до ринку є однією з ключових вимог для стабілізації економіки.

Рівень розвитку фінансово-кредитної системи: Нестабільність в країні впливає на фінансову систему, ускладнюючи доступ до кредитів та інших фінансових ресурсів, необхідних для розвитку бізнесу та інвестицій.

Розвиток національного законодавства та нормативної бази: Україна активно працює над вдосконаленням законодавства та створенням сприятливого регуляторного середовища для бізнесу та інвестицій. Проте відновлення довіри до правової системи є однією з важливих умов для залучення інвестицій.

Прозорість: Недостатня прозорість у владних структурах та відсутність ефективного механізму боротьби з корупцією є серйозними перешкодами для інвестиційного клімату.

Умови для здійснення інвестиційної діяльності іноземними інвесторами: Налагодження сприятливого середовища для іноземних інвесторів є ключовим завданням для відновлення інвестиційного потенціалу України. Для цього потрібно забезпечити стабільність у країні, захист прав інвесторів та створення конкурентних умов для бізнесу.[3]

Тому, незважаючи на складнощі, які супроводжують українську економіку, країна проявляє впевнені кроки у напрямку відновлення та реформ.

Зусилля уряду та активність різних суспільних груп спрямовані на вирішення проблем, що виникають в умовах війни та економічних викликів.

Економіка України у 2023 році:

➤ ВВП: Реальний ВВП у IV кварталі 2023 року зріс на 6,5% р/р, відновлення реального ВВП було недостатнім для компенсації падіння економіки першого року війни

- Фіскальна політика: Дефіцит Зведеного бюджету склав 27% ВВП.
- Приватний сектор: Приріст реальної зарплати +3,5%.
- Оборонний сектор: Видатки на оборону сягнули 31% ВВП.
- Промисловість: Державні замовлення підтримали ОПК.
- Зовнішня торгівля: Експорт товарів і послуг зменшився на 11,6%.
- Монетарна сфера: Висока вартість банківських кредитів.[1]

Ключові моменти:

- Економіка України демонструє стійкість, але війна продовжує негативно впливати.
- Відновлення економіки потребує значних інвестицій.
- Держава відіграє ключову роль у підтримці економіки. [4]

Зокрема, в Україні активно розробляються та впроваджуються програми реконструкції та модернізації інфраструктури, спрямовані на відновлення та покращення дорожньо-транспортної мережі, енергетичного сектору, комунальних послуг та інших сфер. Крім того, проводяться заходи зі стимулювання інвестиційної активності, зокрема, шляхом спрощення адміністративних процедур та поліпшення інвестиційного клімату.

Зростання інвестиційної привабливості України є ключовим аспектом стратегії економічного відновлення країни. Важливою складовою цього процесу є залучення зарубіжних інвестицій, які можуть стимулювати розвиток важливих секторів економіки та сприяти стабілізації фінансового стану країни.

Новації в законодавстві, спрямовані на захист прав інвесторів та створення сприятливого бізнес-середовища, також відіграють важливу роль у залученні інвестицій та зміцненні інвестиційного клімату.

Економічне відродження України представляє собою складний процес, який визначається рядом ключових факторів. Один із найважливіших

чинників – це швидкість завершення війни. Поновлення мирного життя та відновлення територіальної цілісності сприятимуть стабілізації ситуації та сприятимуть розвитку економіки.

Другим важливим аспектом є масштаби міжнародної допомоги. Підтримка союзників, партнерів та міжнародних організацій важлива для відновлення інфраструктури, економічного зростання та соціальної реабілітації.

Ефективність реформ – ще один ключовий фактор. Реформи в сфері адміністративної, фінансової, податкової та інших сферах мають стимулювати бізнес-середовище, забезпечуючи прозорість, правову стабільність та захист прав власності.

Нарешті, інвестиційна активність визначається рівнем довіри як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів до економічних перспектив країни. Створення сприятливих умов для інвестування, захист інвестицій та розвиток фінансового ринку є важливими завданнями для прискорення економічного відновлення.

Таким чином, економічне відродження України залежатиме від успішної координації та реалізації заходів за участю державних органів, бізнесу та міжнародних партнерів, спрямованих на вирішення зазначених проблемних питань та створення сприятливого середовища для сталого економічного зростання.[3]

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Державна служба статистики України (2023). Офіційний веб-сайт. <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 2023-11-16).
2. Національний банк України (2023). Офіційний веб-сайт. <https://bank.gov.ua/> (дата звернення: 2023-11-16).
3. Олофсдоттер К. Іноземні прями інвестиції, можливості країни та економічне зростання / К. Олофсдоттер // *Weltwirtschaftliches Archi.* - 2021. - № 134(3). - С. 534-547.
4. Центр економічної стратегії (ЦЕС) (2024). Трекер економіки України під час війни. <https://ces.org.ua/category/research-list/ukraines-economy-during-the-war/> (дата звернення: 2024-03-24).

5. The future of green economy - 2023 and beyond [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.greeneconomycoalition.org/news-and-resources/the-future-of-green-economy-2023-and-beyond>

УДК 330.34

Рубан Віра Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, обліку та фінансів Рівненського інституту Університету «Україна»

ЦИФРОВА ЕПОХА, ЄДИНИЙ ЦИФРОВИЙ РИНОК ТА ЕКОНОМІКА МАЙБУТНЬОГО

Важливою особливістю економічного розвитку розвинутих країн на початку ХХІ ст. став перехід від індустріальної до постіндустріальної економіки. Становлення постіндустріального (посткапіталістичного, інформаційного або електронно-цифрового) суспільства викликано формуванням єдиного світового інформаційного простору на базі мережі Інтернет, проникненням процесів інформатизації, глобалізації та віртуалізації у всі сфери економіки, створенням міжнародного ринку інформації та управлінням на додаток до традиційних ринків товарів (зокрема, природних ресурсів, праці і капіталу).

Розвиток цифрових технологій стосується багатьох сфер сучасного життя, від освіти та робочих місць до системи соціального забезпечення та впливу на систему державного управління. Цифрові інструменти забезпечують прозорість влади та ефективніше електронне урядування, сприяють економічному зростанню, виробництву та експорту, через підвищення продуктивності існуючих індустрій, та створення принципово нових сфер цифрової економіки з підвищеною доданою вартістю. Також цифровізація веде до спрощення умов для розвитку бізнесу, залучення

інвестицій, та надає ширші можливості для задоволення інтересів та захисту прав споживачів [1-5].

Саме тому цифровізація розглядається як важливий елемент сталого розвитку економіки та суспільства, а такі технології як інтернет речей (IoT), хмарні технології, електронна ідентифікація (eID) та штучний інтелект (AI) можуть сприяти досягненню Глобальних Цілей Сталого Розвитку Організації Об'єднаних Націй до 2030 року [2-4].

Підхід ЄС до цифрової трансформації означає розширення можливостей та залучення до неї кожного громадянина, посилення потенціалу кожного бізнесу та вирішення глобальних викликів, і передбачений рамковими та стратегічними документами, такими як: Стратегія Єдиного цифрового ринку (Digital Single Market Strategy for Europe), Підключення до Європейського Гігабітного суспільства (Connectivity for a European Gigabit Society), нещодавно розробленої стратегії Цифрова Європа 2025 (Digital Europe 2025) та Програми розвитку загальноєвропейських стандартів у сфері телекомунікацій та цифрових технологій тощо [2-6].

Стратегія Єдиного цифрового ринку ЄС була запропонована Європейською Комісією у 2015 році з метою досягнення синергії між країнами ЄС у царині новітніх технологій, транскордонної торгівлі та надання послуг в межах Єдиного цифрового ринку (далі – ЄЦР). Стратегія спрямована на те, щоб економіка, промисловість та суспільство Європи в повній мірі скористалися перевагами нової цифрової ери. ЄС активно створює вільний та безпечний ЄЦР, де люди можуть безпечно спілкуватись, здійснювати покупки в інтернеті без кордонів, а підприємства можуть продавати свої товари/послуги через інструменти електронної комерції по всьому ЄС. Тобто, ЄЦР пропонує розширені можливості для: користувачів, малого та середнього бізнесу, інноваційних стартапів, креативного сектору, наукового та безпекозміцнюючого співробітництва у додаток до модернізації вже існуючих індустрій. Головна мета Єдиного цифрового ринку ЄС –

усунення зайвих регуляторних бар'єрів і перехід від окремих національних ринків до єдиного, із загальноєвропейськими уніфікованими правилами у трьох секторах Телекомунікації, Довірчі Послуги, та Електронна Комерція [7,8].

Надважливим складником у розбудові Єдиного цифрового ринку ЄС є:

- Розбудова телекомунікаційної інфраструктури, яка є основою розвитку цифрового ринку та цифрової економіки включно з впровадженням технологій наступного покоління (розгортання мереж 5G, які покликані забезпечити доступ до ультрашвидкісного інтернету не тільки на рівні громадян, але і цілих міст, секторів економіки, та індустрій важливих для сталого розвитку (як-то: енергетика, екологія, охорона здоров'я, інклюзивність, транспорт, смарт-міста, контроль якості води);
- Впровадження та поширення довірчих послуг та інструментів віддаленої ідентифікації (eID), юридично значимого обміну контрактами та іншими документами;
- Створення передумов для розвитку систем транскордонної електронної комерції та захист прав споживачів електронної комерції по всій Європі [8].

Формування ЄЦР було невід'ємною складовою частиною Цифрового порядку денного для Європи 2020, який був прийнятий з метою забезпечення сталих економічних та соціальних переваг на основі швидкісного та надшвидкісного інтернет-зв'язку та додатків, що мають багатоцільове призначення. Ці компоненти є ключовими і для концепції створення «Гігабітного суспільства» до 2025 року та «Цифрової Європи 2025». Останні передбачають гігабітний зв'язок для всіх основних соціально-економічних об'єктів, таких як школи, транспортні вузли, постачальники державних послуг та підприємства, які інтенсивно використовують цифрові технології, розгортання безперебійного 5G покриття для всіх міст та головних наземних транспортних шляхів, розширення можливостей безкоштовного доступу громадян до WI-FI, подальший розвиток конкуренції і захист прав суб'єктів

цифрового ринку, в тому числі і на основі нового Європейського Кодексу електронних комунікацій, прийнятого ЄС в грудні 2018 року [1-4].

Таким чином, ми стаємо свідками наслідків цифрової трансформації і в бізнес-моделях. Наприклад, цифрові технології дають змогу переорієнтувати межі фірм на більш глобальні рівні. Загальні цифрові моделі бізнесу, як правило, призводять до більш високого рівня взаємодії між різними учасниками. Такі підприємства, як правило, конкурують у більших масштабах, аніж традиційні підприємства, через низькі географічні межі та потреби в ресурсах для задоволення клієнтів. Оскільки витрати на пошук та спілкування значно знизилися, операційні витрати, як правило, набагато нижчі, ніж для традиційних підприємств. Інтернет-технології посилили рівень конкуренції, скоротили входні бар'єри, призвели до більшої кількості товарів-замінників і збільшили силу споживачів. Отже, можливості отримання прибутку зменшилася в більшості галузей. І, як наслідок, цифрові бізнес-структури стимулюють економічний розвиток середовища, що характеризується динамічною конкуренцією та високим споживчим надлишком [2-8].

Отже, варто зазначити, що ЄС проводить комплексну політику у сфері цифрової економіки та цифрової трансформації, створюючи цілу екосистему. Тому, для України важливо та необхідно формувати координовані з ЄС політики, беручи до уваги стратегічні документи, акти ЄС та задекларовані цілі в комплексі, а не у відриві один від одного. Адже розглядаючи та реалізуючи політики вибірково, на основі набору фрагментованих систем, неможливо забезпечити кумулятивний ефект збільшення якості та кількості при зменшенні витрат. Важливим елементом цієї комплексної політики є встановлення чітких показників, яких планується досягти (KPI), і систем моніторингу їх досягнення та/чи відхилення від запланованого [5-7].

Технологічні зміни відбуваються швидко. Це вимагає якісного та своєчасного реагування, у тому числі і в питаннях адаптації законодавчого та регуляторного полів. Європейський Союз та інші розвинені країни не тільки

декларують підтримку розвитку цифрового простору, але й роблять практичні кроки в цьому напрямі. Україна, як одна з найбільших сусідніх країн ЄС, може бути важливим партнером, який сприяє зростанню європейського цифрового ринку [1-8].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Виноградова О. В., Дрокіна Н. І. Електронний бізнес: навч. посіб. Київ: ДУТ, 2018. 292 с.
2. Про електронну комерцію: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2015. № 45. С. 410.
3. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 36. С. 275.
4. Про Національну програму інформатизації: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1998. № 27-28. С. 181.
5. Карпенко М. Ю. Електронна комерція: конспект лекцій для студентів усіх форм навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 073 «Менеджмент». Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2021. 146 с.
6. Васильєв О. Л. Електронна комерція: Конспект лекцій. – Харків: УкрДУЗТ, 2023. – 54 с.
7. Сак Тетяна Василівна Електронна комерція та глобальне підприємництво [Електронне видання]: курс лекцій. Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2023. 113 с.
8. І.Таштунова, М.Казацька Дослідження Політики В Контексті Імплементції Додатку Хvii-3 Угоди Про Асоціацію На Шляху До Єдиного Цифрового Ринку Єс: Електронна Комерція, Телекомунікації, Довірчі Послуги. 2021, ГО «Український центр європейської політики» [Електронне видання]<https://ucep.org.ua/doslidzhennya/na-shlyahu-do-yedynogo-cyfrovogo-rynku-yes-elektronna-komercziya-telekomunikacziyi-dovirchi-poslugy.html>

Клименко Катерина Володимирівна, кандидат економічних наук, завідувачка відділу бюджетної системи та фінансів інституційних секторів економіки Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

Ухналь Наталія Миколаївна, доктор філософії з економіки, завідувач науково-організаційного відділу Державної навчально-наукової установи «Академія фінансового управління»

ІНВЕСТИЦІЙНІ ДРАЙВЕРИ РЕКОНСТРУКЦІ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

На тлі військового конфлікту та геополітичних напруг, Україна стикається зі складними економічними, соціальними та політичними умовами, що робить залучення інвестицій надзвичайно важливим завданням. Незважаючи на ці виклики, Україна зберігає свій потенціал для економічного розвитку. Однак, нестабільність створює виклики для іноземних інвесторів та затримують розвиток бізнесу. У цьому контексті, залучення інвестицій в Україну в умовах війни виявляється складною, але вельми важливим завданням, що вимагає ефективних стратегій управління ризиками, політичної стабільності та залучення усіх зацікавлених сторін для сприяння економічному зростанню та соціальному прогресу країни. Мета дослідження полягає в оцінці ключових аспектів залучення інвестицій в Україну в умовах війни та пропозиції можливих шляхів подолання викликів, що стоять перед країною на шляху до стабільності та процвітання.

У середині 2023 року під час конференції в Лугано (Швейцарія) уряд України виклав перед світом амбітний та всеосяжний план відновлення країни, що передбачає реалізацію у наступні десять років, отримавши позитивні відгуки та підтримку від міжнародних партнерів. Уряд визначив перед собою завдання, що, здавалося б, надзвичайно амбіційне, але водночас повністю реалістичне: до 2032 року здійснити стрибок від економіки з рівнем доходу нижче середнього до технотронно-інноваційних типу

постіндустріального суспільства з високою часткою високо- та середньотехнологічних секторів промисловості. З метою залучення іноземних інвестицій в економіку було створено унікальну електронну платформу під назвою «Advantage Ukraine», котра об'єднала понад 500 інвестиційних проєктів та можливостей у 10 галузях економіки [1]. Кожен потенційний інвестор отримає вичерпну інформацію про можливості інвестування, конкретні проєкти та переваги, які вони матимуть від вкладання в економіку України [2].

Міністерство економіки спільно з Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) розпочали роботу над аналізом інвестиційних стимулів та обговоренням шляхів удосконалення регуляторного середовища, пов'язаного з інвестиціями. Важливість залучення й співробітництва усіх зацікавлених органів в проведенні досліджень щодо чинних державних стимулів та розробки нових політик стимулювання визнана. Сторони узгодилися сконцентруватися на двох головних напрямках діяльності: розробці та впровадженні політики стимулювання інвестицій, що відповідає рекомендаціям ОЕСР, та сприянні інвестиціям шляхом покращення регуляторного середовища як на національному, так і на регіональному рівнях. Міністерство економіки виступатиме координатором у зазначеній співпраці та здійсненні відповідних заходів у рамках даного проєкту [3].

Фонд розвитку України (UDF), що спрямований на об'єднання приватних інвесторів, забезпечить 15 млрд дол США фінансування задля реалізації проєктів в Україні за підтримки держав-партнерів та глобальних ринків капіталу. UDF запланував залучити не менше 500 млн дол США від окремих країн, банків розвитку й інших грантових установ, а також 2 млрд дол США від приватних інвесторів. Можливою альтернативою було б створення консорціуму акціонерних та боргових інвесторів, який зміг би забезпечити фінансування на суму щонайменше 15 млрд дол США задля реконструкції України.

Так, Світовий банк здійснив оцінку сукупної вартості відновлення України після вторгнення РФ майже у 500 млрд дол США. Новий фонд візьме на себе значну частину завдання щодо залучення приватного сектора до відновлення України на загальну прогнозовану суму 80 млрд дол США, за оцінками Міжнародної фінансової корпорації (МФК) [4].

Фонд буде активно зосереджуватися на головних галузях, таких як сільське господарство, промисловість, інфраструктура та енергетика. Наразі вже відібрано приблизно 20 перспективних проектів з загальної кількості у 200, які пройшли відповідну експертну оцінку [5]. Для створення Фонду була залучена консультативна група аналітиків від BlackRock, що складається з фахівців, які співпрацюють з колегами з JPMorgan Chase & Co.

Україна також планує створити нове Агентство залучення інвестицій як центральну точку входу для інвесторів у приватний сектор країни. Ця ініціатива наразі перебуває в розробці з участю Лондонської фондової біржі (LSE). Міністр економіки також провів зустріч з представниками British International Investment, які виразили готовність виділити 250 мільйонів фунтів для фінансування приватного сектору в Україні, переважно на відновлення після конфлікту. Крім того, для залучення інвестицій також проводилися переговори з Європейським банком реконструкції та розвитку, TheCityUK та UK Export Finance (UKEF). Україні також доступний ліміт страхування у 3,5 млрд фунтів, і декілька компаній уже скористалися цим. Планується розширення співпраці, включаючи можливість страхування постачальників у сфері військового розмінування. Україні вже діє Офіс залучення інвестицій (UkraineInvest), створений для залучення прямих іноземних інвестицій та підвищення іміджу країни як інвестиційно привабливої. У лютому 2021 року уряд визначив UkraineInvest уповноваженою установою задля підтримки інвестпроектів, котрі мають намір отримати державну підтримку в рамках так званого закону про «інвестнянь» [6]. Кабінет Міністрів України прийняв рішення про затвердження порядку та методології оцінки проектів з великими

інвестиціями, котрі мають можливість отримати пільги [7]. Уряд активно впроваджує заходи для створення сприятливого інвестиційного клімату.

В Україні планується створення двох нових індустріальних парків. Улітку 2022 року президент України оголосив про три напрями економічного розвитку та співробітництва, одним із яких є промислове відновлення та залучення інвестицій, у тому числі через створення індустріальних парків. Один індустріальний парк планується розмістити на Рівненщині, а інший на Львівщині. В Рівненській області планується створення індустріального парку з упередженою спеціалізацією на промислову переробку, що очікується створити 1400 нових робочих місць. В цей проект планується інвестувати понад мільярд гривень. Другий індустріальний парк, розташований у Львівській області, також буде спеціалізуватися на переробній промисловості, з основним акцентом на меблевому виробництві. В цей проект планується інвестувати понад два мільярди гривень, і очікується створення двох тисяч робочих місць [6].

В цілому, ці заходи покликані створити сприятливий інвестиційний клімат та підтримати економічний розвиток України. Розглянемо низку рекомендації для України з метою успішної реалізації стратегії відновлення економіки:

- Подальше поліпшення інвестиційного клімату: впровадження реформ, що включає в себе спрощення бюрократичних процедур, зменшення корупції, підвищення прозорості та стабільності правового середовища.

- Активне просування «Advantage Ukraine» на міжнародному рівні, забезпечуючи вичерпну інформацію та підтримку для потенційних інвесторів.

- Інвестиції в інфраструктуру, включаючи транспортну мережу, енергетику та комунікації, сприятимуть розвитку бізнесу.

- Співпраця з міжнародними партнерами, такими як Світовий банк та ЄБРР, ЄІБ, допоможе забезпечити фінансову підтримку та експертні знання для успішної реалізації проєктів.

– Стимулювання інвестицій в індустріальні парки шляхом податкових та інших пільг для інвесторів, що сприятиме розвитку промисловості та створенню нових робочих місць.

– **Збереження стабільності і прозорості**, політичної та економічної стабільності в країні, а також транспарентності в управлінні та підзвітності інвестиційних процесів, що поліпшить рівень довіри інвесторів.

Ці рекомендації спрямовані на підтримку України в реалізації її стратегії відновлення економіки та залучення інвестицій для створення стабільного та процвітаючого майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Advantage Ukraine. URL: <https://advantageukraine.com/ua/>
2. Інвестиції в Україну та відновлення економіки. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=62bfd716-8665-4a4c-9e2d-6325ba53b3c8&title=InvestitsiiVUkrainuTaVidnovlenniaEkonomiki>
3. ОЕСР допоможе з бенчмаркінгом інвестиційних стимулів відповідно до найкращих світових практик, – Володимир Кузьо. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oestr-dopomozhe-z-benchmarkinhom-investytsiinykh-stymuliv-vidpovidno-do-naikrashchykh-svitovykh-praktyk-volodymyr-kuzo>
4. Hildebrand Says Investors Target \$15 Billion to Rebuild Ukraine. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-03-14/private-investors-to-power-a-15-billion-pot-to-rebuild-ukraine>
5. Інвестиційний гігант BlackRock анонсував створення Фонду розвитку України на \$15 мільярдів у Люксембурзі. URL: https://biz.censor.net/n3478687https://biz.censor.net/news/3478687/investytsiyinyi_gigant_blackrock_anonsuvav_stvorennya_fondu_rozvytku_ukrayiny_na_15_milyardiv_u_lyuksemburzi
6. В Україні створять ще два індустріальні парки. Будуть інвестиції і нові робочі місця. URL: <https://babel.ua/news/104976-v-ukrajini-stvoryat-shche-dva-industrialni-parki-budut-investiciji-i-novi-robochi-miscya>
7. Кабмін затвердив методологію оцінки проєктів для отримання пільг за програмою «інвестнянь». URL: https://biz.censor.net/n3478272https://biz.censor.net/news/3478272/kabmin_zatverdyv_metodologiyu_otsinky_proyektiv_dlya_otrymannya_pilg_za_programoyu_investnyan

УДК 657

*Хомич Вікторія Володимирівна,
старший викладач кафедри економіки,
обліку та фінансів Рівненського
інституту Університету «Україна»*

ПРИМУСОВЕ СПИСАННЯ КОШТІВ У АСВП

Постановка проблеми. Питання співпраці банківських установ та органів виконавчої служби у виконавчому процесі є доволі актуальними та багатограними та з численними проблемами, що потребують вирішення на сьогодні. Це пояснюється тим, що від злагодженої взаємодії суб'єктів, що приймають участь у процесі виконання рішень напряду залежить ефективність примусового виконання рішень, та відсоток фактичного виконання рішення згідно з виконавчим документом. Банки приймають безпосередню та важливу участь у виконавчому процесі, вони здійснюють перерахування вже стягнутих коштів на рахунки отримувачів, а також проводять списання грошових коштів з рахунків клієнта за поданням органів виконавчої служби відповідно до рішення суду. Отже, дослідження питання, пов'язаного із співпрацею державних виконавців із банками при веденні виконавчого процесу, є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сфера взаємодії виконавців із банками у виконавчому процесі була досліджена І. Ніколаєвим, Є. Кармановим, Л. Заїкіною та іншими дослідниками. Питання списання коштів банків за платіжними інструкціями на примусове списання коштів є актуальним та потребує внесення змін та вдосконалення.

Постановка завдання. Мета статті полягає у вивченні процедури списання коштів за допомогою АСВП та клієнт - застосунку.

Виклад основного матеріалу. При проведенні виконавчих дій державні виконавці мають право примусово списувати кошти з рахунків боржників в рахунок погашення боргів. Міністерство юстиції затвердило наказ [9], згідно з яким банки і виконавці взаємодіють в електронному

вигляді – через Автоматизовану систему виконавчого провадження. Для списання коштів потрібно рішення суду[2]. Спрощується тільки сама процедура списання – вона є автоматизованою. Державний виконавець створює у системі спеціальний запит про наявність коштів у боржника, який автоматично надійде всім банкам, що приєдналися до АСВП. Є перелік банків, які працюють з цією системою.

Національний банк створив державну Систему електронних платежів – СЕП – для забезпечення розрахунків банків та їхніх клієнтів у гривні в межах України. Національний банк є оператором платіжної системи та розрахунковим банком СЕП. СЕП забезпечує високий рівень безпеки і надійності переказу коштів між банками. В Україні запрацювала система примусового списання коштів, шляхом автоматизації процесів у банківській сфері і сфері правосуддя. Виконувати судові рішення державним виконавцям допомагає Автоматизована система виконавчого провадження. Спочатку державний виконавець створить у системі спеціальний запит про наявність коштів у боржника, який автоматично надійде всім банкам, що приєдналися до АСВП. Цю інформацію банки отримують за годину.

Далі, у АСВП в розділі Документи ВП створюються платіжні інструкції на списання коштів. Дана інструкція автоматично вивантажується з розділу Взаємодія з ДКСУ/банками кнопка Платіжні інструкції (списання) для вивантаження. Але варто зауважити, що можливість без паперового електронного відправлення платіжних інструкцій для виконання надається не всіма автоматизованими банківськими системами, а лише тими банками, що приєдналися до АСВП та мають відповідне програмне забезпечення. Таку операцію, наприклад, можна зробити в електронній формі у клієнт-застосунку Ощадбанку. Банк, в нашому прикладі - це Ощадбанк, отримавши платіжні інструкції на примусове списання коштів далі їх опрацьовує, розсилає банкам-партнерам та в розділі Примусове списання/Перегляд запитів можна переглянути результат виконання.

У платіжній інструкції на списання коштів зазначається рахунок

державної виконавчої служби відкритий, в Ощадбанку. На цей рахунок і будуть перераховуватися кошти, списані з рахунків боржників.

Перевагою електронного списання коштів є: швидке та без паперове, тобто в електронній формі, опрацювання платіжних інструкцій банками, що забезпечує оптимізацію процесу примусового списання коштів з рахунків боржників, оскільки раніше платіжні інструкції виконавцями направлялися виключно в паперовій формі; автоматичне надходження коштів на рахунок відділу ДВС, що відкритий у відповідній установі банку та швидке перерахування стягнутих боргів за призначенням; збільшення відсотку фактичного виконання рішень судів.

Незважаючи на швидке списання боргів з рахунків боржників у цій процедурі є і численні проблеми у процесі її проведення. Однією із проблем є те, що не всі банки підключені до системи АСВП, що створює певні труднощі у створенні платіжних інструкцій. Іншою проблемою є те, що не всі банки мають розділ Примусове списання у своїх клієнт- застосунках. Отже, для проведення примусового списання в електронному вигляді потрібно обирати лише той банк, який здійснює такі операції.

Висновки з проведеного дослідження. Діяльність банків регламентується єдиною законодавчою базою та нормативними документами та згідно ст. 66 Закону України “Про банки і банківську діяльність”[4] Національний банк України проводить адміністративне та індикативне регулювання за діяльністю банків. Незважаючи на це, кожен банк має свої вимоги до відкриття та обслуговування поточних рахунків. Банки в Україні мають абсолютні різні клієнт застосунки та вимоги до платіжних інструкцій на перерахування коштів до бюджету. Є банки, що не мають і не планують здійснювати при обслуговуванні клієнтів, розділ Примусове списання та навіть не відмічають паперові платіжні інструкції на списання коштів. Отже, недотримання банками єдиних вимог до програмного забезпечення відповідно чинного законодавства унеможливорює швидке списання коштів та введення єдиних вимог до перерахування коштів до бюджету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Виконавче провадження в Україні. Актуальні питання. За редакцією І. Ніколаєва. Київ. Центр комерційного права. 2004. 79 с.
2. Закон України «Про виконавче провадження» [від 07.02.2024](#) № 3577-IX зі змінами та доповненнями
3. Закон України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 №1591-IX зі змінами та доповненнями
4. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 №2121-III зі змінами та доповненнями
5. Інструкція про порядок відкриття та закриття рахунків користувачам надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків від 03.03.2023 [№ 18](#) зі змінами та доповненнями
6. Положення про порядок повідомлення надавачами платіжних послуг з обслуговування рахунків інформації про відкриття/закриття рахунків/електронних гаманців користувачів, унесених до Єдиного реєстру боржників, органам державної виконавчої служби або приватним виконавцям від 13.06.2022 № 116 зі змінами та доповненнями
7. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті користувачів платіжних послуг, затверджена постановою Правління Національного банку від 29.07.2022 № 163 зі змінами та доповненнями
8. Положення про порядок виконання надавачами платіжних послуг платіжних інструкцій в іноземній валюті та банківських металах від 28.07.2008 № 216 зі змінами та доповненнями
9. Інструкції з організації примусового виконання рішень від 02.04.2012 № 512/5 зі змінами та доповненнями
10. Наказ Міністерства юстиції «Про затвердження Порядку автоматизованого арешту коштів боржників на рахунках у банках» від 23.03.2021 № 1061/5

Сидоришин Сергій Федорович, здобувач вищої освіти ступеня магістр, студент 1-ого курсу, спеціальності 051 «Економіка», групи ЕКН-23-1м-гv Рівненського інституту Університету «Україна»

Власюк Андрій Степанович, здобувач вищої освіти ступеня магістр, студент 1-ого курсу, спеціальності 051 «Економіка», групи ЕКН-23-1м-гv Рівненського інституту Університету «Україна»

МЕТОДИ ОЦІНКИ ПЛИННОСТІ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІЗАЦІЇ

В країні відбуваються важкі часи, потрібно враховувати сьогоденну ситуацію в країні, зумовлену військовою агресією сусідньої держави, яка призвела до обмеження роботи у різних сферах діяльності. Однією з проблем це є плинність кадрів, їх дефіцит.

Як зазначається в багатьох наукових джерелах: "плинність персоналу – це природний процес вивільнення співробітників, показник, що вказує, з якою швидкістю компанія втрачає свій персонал".

На наш погляд, неприйнятно застосовувати до негативного фактору слово "природний". Можливо, плинність персоналу і є природною, коли відбувається в рамках розумних меж – поновлення кадрів більш висококваліфікованими фахівцями, а якщо персонал "тікає" з місця роботи, то навряд чи можна вести мову про природність процесу.

Дані, підтвержені численними дослідженнями, показують, що прийнятною слід вважати плинність персоналу в межах 3-7%. При цьому слід брати до уваги сферу діяльності підприємства та її вік функціонування на ринку [59].

Є альтернативні точки зору на плинність персоналу – це суто негативне явище, яке свідчить про неякісно вибудовану кадрову політику компанії [33].

Водночас варто зазначити, що і низький показник плинності персоналу може негативно впливати на виробничу або господарську діяльність підприємства, якщо відбувається втрата вузьких висококваліфікованих

фахівців. Саме зараз з'явився термін "полювання за головами", коли підприємства намагаються зробити максимально комфортними умови високо цінних фахівців. Інший приклад – це втрата фахівців, які йдуть на пенсію і відсутність альтернатив на їхню заміну. Тому підприємствам завжди необхідно створювати резерв для запобігання такого роду ситуацій, які можуть збити і порушити весь виробничий або торговий цикл компанії.

Дж. Т. Костман і В. А. Шлеман зазначають: "Людський капітал - прихований двигун якості". І продуктивність цього самого "двигуна" має властивість падати за умови плинності кадрів - ці цифри виглядають приблизно так: пошук, добір і винаймання виробничого працівника для компанії обходиться в середньому 41-43% від загального обсягу його річного заробітку; заміна звичайного робітника цеху на 2,5 тисячі доларів; заміна директора з продажу на 20000 доларів. [43].

Вітчизняні дослідники [30] підкреслюють згубний вплив плинності персоналу на весь виробничий цикл підприємства, так, в одній організації за три роки змінилося три директори, при цьому плинність персоналу зросла до 30%. Це ще раз підкреслює той факт, що зміна керівної ланки як ланцюговий механізм впливає на всю виробничу систему. Організація була на межі банкрутства, поки не був знайдений досвідчений і демократичний у своїх поглядах керівник, який зумів мотивувати персонал і створити згуртовану команду.

Наведемо ще один приклад в нашому регіоні, де підприємство яке виробляє приправи, прянощі та інші товари солодкої групи, котрі пов'язані з сезонністю, тобто великих свят (Різдво, Великдень). Підприємство збільшувало вдвічі виробничий персонал для збільшення реалізації продукції в дані періоди, які тривали до 2х місяців кожен. Як результат 50% виробничого персоналу звільняли, а частину залишали на оновлення персоналу по показниках продуктивності, так як до персоналу ставилися високі вимоги. Така політика зумовлена власниками компанії. Кожні 2 роки проводилася зміна керівника, яка зумовлена зміною контролю за

підприємством іншим співвласником. В свою чергу дана стратегія мала збільшений персонал відділу кадрів та рекрутерів та мала негативний вплив на регіон та негативні відгуки мешканців регіону із-за великої плинності. З іншої сторони новий кандидат мав себе зарекомендувати як спеціаліста, тобто показати свою вартість, тобто продати себе. Всі розуміють що нові кандидати хочуть велику оплату праці, а з другої сторони, що можеш надати ти підприємству, щоб тебе забрали в свій штат. Вищезгадане підприємство працює за рахунок свого географічного розміщення, в сільській місцевості, де кандидатам важко знайти альтернативу та присутня конкуренція з односельчанами на вакантні місця.

Наведемо ще один приклад, в одній зі своїх публікацій, присвячених менеджменту людських ресурсів, Дж. Гаррінгтон звертається до досвіду всесвітньо відомої компанії Coca-Cola. Ще в недалеких 2000-х середньорічна вартість плинності кадрів варіювалася в межах 195-200 тисяч доларів з розрахунку на один супермаркет мережі, якщо враховувати кількість усіх супермаркетів компанії, то сума стає вельми значною і коливається в межах 5,9-6 млрд. доларів на рік. Варто зауважити, що такі втрати перевищували рівень отриманого чистого прибутку компанії за той самий період [13].

Поза всяким сумнівом, зниження рівня плинності чинить благотворний вплив на всі фінансові показники діяльності бізнесу. На жаль, розуміння цієї парадигми часто ігнорується вітчизняним бізнесом і керівні органи у своїй більшості дотримуються авторитарних методів в управлінні [59].

Звернемося безпосередньо до методики аналізу плинності кадрів на підприємстві, а точніше не до методики, а до одиничного показника, який застосовують десятки років як основний оціночний фактор щодо кадрового складу [41]:

чисельність звільненого персоналу в досліджуваному періоді з причин, що належать до розряду неповажних - серед них звільнення співробітника через порушення дисципліни праці або порушення трудового законодавства, також сюди відносяться співробітники, які залишили організацію за власним

бажанням, чол., $N_{ср.сп.}$ - це середньооблікова кількість працівників в аналізованому періоді, що визначається, як сума звільненого персоналу на початок і на кінець року, розділена навпіл, чол.

Оцінюючи присутні в розрахунковому коефіцієнті показники, на наш погляд, з урахуванням зовнішніх умов, у яких функціонують підприємства, такий коефіцієнт видається не зовсім коректним, за основу необхідно брати більшу кількість показників, адже причин звільнення і втрати персоналу в компанії більше, ніж три: звільнення за переведенням, прийняття робітників на умовах аутсорсингу для виконання якогось проєкту і т. д. Безліч прикладів існує з цього приводу, один із найвідоміших – як в одній компанії за два роки відбулася зміна 90% її працівників, причому варто зауважити, що за власним бажанням пішла лише одна людина з цих 90%. Решту працівників було звільнено за переведенням – без підвищення заробітної плати або підвищення на посаді.

Таким чином, нами отримано висновок про необхідність розширення меж розрахунку показника плинності персоналу, а пропонується безліччю методичних рекомендацій формула втратила свою актуальність. Необхідний новий варіант розрахунку показника плинності персоналу [30], у якому загальну кількість звільнених зіставляють із середньообліковою чисельністю працівників підприємства. Але чисельник цієї формули є сумою таких показників: кількість працівників, які залишили робочі місця на підприємстві за власним бажанням, кількість тих, хто неодноразово порушував трудову дисципліну або трудове законодавство, кількість переведень до інших організацій або дочірніх компаній без якісних змін умов праці, скорочення, звільнення персоналу через втрату можливості виконувати свої трудові функції - хвороба, смерть, інвалідність тощо. з причини відсутності належних умов охорони праці на підприємстві. Усі ці фактори мають бути враховані під час розрахунку показника плинності персоналу, лише розрахований у такому вигляді показник дасть змогу керівництву підприємства уявити повну картину втрати персоналу.

Усі ці фактори мають бути враховані під час розрахунку показника плинності персоналу, лише розрахований у такому вигляді показник дасть змогу керівництву підприємства уявити повну картину втрати персоналу.

Необхідно також аналізувати витратні аспекти:

- ✓ час, витрачений на пошук фахівців,
- ✓ час, витрачений на адаптацію нових працівників,
- ✓ час простою устаткування,
- ✓ час, витрачений кадровою службою на оформлення нових фахівців,
- ✓ витрати на наставництво тощо.

Сьогодні в моїй будівельній сфері діяльності, в якій я працюю, катастрофічно не вистачає висококваліфікованих працівників усіх спеціальностей, яких і до війни бракувало із-за конкуренції, а зараз через мобілізацію в основному забирають працівників з підприємств, які офіційно працевлаштовані та ведеться їх облік. Коли підприємство сьогодні знаходить собі спеціаліста, то він першочергово йде в ТЦК, де самі розумієте на підприємство вже не повертають, а якщо минути дану вимогу законодавства, то на підприємство накладають штраф. Із-за цієї поправки в законодавстві кандидати самі не хочуть офіційно працевлаштовуватися, водночас і підприємство не хоче утримувати нелегально, тому що Держпраця накладе великий штраф. З другої сторони виникає і інша проблематика, це те, що люди нехтують соціальними виплатами. Тобто всі забувають про набуття страхового стажу в 35 років для виходу на пенсію. Розуміючи що генетичний ресурс обмежений, а час минає дуже швидко та росте конкуренція з більш молодшими спеціалістами, тобто працівнику 50-60 років важко тримати той рівень високої продуктивності.

Кучерешко Іван Русланович, здобувач вищої освіти ступеня бакалавр, студент 2-ого курсу, спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування», групи ФН-22-1-rv Рівненського інституту Університету «Україна»

Ушакова Оксана Анатоліївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, обліку та фінансів Рівненського інституту Університету «Україна»

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСАМИ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ

Управління фінансами в умовах повоєнного відновлення економіки в Україні є критично важливою складовою для стабілізації країни та розвитку її національного господарства після конфлікту.

Головними питаннями при цьому є: визначення ключових ризиків, які можуть виникнути на етапі відновлення України; виділення сфер економіки відновлення, які можуть здобути зиск від ринкових механізмів та цифрової інфраструктури; пропонування набору стратегічних напрямків для розширення використання цифрових рішень [1, с. 3].

Особливу увагу потрібно звернути на такі аспекти:

- бюджетування та фінансове планування: уряд має створити ретельні фінансові плани, які враховують потреби у відновленні інфраструктури, суспільних послуг, підтримки соціальних програм для постраждалих. Це вимагає ефективного розподілу ресурсів та управління дефіцитом;

- приваблення інвестицій: стимулювання внутрішніх та зовнішніх інвестицій є ключовим для фінансового відновлення. Політика інвестиційного клімату, включаючи податкові пільги, заохочення до інновацій та підтримку малого та середнього бізнесу, може прискорити процес відновлення;

- управління державним боргом: важливо уникати занадто великих дефіцитів та збільшення державного боргу, що може створити проблеми у майбутньому. Ефективне управління боргом та раціональне використання позикових коштів необхідно для запобігання фінансових криз;
- фінансова прозорість та боротьба з корупцією: забезпечення прозорості у використанні бюджетних коштів та боротьба з корупцією є важливими складовими управління фінансами. Це сприятиме ефективному використанню ресурсів та збільшить довіру як місцевого, так і зарубіжного інвесторів принаймні у коротко- і середньостроковій перспективі;
- фінансова грамотність та розвиток фінансових ринків: забезпечення доступу населення до фінансової освіти та розвиток фінансових ринків допоможе стимулювати економіку та забезпечити стабільність фінансової системи держави загалом;
- монетарна політика та інфляція: центральний банк повинен вживати належних заходів для збалансування монетарної політики таким чином, щоб уникнути великої інфляції, яка може загрожувати фінансовій стабільності.

Таким чином, управління фінансами в умовах повоєнного відновлення вимагає комплексного підходу та співпраці між урядом, бізнесом та громадськістю. Лише таким чином можна забезпечити стійкий економічний розвиток та покращення життєвого рівня населення в Україні після періоду воєнного конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шаповал Н., Федосеєнко М., Грибановський О., Терещенко О. Повоєнне відновлення України. Нові ринки та цифрові рішення. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Digital-instruments-in-Ukrainian-recovery.pdf>

УДК 658.32

Колодич Юлія Миколаївна, голова циклової комісії, викладач Рівненського фахового коледжу інформаційних технологій

Шевчук Катерина Василівна, викладач Рівненського фахового коледжу інформаційних технологій

БЕНЧМАРКІНГ В ГАЛУЗІ ТУРИЗМУ: СТРАТЕГІЇ ДЛЯ КОНКУРЕНТНОЇ ПЕРЕВАГИ

В статті розглянуто та проаналізовано бенчмаркінгову діяльність, яка повинна надати туристичну підприємству низку конкурентних переваг, як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках.

Ключові слова: бенчмаркінг, конкурентоспроможність, класифікація та види бенчмаркінгу, моніторинг.

Постановка проблеми. На сучасному етапі значної популярності в економічно розвинених країнах набув методичний підхід до формування та оцінювання складових економічної стратегії туристичного підприємства. На сьогоднішній день в Україні існує чимало проблем, пов'язаних з конкурентоспроможністю вітчизняних туристичних продуктів на світовому ринку послуг. Це зумовлює доцільність використання бенчмаркінгу для отримання конкурентних переваг туристичними підприємствами.

Актуальність теми. На сьогодні в Україні існує ціла низка проблем пов'язаних із конкурентоспроможністю туристичних агенцій, що масово відкриваються в Україні, але не можуть довго втриматися на туристичному ринку. Бенчмаркінг є найкращим методом еталонного співставлення, що дозволяє здійснювати обмін бізнес інформацією. Туристичні агенції, що вже використовують цей метод стають лідерами, оскільки вони вчасно помітили недоліки та відставання в своїй діяльності серед конкурентів, тому саме завдяки цьому методу вони зможуть навчитися не залишатися позаду та застосовувати провідний та перевірений досвід для досягнення бажаних цілей.

В сучасному світі, що постійно змінюється, з високим рівнем конкуренції туристичні підприємства змушені залучати значні людські та фінансові ресурси, витратити велику кількість часу для оцінки результатів своєї діяльності для досягнення стратегічних цілей.

Досвід багатьох туристичних компаній та менеджерів показує, що в конкурентній боротьбі виграє та компанія, менеджмент якої ставить конкретні і визначені цілі і прагне до їх виконання, а програють ті, хто працює під девізом: «Будемо намагатися, а там і подивимося що буде далі».

Сучасна теорія і практика туристичної фірми – об'єкти значної уваги «бенчмаркінгу».

Поняття "бенчмаркінг" вперше з'явилося в 1972 році в Інституті стратегічного планування Кембриджу під час дослідницької діяльності консалтингової групи PIMS. Тоді був сформульований основний принцип бенчмаркінгу: «Для того щоб знайти ефективне рішення в сфері конкуренції, необхідно знати кращий досвід інших підприємств, які досягли успіху у подібних умовах».

Бенчмаркінг може здатися схожим на конкурентний аналіз, хоча насправді він є більш деталізованим, формалізованим і упорядкованим, ніж підхід конкурентного аналізу. Суть сьогоденного трактування бенчмаркінгу - "безупинний систематичний пошук і впровадження найкращих практик, що приведуть організацію до більш досконалої форми".

Бенчмаркінг являє собою процес порівняння, проектування та застосування. Він включає в себе:

1. Порівняння туристичної організації та її підрозділів з найкращими туристичними організаціями даного типу.
2. Порівняння бізнес-процесів з найкращими аналогічними процесами в іншій галузі для досягнення найкращих результатів.
3. Порівняння виробничих процесів з найкращими із аналогічних.
4. Порівняння туристичних продуктів, що виробляє туристична агенція, з туристичними продуктами її найбільших конкурентів.

5. Застосування та виявлення тенденцій розвитку найкращих методів і прийомів роботи.

6. Виконання та перевершення очікувань клієнтів.

Більшість туристичних організацій застосовують визначення бенчмаркінгу у відповідності зі своїми стратегічними цілями. На практиці він включає в себе:

1. Регулярно порівнювальні аспекти діяльності (функції чи процеси) з лідерами в подібній діяльності.
2. Визначення недоліків в діяльності туристичної компанії.
3. Пошук підходів для внесення в роботу компанії.
4. Дослідження прогресу на підприємствах і постійна корекція і перегляд результатів прибутку.

Правильно використаний бенчмаркінг виступає як один із найбільш ефективних сучасних інструментів, які сприяють усуненню недоліків в роботі туристичної компанії. Бенчмаркінг забезпечує:

1. Ефективний «будильник», який дозволяє дозріти готовності до змін.
2. Практичні шляхи, якими можуть бути досягнуті по шагові зміни в роботі шляхом навчання інших, хто вже проводив подібні зміни.
3. Стимул для пошуків нових шляхів і формування культури, що сприяє сприйняттю свіжих ідей.
4. Можливості для персоналу вчитися новим професійним навикам.

Успіх проекту бенчмаркінгу у великому ступені залежить від визначення того, що буде піддано порівнянню. Проблем у туристичних підприємств завжди багато, і в керівників виникає бажання поліпшити усе відразу, а вибір показників для порівняння переважно охоплює проблеми, що лежать „на поверхні” і вже мають сформовані підходи до виміру, такі як фінансові результати діяльності, характеристики товару, ціни. Більш гнучкі і менш відчутні показники, такі як командний дух чи задоволеність працівників організації своєю діяльністю, використовуються рідше: важко

визначити кінцевий об'єкт зіставлення і зробити нормалізацію інформації. Факт використання туристичними організаціями при бенчмаркінгу легко вимірюваних показників продиктований динамічним конкурентним середовищем у бізнесі. Тому об'єктом для зіставлення частіше стають показники, пов'язані з ключовими факторами успіху в конкурентній боротьбі, а бенчмаркінг приймає форму конкурентного аналізу. Недостатня увага до менш відчутних показників - справа часу і розвитку культури удосконалювання.

Серед керівників туристичних організацій, хоча б поверхово знайомих з бенчмаркінгом, існує думка, що бенчмаркінг придумано консультантами для консультантів, що це даремна витрата часу і ресурсів. Однак, як це не парадоксально, туристичні компанії мають набагато більший потенціал для еталонного зіставлення, чим прийнято думати. Теоретично їхні керівники завжди мають перед очима масу прикладів (орієнтирів, бенчмарків), до яких варто прагнути. Практично ж методи, що використовують провідні компанії, або недоступні, або невідомі. Крім цього, застосуванню бенчмаркінга в малих компаніях перешкоджає ще цілий ряд факторів. Крім стандартних причин відмовлення від еталонного зіставлення, таких як „недостача часу і засобів”, деякі перешкоди для малого бізнесу виглядають істотними, особливо на тлі великих компаній. Нижче перераховані ці основні бар'єри:

1. Обмеженість ресурсів і, як наслідок, відсутність можливості залучити фахівців з бенчмаркінгу. У кращому випадку консультантів заміняють статті, книги, Інтернет-публікації.

2. Працівники великих туристичних компаній зі знанням і досвідом застосування сучасних методів управління, у тому числі бенчмаркінга, усе рідше переходять на роботу в малі туристичні фірми.

3. Менеджери туристичних підприємств набагато ближче до своїх споживачів, працівників і конкурентів, чим їхні колеги з тур операторів. Найчастіше їхня увага розсіюється між стратегічною й оперативною інформацією. Як перевагу тут можна відзначити можливість постійно

„тримати руку на пульсі” у відношенні показників щоденної діяльності, від яких менеджери у великих компаніях відносно вилучені. Разом з тим подібне положення не завжди дозволяє керівникам мати об'єктивне представлення про діяльність організації в стратегічному плані.

4. Для досягнення бажаного ефекту від бенчмаркінга вимірювані показники повинні бути досить гнучкими, щоб відбивати різноманітні особливості малого бізнесу.

Ще одна важко здолана сьогодні в Україні перешкода для проведення еталонного зіставлення і пошуку партнерів для бенчмаркінга – „закритість” бізнесу, особливо малого і середнього. Дійсно, у нас далеко не кожен готовий розкрити інформацію про своє підприємство.

Важлива і, може бути, на даний момент основна причина невикористання потенціалу бенчмаркінга як ефективного інструменту управління на туристичних підприємствах - це слабе представлення про нього чи повне незнання його методів.

Бенчмаркінг - це безперервний процес, а не разовий захід. Оскільки вимоги споживачів постійно змінюються, змінюються і характеристики роботи компаній-конкурентів.

Відповідно еталони, у порівнянні з якими проводиться бенчмаркінг, також змінюються, і лише безперервний бенчмаркінг здатний допомогти компанії швидше дізнаватися про всі новації і вигідно застосовувати їх на практиці.

Індикаторами конкурентного порівняння можуть бути: ціна, якість, турбота про клієнтів і сервіс, зворотній зв'язок зі споживачем, доставка, різноманітність турів, нові туристичні продукти та послуги.

Бенчмаркінг включає в себе:

- виявлення ключової проблеми, яка потребує вирішення;
- розробку однієї або декількох бенчмарок для цієї області;
- порівняння власної діяльності з кращими прикладами практики та їх аналіз;

- застосування конкретних дій для покращення діяльності;
- постійний моніторинг.

Моніторинг - особливий вид досліджень спеціально організоване, систематичне спостереження за станом об'єктів, явищ, процесів з метою їх оцінки, контролю, необхідний для отримання достовірної інформації, своєчасного виявлення і розпізнавання неспроможності туристичних підприємств.

Бенчмаркінг - це процес, що приносить користь, але він вимагає правильного застосування.

Переваги методу – можливість забезпечити конкурентну перевагу туристичному підприємству.

Проте у бенчмаркінгу існують і недоліки.

- закритість компаній і власний комплекс «засекреченості»;
- існуючі системи фінансового обліку компанії та оподаткування не завжди дозволяють отримати реальні дані по тим чи іншим показникам;
- очікуваний результат не завжди очевидний і зрозумілий керівництву .

Таким чином на сьогоднішній день туристичні підприємства все частіше усвідомлюють необхідність всебічного і детального вивчення і подальшого використання кращих досягнень конкурентів і інших підприємств з метою власного виживання. Саме тому бенчмаркінг є невід'ємним механізмом ефективної діяльності підприємства.

Отже, виникає необхідність розробки методів і інструментів для виявлення цих досягнень, і механізмів їх впровадження на підприємстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабак А. В., Биконя С. Ф., Болховітінова О. Ю., Волощенко Л. Ю., Голікова Т. В. Конкурентоспроможність національної економіки / Інститут економіки та прогнозування НАН України / Б.Є. Кваснюк (ред.). К. : Фенікс, 2015. 495с.
2. Гончарук Тетяна Іванівна. Конкуренція і конкурентоспроможність: зміст і розвиток у перехідній економіці. Суми : ВВП "Мрія-1" ЛТД, 2013. 60с.
3. Губський Б.В. Конкурентоспроможність української економіки: орієнтири макрополітики в кризових умовах //Економіка України. 2009. № 4. с.4-15.

4. Должанський І.З. , Загорна Т.О. Конкурентоспроможність підприємства: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2016. 384 с
5. Економіка виробничого підприємництва. Навчальний посібник./ За ред. Й.М. Петровича. 3-тє вид., випр. К.: Т-во "Знання", КОО, 2012. 405 с.

Полховський Андрій Юрійович, магістр спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

Макух Тамара Олександрівна, кандидат економічних наук, професор кафедри економіки, обліку та фінансів Рівненського інституту Університету «Україна»

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ ДЕФОЛТУ КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ

Банківська система країни відіграє ключову роль у забезпеченні економічного зростання. Проте, як показують останні статистичні дані, її внесок у розвиток економіки, на жаль, не демонструє високих досягнень.

Відомо, що одним із завдань органів банківського регулювання та нагляду є забезпечення стабільного та сталого розвитку банківського сектора. Вирішення цього завдання має особливе значення для країн з економікою, що розвивається, які зіштовхуються з вищими ризиками діяльності суб'єктів господарювання, включно з комерційними банками, у зв'язку з їхньою чутливістю до зовнішніх шоків і внутрішньоекономічних дисбалансів.

Статистика вітчизняного банківського сектору наразі має достатню глибину для кількісного пошуку моделі та сигнальних показників неспроможності кредитної організації. Розвиток відповідних методів і моделей, їх розроблення та тестування дадуть змогу зробити банківський сектор більш передбачуваним і стабільним, що створить позитивний сигнал для залучення інвесторів.

Дефолт (англ. *default* — невиконання обов'язків) — стан у кредитних відносинах, що настає, коли позичальник не виплачує свої борги або платежі, порушення платіжних зобов'язань позичальника перед кредитором,

нездатність проводити своєчасні виплати за борговими зобов'язаннями або виконувати інші умови договору позики. Цим терміном позначають будь-які види відмови від боргових зобов'язань (тобто він певною мірою є синонімом поняття «банкрутство»), але, як правило, його використовують вужче, маючи на увазі відмову центрального уряду або муніципальної влади від своїх боргів.

Термін "дефолт" може мати й кілька варіацій, близьких за змістом, але відмінних за ступенем наслідків. Технічний дефолт - це стан неплатоспроможності компаній унаслідок тривалої заборгованості, сума якої перевищує суму фінансових зобов'язань [1]. Водночас під технічним дефолтом іноді розуміють, наприклад, сам факт порушення строку виконання зобов'язання. Приміром, причиною дефолту може стати ситуація, в якій емітент купонної облигації виконав зобов'язання з купонної виплати із затримкою на один день або ним було некоректно складено список одержувачів купона тощо. Очевидно, що технічний дефолт у зв'язку з цим відрізняється від більш глибокого, з погляду причин виникнення, класичного дефолту.

У науковій літературі виокремлюють водночас поняття "фіктивний дефолт", який може бути припинений, якщо компанію буде передано до антикризової організації, або подоланий за відповідної підтримки (санації).

Водночас наведені трактування не мають прямого зв'язку з класичним дефолтом, оскільки негативного або нейтрального забарвлення події надають саме причини технічного дефолту, основними з яких слід визнати порушення в операційній діяльності компанії (банку), що не мають при цьому глибоких, серйозних наслідків для подальшої діяльності. Разом з тим, технічний дефолт є сигнальними показниками можливого класичного дефолту. Технічний дефолт, як правило, не несе в собі значущих наслідків, що можуть негативно відобразитися на фінансовій стійкості організації (операційна помилка, помилка реєстру одержувачів тощо), за винятком випадків, коли його супроводжують репутаційні ризики та ризики

ліквідності, що слідує за ними.

Самостійним різновидом дефолту є крос-дефолт ковенант облігаційного боргу. Подія крос-дефолту настає, якщо емітент не виконує умови іншого боргового зобов'язання. Ковенант такого роду забезпечує рівні права інвесторів на активи емітента в разі дефолту за одним із боргових зобов'язань емітента. Гадаємо, що крос-дефолт слід серйозно розглядати стосовно банківських холдингів, банківських груп і, тим паче, екосистем.

Термін "дефолт" може застосовуватися як для юридичних, так і для фізичних осіб без зміни змістового навантаження. Окремим важливим поняттям є "суверенний дефолт", що виокремлюється в низці праць і досліджень учених. Під суверенним дефолтом розуміється невиконання зобов'язань держави за суверенним боргом [2].

У низці наукових праць, присвячених пошуку випереджальних показників неспроможності або моделей оцінки ймовірності дефолту, названу вище ознаку дефолту - невиконання зобов'язань - найчастіше пов'язують безпосередньо з неспроможністю або банкрутством суб'єкта.

Очевидно, що дефолт і неспроможність (банкрутство) - поняття, які мають одну природу, однак, це не дає нам змоги стверджувати, що, між цими поняттями потрібно ставити знак рівності.

Для визначення подібностей і відмінностей дефолту і неспроможності насамперед необхідно зрозуміти, до якої категорії - подія чи процес - можна віднести дефолт. Чи цей термін пов'язаний з обома категоріями?

У філософському словнику категорія події визначається як те, що відбувається, на відміну від того, що є або триває [3]. Поняття процесу визначається як категорія філософського дискурсу, що характеризує сукупність необоротних, взаємопов'язаних, довготривалих змін, як спонтанних, так і керованих, як самоорганізованих, так і організованих, результатом яких є якась новація або нововведення [4].

Розгляд дефолту крізь призму терміна "подія" легко дає змогу віднести його саме до цієї категорії: дефолт являє собою збірний образ того, як одна

сторона економічних взаємовідносин не виконала своїх зобов'язань перед іншою стороною, чи то невіплата за контрактом, чи то непоставка товару. Отже, дефолт можна визначити як те, що відбувається одноразово. Однак цілком можливо уявити ситуацію, коли суб'єкт економічних взаємовідносин, який має безліч контрактних зобов'язань перед іншими економічними суб'єктами, перестає їх виконувати, що може мати вигляд черговості подій дефолту і, як наслідок, може бути віднесено до категорії процесу.

У ситуації, якщо дослідник розглядає компанію, в якій вже стався дефолт як подію (відповідно дослідник про це знає напевно), то, спробувавши зрозуміти причини дефолту, він постарается проаналізувати період роботи компанії перед дефолтом, а відтак, щонайменше, поділить її життя на два логічні етапи: переддефолт і постдефолт. Подальше дослідження переддефолту може призвести до більшої гранулярності, що вже свідчить про існування свого роду етапів у житті компанії, які передували дефолту. Етапи в житті компанії, які передували дефолту, у цій роботі будемо називати процесом (етапами) дефолту.

На окрему увагу заслуговує розгляд неспроможності (банкрутства) як процесу (процедури). Очевидно, що рішенню арбітражного суду і результату позасудового процесу передують певні процесуальні дії, які прописані в законі. Отже, перед присвоєнням статусу неплатоспроможності минає якийсь час і здійснюються відповідні дії, що відповідає поняттю процесу. У зв'язку з цим дуже часто в діловій практиці неспроможність (банкрутство) безпосередньо представляють як процес (процедуру).

Для цілей дослідження сформульовано таке визначення дефолту. Дефолт - це подія, ознаками якої є невиконання зобов'язань, порушення функцій, втрата довіри до банку для одного або декількох його стейкхолдерів.

У зв'язку з цим можна зробити кілька висновків:

- а) дефолт і неспроможність можна трактувати і як подію, і як процес;
- б) неспроможна компанія - це компанія, яка не виконала свої

зобов'язання, тобто допустила дефолт;

в) неспроможність (банкрутство) за змістом ширше поняття, ніж дефолт, тому що під дефолтом найчастіше розуміють невиконання зобов'язань перед кредиторами (як позичальника) або державою (як платника податків або позичальника) щодо обов'язкових платежів, а неспроможним банк може стати і внаслідок невиконання зобов'язань як роботодавця перед власними працівниками щодо оплати винагороди;

г) неспроможність (банкрутство), на відміну від дефолту, це юридичний факт, що є результатом арбітражного розгляду або позасудового банкрутства, тобто засвідчена судом абсолютна нездатність господарюючого суб'єкта виконати свої боргові зобов'язання. Водночас дефолт у більшості джерел фігурує як економічна категорія і наповнений економічним змістом, наприклад [5].

Поняття дефолту проявляється в неплатоспроможності організації, під якою розуміють такий стан, коли суб'єкт не може своєчасно і в повному обсязі виконувати свої фінансові зобов'язання через відсутність грошових коштів [36, 65]. Відмінність від класичного уявлення про дефолт полягає в намірі банку виконати зобов'язання за відсутності можливості їх виконати. У зв'язку з цим можна зауважити, що подія дефолту характеризується станом неплатоспроможності та є наслідком розбалансованості фінансового механізму, а саме: проведення неефективної цінової, кредитної та інвестиційної політики, дефектів системи управління ризиками та капіталом, що призводить до нездатності виконувати зобов'язання перед кредиторами та вкладниками, тощо.

Водночас подія дефолту, власне, як і неплатоспроможності, не завжди є фатальною, тобто призводить до неспроможності та банкрутства. Одним із способів подолання стану дефолту та неплатоспроможності є фінансове оздоровлення. У зв'язку з цим зупинимося детальніше на трактуванні неспроможності (банкрутства).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єрмакова О. М. Стратегічне управління підприємством: сутність та особливості. Науковий вісник Полісся. – 2015. – Вип. 4. – С. 92-96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvp_2015_4_16
2. Заруба Ю.О. Конкурентоспроможність комерційного банку. Фінанси України. 2001. № 2. С. 119-124
3. Ілляшенко С. М. Проблеми і перспективи ринково-орієнтованого управління інноваційним розвитком : монографія. Суми: «Друкарський дім «Папірус», 2011. 644 с.
4. Коваленко В. В. Методологічні підходи до створення й розвитку конкурентного середовища на ринку банківських послуг України. Фінанси України. 2019. №10. С. 87-99.
5. Корнеєв В. Конкурентоспроможність банків України в умовах лібералізації ринків фінансових послуг. Вісник Національного банку України. 2017. №. 11. С. 14-17.
6. Криклій О. А., Подвігін С. О., Утяганов І. Р. Система аналізу економічної ефективності банку з використанням методу ДЕА. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2013. Вип. 2. С. 230-238. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fkd_2013_2_31

Берлінець Володимир Якович, здобувач вищої освіти ступеня магістр, студент 1-ого курсу, спеціальності 051 «Економіка», групи ЕКН-23-1м-гv Рівненського інституту Університету «Україна»

Макух Тамара Олександрівна, кандидат економічних наук, професор кафедри економіки, обліку та фінансів Рівненського інституту Університету «Україна»

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ МЕТОДІВ

УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЮ

У сучасних ринкових умовах суб'єкти фінансово-господарської діяльності постійно стикаються з проблемами виникнення та стягнення дебіторської заборгованості. Дебіторська заборгованість важлива і, водночас, складна економічна категорія. Вона включає в себе розрахунки

із замовниками та покупцями товарів, розрахунки з дочірніми підприємствами, розрахунки із засновниками за внесками до статутного капіталу та розрахунки з іншими дебіторами підприємства. Тому виникає необхідність в оптимізації дебіторської заборгованості, унаслідок чого формуються такі для виконання завдання:

- проведення оцінки потенційних витрат від упущеної вигоди через невикористання коштів, заморожених у дебіторській заборгованості;
- здійснення грамотного супроводу юридичних угод;
- розробка і реалізація процедури прискореного повернення боргів від дебіторів;
- проведення процедури перевірки дебітора перед початком укладання угод;
- забезпечення фінансування дебіторської заборгованості;
- формування умов продажів, які забезпечують гарантоване надходження грошових коштів на рахунок підприємства;
- здійснення систематизованого обліку, контролю та оцінки ефективності дебіторської заборгованості;
- стягнення простроченої дебіторської заборгованості;
- скорочення допустимих меж для оптимізації рівня дебіторської заборгованості .

Також, при управлінні дебіторською заборгованістю є проблемою недосконалість нормативної та законодавчої бази в галузі погашення заборгованості є. Саме так думає більшість фахівців-економістів вітчизняних підприємств. Це призводить до того, що управління дебіторською заборгованістю в Україні сприймають інакше порівняно з країнами зі стабільною ринковою економікою, а саме в Україні суть управління дебіторською заборгованістю зведено до пошуку ланцюжків взаємозаліків, до оцінки можливостей бартеру та інших сурогатних платежів [46].

Узагальнюючи інформацію за висновками проведення аналізу

джерел робимо висновок, що методи управління дебіторською заборгованістю поділяються на 2 види: управління поточною і простроченою дебіторською заборгованістю [1].

До першого виду управління дебіторською заборгованістю відносять аналітичний підхід, що ґрунтується на наскрізному аналізі дебіторської заборгованості підприємства. У свою чергу, наскрізний аналіз ділиться на два напрями:

- аналіз заборгованості за строками виникнення;
- аналіз заборгованості за переліком дебіторів.

Приклад структуризації дебіторів за вищевказаним розподілом може мати такий вигляд:

- несумлінні дебітори: із заборгованістю понад 70% від загальної суми;
- дебітори із заборгованістю від 50 до 69%;
- дебітори із заборгованістю від 20 до 49%;
- інші дебітори.

Крім вищесказаного, необхідно визначити умови, показані на рисунку 5, для реалізації найефективнішої політики управління дебіторською заборгованістю.

Рис. 1.5. Умови для реалізації ефективною політики дебіторської

заборгованості

Особливу значущість на кожному підприємстві становить платоспроможність дебіторів. Процес аналізу платоспроможності полягає у збиранні інформації про дебітора, здійсненні самого аналізу та встановленні висновку про подальшу роботу з дебітором. Організації повинні аналізувати платоспроможність потенційних дебіторів, якщо з ними має бути майбутня співпраця.

Джерелами інформації для проведення аналізу можуть бути: бухгалтерська звітність дебітора; оперативна інформація, пов'язана з оплатою наданої продукції; інформація банків: може надаватися на певних умовах щодо кожного клієнта з урахуванням дотримання комерційної таємниці.

Однак не завжди є вся інформація для аналізу дебітора. У цьому випадку проводиться аналіз фінансової звітності на основі фінансових коефіцієнтів. Крім усього вищесказаного, доцільно вивчати ділову репутацію дебітора в цілому.

Управління дебіторською заборгованістю охоплює не тільки аналіз дебіторів, а й роботу з поверненням боргів шляхом маркетингових заходів:

- надання додаткових платних послуг за користування товарним кредитом;
- для великих клієнтів з рівнем платоспроможності, вищим за середній, можна запропонувати бонус наприкінці періоду в разі досягнення ними певного обсягу закупівель, розширення асортименту та відсутності простроченої заборгованості;
- надання додаткової знижки за ранні (а не своєчасні) платежі;
- сезонні датування.

Одним із ключових методів управління дебіторською заборгованістю

є її страхування. Також на підприємствах серед управління дебіторською заборгованістю існує метод рефінансування, інструменти, представлені на рисунку 1.6.

Рис.1. 6. Інструменти рефінансування дебіторської заборгованості

Наразі є безліч різних методів та інструментів, які використовуються з метою управління дебіторською заборгованістю. З вище поданої інформації дебіторську заборгованість доцільно розгрупувати на три основні групи взаємодії, що представлені в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Групи методів та інструментів регулювання дебіторської заборгованості

	І група Кредитна політика	ІІ група Заходи щодо зниження ризику	ІІІ група Заходи з рефінансування
Сутність методу	Розроблення та використання кредитної політики з метою отримати максимальний позитивний економічний ефект від використання дебіторської заборгованості	Розроблення заходів, спрямованих на мінімізацію ризику появи сумнівного та безнадійного боргу	Розроблення системи заходів, які реалізовуватимуть процес рефінансування заборгованості

Інструменти	1. Аналіз дебіторської заборгованості (далі ДЗ) і визначення типу кредитної політики; 2. Визначення максимального значення ДЗ (ліміт); 3. Формування та затвердження умов кредитної політики підприємства.	1. Оцінка платоспроможност; 2. Вигода від контрагента; 3. Кредитний рейтинг; 4. Стягнення заборгованості	1. Цесія; 2. Страхування; 3. Дисконт; 4. Факторинг; 5. Форфейтинг; 6. Облік векселів; 7. Сек'юритизація

Також необхідно враховувати переваги та недоліки перелічених методів управління дебіторською заборгованістю, які наведено в таблиці 1.5.

Таблиця 1.5

Переваги та недоліки методів управління дебіторською заборгованістю

Метод управління	Переваги	Недоліки
Контроль і аналіз дебіторської заборгованості	Відстежує динаміку заборгованості, визначає її структуру, виявляє прострочену заборгованість і дає змогу своєчасно вживати заходів для стягнення	Залежність від навичок співробітників, збільшення навантаження на співробітників, додаткові витрати на збільшення штату
Кредитна політика	Знижує ймовірність появи кредитних ризиків, збільшення обсягів продажів, отримання конкурентних переваг	Важливість грамотного і деталізованого розроблення кредитної політики
Оцінка та ранжування клієнтів	Класифікування груп боржників для розробки індивідуальних підходів і прийняття подальших рішень	Ранжування боржників за певною категорією ознак, цей спосіб не дає змоги врахувати всі необхідні моменти

Страховання	Підвищення фінансової незалежності кредитора, оскільки збитки будуть відшкодовані	Висока вартість страхової премії, страхування всього обороту, тривалий період від настання страхового випадку до відшкодування застрахованої суми
Цесія	Дозволяє гарантовано повернути дебіторську заборгованість	Великі фінансові витрати
Факторинг		
Форфейтинг		
Облік векселів		
Сек'юритизація		

Дебіторська заборгованість є одним із найважливіших елементів оборотних активів підприємства і має істотний вплив на фінансові показники: ліквідність, платоспроможність, фінансову та ринкову стійкість, оборотність, рентабельність, тривалість операційного та фінансового циклу. На підставі цих основоположних даних визначення характеру кредитної політики та ступеня її агресивності є багатофакторним питанням, яке не має однозначного рішення.

Оцінка стану розрахунків з дебіторами та додатковий аналіз їхньої платіжної дисципліни передбачає розробку різного виду звітної документації та регулярне її складання. Для найбільш ефективного управління дебіторською заборгованістю доцільно буде доповнити такі звіти реєстром прострочення заборгованості дебіторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зачосова Н. В. Формування системи економічної безпеки фінансових установ: монографія. Черкаси: ПП Чабаненко Ю. А., 2016. 375 с.
2. Макух Т.О., Гнатюк А.А. Особливості управління дебіторською та кредиторською заборгованістю підприємств в умовах воєнного стану. Наукові перспективи: журнал. № 2(44) 2024. С.671-678
3. Тіньова економіка. Загальні тенденції. Січень-червень 2021 року. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

УДК 351

Слесарчук Олександр Петрович, здобувач вищої освіти ступеня доктор філософії, аспірант 2-ого курсу, спеціальності 051 «Економіка» Національного університету водного господарства та природокористування

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНИХ РЕСУРСІВ

Одним з показників ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів є їх питомі витрати на виробництво одиниці продукції. У 2019-2020 роках у Львівській області проводилось статистичне спостереження для 99 видів продукції, які використовують для виробничо-експлуатаційних цілей котельно-пічне паливо, теплову та електричну енергію (табл. 1-3).

Таблиця 1.

*Питомі витрати котельно-пічного палива на окремі види продукції,
кг умовного палива на одиницю продукції*

Показники	Одиниця продукції	2019	2020	Темп росту, %
Відпуск електроенергії, виробленої ТЕЦ загального користування	тис.кВт-год	395,4	391,9	99,1
Відпуск електроенергії, виробленої ТЕЦ блокстанціями	тис.кВт-год	528,2	746,7	141,4
Відпуск теплоенергії, виробленої електростанціями	Гкал	169,2	168,2	99,4
Відпуск теплоенергії, виробленої котельними	Гкал	168,6	169,2	100,4
Первинна переробка нафти	т	70,8	60,8	85,9
Виробництво вапна	т	121,3	123,3	101,6
Виробництво цегли керамічної невогнетривкої будівельної	тис.шт. умовної цегли	203,0	158,9	78,3
Вироби з металів чорних, виготовлених куванням	т	327,0	335,1	102,5
Вироби хлібобулочні	т	115,1	95,1	82,6
Діяльність трубопровідного	млн.м.куб.км	46,5	46,6	100,2

транспорту				

Таблиця 2

*Питомі витрати теплової енергії на окремі види продукції (робіт),
мккал на одиницю продукції*

Показники	Одиниця продукції	2019	2020	Темп росту, %
Первинна переробка нафти	т	154,9	151,4	97,7
Видобуток вугілля кам'яного неагломерованого	т	54,5	91,0	167,0
Виробництво цегли силікатної	тис.шт.умовної цегли	369,8	374,2	101,2
Майонез, соуси емульсовані, інші	т	221,6	226,3	102,1
Спирт етиловий неденатурований із вмістом спирту не менше 80об,%	дал	44,3	45,1	101,8
Полотна трикотажні машинного чи ручного в'язання	т	2833,3	2021,8	71,4
Вироби хлібобулочні	т	331,4	281,7	85,0
Діяльність трубопровідного транспорту	млн.м куб.км	4,9	5,1	104,1

Таблиця 3

*Питомі витрати електричної енергії на окремі види продукції,
кВт-год на одиницю продукції.*

Показники	Одиниця продукції	2019	2020	Темп росту, %
Відпуск теплоенергії, виробленої котельними	Гкал	32,0	31,3	97,8
Первинна переробка нафти	т	62,5	51,6	82,6
Видобуток вугілля кам'яного неагломерованого	т	87,0	130,4	150,0
Виробництво цементу	т	105,5	107,6	102,0
Спирт етиловий неденатурований із вмістом спирту не менше 80 об,%	дал	2,1	2,1	100,0
Вироби хлібобулочні	т	108,4	122,3	112,8
Діяльність трубопровідного транспорту з транспортування газу	млн.м куб.км	2,4	2,8	116,7
Діяльність трамвайного транспорту	тис.ткм брутто	153,0	171,0	111,8
Діяльність тролейбусного транспорту	тис.ткм брутто	211,5	212,0	100,2

Це дало змогу виявити, що виробництво 32% видів продукції здійснювалось при підвищених питомих витратах котельно-пічного палива, тобто його перевитрати становили 57,5 тис. т. Виробництво 45% здійснювалось при підвищених питомих витратах теплової енергії, що призвело до перевитрат їх в обсязі 61,1 тис. Гкал. на 9,2% підприємств. Перевитрату електричної енергії, внаслідок завищення питомих витрат на виробництво продукції, допустили 7,2% підприємств, що призвело до їх втрат в обсязі 76,9 млн. кВт.год на рік. Для зменшення втрат паливно-енергетичних ресурсів при виробленні одиниці продукції необхідно зменшувати питомі витрати енергоресурсів до технологічно і економічно обґрунтованих значень з орієнтацією на питомі витрати енергоресурсів на виробництво одиниці аналогічної продукції в економічно розвинених країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- 1.Регіональна цільова економічна програма енергоефективності у Львівській області. Львівська обласна державна адміністрація. Електронний ресурс: <https://drohobych-rada.gov.ua/wp-content/uploads/2023/03/dod-62-1.pdf>

Григорович Володимир Геннадійович, здобувач вищої освіти магістр студент 1-ого курсу, спеціальності 051 «Економіка», групи ЕКН-23-1м-гв Рівненського інституту Університету «Україна»

Рубан Віра Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, обліку та фінансів Рівненського інституту Університету «Україна»

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ГАЛУЗЕВИХ РИНКІВ

В Україні початок активних наукових досліджень в сфері аналізу галузевих ринків розпочався на початках здійснення ринкових реформ. Ці дослідження стали затребуваними у практиці діяльності антимонопольного відомства та представників великого бізнесу.

Аналіз галузевих ринків в Україні сьогодні пов'язують з дослідженням особливостей організації товарних ринків, які визначають поведінку ринкових структур. Зазвичай, для вивчення практики конкурентної боротьби на різних ринках використовують маркетинговий та інституційний підходи.

Слід відзначити, що певний галузевий ринок має специфічні, властиві тільки йому організаційно-інституційні характеристики дослідження яких у поєднанні з маркетинговим підходом забезпечить повноту дослідження галузевих ринків.

Дж.Левін та Л.Ейван зазначають, що дослідження окремих галузевих ринків має свої недоліки, такі як: звуження об'єкту аналізу, що обмежує можливості екстраполяції результатів досліджень певного галузевого ринку на інші, які мають відмінні інституційні характеристики [1 **Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Більшість вчених стверджують, що поняття «ринок» та «галузевий ринок» не є тотожними та мають ряд відмінних ознак. Основною відмінною рисою ринку та галузевого ринку є те, що вони об'єднують товари, які є близькими заміниками з точки зору споживачів, а галузеві ринки — з точки зору виробництва [2].

Визначальну роль при визначенні поняття «галузевий ринок» відіграють такі суміжні поняття як «галузь», «ринок», «галузевий ринок», «товарний ринок».

Існують різні підходи до визначення поняття «галузевий ринок». В їх основі лежать різні критеріальні ознаки виділення ринку. Так, у якості такого критерію можна обрати товар і трактувати галузевий ринок як ринок, який включає однорідний товар та його заміники до того моменту, поки не буде знайдений різкий розрив у ланцюгу товарних субститутів. Автор стверджує, що цей розрив визначає межу галузевого ринку, а критерієм розриву є перехресна еластичність попиту за ціною [3].

Під галузевим ринком Юсупова А.Т. розуміє зовнішнє середовище функціонування фірми, або сукупність підприємств підгалузі, що об'єднані

випуском взаємозамінних продуктів та які одночасно конкурують один з одним в сфері реалізації цих продуктів [4].

Ігнатюк А.І. робить акцент на відносинах, що формуються на ринку між його учасниками. За цих обставин вчена розглядає галузевий ринок як сукупність відносин між фірмами, які займаються одним видом діяльності, тобто мають однакові технології, технологічну базу, однорідний професійний склад кадрів та пропонують свою продукцію на ринок, а також суб'єктам економіки, які купують продукцію цих фірм[5].

Подібним є підхід, де галузевий ринок розглядається крізь призму особливостей його структурних елементів: товарний ринок, попит, пропозиція, ринкова інфраструктура, ресурси, види економічної діяльності. Тобто під галузевим ринком розуміється складна економічна категорія, яка являє собою сукупність ринкових суб'єктів, що мають ринкові відносини щодо перерозподілу деякого продукту (попит та пропозиція) при безпосередній чи опосередкованій участі інших елементів ринкової інфраструктури [6].

Також галузевий ринок розглядають як сукупність товарних ринків, фірми - учасники яких об'єднані певним видом економічної діяльності (згідно національного галузевого класифікатору видів економічної діяльності), об'єктом виробництва, обміну та споживання якого є товари, які є субститутами за пропозицією, а межі ринку визначаються розривом в ланцюгу пропонованих товарів [7].

Акцентуючи увагу на тих чи інших аспектах взаємодії об'єктів галузевого ринку слід відзначити, що основною його особливістю є галузева приналежність, яка обумовлює специфіку взаємовідносин «попит-пропозиція» в контексті виробництва товарів, товарообороту, цінової політики, ринкової інфраструктури та регулювання.

Отже, поняття «галузевого ринку», вочевидь, має деякі спільні та відмінні риси з класичним визначення та розумінням сутності ринку, або галузі в цілому. Зважаючи на ємність і багатогранність такого явища як

ринок, можемо говорити, що «галузевий ринок» теж слід трактувати з кількох позицій. У вузькому розумінні галузевий ринок являє собою сукупність угод з приводу купівлі-продажу товарів певної галузі. Якщо ж підійти з погляду системного підходу, то галузевий ринок слід розглядати як економічні відносини та взаємодії підприємств однієї галузі з іншими агентами ринку з приводу продажу своїх товарів, з урахуванням сформованої кон'юнктури і наявного ринкового попиту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Einav E., Levin J., Empirical Industrial Organization: A Progress Report // Journal of Economic Perspectives. 2010. Vol. 24. P. 145-162.
2. Bain J.S. Industrial Organization. New York: John Wiley and Sons, Inc., 1959. 643 p.
3. E.S.Mason. The Current State of the Monopoly Problem in the United States/Harvard Law Review 62 (June 1949): 1265-1285.
4. Юсупова А.Т. Структурные особенности современных Российских отраслевых рынков // Регион: экономика и социология. - 2009, № 4. - С. 175-194.
5. Ігнатюк А.І. Теорія галузевих ринків: інституційний підхід. Європейський вектор економічного розвитку. 2012. № 2(13). С. 190-194.
6. Lipczynski J., Wilson J., Goddard J. Industrial Organization: Competition, Strategy, Policy. Harlow, UK: Prentice Hall, 2005. 780 p.
7. Костецька Н. Системний підхід до оцінювання галузевих ринків. Інноваційна економіка. 2022. № 2-3. С 69-74.

Євушко Богдан Сергійович, магістр спеціальності 051 «Економіка»
Макух Тамара Олександрівна, кандидат економічних наук, професор кафедри економіки, обліку та фінансів Рівненського інституту Університету «Україна»

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ СТРАТЕГУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА ЧЕРЕЗ РЕАЛІЗАЦІЮ РОЛІ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

У сучасних умовах державне бюджетне регулювання є дієвим важелем,

що впливає на соціально-економічний розвиток як держави в цілому, так і її регіонів. Бюджетна політика передбачає визначення цілей і завдань у галузі бюджетних відносин, розробку механізму формування доходів бюджету та визначення напрямів видатків бюджету, управління фінансами в бюджетній сфері, використання фінансово-бюджетних інструментів регулювання економічних і соціальних процесів. Для практичної реалізації бюджетної політики в державі формується механізм, який відображає конкретну спрямованість бюджетних відносин у складній соціально-економічній системі держави.

У тлумачних словниках термін "механізм" вживається в різних трактуваннях. У рамках нашого дослідження термін "механізм" визначатимемо як систему "...тіл (ланок механізму), у якій рух одного або декількох тіл... спричиняє рух решти тіл системи..." [3]. В економіку поняття "механізм" прийшло з галузі технічних наук, оскільки виникла необхідність дослідити й описати соціальні, економічні та виробничі процеси та їхню взаємодію.

Термін "організаційно-економічний механізм" доцільно застосовувати, коли з'являється потреба дослідити й описати систему, що об'єднує економічні, правові, інституціональні та соціальні елементи, та реалізується за допомогою методів, інструментів, принципів з метою забезпечення розвитку даної системи.

При цьому важливою складовою будь-якої взаємодії є розуміння теперішнього становища системи та прогнозування перспектив її розвитку, що досягається через розроблення та подальшу реалізацію стратегії. Однак, у сучасному нестабільному світі будь-яка стратегія - як "...загальний не деталізований план, що охоплює тривалий період часу..." не зможе повною мірою врахувати всі можливі особливості та відхилення, що виникають у системі. З метою забезпечення ефективної та злагодженої роботи системи в умовах невизначеності доцільним є використання стратегування, що є безперервним процесом "вироблення управлінських рішень на основі

постійного моніторингу стану системи, її об'єктів і суб'єктів, аналізу чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, з подальшим коригуванням та регулювальним впливом відповідно до обставин, що склалися, та наявними в наявності ресурсами, і можливостями" [1].

У своїх дослідженнях справедливо стверджують, що "стратегування - організаційно-управлінська діяльність, що ґрунтується на "передбаченні майбутнього", ухваленні управлінських рішень, які дають змогу досягти в найкращий спосіб поставлених цілей...", а також організувати оптимальну взаємодію між елементами системи.

Державне регулювання економіки та соціальної сфери за допомогою бюджетних відносин вимагає вироблення та інституціоналізації стратегії й тактики підвищення ефективності ролі державного бюджету в соціально-економічному розвитку суспільства.

"Формування комплексної системи стратегування як системного та організованого процесу розроблення, реалізації, контролю та коригування довгострокової національної стратегії може стати основою практичної реалізації пріоритетів державного розвитку".

Особливої актуальності стратегування реалізації ролі державного бюджету в соціально-економічному розвитку суспільства та функціонування організаційно-економічного механізму набувають в умовах формування та розвитку країни. Нами розроблено організаційно-економічний механізм стратегування реалізації ролі державного бюджету в соціально-економічному розвитку суспільства в сучасних умовах.

Запропонований організаційно-економічний механізм стратегування реалізації ролі державного бюджету в соціально-економічному розвитку суспільства являє собою сукупність організаційного, економічного, нормативно-правового, кадрового, інформаційного забезпечення процесу стратегування ролі державного бюджету в соціально-економічному розвитку суспільства, яка забезпечує взаємодію суб'єктів стратегування через реалізацію його функцій на основі принципів стратегування соціально-

економічного розвитку. Основними складовими даного механізму є: організаційне, економічне, нормативно-правове, кадрове, інформаційне забезпечення, взаємодія яких через функції стратегування дає змогу підвищити ефективність досліджуваного нами механізму.

Кожну соціально-економічну систему розглядають у сукупності двох невід'ємних складових - суб'єкта та об'єкта.

Керуючий вплив суб'єктів здійснюється щодо об'єктів державного управління. Об'єктом управління є державний бюджет, його дохідна та видаткова частина. Метою формування та використання коштів бюджету є соціально-економічний розвиток суспільства. Основною рисою суб'єкта державного управління є наявність у нього певних компетенцій та владних повноважень, на прийняття управлінських рішень, обов'язкових до виконання.

Вплив суб'єктів на об'єкти стратегування відбувається через реалізацію таких взаємопов'язаних функцій: планування і прогнозування, організація, облік, контроль, аналіз, регулювання.

Планування і прогнозування в системі державного управління пов'язане з необхідністю вибору правильної стратегії і тактики управління, раціонального впливу на соціально-економічний розвиток суспільства. Прогнозування та моделювання, які є основою стратегічного планування на сьогоднішній день, - це обов'язкові умови ефективного функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування.

Зміст функції "організація" фахівцями-управлінцями часто розглядають як створення певної структури, яка дає можливість ефективно працювати для досягнення спільних цілей. Ця функція пов'язана зі створенням організаційного механізму, забезпеченням необхідних умов і ресурсів для реалізації плану управління та стратегування. У запропонованому організаційно-економічному механізмі функція "організація" забезпечує взаємодію всіх елементів механізму, реалізує дію суб'єктів щодо об'єктів. Завдяки функції організації досягається необхідний стан упорядкування та

стійкості системи управління та стратегування.

Для реалізації соціально-економічного розвитку необхідний облік, який передбачає збирання, опрацювання, класифікацію, систематизацію та відображення інформації у спеціальних реєстрах на будь-яких носіях. Стратегічний облік - досить нове визначення в системі економічних наук. Його можна визначити як сукупність технологій збирання, реєстрації, узагальнення та подання інформації з метою прийняття стратегічних рішень. Інформаційну базу, необхідну для функціонування запропонованого механізму, складають законодавчі та нормативно-правові акти, звітні матеріали Міністерства фінансів, статистичні дані тощо.

Підвищення ефективності стратегування соціально-економічного розвитку суспільства за посередництвом бюджетних відносин забезпечує функція контролю, яка спрямована на виявлення відповідності діяльності та її результатів встановленим орієнтирам; забезпечення суб'єктів управління необхідною інформацією щодо процесів розвитку системи; визначення підстав для втручання в хід зазначеного процесу з метою зміни окремих видів діяльності. Стратегічний контроль можна визначити, як контроль над змінами ключових параметрів, на підставі яких формувалися прогнози, гіпотези, визначалися стратегічні цілі та завдання, формулювалася загальна стратегія розвитку. Стратегічний контроль дає можливість відповісти на запитання, як і чому змінилися вихідні та ключові параметри стратегії розвитку і як ці зміни вплинули на виконання стратегічного плану.

Аналіз є невід'ємною функцією управління, що полягає в оцінці діяльності об'єкта управління, кількісній та якісній оцінці чинників, які впливають на відхилення від заданого рівня, усуненні причин відхилень. Аналіз на основі планової та фактичної інформації використовується для оцінки змін, а також дає змогу виявляти невикористані резерви розвитку об'єкта управління [95; 96]. Аналітична функція виявляється в аналізі розвитку суспільства, дає змогу визначити його перспективи. Функція регулювання забезпечує узгодження діяльності систем управління та

стратегування.

Забезпечення стратегування - важлива складова організаційно-економічного механізму. Основними видами забезпечення стратегування є: організаційне забезпечення, економічне забезпечення, нормативно-правове та методичне забезпечення, інформаційне забезпечення, кадрове забезпечення. Організаційне забезпечення складають: організація управління системою формування доходів державного бюджету та їх раціонального використання;

- організація бюджетного процесу;
- організація управління дефіцитом бюджету та державним боргом;
- організація контролю за системою бюджетних відносин та ін.;

Економічне забезпечення передбачає:

- формування доходів державного бюджету;
- цільове використання коштів державного бюджету;
- контроль та оцінку економічної ефективності механізму управління

коштами державного бюджету та ін.

Нормативно-правове та методичне забезпечення включає в себе:

- законодавчі та нормативно-правові акти, норми права та його принципи, що регулюють систему бюджетних відносин;
- методики, інструкції, нормативні вказівки, нормативно-методичні документи тощо.

Ефективність будь-якої управлінської діяльності значною мірою залежить від якості інформаційного забезпечення, тобто від того, наскільки оперативно і точно буде отримано необхідну інформацію для прийняття певних управлінських рішень.

Інформаційне забезпечення передбачає:

- формування інформаційного поля;
- вивчення інформації зовнішнього та внутрішнього середовища;
- збір, класифікацію, аналіз та оцінку актуальної інформації.

Фактографічна інформація формується на основі даних обліку (бухгалтерського, фінансового, статистичного та податкового) і звітності,

даних засобів масової інформації, моніторингу, матеріалів спеціальних досліджень, які є основою для аналізу та подальшого регулювання діяльності.

У зв'язку з цим особливої значущості набуває наявність кваліфікованих, компетентних кадрів, здатних ефективно виконувати свої професійні обов'язки, тобто кадрове забезпечення.

Кадрове забезпечення - це процес забезпечення необхідним кількісним і якісним складом підприємства або організації для забезпечення його безперервної роботи в умовах найбільшої продуктивності та ефективності.

Кадрове забезпечення включає в себе:

- визначення потреби в кадрах;
- підбір і залучення персоналу;
- забезпечення умов для професійного навчання і підвищення кваліфікації та компетенції кадрів;
- оцінка та атестація персоналу;
- мотивування і стимулювання персоналу;
- управління кар'єрою.

Державна політика в галузі кадрового забезпечення підприємств та організацій має бути спрямована на підвищення рівня освіти, стимулювання професійного розвитку, задоволення очікувань населення щодо професійної самореалізації, зниження рівня безробіття, гідної оплати праці тощо.

Соціально-економічний розвиток через реалізацію ролі державного бюджету потребує формування та функціонування ефективного бюджетного механізму, що дасть змогу не тільки фінансувати на достатньому рівні, а й стимулювати інноваційний розвиток держави.

У широкому розумінні під бюджетним механізмом слід розуміти сукупність способів організації бюджетних відносин, що застосовуються державою, з метою забезпечення сприятливих умов для соціально-економічного розвитку. У вузькому розумінні бюджетний механізм - це сукупність форм, методів, інструментів, важелів формування та

використання бюджетних фондів з метою забезпечення потреб держави, підприємств, організацій і населення в соціально-економічному розвитку [2].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Держбюджет 2021 прийнято: основні показники. Ліга Закон. URL: https://biz.ligazakon.net/ua/news/190937_derzhbyudzheth2021priynyatoosnovnypokazniki
2. Доходи і видатки місцевих бюджетів: коротко про головне [URL:http://cost.ua/news/687](http://cost.ua/news/687) revenues and expenditures of local budgets/
3. Піхоцька О. М., Фурдичко Л. Є., Синютка Н. Г.. Бюджетна система : навчальний посібник.; Міністерство освіти і науки України, Національний університет «Львівська політехніка». Тернопіль: ТНЕУ, 2020. 327с.

Бесараба Олександр Миколайович, магістр спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

Макух Тамара Олександрівна, кандидат економічних наук, професор кафедри економіки, обліку та фінансів Рівненського інституту Університету «Україна»

ОРГАНІЗАЦІЯ АНАЛІЗУ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ПОЗИЧАЛЬНИКА

В умовах розвитку ринкових відносин кредиторам необхідно мати точне уявлення про кредитоспроможність їхнього партнера.

Кредитоспроможність - це правова та фінансова характеристика, представлена не тільки фінансовими показниками, а й іншими показниками, що дає змогу оцінювати можливість підприємства повністю та в строк, який прописано в кредитному договорі, розрахуватися за своїми борговими зобов'язаннями, а також визначає ступінь ризику кредитора під час кредитування суб'єкта господарювання [4].

Кредитоспроможність позичальника є доволі складною процедурою оцінювання його фінансових можливостей, яка залежить від безлічі факторів. Для того, щоб розв'язати цю проблему, в літературі пропонують достатню

кількість методів, які відрізняються не тільки набором показників, а й науковими підходами до оцінки. Усі запропоновані методи тільки доповнюють один одного, при цьому формується комплекс оцінок кредитоспроможності позичальника

Усю сукупність підходів до оцінки кредитоспроможності господарюючого суб'єкта можна класифікувати за різними ознаками: за типом моделей, які використовуються в оцінці (моделі рейтингового аналізу, моделі дискримінантного аналізу тощо), за географічною приналежністю моделей (зарубіжні та вітчизняні), за ступенем практичного використання моделей в оцінці.

Більш відомою є класифікація методів аналізу, згідно з якою виокремлюють не тільки класифікаційні моделі, а й ті, що ґрунтуються на комплексних оцінках [3].

Із класифікаційних моделей виокремлюють як прогнозні, що дають змогу диференціювати позичальників залежно від імовірності банкрутства, так і рейтингові, що групують позичальників залежно від їхньої категорії, встановлюваної за допомогою групи фінансових коефіцієнтів, які розраховують, і рівнів значущості, які їм привласнюють.

Рейтингова оцінка здатна не тільки спрогнозувати своєчасність усіх наступних платежів, а й ліквідність з реальністю оборотних активів, а також стійкість і загальний фінансовий стан. Вона так само дає змогу визначити межі в зниженні обсягу прибутку, в якій і відбувається погашення будь-якої частини фіксованих платежів.

Очевидною перевагою рейтингових платежів є не тільки їхня простота, а й можливість розрахувати оптимальне значення за окремими показниками, так само до переваг належить те, що вони дають змогу ранжувати організації за результатами та мають комплексний підхід до оцінки кредитоспроможності. Необхідно враховувати, що під час використання цих методів слід ураховувати такі чинники:

1) необхідність ретельного добору фінансових показників (потрібно використовувати показники, що описують різні боки роботи позичальника, для того, щоб більш повно охарактеризувати його становище).

2) важливо обґрунтувати порогові значення показників (в Україні складно здійснити подібний підхід, оскільки недостатньо відомостей про фактичний стан справ в організації, а також малий ступінь участі банків у формуванні такої бази даних).

3) необхідність обґрунтування коефіцієнтів значущості для кожної групи показників відповідно до галузі діяльності конкретного позичальника.

4) визначення величини відхилень у прикордонних областях, що відносять позичальників до різних класів.

5) враховуються рівні показників тільки відносно оптимальних значень, що відповідають окремим установленим нормативам, але не береться до уваги ступінь їх виконання або невиконання.

6) фінансові коефіцієнти відображають стан справ у минулому на основі даних про залишки [1, 4].

Прогнозні моделі, одержувані за допомогою статистичних методів, використовуються для оцінки якості потенційних позичальників. Серед них найбільше значення мають методики, що ґрунтуються на множинному дискримінантному аналізі (моделі Альтмана і Чессера), де використовується дискримінантна функція (Z), що враховує неодноразові параметри (коефіцієнти регресії) і фактори, що характеризують фінансовий стан позичальника (зокрема фінансові коефіцієнти). Коефіцієнти регресії розраховуються за вибіркою фірм, які або збанкрутували, або вижили протягом певного часу. Отже, якщо Z -оцінка фірми знаходиться ближче до показника середньої фірми-банкрута, то в разі продовження погіршення її становища вона збанкрутує [2].

Крім моделі прогнозування ймовірного банкрутства позичальника, існують і спрощені моделі, засновані на системі певних показників.

Під час класифікації кредитів можливе використання моделі CART

(Classification and regression trees), що перекладається як "класифікаційні та регресійні дерева". Це непараметрична модель, основні переваги якої полягають у можливості широкого застосування, доступності для розуміння і легкості обчислень, хоча під час побудови застосовуються складні статистичні методи.

В основі розробленої методики аналізу грошових потоків лежить те, що вона дає змогу використовувати коефіцієнти, які визначаються за даними про обороти ліквідних активів, запасів і короткострокових боргових зобов'язань, використовуючи метод розрахунку чистого сальдо різних надходжень і витрат, і показує величину загального чистого грошового потоку.

Елементами надходження коштів за період є: а) прибуток, отриманий у цьому періоді;

б) амортизація, нарахована за період;

в) вивільнення коштів: із запасів, дебіторської заборгованості, основних

г) коштів, інших активів;

д) збільшення кредиторської заборгованості;

е) зростання інших пасивів;

ж) збільшення акціонерного капіталу;

з) видача нових позик.

Як елементи відтоку коштів виділяють:

а) сплату: податків, відсотків, дивідендів, штрафів і пені;

б) додаткові вкладення коштів: у запаси, дебіторську заборгованість, інші активи, основні засоби;

в) скорочення кредиторської заборгованості;

г) зменшення інших пасивів;

д) відтік акціонерного капіталу;

е) погашення позик [2].

Дефіцит грошових коштів свідчить про те, що відбулося короткочасне перевищення відтоку над припливом, а це означає, що у клієнта низький

рейтинг. А систематичне перевищення відтоку над припливом коштів характеризує клієнта зовсім як некредитоспроможного. Сформована середня величина загального грошового потоку може встановлюватися як межа видачі нових кредитів, оскільки показує розмір коштів, за допомогою яких клієнт має можливість погасити боргові зобов'язання. На основі співвідношення величини загального грошового потоку і розміру боргових зобов'язань клієнта визначається клас його кредитоспроможності. Аналіз грошового потоку дає змогу зробити висновок про слабкі сторони управління підприємством. Виявлення вузьких місць використовується для розроблення умов кредитування, відображених у кредитному договорі.

Наразі провідні російські банки з метою доволі точної оцінки фінансового стану потенційних позичальників використовують експрес-методику аналізу фінансового стану, крім цього, так само використовують аналіз грошових потоків. Отже, банки приділяють увагу не тільки кількісним, а й якісним показникам оцінки кредитоспроможності, так само приділяється увага зовнішнім і внутрішнім факторам, що впливають на бізнес.

Через відсутність єдиної нормативної бази за різними галузями економіки, обмежені можливості аналізу якісних показників. Так само відсутність галузевих довідників або класифікаторів, що дають змогу правильно віднести ту чи іншу організацію - позичальника до певного класу кредитоспроможності з урахуванням її галузевих особливостей, а також дають банкам змогу оцінювати свій ризик під час надання кредитних ресурсів [2].

На території України комерційним банкам доводиться робити акцент на власну інформаційну базу, приділяючи величезну увагу як репутації позичальника, так і його кредитній історії, а не фінансовим можливостям.

Аналізу кредитоспроможності позичальника за кордоном приділяється особлива увага. У кожній країні застосовують свою методику оцінки кредитоспроможності позичальника, їхня особливість визначається законодавством, культурою, традиціями країн, а також багатьма іншими

факторами.

Усі методики аналізу кредитоспроможності позичальників, що застосовуються як вітчизняними, так і зарубіжними банками, повідомляють не тільки про важливість об'єктивної оцінки, а й про достовірність оцінки фінансового стану потенційних позичальників.

Використовуються різні експрес-методики аналізу фінансового стану, а також аналіз грошових потоків. Банки приділяють увагу як кількісним, так і якісним показникам оцінки кредитоспроможності, а також зовнішнім і внутрішнім факторам, що впливають на бізнес.

Але варто зазначити, що можливості аналізу далеко не безмежні, особливо в Україні, оскільки відсутня єдина база аналізу за різними галузями економіки.

Таким чином, в Україні буде доцільно створити таку єдину нормативну базу для визначення кредитоспроможності позичальників, запровадити доступні широкому колу осіб рейтинги господарюючих суб'єктів, удосконалити методики визначення кредитоспроможності, що включатимуть певний набір часткових показників та розрахунок інтегрального показника, який урахує вплив на кредитоспроможність комерційної організації різноманітних кількісних та якісних чинників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондарчук Ю.В., Марущак А.І. Безпека бізнесу: організаційно- правові основи: науково-практичний посібник. К.: Видавничий дім «Скіф», КНТ, 2008. 372 с.
2. Валильчак С. В., Бегей М. В. Кредитна діяльність банків та її вплив на економічну безпеку держави; Укр. акад. Друкарства. *Наук. зап.* 2014. № 4. С. 114-121.
3. Васюренко О. В., Волохата К. О. Економічний аналіз діяльності комерційних банків: навч. посіб. К.: Знання, 2006. 463 с.
4. Голофаєва І. П., Сергієнко О. А., Солдатова Я. Ю. Управління фінансовою безпекою комерційного банку на основі поточкових сценарних моделей. *Бізнес Інформ.* 2014. № 12. С. 237-247.
5. Забезпечення умов стабільного функціонування банківського сектору України: монографія / О. М. Колодізєв, О. В. Бойко, І. О. Губарева, В. О. Дзеніс, В. В. Жуков, В. Ф. Колесніченко, І. Г. Курочкіна, О. В. Пересунько, Є. О. Полтавська, Ю. В. Прохорова.

Х.: ХНЕУ, 2010. 310 с.

6. Макух Т.О., Коробович Л.П., Рубан В.М. Рубан. Стійкість як механізм забезпечення сталого розвитку підприємства. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка, 2023

Река Олександр Володимирович, здобувач вищої освіти ступеня магістр, студент 1-ого курсу, спеціальності 051 «Економіка», групи ЕКН-23-1м-гв Рівненського інституту Університету «Україна»

Рубан Віра Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, обліку та фінансів Рівненського інституту Університету «Україна»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БУДІВЕЛЬНИХ ПРОЕКТІВ НЕОБХІДНИМИ МАШИНАМИ ТА МЕХАНІЗМАМИ

В умовах орієнтації на вимоги ринку керівництву будівельного підприємства часто необхідно здійснювати вибір способів фінансування використання будівельних машин та механізмів. Загалом можна виділити два способи забезпечення будівельних проектів необхідними машинами та механізмами – власними силами або із залученням субпідрядників. Вибір того чи іншого способу здійснюється за різними критеріями (Рис. 1).

Рис.1. Механізм вибору ефективного способу забезпечення будівельного проекту машинами та механізмами за різними критеріями

Після встановлення можливих способів забезпечення потреби у засобах механізації, необхідно виявити фактори, що визначають їх вартість. Наприклад, якщо будівельним підприємством прийняте рішення скористатися банківським кредитом для покупки будівельних машин, то треба вирішити, на яких умовах це вигідніше зробити і який відсоток позикових коштів у загальній вартості покупки варто прийняти (позикові кошти можуть скласти 30-50 відсотків вартості покупної техніки). Виникає завдання розробки політики фінансування, що сприятиме посиленню економічної безпеки підприємства. Аналізуються різні механізми погашення кредиту, що є вигідними і для кредитора й позичальника. Основним завданням фінансової політики при цьому є знаходження найбільш вигідного

з точки зору економічної безпеки способу повернення кредиту і виплати відсоткових платежів.

Будь-які інвестиції в засоби механізації звичайно містять додаткові майбутні витрати на підтримку основних фондів в робочому стані, їх модернізацію і заміну в подальшому. Такі майбутні витрати (передбачувані на момент аналізу), треба розглядати вже на стадії оцінки способів забезпечення будівельного проекту машинами та механізмами.

Процес оцінки й вибору механізації будівельних робіт, на нашу думку, має відбуватись з урахуванням витрат і вигод, характерних для кожного з розглянутих способів. Вихідними даними при обґрунтуванні способу забезпечення будівельного проекту машинами та механізмами є наступні:

В – вартість придбання машин та механізмів, грн.;

Пмг – витрати, що пов'язані з правом власності, грн.;

Врт - витрати на технічне обслуговування і ремонт, грн.;

Векс - експлуатаційні витрати, грн.;

Вз - вартість заміни обладнання, грн.;

Взн - вартість морального зносу, грн.;

Вп - вартість перепродажу машин та механізмів, грн.;

Впб - вартість перебазування будівельних машин та механізмів, грн.;

Зпм - заробітна плата обслуговуючого персоналу, грн.;

СП - страхові платежі, грн.;

Нпр - недоотриманий підрядником прибуток, грн.;

Пр - втрати через незапланований простій обладнання, грн.;

Ссуб - витрати, пов'язані з експлуатацією будівельної машини на умовах субпідряду, грн.;

Ест - економія за рахунок зменшення оподаткованого прибутку на величину витрати по страхуванню майна, грн.;

ПДВ - податок на додану вартість, грн. та інші.

Якщо підприємство має можливість придбати необхідну техніку, то рішення про доцільність залучення кредиту буде ґрунтуватись на величині витрат на погашення кредиту (K , грн.) та економії за рахунок зменшення оподаткованого прибутку на величину сплачуваних відсотків за кредит, ($E\%$, грн).

Якщо підприємство буде змушене скористатись лізингом, то слід враховувати наступне: $PV_{o.l.}$ - приведена вартість оперативного лізингу, грн.; $PV_{f.l.}$ - приведена вартість фінансового лізингу, грн.; Вд.п. - плата орендаря за додаткові послуги, якщо такі передбачені угодою, грн.; ОП - орендна плата, грн.; МОП - мінімальні орендні платежі, грн.; $E_{АП}$ - податкова економія за рахунок зменшення оподаткованого прибутку на величину нарахованої орендної плати, грн.; S_v - вартість викупу активу, якщо це передбачено умовами оренди, грн.

На ефективність залучення будівельної техніки впливає амортизаційна політика підприємства, яка визначає величину таких факторів, як A – сума амортизації, грн.; E_a - економія за рахунок зменшення оподаткованого прибутку на величину нарахованої амортизації, грн.

Остаточним показником ефективності є вартість придбання машин та механізмів ($PV_{п}$, грн). Вона має бути мінімальною серед розглянутих варіантів. Запропонований алгоритм дає можливість вибору найбільш доцільного шляху забезпечення будівельного проекту засобами механізації (Рис.2).

Отже, вибір способу забезпечення будівельного проекту машинами та механізмами, вимагає визначення економічних і організаційно-технологічних факторів, що впливають на вартість механізації з урахуванням альтернативності фінансової та амортизаційної політики будівельного підприємства.

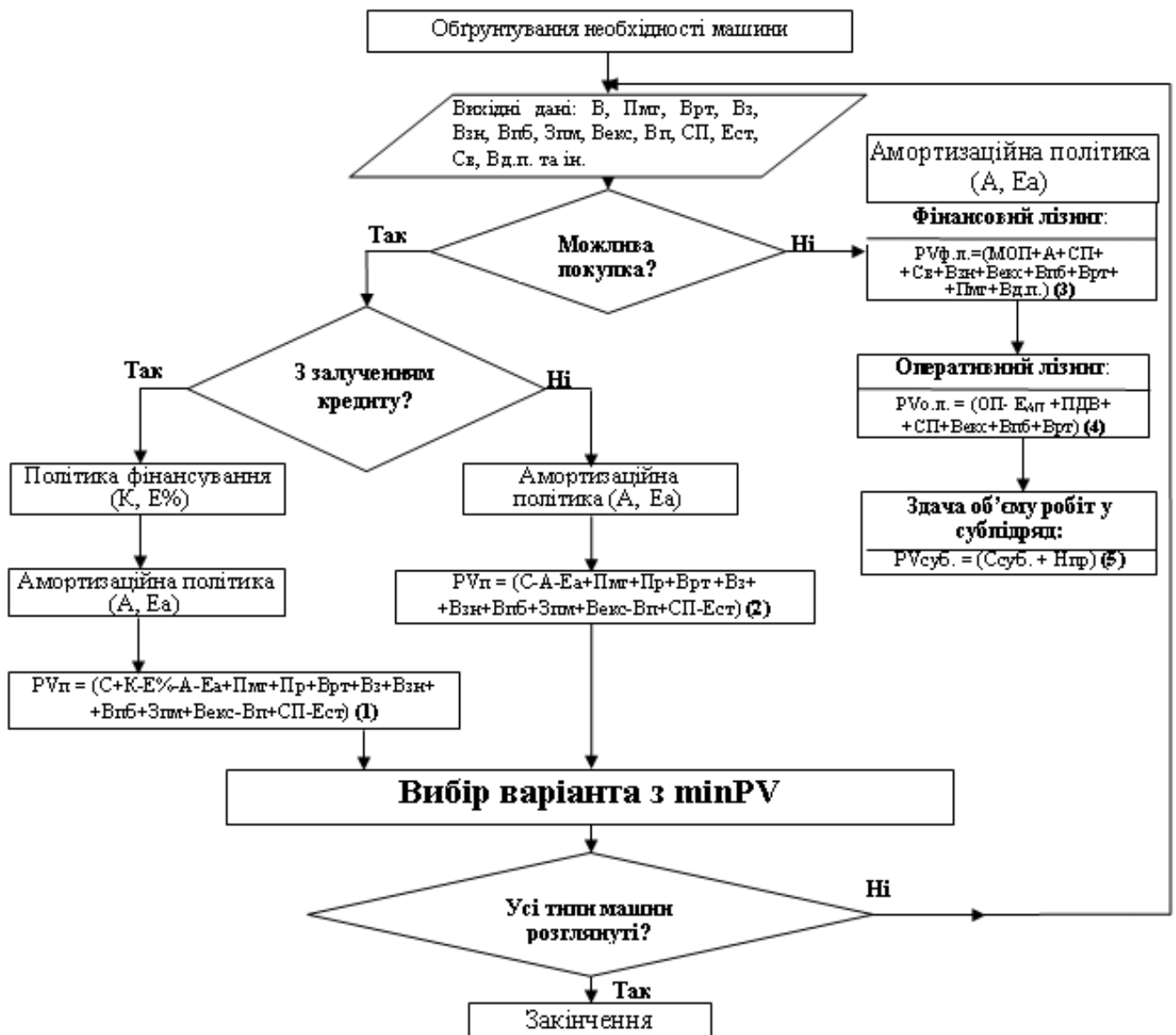

Рис.2. Алгоритм оцінки й вибору способу забезпечення будівельного проекту машинами та механізмами

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дятлова Н.В. Оцінка та вибір ефективного способу забезпечення реалізації будівельного проекту машинами та механізмами. Дисертація кандидата економічних наук зі спеціальності 08.07.03. Харків: ХНАМГ, 2005. 198 с.

Назарчук Мирослава Юріївна, магістр спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

Макух Тамара Олександрівна, кандидат економічних наук, професор кафедри економіки, обліку та фінансів Рівненського інституту Університету «Україна»

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ЕТАПІВ СЦЕНАРНОГО ФІНАНСОВОГО ПЛАНУВАННЯ

У нинішніх умовах економічної, епідеміологічної та воєнної кризової ситуації, перед підприємствами та організаціями постає питання поліпшення системи фінансового планування та її адаптації до змін, що відбуваються у зовнішньому та внутрішньому середовищі.

У таких умовах основним завданням фінансового планування є оптимізація і координація зусиль всіх структурних підрозділів (центрів відповідальності) для досягнення спільної мети в рамках розробленої стратегії. В якості мети фінансового планування необхідно виділити формування чіткої системи управління фінансами, яка мінімізує ризики і дозволяє приймати ефективні управлінські рішення.

В процесі аналізу діючої системи фінансового планування на підприємствах, однією з проблем є проблема ефективності і точності фінансового планування. Для вирішення цього завдання рекомендується використовувати сценарне фінансове планування, при якому фінансовий план формуються за трьома сценаріями: песимістичному, базовому та оптимістичному. Базовий сценарій є найбільш вірогідним. Песимістичний сценарій відображає основні фінансові показники, скориговані з урахуванням можливості погіршення діяльності підприємства внаслідок негативних змін зовнішніх факторів. Оптимістичний сценарій передбачає поліпшення умов і факторів зовнішнього середовища з урахуванням існуючих, але нереалізованих ресурсних можливостей підприємства.

Сценарне планування - це сукупність методів і технологій, що

дозволяють створювати різні плани дій для альтернативних сценаріїв майбутнього розвитку підприємства [23]. Сценарії в процесі планування можуть ґрунтуватися як на внутрішніх факторах, так і на прогнозах зміни факторів зовнішнього середовища підприємства. У наш час, завдяки системам автоматизації бізнес-процесів, сценарне фінансове планування стало доступно не тільки великому бізнесу, але і середньому й малому.

Етапи сценарного фінансового планування в малому бізнесі представлені на рис. 1.

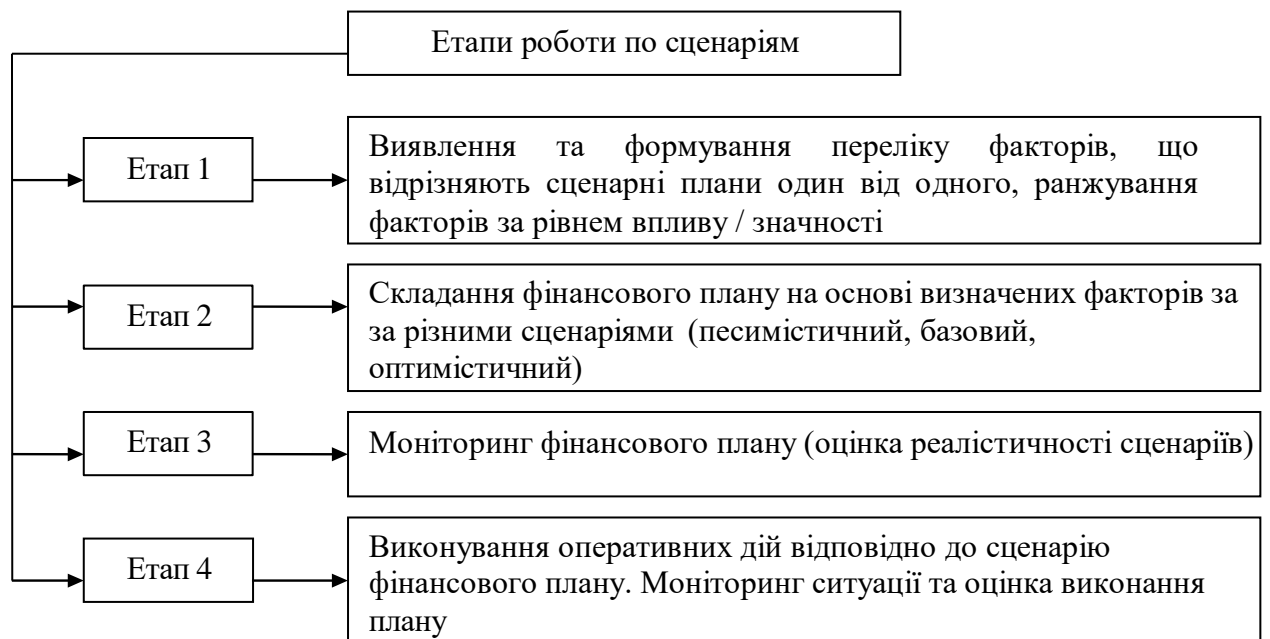

Рис. 1. Запропоновані етапи сценарного фінансового планування

Джерело: розроблено автором

Після проведеної оцінки, майже усі підприємства стикаються з недосконалою системою фінансового планування. У зв'язку з цим пропонується запровадити вдосконалену схему процесу фінансового планування (рис.2). На основі поданого рисунку 2, процес фінансового планування трудомісткий, так як всі етапи пройдені, планові показники все більше взаємопов'язані як один з одним, так і з даними зовнішнього середовища.

Показники зовнішнього середовища при побудові фінансових

планів є основою для розробки планування.

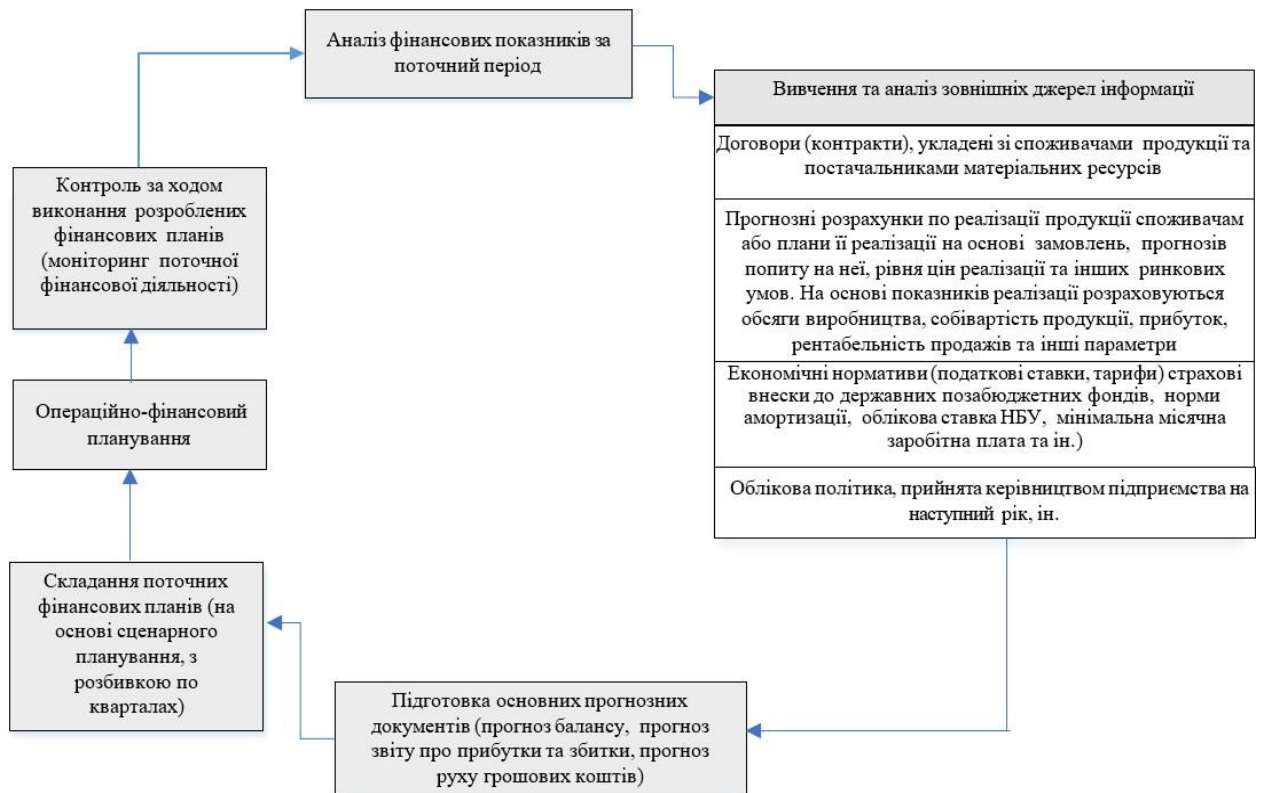

Рис. 2. Схема процесу фінансового планування

Джерело: розроблено автором

Тому в межах запропонованих заходів з метою оперативного планування пропонуємо встановити на підприємствах автоматизовану програму по розрахунковій частині аналізу фінансових показників на поточний період що стосуються управління активами, капіталом, ліквідністю, прибутковістю та ймовірністю банкрутства.

Зараз на ринку таких програмних продуктів є достатньо. Саме вони допоможуть зекономити ресурси на аналіз та отримання вихідних даних для планування.

В межах вдосконаленої схеми пропонуємо запровадити сценарне фінансове планування: оперативному, поточному та стратегічному рівні. Для того щоб оцінити річну дохідність будь-якого проекту в

операційному та поточному періоді необхідно розраховувати планові платежі грошових потоків згідно різних сценаріїв по кварталам та в цілому за рік.

Такий підхід передбачає розробку комплексу заходів для підтримки фінансової рівноваги підприємства при настанні будь-якого сценарію. Тому одночасно з розробкою фінансових планів готуються фінансові рішення в разі настання того чи іншого сценарію.

Отже, обґрунтовані три варіанти розвитку майбутніх подій у контексті трьох сценаріїв: песимістичного (знецінення гривні, інфляція, звуження ринку збуту), реалістичного (стабільне функціонування з незначним розширенням внутрішнього ринку збуту та зниженням витрат виробництва, зокрема за рахунок впровадження енергозберігаючих технологій) та оптимістичного (вихід компанії на міжнародні ринки збуту, що позитивно вплине як на виручку, так і прибуток підприємства).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конспект лекцій з дисципліни «Фінансовий аналіз» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» Мельник Л.М., Рівне: НУВГП, 2019. 35с.

2. Макух Т.О., Коробович Л.П., Рубан В.М. Рубан. Стійкість як механізм забезпечення сталого розвитку підприємства. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка, 2023

3. Макух Т., Колпаков Ю. Матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції: Людина і суспільство: економічний та соціокультурний розвиток. Т 9. Рівне. С. 19-23

4. Ткаченко, Т. В. «Аналіз та оцінювання фінансової стійкості підприємства». Сучасний стан та перспективи розвитку фінансової системи України: збірник наукових праць ІХ Всеукраїнської науково-практичної Інтернет- конференції. 2020. С. 310-316.

УДК 339 .138

Ковальчук Ярослав Леонідович, здобувач вищої освіти ступеня доктор філософії, аспірант 1-ого курсу спеціальності 075 «Маркетинг», Національного університету водного господарства та природокористування

ПРИНЦИПИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ МАРКЕТИНГУ

Стратегічна орієнтація маркетингу виникла і швидко розповсюджувалась у світовій практиці з кінця 60-х – початку 70-х років ХХ століття. Вцілому, до загальних умов, які сприяли розвитку стратегічного маркетингового планування можна віднести:

- загальну насиченість і стагнацію ринку;
- збільшення рівня вимог споживачів (унаслідок зростання рівня доходів і свободи вибору) до якості товару та його сервісу – «витонченості» попиту;
- покращення технічних та організаційних можливостей виробництва;
- орієнтацію (в зв'язку з скороченням життєвого циклу товару) на скорочення строку амортизації, збільшення серійності та скорочення строків упровадження товару.

На нашу думку, серед прямих умов розвитку стратегічного маркетингу нині слід віднести наступне:

- нестабільна політична та економічна ситуація;
- наростаюча диференціація попиту споживача (різке зростання асортименту споживацьких, а за ним – й інвестиційних товарів);
- переорієнтація споживачів на постматеріальні цінності;
- зростання рекламних витрат у зв'язку з активізацією конкурентів;
- скорочення чисельності населення (споживачів), відсутнє для виробників;

- виникнення та постійне існування значного структурного безробіття, контингенту з низьким рівнем попиту;
- зростання концентрації ринкової влади та монополізації торгівлі, що наносить збитки виробнику;
- відчутність міжнародної конкуренції, особливо у зв'язку зі зняттям митних бар'єрів і відкриттям нових ринків;
- скорочення бази ресурсів, особливо мінеральних і енергетичних;
- погіршення екологічної ситуації, зростання відповідних вимог до виробника.

Потреби організації у стратегічному маркетинговому плануванні пов'язані з необхідністю базувати свою діяльність на стратегічних можливостях, які надійно та чітко визначені. Тому необхідно реалізувати системи моніторингу середовища маркетингу й аналізу конкурентоспроможності, щоб збільшити здатність адаптації до змін у зовнішньому середовищі. Отже, є потреба регулярно переглядати й оптимізувати свій бізнес-портфель [1].

Дослідження монографічної літератури провідних вітчизняних і зарубіжних економістів-маркетологів дозволяють визначити наступні принципи стратегічного планування маркетингу. Це – глобалізм, активність, інноваційність, інтегрованість, перевага структурних досліджень ринку, активне використання зв'язків із громадськістю («public relation»), цільова орієнтація маркетингу на збалансованість, гармонізація інтересів фірми, споживачів і суспільства в цілому, партнерство всіх учасників ринкового обміну та некомерційного розподілу суспільних благ [1,2,3].

Принцип глобалізму виник як реакція на зростаючу взаємозалежність національних ринків, на посилення однорідності потреб під впливом успіхів технологій комунікації і транспорту, на розвиток міжнародної стандартизації, на тенденції об'єднання країн, укладання міждержавних угод і розвиток міжнародної конкуренції.

Принцип активності сучасного стратегічного планування маркетингу викликаний до життя зростаючим насиченням ринку, збільшенням швидкості технологічного прогресу, послідовним усуненням бар'єрів для міжнародної торгівлі.

Принцип інноваційності маркетингу полягає в постійному пошуку й ініціюванні перспективних змін потреб, у відновленні асортименту, наданні товарам нових рис і досягненні нових рівнів задоволення потреб, у використанні нових форм комунікацій (наприклад, через мережу «Інтернет»), нових способів продажу і доставки. Такий пошук заохочується фактом, що все більша кількість споживачів у світі сповідають пріоритети якості товарів і послуг, зручності їх придбання і споживання над ціновими параметрами.

Інтегрованість – новий крок у розвитку підходу, початого маркетингом-міх. Дії в рамках операційного маркетингу здійснюються в тісному зв'язку зі структурою і спрямованістю стратегічного плану. Товарна політика, ціноутворення, просування і збут проводяться на підставі стратегічного вибору товарних ринків, довгострокового прогнозу стану і динаміки попиту та пропозиції на обраних цільових ринках. Взаємозв'язок стратегічного й операційного маркетингу дають змогу оптимізувати цілі по завоюванню частки ринку і необхідного для їх досягнення маркетингового бюджету.

Принцип переваги структурних досліджень ринку – домінування стратегічного планування маркетингу над епізодичними дослідженнями, що проводяться для вирішення окремих часткових проблем.

Принцип активності використання зв'язків із громадськістю («public relation») – акцент на комунікаційні функції відбиває зростаючу соціальну спрямованість маркетингу, розповсюдження практики його впровадження в некомерційних, бюджетних сферах діяльності, залежність результатів маркетингової роботи від відношення до неї зі сторони суспільства та його окремих груп. Найважливішими в цьому зв'язку виявляються вимоги соціальної етичності, екологічності і разом із тим ефективного використання

маркетингу, включаючи турботу про широкий зовнішній соціально-економічний ефект.

Цільова орієнтація на збалансованість, гармонізацію інтересів організації, споживачів та суспільства – це квінтесенція перелічених рис, особливостей сучасного стратегічного маркетингу, як маркетингу відношень. У ньому втілені філософські принципи, які визначають відношення фірми: до себе, до клієнтів, до своїх працівників, до капіталовкладників, до постачальників, до конкурентів, відношення з громадськістю, соціально оточуючим середовищем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гудзь Ю., Джерелюк Ю., Кравчик Ю. Етапи формування маркетингової стратегії підприємства. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 1. С. 197–203.
2. Гелевачук З. Й. Концепція формування маркетингової стратегії розвитку підприємства *Concept formation of marketing strategy of enterprise*. Глобальні та національні проблеми економіки. 2014. № 449.
3. Пронько Л. М., Токар К. С. Маркетингова стратегія у формуванні конкурентоспроможності підприємства. *Ефективна економіка*. 2022. № 4.

*Панцюк Юлія Григорівна, магістр спеціальності 071 «Облік та оподаткування»
Матвійчук Людмила Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, обліку та фінансів Рівненського інституту Університету «Україна»*

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ УПРАВЛІННЯ ОСНОВНИМИ ЗАСОБАМИ ПІДПРИЄМСТВА НА ОСНОВІ ПОКАЗНИКІВ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

Цілком зрозуміло, що у бухгалтерському обліку необоротних активів існують ряд проблем. Недосконалість методів і правової бази, а також необгрунтована облікова політика на підприємствах можуть призвести до значних труднощів у відображенні цих активів у фінансовій звітності. Однак,

важливо віддати перевагу організації і вірному відображенню необоротних активів у фінансових звітах підприємств. Величина накопичених необоротних активів може надати інформацію про розміри діяльності компанії, її потенційні можливості та перспективи розвитку.

Сьогодні, у світі, де діють ринкові умови, правильна організація бухгалтерського обліку стає ключовим фактором для ефективного управління необоротними активами підприємств. Це, в свою чергу, впливає на успішний розвиток компанії, оскільки раціональний облік стає важливим чинником в її діяльності.

Бухгалтерський облік орієнтується на практичні потреби, що призводить до його постійного вдосконалення та адаптації до вимог практики. Основною метою бухгалтера стає не просто реєстрація фактів, а вирішення завдань, що виникають у процесі господарської діяльності.

Хоча первинний, синтетичний і аналітичний облік необоротних активів відповідають основним вимогам, система бухгалтерського обліку потребує певного поліпшення. Недоліки включають несистемне заповнення реквізитів у первинних документах, невикористання рахунку 286 для перенесення основних засобів до необоротних активів під час реалізації, відсутність актів приймання-передачі при внутрішньому переміщенні, використання несумісних з необоротними активами документів, недоцільні методи розрахунку амортизації.

Ще однією проблемою є складність визначення ліквідаційної вартості необоротних активів через потребу у прогнозуванні на довгі строки. Це ускладнює точне визначення фактичної вартості активів у майбутньому. Внаслідок цього, багато підприємств просто не визначають ліквідаційну вартість, що не відповідає вимогам бухгалтерського обліку.

Отже, для вирішення цих проблем може бути корисним використання централізованих норм для визначення ліквідаційної вартості необоротних активів. Це допоможе уніфікувати процес визначення вартості, покращити

якість облікової інформації та уникнути розбіжностей у визначенні вартості одних і тих самих активів.

Організація обліку необоротних активів - це процес систематичного вибору та систематизації методів та прийомів збору, обробки та видачі достовірної та вчасної інформації про наявність, рух, збереження та використання цих активів для управлінських рішень. Це процес, де головне завдання - визначення показників, які належить відобразити в документації, обробляти та узагальнювати у системі обліку.

Проблема організації обліку основних засобів полягає в відсутності "золотої середини". Первинні документи та реєстри містять застарілі показники, що не формують повноцінної інформації, і водночас вони не містять необхідних показників для складання звітності за стандартами бухгалтерського обліку, тому потребують удосконалення за складом та змістом.

Також проблемою є відсутність врахування індивідуальних особливостей об'єктів необоротних активів під час їх введення в експлуатацію або ліквідації. Вирішення цього може полягати в розробці робочої інструкції для кожного члена комісії, яка визначатиме порядок дій та їх відповідальність.

Створення спеціалізованих комісій сприятиме прийняттю лише корисних для відповідних підрозділів основних засобів, враховуючи їх функціональні можливості, що відповідають технічній документації. Також, під час списання активів, важливо обґрунтовувати доцільність ліквідації для уникнення недоброчесного використання цієї процедури.

Управління рухом документів та їх своєчасне надходження до бухгалтерії можна покращити за допомогою графіків документообігу для облікових робіт, де визначатиметься кількість примірників кожного документа, відповідальні особи та терміни виконання. Це сприятиме зростанню ефективності облікової роботи та контрольних функцій.

Щодо оцінки необоротних активів, важливо мати документальне підтвердження операцій формування первісної вартості, що включає склад витрат, за якими визначається первісна вартість об'єктів залежно від способу їх надходження. Введення додаткових документів може поліпшити інформативність первинного обліку та контроль за правильністю їх визначення.

Організація обліку основних засобів потребує уважного розгляду таких ключових аспектів: 1) тривалого періоду експлуатації об'єктів, під час якого вони підлягають обліку; 2) складної конструкції з багатьма компонентами, що потребує деталізації у реєстрах; 3) необхідності проведення ремонтів та модернізації, що змінюють характеристики і потребують відображення у реєстрах; 4) значної вартості, яка вимагає ефективного контролю за процесами їхнього введення, списання та збереження у справному стані.

Для збереження необоротних активів та запобігання їхньому пошкодженню, розбиранню чи передчасному виведенню з ладу, необхідно: 1) присвоєння кожному об'єкту інвентарного номера; 2) ведення карток обліку та систематизоване зберігання їх у картотеці; 3) реєстрацію карток в опису, що гарантує їхнє збереження; 4) призначення відповідальних осіб; 5) облік за місцем експлуатації в інвентарних списках.

Організація обліку необоротних активів - це єдина система взаємопов'язаних методів та способів, що охоплюють всі аспекти облікових процедур від виявлення до передачі інформації. Одні з головних шляхів покращення цієї системи включають: вибір оптимальної облікової інформації; розробку оптимізованих форм носіїв інформації, пристосованих до характеру даних; удосконалення процесів документообігу; впровадження ефективних технологій для обліку.

При виборі обсягу та складу інформації для обліку необхідно керуватися економічним ефектом, який ця інформація може мати для управління. Занадто об'ємна інформація може ускладнити прийняття рішень,

тому її обсяг слід обмежувати до тих даних, які суттєві для управління господарськими процесами.

Основна мета удосконалення системи обліку необоротних активів полягає в адаптації теорії до практичних потреб бізнесу для ефективного управління активами. Ключові напрямки вдосконалення включають раціоналізацію форм та методів збору, обробки та узагальнення інформації, що відповідають сучасним економічним умовам.

На багатьох підприємствах було б корисно посилити контроль за збереженням та використанням необоротних активів, а також за документальним оформленням операцій з ними.

Контроль за використанням основних засобів потребує розробки системи заходів, спрямованих на підвищення рентабельності та ефективності їхнього використання. Аналізуючи контрольну інформацію, можна визначити можливості зниження потреб в активах шляхом оптимізації їх використання у часі та потужності, оскільки між цими показниками існує зворотна залежність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Макух Т.О. Облік основних засобів: проблеми та шляхи вдосконалення. Матеріали конференції "Світові тенденції та перспективи розвитку фінансової системи" 29 червня 2013 р.с.81-83
2. Ткаченко Н.М. Теорія бухгалтерського обліку: Підручник. – 2-ге вид., доповн. і перероб./ Н.М.Ткаченко – К.: Алерта, 2020. – 192 с.
3. Хорунжак Н.М. , Рогожкіна В.В. Понятійна сутність необоротних активів і проблеми її ідентифікації / Хорунжак Н.М. , Рогожкіна В.В. // Глобальні та національні проблеми економіки. - № 19. - 2017 - с. 554-560.
4. Яковишина Н.А., Яковенко К.А. Теоретичні основи обліку основних засобів // Молодий вчений. – 2018. – 5 (57). – с. 779-782.

УДК 530.192:330](045)

Пилипака Сергій Анатолійович, здобувач вищої освіти ступеня магістр, студент 1-ого курсу, спеціальності 051 «Економіка», групи ЕКН-23-1м-гв Рівненського інституту Університету «Україна»

Макух Тамара Олександрівна, кандидат економічних наук, професор кафедри економіки, обліку та фінансів Рівненського інституту Університету «Україна»

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Розвиток аграрного сектору в Україні має вирішальне значення для економіки країни, оскільки він є однією з найважливіших галузей, на яку припадає близько 10% ВВП і в якій зайнято близько 25% населення. За останнє десятиліття в секторі спостерігається значне зростання, і Україна стала одним з найбільших експортерів сільськогосподарської продукції на світовий ринок. Щоб продовжити цю тенденцію, український уряд розробив стратегію розвитку аграрного сектору до 2030 року.

Основні цілі стратегії включають:

1. Підвищення продуктивності та ефективності сільськогосподарського виробництва.
2. Розширення асортименту сільськогосподарських культур та сільськогосподарської продукції.
3. Розвиток інфраструктури для сільськогосподарського виробництва.
4. Сприяння розвитку експорту сільськогосподарської продукції.
5. Підтримка малого та середнього аграрного бізнесу.
6. Сприяння державно-приватному партнерству.

Розвиток аграрної політики в Україні є ключовим питанням з моменту здобуття країною незалежності. Сільське господарство є одним з основних секторів української економіки, і його розвиток має вирішальне значення для

забезпечення продовольчої безпеки, створення робочих місць та сприяння розвитку сільських територій.

У 2014 році в Україні відбулися зміни уряду та прийняття низки реформ, у тому числі й у сільському господарстві. Аграрна політика нового уряду була спрямована на сприяння розвитку малих та середніх фермерських господарств, покращення управління земельними ресурсами та підвищення продуктивності сільського господарства. Однією з ключових ініціатив стало **створення Державного земельного кадастру**, метою якого було створення прозорої та ефективної системи управління земельними ресурсами.

Уряд також запровадив низку програм підтримки малих та середніх фермерів, включаючи кредитні програми, технічну допомогу та субсидії.

У 2020 році український уряд прийняв новий **закон про ринок землі**, який дозволяє купівлю-продаж сільськогосподарських земель.

Сільськогосподарський сектор є важливою частиною економіки України, забезпечуючи близько 10% ВВП країни та працевлаштовуючи приблизно 17% робочої сили. Сектор продемонстрував певну стійкість під час пандемії COVID-19, при цьому сільськогосподарське виробництво та експорт залишаються стабільними, а в деяких галузях навіть зростають.

Однак аграрний сектор в Україні стикається з низкою проблем, які обмежують його потенціал для зростання та розвитку. До них відносяться неефективне використання землі, застаріла інфраструктура, обмежений доступ до кредитів та фінансування, а також високий рівень корупції в секторі. Для вирішення цих проблем український уряд впровадив низку реформ та ініціатив, спрямованих на покращення бізнес-середовища для сільського господарства, сприяння сталому розвитку та підтримку малих і середніх фермерів.

До них належать програми з удосконалення управління земельними ресурсами, модернізації сільськогосподарської інфраструктури, просування органічного землеробства, а також надання фінансової підтримки та технічної допомоги фермерам.

Сільськогосподарський сектор в Україні відіграє вирішальну роль в економіці країни, а сталий розвиток має важливе значення для забезпечення його довгострокової життєздатності. Сталий розвиток аграрного сектору означає використання сільськогосподарських практик, які сприяють економічному зростанню, мінімізуючи при цьому негативний вплив на навколишнє середовище та суспільство.

Незважаючи на різні виклики, з якими стикається аграрний сектор в Україні, існує кілька перспектив для розвитку аграрного сектору в Україні, зокрема:

1. Земельна реформа.
2. Експортний потенціал.
3. Технологічні інновації.
4. Державна підтримка.
5. Органічне сільське господарство.

Загалом, перспективи розвитку аграрного сектору в Україні є позитивними, але все ще існують виклики, які необхідно подолати, такі як покращення інфраструктури, боротьба з корупцією та врегулювання ситуації в країні в цілому. Якщо ці проблеми вдасться вирішити, аграрний сектор може відіграти значну роль у стимулюванні економічного зростання та розвитку в Україні.

Розвиток українського аграрного сектору має великий потенціал, але також стикається зі значними проблемами. Багаті ґрунти, сприятливий клімат та кваліфікована робоча сила створюють міцний фундамент для сільськогосподарського виробництва, але політична нестабільність, економічні негаразди та військова агресія мають негативний вплив.

Втім, в Україні є кілька можливостей для розвитку аграрного сектору, зокрема, земельна реформа, експортний потенціал, технологічні інновації, державна підтримка та органічне землеробство. Крім того, під час військової агресії є можливість диверсифікувати експортні ринки, підтримати малих

фермерів, підвищити самозабезпеченість, впровадити нові технології та покращити інфраструктуру.

Для повної реалізації потенціалу аграрного сектору в Україні необхідна постійна підтримка з боку уряду, боротьба з корупцією. Крім того, для забезпечення довгострокової життєздатності сектору пріоритетом має стати впровадження сталих методів ведення сільського господарства та сприяння захисту довкілля.

Загалом, розвиток аграрного сектору в Україні має великий потенціал, але успіх залежатиме від вирішення проблем та використання можливостей, які чекають на нього попереду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Крисанов Д. Кластеризація економічної діяльності та обслуговування як інструмент сталого розвитку сільських територій. *Економіка України*. 2009. №11.
2. Лузан Ю.Я. Напрями розвитку сільськогосподарського виробництва і соціальної сфери села / Лузан Ю. Я. *Економіка АПК*. – 2009.- №7. – С. 3- 12.
3. Саблук П.Т. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // *Економіка АПК*. – 2009. - №12. – С. 3-13. Науковий вісник УМО «Економіка та управління» №1.
4. Управління інноваційною системою аграрного підприємства /Сіренко Н.М. // *Економіка АПК*. - 2009. - №9.
5. Сус Т.Й. Інвестиційна політика в сільському господарстві регіону / Сус Т.Й. // Науковий вісник БДФА: зб. праць. – Чернівці, 2008. – Вип. 4.
7. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. – URL: <http://minagro.gov.ua>.
9. Потіха А., наук. співроб. СІАЗ НБУВ. Сільське господарство в економічній системі України. . – Режим доступу: <http://nbuviar.gov.ua>.
10. Borodina O. M., Kyryzyuk S. V. Institutional principles of changes in state support of the agricultural sector in accordance with WTO requirements. *Economics and Forecasting*. 2018. v. 3, p. 87-106.
11. Pasichnyk Yu. Export of agricultural and food products of Ukraine: concept of prospects. *Journal of European Economy*. 2020. vol.19, no.2, pp.247–264.

12. Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf>

Бутринський Віктор Юрійович, магістр спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

Макух Тамара Олександрівна, кандидат економічних наук, професор кафедри економіки, обліку та фінансів Рівненського інституту Університету «Україна»

ЕКОНОМІЧЕНА СУТНІСТЬ МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ

Методи управління кредитним ризиком досить різноманітні та різноспрямовані. Методи та інструменти регулювання кредитного ризику, котрі використовуються в практиці банків, умовно можна поділити на дві групи: обов'язкові до застосування відповідно до нормативно-правових актів НБУ та рекомендовані наукою і практикою.

До групи обов'язкових належить метод резервування коштів на можливі втрати відповідно. У частині необов'язкових на сьогодні банками може використовуватися широкий спектр прийомів і методів регулювання ризику:

- системи дистанційного моніторингу;
- рейтингової оцінки;
- раннього реагування;
- комплексні системи оцінки ризиків банківської діяльності.

Крім того, умовно методи управління кредитним ризиком можна поділити на дві великі групи (рисунок 1) які нейтралізують факторний бік ризику:

а) оцінка кредитоспроможності (профілактика, запобігання ризику) у напрямах: позичальник, середовище (галузь, конкуренти), проект;

б) розмежування повноважень ухвалення кредитного рішення залежно від розміру кредиту і величини потенційного ризику;

в) пов'язане фінансування проекту, частково за рахунок власних коштів позичальника;

г) наявність у структурі менеджменту та організація роботи з проблемними кредитами;

д) захисна конверсія умов боргу, передбачена в договорах (поліпшення інформаційного забезпечення, зростання застав, штрафи, пені, неустойки, збільшення відсотків тощо);

Рис.1. Методи управління кредитними ризиками

е) діяльність внутрішніх спеціальних організаційних структур (відділи кредитоспроможності, служби безпеки тощо);

ж) платні послуги спеціалізованих фірм, які допомагають позичальнику (консультації, фінансова підтримка) повернути борг;

з) використання юридичної відповідальності (у багатьох країнах у законодавстві передбачено кримінальні покарання за навмисне банкрутство, за підвищену небезпеку бізнесу, за спотворення наданої інформації тощо);

- націлені на результируючу сторону кредитного ризику (мінімальні наслідки, збитки):

а) диверсифікація кредитного портфеля в напрямку будь-якої або комплексу якісних характеристик кредиту з метою зменшення концентрації ризику;

б) створення альтернативних грошових потоків (іноді цей метод має назву забезпечення повернення позик) у вигляді застав, гарантій, поручительств, страховок, створення резерву проти ризиків;

в) обмеження розмірів кредиту, що видаються одному позичальнику; г) видача дисконтованих позик;

д) сек'ютеризація продаж обслуговування боргу третій особі зі знижкою.

В українських банках з усіх перелічених вище методів управління кредитним ризиком зазвичай застосовують наступні [1]:

- оцінка кредитоспроможності. Якісно проведена оцінка кредитоспроможності дає змогу практично повністю запобігти всім можливим втратам, пов'язаним із неповерненням кредиту. До визначення кредитоспроможності позичальника існує безліч різних підходів. Однак останнім часом у практиці як українських, так і зарубіжних банків дедалі більшого поширення набуває метод, заснований на бальній оцінці потенційного позичальника. Цей метод передбачає розробку спеціальних шкал для визначення рейтингу клієнта. Критерії, за якими проводиться

оцінка позичальника, індивідуальні для кожного банку і базуються на його практичному досвіді. Ці критерії періодично переглядаються, що забезпечує підвищення ефективності аналізу кредитоспроможності;

- диверсифікація кредитного ризику передбачає розосередження наявних у банку можливостей з кредитування та інвестування. Кредитний ризик зростає в міру збільшення загального обсягу кредитування і ступеня концентрації кредитів серед обмеженої кількості позичальників. Крім того, здійснюється розподіл кредитів за строками, за призначенням кредитів, за видом забезпечення, за способом встановлення ставки за кредит, за галузями тощо. З метою диверсифікації здійснюється раціонування кредиту: плаваючі ліміти кредитування, понад які кредити не надаються незалежно від рівня процентної ставки;

- зменшення розміру або строку кредитів, що видаються одному клієнту. Цей спосіб застосовується, коли банк не повністю впевнений у достатній кредитоспроможності потенційного позичальника. Скорочений розмір кредиту дає змогу зменшити величину втрат у разі його неповернення. Скорочення строку кредитування використовується з метою додаткового контролю позичальника з помірним і значним рівнем ризику та зниження ймовірності збільшення ризику в майбутньому. За задовільних результатів оцінки фінансового стану клієнта та відсутності негативних тенденцій у його бізнесі можливе подовження строків повернення кредиту;

- страхування кредитів. Страхування кредиту передбачає повне передання ризику його неповернення страховій компанії. Існує велика кількість варіантів страхування кредитів, але, як правило, всі витрати зі страхування покладаються на позичальників;

- залучення достатнього забезпечення. Метод гарантує банку повернення виданої суми та отримання відсотків. До числа критеріїв, що визначають якість забезпечення, належать достатність, ліквідність, юридична законність, збереження протягом строку дії кредитного договору. Важливим є те, що розмір забезпечення позики має покривати суму не тільки виданого

кредиту, а й відсотків за ним. Однак пріоритет при захисті від кредитного ризику має надаватися не залученню достатнього забезпечення, призначеного для покриття збитків, а аналізу кредитоспроможності позичальника, спрямованому на недопущення цих збитків, оскільки позику видають не з розрахунком на те, що для її погашення доведеться продати активи, які слугують забезпеченням, а на те, що її буде повернуто відповідно до кредитного договору;

- видача дисконтних позичок. Дисконтні позики лише невеликою мірою дають змогу знизити кредитний ризик. Такий спосіб надання кредитів гарантує щонайменше отримання плати за кредит, а питання про її повернення залишається відкритим, якщо не використовуються інші методи захисту від кредитного ризику;

- оцінка вартості кредитів, що видаються, і подальший їхній супровід виражається в класифікації кредитів за групами ризику і створенням резерву на можливі втрати за позиками залежно від групи ризику. А оскільки резерв створюється за рахунок відрахувань, що відносяться на витрати банку, то це і становить частину поняття вартості кредиту для банку;

- лімітування ризику, тобто встановлення обмеження і створення системи процедур, спрямованих на підтримання запланованого рівня ризику. Лімітування кредитних ризиків включає кілька складових:

- а) лімітування кредитних ризиків конкретних позичальників передбачає обмеження інструментів, які містять елементи кредитного ризику: кредити власне позичальнику, кредити пов'язаним із ним компаніям, видані гарантії, обліковані векселі та інші;

- б) встановлення лімітів кредитування на різні види кредитних операцій. Під час визначення лімітів кредитування використовують ті самі показники, які застосовують для оцінки кредитного ризику: показники оцінки фінансового становища позичальника, стабільність фінансових потоків, кредитна історія, ліквідність і достатність забезпечення.

Це основні методи зниження різних видів кредитного ризику, з якими

стикаються банки в процесі своєї діяльності. Розробка цих заходів є найважливішим компонентом стратегії банку в галузі ризику. Найпоширенішим у практиці банків заходом, спрямованим на зниження кредитного ризику, є оцінка кредитоспроможності позичальника.

У загальному випадку під кредитоспроможністю позичальника розуміють наявність передумов для одержання кредиту і здатності повернути його. До числа необхідних чинників для визнання позичальника кредитоспроможним відносять: правоздатність; готовність погашати заборгованість; наявність забезпечення повернення позики; здатність позичальника отримувати дохід. Таким чином, оцінка кредитоспроможності позичальника здійснюється на основі наявної в банку інформації про готовність позичальника виконувати зобов'язання, наявність у нього можливості погасити кредит і наявність забезпечення, яке дає змогу банку компенсувати втрати в разі невиконання позичальником умов кредитного договору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Любар О.О. Кредитна політика банків: види та моделі. Вісник університету банківської справи Національного банку України. 2020. № 3 (9). С. 183-185.
2. Макух Т.О., Коробович Л.П., Рубан В.М. Рубан. Стійкість як механізм забезпечення сталого розвитку підприємства. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка, 2023
3. Макух Т., Колпаков Ю. Процес планування як один із головних напрямків ефективного управління підприємства. Матеріали ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції: Людина і суспільство: економічний та соціокультурний розвиток. Т 9. Рівне. С. 19-23
4. Пантелеєв В.П., Халява С.П. «Фінансова стійкість комерційного банку, проблеми регулювання» Банківська справа. 2021. № 1. С. 32-39.

*Білоборода Олена Володимирівна, магістр спеціальності 071 «Облік та оподаткування»
Матвійчук Людмила Олександрівна,
кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, обліку та фінансів Рівненського інституту Університету «Україна»*

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Удосконалення оцінки ефективності існуючих систем внутрішнього контролю в Україні на підприємствах та організаціях, як правило, представники бізнесу. Відсутність єдиної методики проведення оцінки систем внутрішнього контролю змушує компанії розробляти власні методи за даними видами оцінок, що ґрунтуються на зарубіжному досвіді, що враховує специфіку їхньої основної діяльності.

Перш ніж говорити про проблему вироблення єдиного підходу до оцінки ефективності системи внутрішнього контролю, визначимося, що представляє собою поняття «внутрішній контроль». Єдиної думки щодо даної категорії у науковій літературі немає. Існує багато різних його формулювань різних авторів (Рис. 1.).

Систему внутрішнього контролю, яка повинна розроблятися та впроваджуватися повсюдно, з погляду, слід розуміти як сукупність суб'єктів, об'єктів та засобів контролю, що взаємодіють в цілому для забезпечення відповідності політиці організації та ефективного ведення господарської діяльності, а також оцінки стану об'єкта, контролю та розроблення заходів регулювання. Система внутрішнього контролю призначена для досягнення наступних цілей, а саме: достовірність та повнота інформації, дотримання законодавства, економне використання ресурсів, збереження активів, досягнення цілей та завдань організації [1,с108].

Найважливіше місце у системі управління організацією займає оцінка діяльності підрозділів та ланок господарюючого суб'єкта. В результаті, якщо для великих компаній більш-менш зрозуміло (як правило, створюється

служба внутрішнього контролю та аудиту), то як це буде організовано в середніх та малих підприємствах не зрозуміло, і тим більше не зрозуміло, яким чином буде здійснюється оцінка ефективності та доцільності даної діяльності.

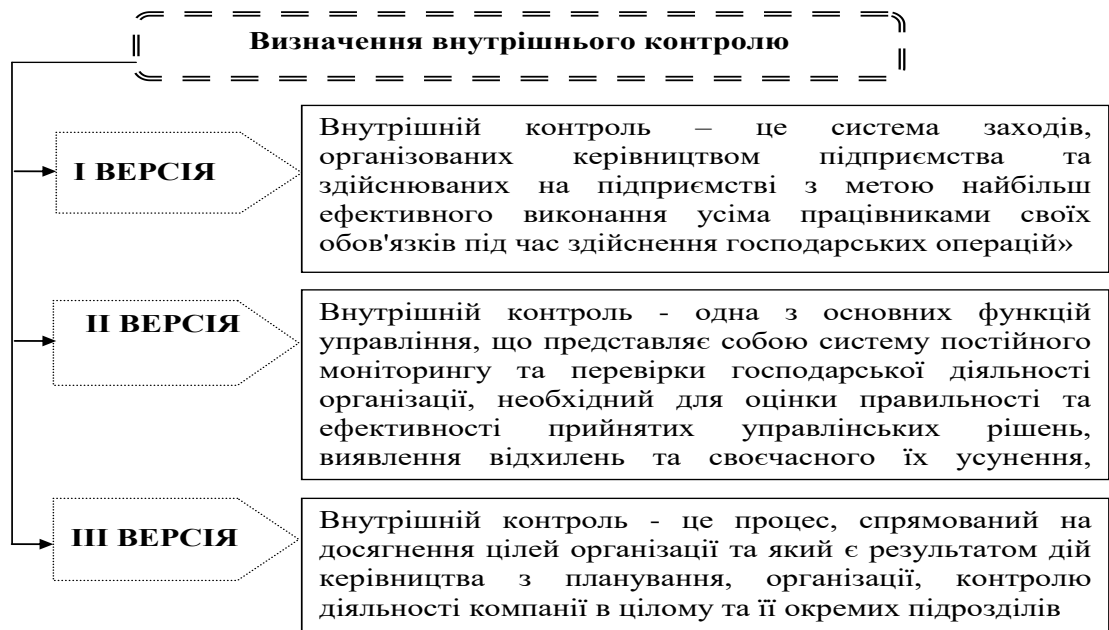

Рис. 1. Визначення внутрішнього контролю (розроблено автором на основі узагальнення джерела [1])

Від ефективності системи внутрішнього контролю залежить ефективність діяльності комерційної організації. Справді, щодо оцінки ефективності СВК слід говорити не лише про результативність (кількість виявлених відхилень), а й про дієвість (активність усіх суб'єктів, залучених до системи внутрішнього контролю, достатності заходів контролю, сталості та систематичності здійснюваного контролю). Оперативна ефективність внутрішнього контролю оцінюється для підтвердження внутрішнього контролю протягом усього звітного періоду повну відповідність до затвердженої інструкції.

Для оцінки ефективності функціонування системи внутрішнього контролю необхідний регулярний моніторинг контрольних процедур, що має охоплювати всі елементи внутрішнього контролю.

На думку автора Колісник Г.М., методи оцінки ефективності внутрішнього контролю включають. (Рис.2.)

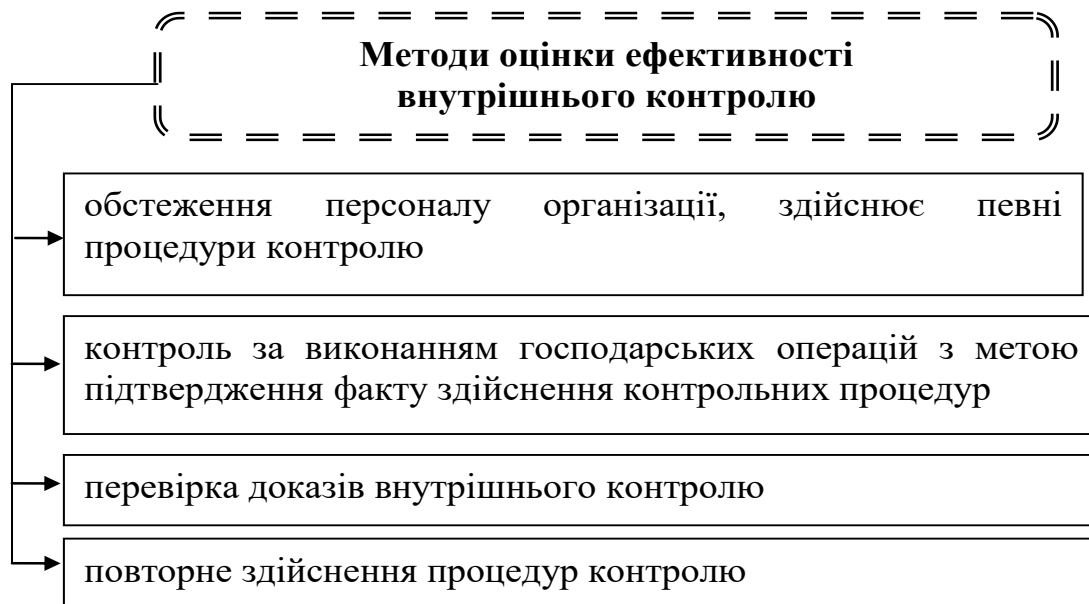

Рис. 2. Методи оцінки ефективності внутрішнього контролю
(розроблено автором на основі узагальнення джерела [1])

Міжнародні стандарти аудиту озвучують лише деякі загальні підходи до оцінки системи внутрішнього контролю. Так, відповідно до МСА №315 проходить перевірка ефективності системи внутрішнього контролю службою зовнішнього аудиту з метою: виявлення та оцінки ризиків суттєвого спотворення фінансової звітності; планування та виконання подальших аудиторських процедур (Обґрунтування вартості вибірки аудиту).

Оцінка внутрішнього контролю передбачає вивчення ефективності системи внутрішнього контролю організації. Беручи участь у цій оцінці, аудитор може визначити ступінь інших тестів, які мають бути виконані для того, щоб прийти до висновку щодо справедливості фінансової звітності підприємства. Надійна система внутрішнього контролю зменшує ризик шахрайської діяльності, що знижує потребу у додаткових процедурах аудиту.

Експертиза концентрується на таких питаннях як: розподіл обов'язків; стримування та противаги; забезпечення безпеки записів; рівень підготовки та компетентність працівників; ефективність функції внутрішньої ревізії організації.

Кроки, пов'язані з цим процесом оцінки, включають наступне: визначення екстенду та типів елементів управління, а також визначення, на якій із цих видів контролю слід покладатися. На основі перших двох кроків необхідно визначити, які аудиторські процедури слід розширити чи скоротити. Далі слід дати рекомендації клієнту щодо того, як удосконалити свою систему внутрішнього контролю. Останній з попередніх кроків корисний для покращення умов контролю для аудитора під час аудиту наступного року.

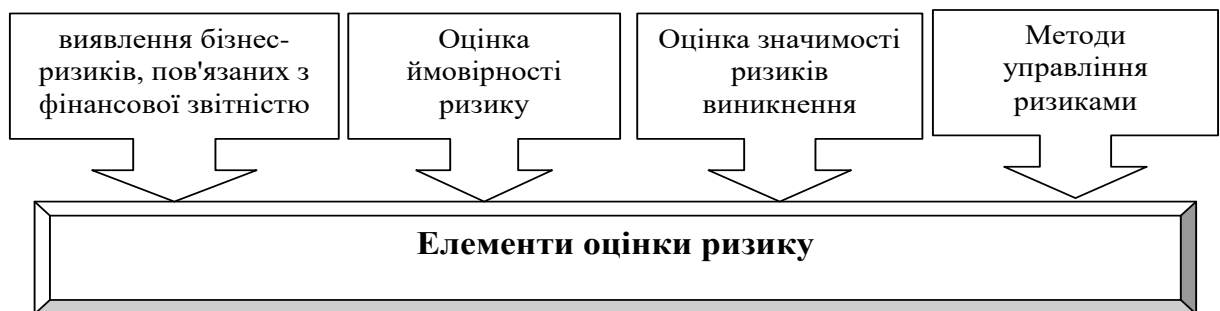

Рис. 3. Елементи оцінки ризику, що підлягають оцінці зовнішнім аудитором (розроблено автором на основі джерела [1, с.115])

Результати оцінки ефективності системи внутрішнього контролю доцільно фіксувати у звіті, так само як і результати внутрішнього аудиту. У звіті доцільно прописувати таку інформацію, як: список перевірених документів та областей діяльності; виявлені недоліки; рекомендації щодо виправлення недоліків; особа, яка проводила аудит.

Звіти рекомендується зберігати, оскільки вони можуть порівнюватися між собою у тому, щоб проаналізувати динаміку діяльності підприємства.

Таким чином, можна сказати, що система внутрішнього контролю є ефективною якщо:

- локальні нормативні акти, які визначають стратегію та тактику у сфері внутрішнього контролю економічного суб'єкта, затверджені та регулярно переглядаються;
- стратегія та тактика дій у галузі внутрішнього контролю визначаються за результатами оцінки ризиків;
- є інфраструктура, яка забезпечує прозорість та працездатність контролю;
- інформаційні потоки працюють без перебоїв та гарантована безпека каналів їхньої передачі;
- система внутрішнього контролю проходить незалежний моніторинг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колісник Г. М., Слюсаренко В. Є. Аудит: Навчальний посібник. – Ужгород: «Ужгородська міська друкарня», 2016. 456 с.
2. Навчальний посібник. Аудит: методика і організація : навч. посібник / Н. І. Гордієнко, О. В. Харламова, Ю. І. Мізік, О. О. Конопліна ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 319 с.
3. Стан туристичної галузі України та процес її та процес її відтворення в післявоєнний період: веб-сайт: URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1353>

*Дарчук Богдан Васильович, магістр спеціальності 051 «Економіка»
Макух Тамара Олександрівна, кандидат економічних наук, професор кафедри економіки, обліку та фінансів Рівненського інституту Університету «Україна»*

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ТА ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Нині ми все частіше зустрічаємося з такими виразами як "цифровізація" і "цифрова трансформація". Ці поняття часто асоціюються з перетвореннями, які вносять у повсякденне життя цифрові технології.

Дійсно, розвиток комп'ютерних технологій уможливив оцифрування інформації. Так, більшість інформації з паперових та інших носіїв було переведено в цифровий формат. Зокрема, з'явилися системи електронного документообігу між підприємствами. Різна звітність компаній, починаючи від фінансових звітів і закінчуючи різними управлінськими звітами, створюється і зберігається в електронному форматі.

Крім того, активний розвиток демонструють і цифрові засоби зв'язку, зокрема, Інтернет. Поява Інтернету визначила поширення онлайн-спілкування за допомогою соціальних мереж, або електронної пошти. Розвиток електронної пошти докорінно змінив комунікації та істотно скоротив використання традиційної пошти. Більшість взаємодій всередині та між компаніями здійснюється за допомогою електронної пошти. Вона також є засобом обміну документацією, комерційною інформацією тощо. Важливо зауважити, що з 2010 року парадигма наукових досліджень, присвячених цифровізації, змінилася і цифрові технології почали сприймати як буденну реальність, "нову нормальність" для бізнесу [1].

Також зазначимо, що особливе значення цифровізація має для бізнесу: при цьому зміни, пов'язані з новими тенденціями, як нам здається, мають двояку природу. З одного боку, цифрові технології можуть виступати точками розвитку компаній, здатними забезпечити випереджальне зростання, з іншого боку, цифровізація є джерелом загроз для подальшої діяльності підприємств.

Широке поширення цифрових технологій, формування нової реальності та двоїста природа майбутніх змін визначили необхідність дослідження цієї сфери як науковою спільнотою, так і практиками.

Як і в будь-якому дослідженні, почати необхідно з розгляду сутності досліджуваного предмета дослідження. Сутність предмета можна розкрити через його визначення та структуру. Оскільки одним із центральних понять цього дослідження є цифрова трансформація, розглянемо наявні підходи до визначення цифрової трансформації.

Перед безпосереднім аналізом наявної літератури, ми вивчили динаміку запитів пошукової системи Google за темою "цифрова трансформація". Проведений графічний аналіз продемонстрував, що досліджувана тема демонструє дедалі більшу популярність у світі з 2015 року, в той час як в Україні спостерігається тенденція зростання інтересу до цієї сфери лише з II кварталу 2018 року (рисунок 1).

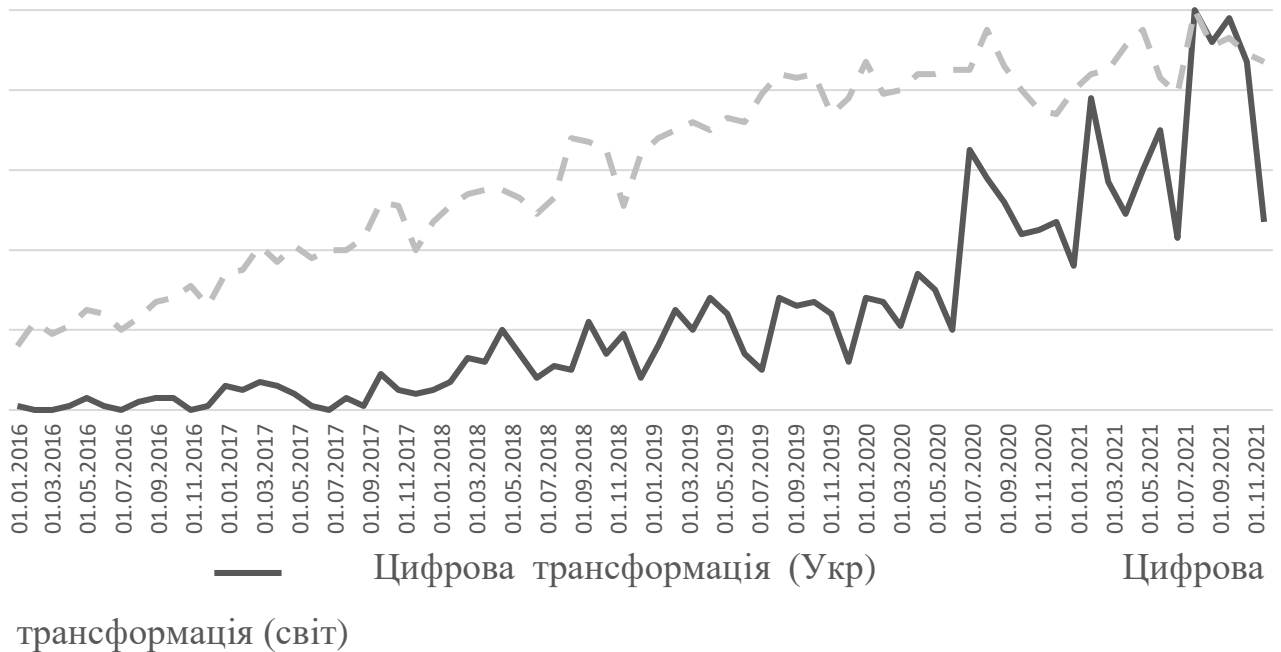

Рис.1. Динаміка пошукових запитів Google за темою "цифрова трансформація" в Україні та світі з 01.01.2016 по 31.12.2021 рр.

Крім того, ми провели аналіз кількості досліджень на тему цифрової трансформації в галузі економіки, управління та бізнесу. Інформаційну основу для аналізу склали системи запитів до наукових баз даних Web of Science і Scopus, а також статті, опубліковані в журналах переліку ВАК. Як критерій пошуку було задано ключові теми "digital transformation" для зарубіжних баз даних і "цифрова трансформація" для українських видань. Період аналізу обмежений 2016 - 2021 роками, у зв'язку з незначністю і нерегулярністю публікацій у роках, що перебувають поза межами розглянутого періоду. Графічний результат аналізу представлений на рисунку 2.

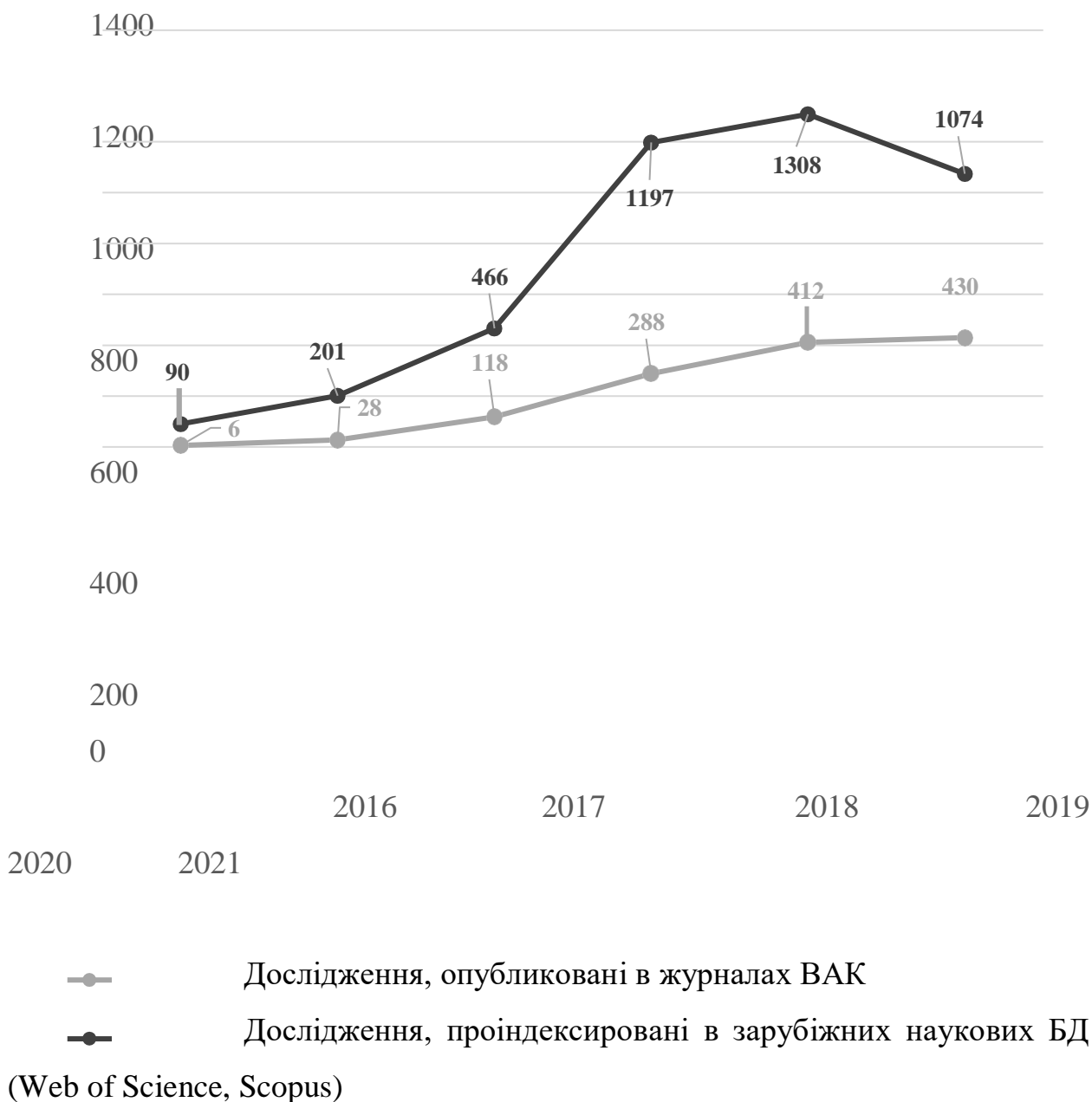

Рис. 2. Динаміка зміни кількості досліджень за темою "цифрова трансформація" у 2016-2021 рр.

На підставі результатів графічного аналізу на рисунку 1 і 2, можна зробити наступні висновки. По-перше, графічний аналіз демонструє вибухове зростання інтересу до теми "цифрова трансформація". Основне зростання інтересу припадає на період з 2017 по 2019 рр., але, незважаючи на це, інтерес продовжує зростати і в наступні роки. По-друге, інтерес до теми

спостерігається як у науковому середовищі (рисунок 2), так і загалом (рисунок 1). По-третє, інтерес до теми цифрової трансформації в аналізованому періоді за кордоном був вищим, ніж в Україні. Проте до 2021 року відставання почало скорочуватися на тлі загального зниження кількості публікацій як наслідок всесвітньої пандемії.

Таким чином, цифрова трансформація є складним, ризикованим проєктом з потенційно високими перевагами від успішної реалізації таких ініціатив. У зв'язку з цим, логічно припустити, що значну частину зусиль варто вкласти в мітигацію ризиків не стільки для отримання суттєвих ефектів, скільки для запобігання збиткам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Найдюк В.С. Сутність та передумови інноваційного розвитку підприємств. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. №3. С. 251-263. URL: https://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2013_3_251_263.pdf
2. Макух Т.О. Сутність фінансової інформації при прийнятті управлінських рішень. *Вісник Університету Україна. Серія: Економіка. Менеджмент. Маркетинг*. Т.1. с.125-127
3. Макух Т.О. Сутність економічної інформації при прийнятті управлінських рішень. *Молодий вчений*, 2021. випуск 2 (90). С 5-10
4. Показники структурної статистики по суб'єктах господарювання з розподілом за їх розмірами. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/fin/osp/osp_u/osp_u.htm

Оліфірук Алла Василівна, здобувачка вищої освіти ступеня бакалавр, студентка 3-ого курсу, спеціальності 071 «Облік і оподаткування», групи ОО-21-1-rv Рівненського інституту Університету «Україна»

ЗНАЧЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОГО ОБЛІКУ ПІДПРИЄМСТВІ ПІД ЧАС КРИЗИ

Управлінський облік — це процес виявлення, вимірювання, накопичення, аналізу, підготовки, інтерпретації та передачі інформації, що

використовується управлінською ланкою для планування, оцінки і контролю всередині організації та для забезпечення відповідного підзвітного використання ресурсів.

Система управлінського обліку призначена для рішення внутрішніх задач керування підприємством. Для керування підприємством необхідна детальна інформація, що враховує технологію й організацію саме цього підприємства. Тому інформація управлінського обліку формується і надається з урахуванням потреб керівників конкретного підприємства. Кінцевою метою управлінського обліку є допомога керівництву в досягненні стратегічної мети підприємства.[1]

Важкість реалізації господарських процесів в умовах пост-пандемії та воєнного стану зумовлюють реорганізацію системи управління вітчизняними підприємствами, зокрема у частині роботи із інформацією, яка набуває все більшої цінності. Визначено, що саме управлінський облік є інструментом, що впорядковує збір, обробку, впорядкування основної виробничо-господарської, фінансової інформації, а також забезпечує її передачу у подальше користування. Доведено, що в умовах кризи, тенденції, виявлені в процесі обробки інформаційних даних, забезпечують завчасну реакцію на процеси, що належать до виробничо-господарської діяльності суб'єкту підприємництва та допомагають знизити ризик настання його фінансової дестабілізації, зниження стійкості тощо. Таким чином, управлінський облік в умовах глобальної кризи стає потужним інструментом впливу на діяльність підприємства, а завчасно сформовані та прийняті на його основі рішення відіграють ключову роль не лише в контексті підтримки бізнес-активності, а і збереження господарюючого суб'єкта як учасника ринкових відносин. Дослідження проблематики здійснювалось завдяки застосуванню методів порівняння (для визначення основних тенденцій розвитку управлінського обліку, його залежності від впливу негативних факторів), абстракції, аналізу та узагальнення (для здійснення теоретичних узагальнень та висновків про вплив кризових явищ на стан та перспективи управлінського обліку як

самостійного вектора управлінської роботи на підприємстві). В ході дослідження було систематизовано ключові дефініції «управлінського обліку», стан його розвитку та основи реалізації. Авторами було узагальнено особливості використання управлінського обліку на підприємствах України в умовах актуальної кризи, його важливість в контексті антикризового управління та збереження активності вітчизняних суб'єктів бізнес-середовища.[2]

Висновок. Отже, потрібно також усвідомлювати, що управлінський облік під час кризи дуже важливий для підприємства, і якщо він працює неефективно, дії його можуть призвести до роз'єднання й навіть розбити підприємство. Щоб цього не сталося, менеджер, який здійснює контролінг, повинен дуже конкретно й чітко розподілити функції, відповідальність і фінансові схеми між центрами. Удосконалення системи управління витратами націлене на постійний пошук і виявлення резервів економії ресурсів, нормування їх витрат, планування, облік та аналіз витрат за їх видами, стимулювання ресурсозбереження і зниження витрат з метою підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності підприємства.[3].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. [Управлінський облік — Вікіпедія \(wikipedia.org\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Управлінський_облік)
2. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2317>
3. В.Дяків. Доцільність впровадження управлінського обліку витрат у кризовий період на підприємствах різних форм власності та господарювання/ В.Дяків // Галицький економічний вісник. 2010. № 1(26). С. 161-164. (Інформаційно-аналітичне забезпечення підприємницької діяльності).

Крижовець Сергій Олександрович, магістр спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

Макух Тамара Олександрівна, кандидат економічних наук, професор кафедри економіки, обліку та фінансів Рівненського інституту Університету «Україна»

КРИТЕРІЇ НАЛЕЖНОЇ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ

Належна бюджетна політика являє собою відповідну програму держави, розроблення та реалізація якої забезпечується з урахуванням спеціальних критеріїв (ознак), що сприяють однозначній реалізації функцій держави, досягненню показників ефективності державної політики в окремих сферах (галузях), а також забезпеченню стійкості державного бюджету.

Критерії (ознаки) належної бюджетної політики за своєю суттю є також критеріями (ознаками) якості сучасної бюджетної політики, оскільки вони містять у собі основні вимоги до розроблення та реалізації бюджетної політики з позиції врахування як державних пріоритетів, так і запитів суспільства. Однак, якщо під час розроблення та реалізації бюджетної політики забезпечено відповідність усім критеріям (ознакам), то бюджетну політику можна визнати належною з певним рівнем якості, в іншому випадку - бюджетна політика є традиційною з певним рівнем якості. Своєю чергою якість бюджетної політики відображає ступінь відповідності процедур розроблення та реалізації бюджетної політики характеристикам критеріїв (ознак) належної бюджетної політики.

У контексті розвитку принципів належного управління суспільними фінансами в рамках концепції "Good Budgetary Governance" критерії (ознаки) належної бюджетної політики (або якості бюджетної політики), на нашу думку, можуть бути визначені таким чином, як показано в таблиці 1.

Таблиця 1

Критерії (ознаки) належної бюджетної політики

Принцип належного управління суспільними фінансами	Критерій (ознака) належної бюджетної політики	Характеристика критерію (ознаки) належної бюджетної політики
1	2	3
1) Стійкість і передбачуваність	1.1 Бюджетна політика реалізується відповідно до фаз економічного циклу	Бюджетна політика має контрциклічний або циклічно нейтральний характер, що сприяє реалізації публічнонормативних зобов'язань у повному обсязі в періоди криз
	1.2 Бюджетна політика адекватна сучасним викликам і шокам	Під час розроблення та реалізації бюджетної політики враховуються зовнішні (тенденції розвитку світової економіки) і внутрішні (бюджетні рамки та правила, політичні рішення) обмеження
2) Управління суспільними фінансами здійснюється виходячи з необхідності досягнення стратегічних пріоритетів держави	Бюджетна політика спрямована на досягнення цілей соціально економічного розвитку держави	Усі дії уряду під час реалізації бюджетної політики мають, зрештою, сприяти досягненню верхньорівневих цільових показників розвитку держави, пов'язування заходів і (або) заходів бюджетної політики має бути однозначно пов'язане з такими показниками
3) Розумність управління капітальними вкладеннями	Бюджетна політика реалізується в рамках єдиної структури інвестиційної діяльності	У рамках бюджетної політики формується довгостроковий план капітальних вкладень, включенню до якого підлягають об'єкти, що пройшли оцінку доцільності необхідності їх фінансового забезпечення за рахунок бюджетних коштів, який також синхронізується з інвестиційними планами корпорацій
4) Відкритість і прозорість	4.1 Інформація про формування та реалізацію бюджетної політики відкрита та прозора	Наявність інформації про ключові етапи розроблення бюджетної політики, розгляду та обговорення заходів

	4.2 Інформація про формування та реалізацію бюджетної політики є зрозумілою	Інформація про проведену бюджетну політику публікується в адаптованих для різних користувачів форматах
5) Інклюзивність	5.1 Забезпечення участі законодавчих органів державної влади у розробленні та реалізації бюджетної політики	Наявність законодавчих можливостей широкої участі законодавчих органів державної влади в процесі обговорення особливостей формування та проведення бюджетної політики
	5.2 Забезпечення участі громадян та організацій у розробленні та реалізації бюджетної політики	Наявність законодавчих можливостей широкої участі громадян та організацій у процесі обговорення особливостей формування та проведення бюджетної політики
	5.3 Бюджетна політика має "недискримінаційний" характер	Бюджетна політика спрямована на задоволення запитів усіх зацікавлених сторін (держави, бізнесу, суспільства), сприяє рівномірному розвитку територій і сфер економіки, забезпечує рівний доступ суб'єктів економіки до фінансових ресурсів
1	2	3
6) Підзвітність	Під час реалізації бюджетної політики формується повна звітність	Звітність про підсумки бюджетної політики має підкріплюватися звітністю про стан фінансів державного сектору, сформованою з урахуванням міжнародних стандартів з метою можливості зіставлення даних різних країн
7) Якісне планування і контроль	7.1 Обґрунтованість заходів та (або) заходів бюджетної політики	Наявність системи оцінювання обґрунтованості прийнятих рішень щодо реалізації заходів і (або) заходів бюджетної політики
	7.2 Повнота виконання видаткових зобов'язань у рамках проведення бюджетної політики	Контроль рівня виконання бюджетних параметрів, наявність системи попереджень (маркерів), що дозволяє нівелювати ризик виникнення низького рівня виконання

	7.3 Розумна гнучкість під час реалізації бюджетної політики	Наявність встановлених законодавством прав уряду щодо ухвалення рішень у частині зміни окремих бюджетних параметрів під час виконання бюджету
	7.4 Контроль цільового використання бюджетних коштів у рамках проведення бюджетної політики	Наявність систем казначейського контролю, що не дають змоги допустити нецільове використання бюджетних коштів
8) Проведення оцінки якості управління громадськими фінансами	Наявність повноцінної системи оцінки бюджетної політики	Оцінювання бюджетної політики та відповідних інструментів проводиться на всіх етапах її розроблення та реалізації, результати оцінювання використовуються для прийняття рішень
9) Довгострокова стійкість суспільних фінансів	Бюджетна політика забезпечує облік довгострокових зобов'язань	Основні напрями бюджетної політики формуються, зокрема, за межами середньострокового бюджетного планування, зокрема, з урахуванням необхідності виконання всіх прийнятих і запланованих до прийняття в поточному бюджетному циклі видаткових зобов'язань (зокрема, неявних)
10) Незалежність аудиту стану суспільних фінансів	Бюджетна політика піддається незалежному аудиту	Під час формування та проведення бюджетної політики здійснюється внутрішній і зовнішній аудит якості бюджетної політики

Розроблення та реалізація належної бюджетної політики потребує суттєвої консолідації зусиль не лише органів виконавчої та законодавчої гілок влади, а й активної участі суспільства у визначенні пріоритетів такої політики. При цьому ключовим викликом буде адаптація належної бюджетної політики до сучасних реалій розвитку світової економіки з урахуванням національних особливостей функціонування економічних систем і відповідної структури господарства, а також запитів суспільства.

Так, відповідно до міжнародного досвіду необхідно зазначити, що під час визначення критеріїв (ознак) належної бюджетної політики багато країн враховують принципи належного управління суспільними фінансами в

рамках концепції "Good Budgetary Governance" як базис. При цьому самі критерії (ознаки) належної бюджетної політики є адаптованими під актуальні напрями соціально-економічного розвитку конкретної держави, а також під поточні запити суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- 1.Макух Т.О., Коробович Л.П., Рубан В.М. Рубан. Стійкість як механізм забезпечення сталого розвитку підприємства. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка, 2023
- 2.Макух Т.О. Фінансова система України: проблеми та шляхи вирішення. VIII МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ, м. Рівне 2021.
- 3.Піхоцький В. Ефективність бюджетної політики як інструмент соціально-економічного розвитку України. Фінанси України. 2020. № 3. С. 30-37.

Олещенко Дмитро Валерійович, магістр спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

Опанасюк Емілія Олександрівна, старший викладач кафедри економіки, обліку та фінансів Рівненського інституту Університету «Україна»

РОЛЬ ТНК У ФОРМУВАННІ ТРАНСКОРДОННИХ ГРОШОВИХ І ФІНАНСОВИХ ПОТОКІВ В УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Транснаціональні корпорації є найважливішим суб'єктом сучасного світового економічного, політичного, соціального і фінансового простору. Володіючи значними фінансовими, науково-виробничими, технологічними ресурсами і впливаючи на обсяги інвестицій, податкових надходжень до бюджетів держав, рівень зайнятості та доходів населення в країнах присутності, ТНК стають одними з найважливіших гравців на національному і на міжнародному фінансовому ринках. За масштабами експансії на ринках країн, що розвиваються, та обсягом фінансових ресурсів ТНК здатні

конкурувати з національними державами та певною мірою змушувати країни, які їх приймають, узгоджувати національні інтереси з економічними інтересами ТНК.

Термін "транснаціональна компанія" виник у науковому співтоваристві в 1970-ті рр. унаслідок ініціативи, висунутої організацією країн, що розвиваються, "Групи 77", з позначення корпорацій промислово розвинених країн - "транснаціональними" і корпорацій країн, що розвиваються, - "багатонаціональними". Виробнича діяльність ТНК сконцентрована переважно в країнах, що розвиваються, тоді як джерело походження капіталу (штаб-квартира), як правило, розташоване в розвиненій країні. Таким чином, від самого початку джерело капіталу ТНК - мононаціональне. Водночас напрями використання капіталу ТНК локалізовані в кількох державах, що й визначило виникнення терміна "багатонаціональні". Водночас, у 1970-ті роки наукове співтовариство виокремлює особливу роль ТНК у формуванні глобального капіталу та вплив корпорацій на господарські та фінансові процеси світової економіки [56].

У традиційному уявленні ТНК розглядалися як фірми, чиї філії перебували не менш ніж у двох країнах. Представлене визначення було неодноразово розкритиковано. На думку багатьох дослідників, про ТНК можна говорити тільки тоді, коли потужності підприємства розташовані не менше ніж у 6 державах [5]. До теперішнього часу загальновизнаного терміна для ТНК не вироблено.

Дослідники виокремлюють такі ознаки віднесення корпорацій до транснаціональних [3]:

1) продукція, що випускається, або послуги, що надаються, реалізуються більш ніж в одній країні. При цьому, величина продажів, що здійснюються у формі експорту, як правило, становить не менше 25%;

2) компанія має дочірні підприємства і (або) філії, розташовані за межами країни походження;

3) корпоративну власність розподілено між резидентами різних країн у

формі пайової участі, що забезпечує контроль над економічною діяльністю дочірньої компанії та надаваними ТНК інвестиціями;

4) склад персоналу багатонаціональний [3].

Подані визначення базуються переважно на формальних критеріях віднесення компаній до транснаціональних, при цьому меншою мірою враховується створення в рамках ТНК єдиного виробничого комплексу з централізованою системою ухвалення рішень, зокрема у сфері організації фінансових потоків, проведення

Значною мірою враховується створення в рамках ТНК єдиного виробничого комплексу з централізованою системою ухвалення рішень, у тому числі у сфері організації фінансових потоків і проведення операцій на глобальних ринках.

Це дало можливість розширити визначення ТНК, представивши його в такому вигляді. ТНК (мультинаціональна компанія) - це особливий суб'єкт господарювання, який провадить діяльність у двох або більше юрисдикціях, пов'язаних відносинами власності або іншим механізмом контролю головної компанії над пов'язаними зарубіжними структурами з метою максимізації прибутку за допомогою оптимізації транскордонного розміщення чинників виробництва, ресурсів, оподаткування, правового середовища, при цьому ключові інвестиційні фінансові рішення, визначення стратегії розвитку компанії, основні наукові й технологічні розроблення концентруються в одному з головних офісів.

За даними за 2020 рік, внесок ТНК склав близько однієї третини від світового ВВП, з яких більша частина представлена виробництвом у країні походження ТНК. На ТНК припадає більше половини світового експорту, у складі якого домінує експорт у країни розташування іноземних філій ТНК). Статистичні дані підтверджують значущість масштабів діяльності іноземних філій ТНК, на частку яких припадає основний обсяг світового виробництва. Найбільший обсяг виробництва філій ТНК здійснюється невеликою групою компаній з головними офісами, зареєстрованими у США, Великій Британії,

Франції, Німеччині, Японії, Нідерландах і Швейцарії.

Згідно з доповіддю ЮНКТАД, станом на 2021 р. у світі налічувалося 34 226 міжнародних транснаціональних компаній [2].

Згідно з даними ОЕСР, 500 найбільших ТНК світу володіли 112 305 філіями станом на 2020 р.

Найбільша кількість ТНК та їхніх філій функціонує в юрисдикції розвинених країн, таких як США (42,7%), Франція (9,67%), Німеччина (8,7%), Велика Британія (8,5%), Канада (3,5%), Японія (3,5%), Китай (3,3%), Швейцарія (3,0%), Нідерланди (2,2%), Ірландія (2,1%), Іспанія (1,8%), інші (11%).

Газета Forbes Global 2000 щорічно публікує рейтинг найбільших публічних компаній світу в таблиці 1. Рейтинг ґрунтується на поєднанні чотирьох показників: обсяг продажів, прибутку, активів і величина ринкової вартості.

Таблиця 1

Найбільші компанії світу у 2021 р.

Назва компанії	Галузь економіки	Країна	Продажі	Прибуток	Активи	Ринкова вартість
1	2	3	4	5	6	7
Berkshire Hathaway	Фінансові послуги	США	245,5	42,5	873,7	624,4
Saudi Arabian Oil Company (Saudi Aramco)	Видобуток корисних копалин	Саудівська Аравія	9,7	49,3	510,3	1 897,2
Apple	Технології та девайси	США	294,0	63,9	354,1	2 252,3
PingAn Insurance Group	Страховання	Китай	169,1	20,8	1,453,8	211,2
Amazon	Електронна комерція	США	386,1	21,3	321,2	1 711,8
Samsung Electronics	Технології та девайси	Південня Корея	200,7	22,1	348,2	510,5

Toyota Motor	Автомобілі	Японія	249,4	14,3	561,9	219,2
Alphabet	Технології	США	182,4	40,3	319,6	1 538,9
Microsoft	Технології	США	153,3	51,3	304,1	1 966,6
Volkswagen Group	Автомобілі	Німеччина	254,1	9,5	646,4	147,2
Walmart	Оптова та роздрібна торгівля	США	559,2	13,5	252,5	396,1
Verizon Communications	Телекомунікації	США	128,3	17,8	316,5	241,3
UnitedHealth Group	Медичне страхування	США	262,9	16,9	205,2	369,6
Alibaba Group	Інтернет-комерція	Китай	93,8	23,3	250,1	657,5
Allianz	Страховання	Німеччина	129,9	7,8	1 357,5	108,0
Comcast	Телекомунікації	США	103,6	10,5	273,9	252,4
Tencent Holdings	Фінансові послуги	Китай	70,0	23,3	203,9	773,8
China Mobile	Телекомунікації	Гонконг	111,3	15,6	264,2	134,9
Johnson & Johnson	Охорона здоров'я	США	82,6	14,7	174,9	427,1
Sony	Електронна комерція	Японія	79,9	10,1	250,7	137,3

Лідером у цьому рейтингу 2021 року стала американська холдингова компанія Berkshire Hathaway. Діяльність ТНК вирізняється високим рівнем концентрації та централізації капіталу. Згідно з дослідженнями вчених Федерального технологічного інституту Швейцарії, структура мережі контролю найбільших ТНК впливає на світову ринкову конкуренцію і глобальну фінансову стабільність [28].

У рамках дослідження автори взяли за основу вибірку зі зв'язків і структури володіння акцій 43 060 суб'єктів ТНК, отриманих із реєстру компаній за даними бази Orbis. Застосувавши апарат математичних обчислень, автори дійшли висновку, що власність $\frac{3}{4}$ частки компаній

сконцентрована у $\frac{1}{4}$ компонент вибірки. Інакше кажучи, ТНК являють собою групу корпорацій, які тісно інтегровані між собою і сукупно володіють більшістю акцій одна одної. Дослідники виокремлюють близько двох тисяч найбільших ТНК, з них близько 100 становлять ядро світогосподарської системи. За даними за 2020 р. ринкова капіталізація "ТОП 100 ТНК" на рисунку 1 сягнула $\frac{1}{3}$ від світового ВВП, сукупні активи еквівалентні світовому ВВП, при цьому річний обсяг угод М&А найбільших ТНК складає близько 3,57 трильйонів доларів США, що, згідно з даними звіту World Investment Report, сягає близько третини сукупного обсягу угод на ринку прямих інвестицій .

Серед найбільших промислових ТНК світу переважали компанії таких секторів: ритейл, видобуток корисних копалин, виробництво автомобілів, товарів індивідуального споживання: Walmart, Toyota, PetroChina, Volkswagen Group, Nestle, Procter&Gamble [1].

Рівень концентрації активів і зайнятості, що припадають на 100 найбільших ТНК, виходячи з видів здійснюваної ними діяльності, наведено на рисунку 1.

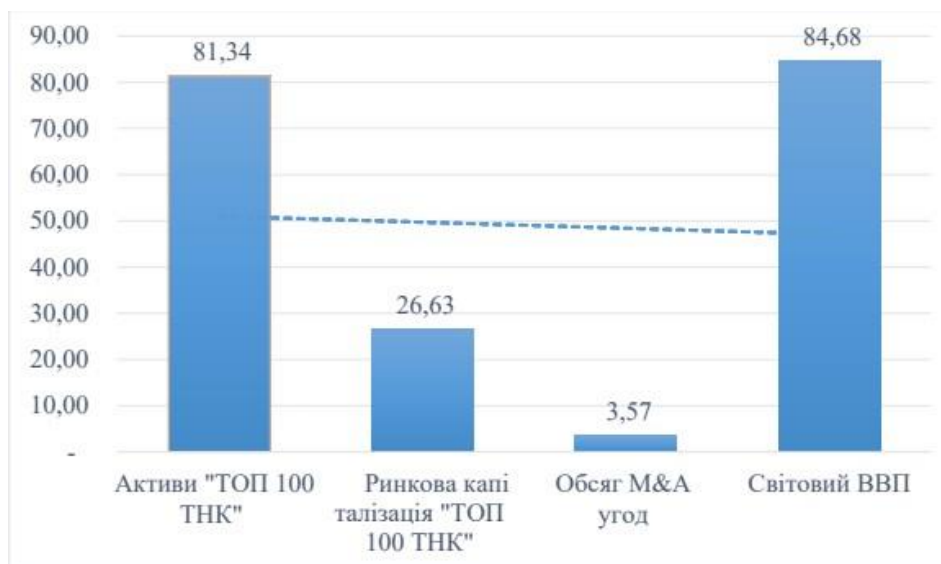

Рис. 1. Вплив 100 найбільших ТНК на світову економіку

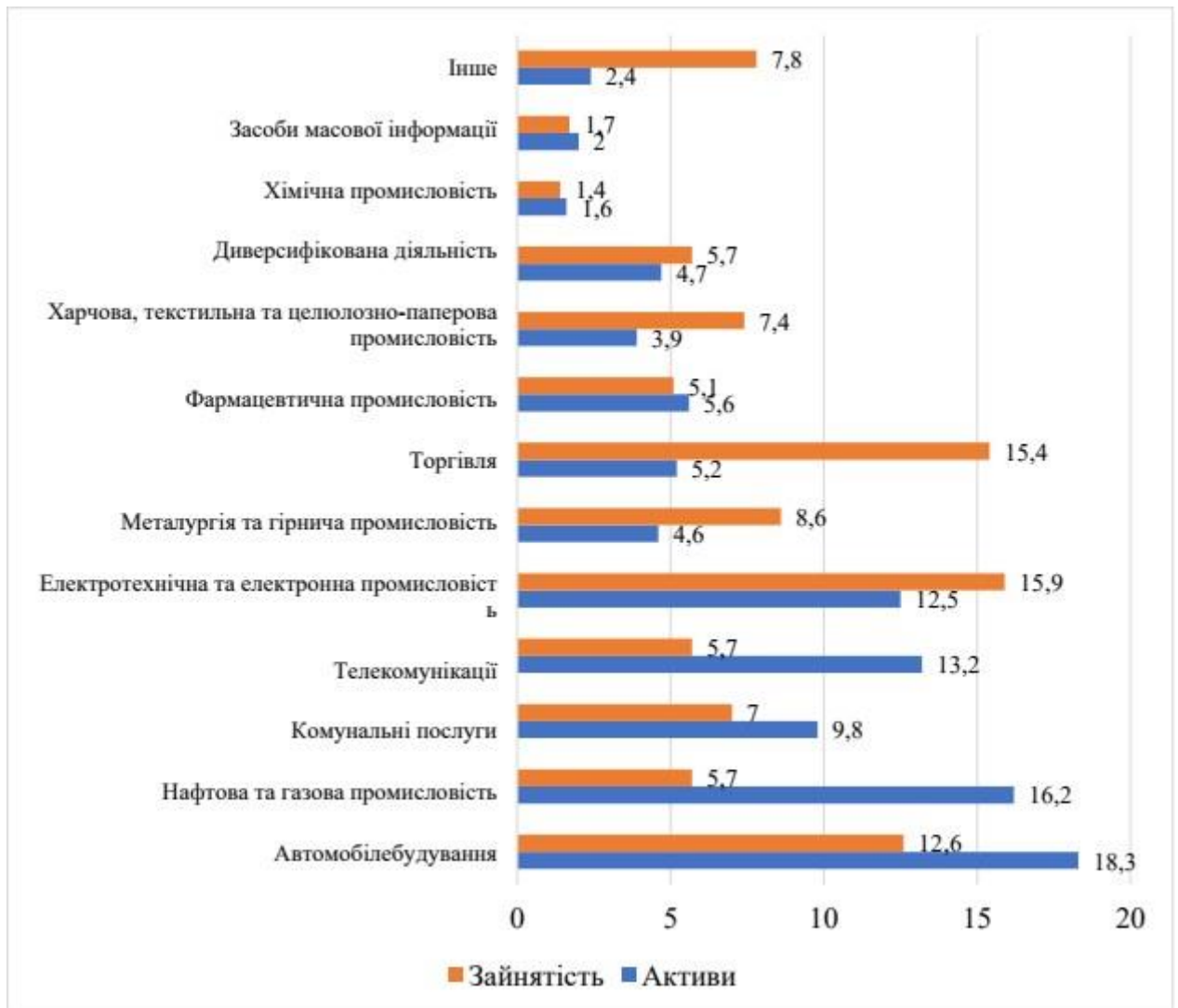

Рис. 2. Структура світових активів і зайнятості, що припадає на 100 найбільших ТНК за видами діяльності, у відсотках

Як випливає з рисунка 2, найбільший рівень концентрації активів характерний для автомобільної, нафтогазової, телекомунікаційної та електротехнічної промисловості. Незважаючи на те, що ТНК історично формувалися в промисловому сегменті, нині основну частину "ядра" ТНК представлено компаніями фінансового сектору, які надають банківські, фінансові, страхові послуги та інші послуги фінансового посередництва. Підвищення ролі транснаціональних корпоративних структур на фінансових ринках зумовлено можливістю використання конкурентних переваг завдяки залученню і розміщенню фінансового капіталу на території різних держав. Відмінною особливістю фінансової глобалізації є посилене взаємодія та співпраця ТНБ і ТНК за такими напрямками:

1) ТНБ виступає головним і найбільшим посередником між ТНК, оскільки через ТНБ проходять міжнародні фінансові потоки, що обслуговують виробничу діяльність ТНК;

2) ТНБ є одним із головних суб'єктів руху глобального фінансового капіталу, здійснюючи надання ресурсів у формі прямих, портфельних інвестицій, а також позик і позик;

3) ТНБ є опорними пунктами акумулювання глобальних заощаджень.

Водночас характер взаємодії ТНК і ТНБ має суперечливий характер. З одного боку, результатом транснаціоналізації руху капіталу виступає тісне переплетення інтересів і діяльності ТНК і ТНБ, а також створення їхніх альянсів.

Нині подальшого розвитку набула модель перехресного володіння акціями, відповідно до якої ТНБ, беручи участь у фінансуванні угод злиття і поглинання, отримують у володіння частину акцій ТНК.

ТНБ беруть активну участь у діяльності ТНК через випуск акцій, біржові угоди, купівлі-продажу часток участі в статутному капіталі ТНК, при цьому діяльність ТНБ, як і власність таких ТНК, також географічно диверсифіковані.

Таким чином, операції ТНК на міжнародному фінансовому ринку становлять значущий кластер, обсяг якого можна порівняти з обсягом операцій ТНБ. Ба більше, в умовах глобалізації поступово зростає роль ТНК у концентрації світового фінансового капіталу і формуванні транскордонних потоків капіталу. Посідаючи важливе становище на глобальному фінансовому ринку та контролюючи значну частку світових фінансових ресурсів, ТНК практично випадають з поля зору регуляторів, що створює загрози для глобальної фінансової стабільності та, своєю чергою, потребує розроблення інноваційних підходів до системи управління фінансовими ризиками ТНК у відповідь на глобальні фінансові виклики.

Обґрунтовано, що нова парадигма управління фінансовими ризиками ТНК сприятиме забезпеченню фінансової стабільності на новому якісному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кошельник Ю.С. Шляхи підвищення конкурентоспроможності підприємства в умовах глобалізації. Журнал «Економіка та підприємництво». 2018. №4 (103) С. 145 – 150.
2. Світовий ринок товарів та послуг: підручник / А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник, А.В. Бохан та ін. ; за заг. ред. А.А. Мазаракі. К. : КНТЕУ, 2016. 708 с.
3. 4 основні чинники компенсації SPACs). – URL: <https://www.bdo.ua/uk-ua/insights-2/information-materials/2021/4-keycompensation-considerations-for-spacs> (дата звернення: 05.03.2020).
4. Войнаренко М. П., Скоробогата Л. В. Мережеві інструменти капіталізації інформаційно інтелектуального потенціалу та інновацій. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2015. № 3. Т. 3. С. 18-24
5. Готовність до цифрової трансформації: виклики та можливості для українського бізнесу та суспільства. URL: <https://www.imena.ua/blog/digital-transformation-readiness/>

УДК 530.192:330](045)

Басюк Олександр Петрович, здобувач вищої освіти ступеня магістр, студент 1-ого курсу, спеціальності 051 «Економіка», групи ЕКН-23-1м-гv Рівненського інституту Університету «Україна»

ЗАГАЛЬНИЙ СТАН ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ, ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ВІДНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сьогодні будь яка сторона нашого життя оцінюється та обговорюється в площинні впливу повномасштабного вторгнення в Україну російської федерації 24 лютого 2022 року. Це в буквальному сенсі торкнулось будь якої сфери та галузі, будь то медицина чи освіта, соціальна сфера чи міграційні процеси і зовнішньоекономічні відносини. Змін зазнало все.

Очевидним є, звісно, і вплив війни на економіку України.

Не відновившись належним чином після пандемії COVID 19 економіка України в 2022 році отримала черговий удар, який вже понад два роки регулярно кидає нові і нові виклики та випробування.

Завдяки зовнішній допомозі закордонних партнерів і зваженій політиці Національного банку України та Міністерства фінансів України, а також досить лояльній і м'якій фіскальній політиці економіка витримала та працює в надскладних умовах вже третій рік поспіль.

Ринок праці та зайнятість

Ринок праці хоч і не сягнув довоєнного рівня, який простежувався приміром в 2021 році, все ж проявляє певну позитивну динаміку. Кількість нових вакансій поступово зростає і на даний час є вищою, ніж в 2022 та 2023 роках. При цьому, варто відмітити, що суб'єкти підприємництва все ж досить обережно ставляться до збільшення кількості залучених працівників та збільшення рівня заробітної плати працівників.

Водночас, активність людей, які шукають роботу залишається низькою.

Ділова активність та очікування суб'єктів підприємництва

Бізнес сектор наразі демонструє слабку ділову активність, а серед суб'єктів підприємництва превалюють негативні очікування від наявної ситуації. Певними позитивними настроями та тенденціями можуть відокремитись хіба що суб'єкти в сфері торгівлі (в першу чергу продовольчими товарами, одягом та взуттям), в якій прослідковується певна позитивна тенденція завдяки сповільненню інфляції та відносно контрольованому та стабільному валютному курсу.

Загалом активність бізнес процесів і економіки в цілому знижують високі ризики в частині безпеки. Крім цього значною сповільнюючою силою є цілий ряд логістичних проблем, як то блокування роботи морських портів через обстріли і блокування руху морського транспорту. Окремою проблемою кінця 2023 – початку 2024 років є блокування західного кордону, що тягне за собою системний збій логістичних ланцюжків і в цілому відображається на показниках експортно-імпортних операцій.

Не варто залишати поза увагою і споживчі настрої та купівельну спроможність українців, які закономірно перебувають на заниженому рівні. Відсутність впевненості в завтрашньому дні як ніколи раніше спонукає людей заощаджувати кошти та утримуватись від їх витрачання на довоєнному рівні.

Наразі серед громадян переважають негативні споживчі настрої. Водночас, матеріальне становище та фінансове благополуччя населення, яке наразі не демонструє покращення, є основним чинником низької купівельної спроможності, яке в свою чергу означає дефіцит попиту і зменшення показників прибутковості бізнесу.

Як і у вищевказаному питанні зайнятості, наявності робочої сили і попиту на неї, так і в питанні наявності платоспроможних споживачів, для бізнесу не слід забувати про те, що під час війни з України виїхали мільйони людей. По різних даних кількість людей, які у зв'язку з війною виїхали за кордон становить від п'яти до дев'яти мільйонів.

Дані Національного Банку України свідчать про те, що імпорт товарів та послуг перевищують експорт, що свідчить про негативний баланс експорту товарів та послуг.

Іноземна фінансова допомога

Як вже було згадано, одне з ключових ролей (а можливо і основну) відіграє іноземна фінансова допомога країни-партнерів.

Розподіл коштів під час війни здійснюється таким чином, що свої власні кошти (отримані за рахунок податків, обов'язкових платежів та військових облігацій) Україна повністю використовує на військові потреби та забезпечення обороноздатності країни. Водночас, функціонування галузей, що перебувають у віданні та фінансуванні держави: соціальне забезпечення, медицина, освіта та ін. забезпечуються за рахунок фінансової допомоги, що надається країнами-партнерами.

Варто відмітити те, що в другій половині 2023 та на початку 2024 року демонструється зменшення обсягів іноземної фінансової допомоги. Тому в даний час гостро стоїть питання недостатності допомоги.

Проблематика, зокрема, полягає в певних внутрішньополітичних процесах Сполучених Штатів Америки, які наразі позиціонуються, як основне джерело отримання іноземної фінансової та військової допомоги.

Фіскальна політика

Чільне місце в підтриманні дієздатності економіки посідає також державна фіскальна політика. В сфері фіскальної політики можна відмітити зниження надходження до бюджету від податку на додану вартість, яка зумовлена зниженням купівельної спроможності населення.

Спад надходження від ПДВ в 2023 році частково було компенсовано за рахунок податку на прибуток підприємств, а саме в значній мірі від прибутку банків. Також певний вирівнювальний (компенсуючий) ефект очікується від підвищень акцизу, які регулярно анонсуються.

Водночас варто відмітити м'яку і сприятливу фіскальну політику. Варто відзначити, що навіть в умовах значного дефіциту бюджету за період війни не відбулось збільшення ставок податків. Більше того, в 2022 році були певні полегшення в податковому навантаженні та сплаті єдиного соціального внеску для суб'єктів підприємництва.

Проблематика в сфері енергетики

Не можна залишити поза увагою сферу енергетики. Опалювальний період 2023 року став випробуванням для енергосистеми країни.

Наразі до завершення підходить опалювальний сезон 2024 року. Його завершення енергетична система загалом зустрічає в набагато більш стійкому стані в порівнянні з аналогічним періодом в 2023 році. Досвід попереднього року дозволив належним чином підготувати енергосистему та інфраструктурні об'єкти до надзвичайних умов роботи, які очікувались виходячи з реалій попереднього року. В даному випадку слід відмітити в першу чергу підготовку споруджень та злагоджену роботу спеціалістів в сері

енергетики. Окрім цього, слід врахувати суттєво меншу, в порівнянні з минулим роком, кількість терористичних обстрілів росіян.

Така обстановка дала змогу збільшити комерційний експорт електроенергії на початку березня 2024 року. Втім, в другій половині березня 2024 року українські енергетичні об'єкти піддалися дуже сильним і масованим обстрілам ракетами та безпілотними літальними апаратами, що завдало дуже сильних руйнувань та ушкоджень енергетичних та інфраструктурних об'єктів і по енергетичній системі (розподілу) вцілому.

Удар по Дніпровській гідроелектростанції завдав збиток та ушкодження, що мають негативні наслідки стратегічного масштабу для всієї енергетичної системи України. Вказаним ударом було порушено регулюючу функцію Дніпровської ГЕС, яка є унікальною складовою в системі регулювання обсягу потужності енергосистеми України виходячи з потреб фактичного використання.

Згадуючи удари по енергетичній системі України в березні 2024 року не можна залишити поза увагою майже повне знеструмлення міста Харкова.

Відтак, нажаль не можна прийти до висновків про повноцінне безперебійне функціонування енергетичної системи України, яке дозволило б говорити про позитивні показники в експорті електроенергії.

Промисловість та металургія

Промисловість України в умовах війни закономірно, як і всі інші сфери стикається з труднощами. Насамперед це безпрецедентно складна безпекова обстановка. Ворожі обстріли значною мірою припадають на об'єкти промисловості. Додатковими негативними факторами є вищеописані логістичні проблеми та проблеми з трудовими ресурсами.

Окрему увагу доцільно приділити металургійній галузі. Наразі, хоч і досить повільно, але все ж відбувається певне нарощення обсягів виробництва та експорту продукції металургійної галузі.

Втім, виробництво чорних металів, а також інші ключові категорії металургійного виробництва зберігають показники, далекі від довоєнних.

В контексті проблеми металургійної галузі не можна не згадати того фактору, що значна частина підприємств металургійної промисловості знаходиться в східному регіоні України. Частина металургійних підприємств перебувають на непідконтрольній Україні території. Крім цього з багато металургійних потужностей знаходяться в безпосередній близькості до зони проведення активних бойових дій, що також не може не відобразитись на належній роботі таких потужностей.

Сільське господарство

Не дуже виражену, однак все ж позитивну тенденцію можна прослідкувати в сфері сільського господарства.

Попри безпрецедентні труднощі в логістичному сполученні вдалося досягти певної динаміки в експорті олійних та зернових культур.

Втім, великою проблемою залишається блокада сухопутних маршрутів на кордоні з Європейським Союзом. Така проблема зумовлює зменшення об'ємів експорту аграрної продукції, зокрема, автомобільним транспортом.

Істотною проблемою варто відмітити також мінування значних територій, обстріли та проведення бойових дій в регіонах на які припадає отримання значної частини аграрної продукції.

Монетарна політика, інфляція, банківський сектор

Монетарна політика на даний момент може відмітитись позитивним рухом, який виражається в зниженні показників інфляції. Однак, не слід виключати, що таке зниження інфляції може бути короткостроковим, так як зумовлене здешевленням лише певних груп продовольчих та непродовольчих товарів. Тому, існує імовірність тимчасового характеру зниження інфляції. Зниженню інфляції сприяли зокрема достатня пропозиція продовольства та пального, менший дефіцит електроенергії 2024 році.

Загальна тенденція не виключає того факту, що надалі інфляція продовжить знижуватися під впливом дії жорстких монетарних умов, зниження світової інфляції та слабого попиту, проте залишатиметься вище

цільового діапазону через наслідки війни та значні темпи зростання адміністративних цін і тарифів.

Позитивним показником є також зниження облікової ставки Національного Банку України до 14,5%, що є наслідком вищезгаданого зниження інфляції та відносно стабільний валютний ринок.

Як вже зазначалось, в частині фіскальних надходжень сьогодні можна виділити податок на прибуток банків. Така ситуація обумовлена високим попитом на гривневі активи і приростом гривневих депозитів фізичних осіб. Наразі спостерігається зростаючий попит на гривневі кредити. Водночас, варто розуміти, що обстановка в кредитуванні стабільно залишається далекою від довоєнних показників рівня 2021 року.

Перспективи функціонування та розвитку економіки

В продовження контексту підтримки економіки України за рахунок іноземної допомоги закономірним є те, що подальше підтримання, відновлення економіки України та її розвиток залежать від фінансової допомоги від іноземних партнерів України, в першу чергу від Сполучених штатів Америки та країн Європейського Союзу.

Важливим фактором стабілізації економіки є врегулювання проблематики блокування сухопутних маршрутів та кордону з Європейським Союзом. Вирішення даного питання передбачає відновлення поповнення держаного бюджету за рахунок митних платежів, а також стабілізацію в аграрному секторі, яка буде зумовлена нормалізацією експорту сільськогосподарської продукції. Крім цього, розблокування кордону є тим фактором, який зумовить покращення обстановки в інших секторах економіки у зв'язку з відновленням звичних умов організації логістики.

Падіння економіки України у 2022 році внаслідок повномасштабної війни було найглибшим за всю історію України. При цьому, воно виявилось меншим, ніж очікувалося на початку вторгнення, завдяки високій здатності бізнесу та державних управлінських інституцій до адаптації, а також стійкості енергетичної системи.

Завдяки послідовній монетарній політиці та фіксації курсу НБУ вдалося зберегти контроль за інфляційною динамікою, попри повномасштабну війну та високу світову інфляцію.

Навіть враховуючи цілий ряд негативних показників, про які було сказано вище, варто все ж відмітити стійкість економіки України, яка в умовах воєнного стану, що триває понад два роки, в певній мірі демонструє позитивну динаміку і забезпечує відносно стабільну обстановку в тилу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/>
2. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3751995-so-spriae-ekonomicnij-stijkosti-ukraini-pid-cas-vijni-za-nezaleznist.html>
3. https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Poharska_pr_01-02.06.2023.pdf?v=4
4. <https://ces.org.ua/velikiy-ekspleyner/>
5. <https://economics.org.ua/index.php/blog/377-economika-vv>

Пилипенко Іван Олександрович, студент спеціальності 073 «Менеджмент» Відокремленого структурного підрозділу закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Вінницький соціально-економічний інститут

СПЕЦИФІКА МЕХАНІЗМУ МОТИВАЦІЇ ПРАЦІ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Специфіка механізму мотивації праці в діяльності організації полягає в комплексному підході до стимулювання працівників до досягнення поставлених цілей та виконання їхніх обов'язків. Цей механізм включає наступні ключові елементи:

1. Цілі і завдання: Чітке визначення цілей та завдань організації є важливим для формування мотивації працівників. Якщо цілі є конкретними,

досяжними та мають значення для працівників, це може стимулювати їх до дії.

2. Система винагород і стимулів: Ефективна система винагород та стимулів, таких як заробітна плата, бонуси, премії, може значно збільшити мотивацію працівників. Важливо, щоб ці стимули були справедливими та відповідали результатам праці.

3. Визнання і похвала: Виявлення визнання та похвали за досягнення може підвищити самооцінку працівників і мотивацію до подальших зусиль.

4. Розвиток можливостей для саморозвитку: Надання можливостей для професійного і особистісного розвитку, таких як навчання, тренінги, може збільшити зацікавленість працівників у власному розвитку та роботі в організації.

5. Підтримка та комунікація: Створення позитивного та підтримуючого робочого середовища, де співробітники відчувають підтримку та можуть відкрито спілкуватися, також може підвищити мотивацію до праці.

6. Задоволення від роботи: Організація має старатися створити умови, за яких працівники відчувають задоволення від своєї роботи та прагнуть досягти успіху.

Узагальнюючи, механізм мотивації праці в організації базується на створенні стимулів та умов, які підтримують та спонукають працівників до активної участі в досягненні цілей організації.

У загальному розумінні, мотивація представляє собою сукупність внутрішніх і зовнішніх чинників, які спонукають людину до певних дій або вчинків. Ці чинники можуть бути свідомими або несвідомими, а також мати різне походження.

Відношення до праці може бути оцінене через бажання людини витратити свої фізичні та інтелектуальні зусилля на досягнення певних результатів. Це виявляється у їхній мотивації, поведінці та загальному

ставленні до виконання роботи.

Трудова поведінка відображає зовнішній прояв ставлення до праці, тоді як мотивація та оцінка є внутрішніми факторами.

Мотивація, у контексті керівництва, полягає у формуванні у працівників інтересу та бажання працювати на повну потужність, а також у впливі на їхню мотивацію через зміни в їхніх цінностях та інтересах.

Сутність теорій мотивації полягає у тому, що людина обмірковує завдання, перед якими вона стоїть, і розглядає винагороду, яку може отримати за їхнє вирішення, у контексті своїх потреб, можливостей та цінностей.

Широкий спектр підходів до мотивації свідчить про те, що цей процес є складним, а ефективність його оцінюється за результатами роботи підприємства.

Основні завдання мотивації включають формування розуміння її суті та значення в процесі праці, навчання персоналу психологічним аспектам внутрішньофірмового спілкування та розвиток демократичних методів управління персоналом.

Для досягнення цих завдань необхідно провести аналіз процесу мотивації в організаціях, вивчити індивідуальні та групові аспекти мотивації, а також зміни, які відбуваються в мотивації людини при переході до ринкових відносин.

У загальному розумінні, мотивація означає різноманітні внутрішні та зовнішні фактори, які підштовхують людину до певних дій або вчинків, що можуть бути свідомими або несвідомими та мати різне походження.

Ставлення до праці визначається бажанням людини витратити свої зусилля на досягнення результатів, і це проявляється у їхній мотивації, поведінці та загальному ставленні до роботи.

Трудова поведінка відображає зовнішній прояв ставлення до праці, тоді як мотивація та оцінка є внутрішніми факторами.

У контексті управління, мотивація полягає у формуванні у працівників

інтересу та бажання працювати на повну потужність, а також впливі на їхню мотивацію через зміни в цінностях та інтересах.

Суть теорій мотивації полягає в тому, що людина обмірковує завдання та винагороду за їхнє вирішення у контексті своїх потреб, можливостей та цінностей.

Широкий спектр підходів до мотивації свідчить про складний характер цього процесу, а його ефективність оцінюється за результатами роботи підприємства.

Основні завдання мотивації включають формування розуміння її суті та значення у процесі праці, навчання персоналу психологічним аспектам внутрішньо фірмового спілкування та розвиток демократичних методів управління персоналом.

Для вирішення цих завдань потрібно провести аналіз механізму мотивації в організаціях, розглянути індивідуальні та групові аспекти мотивації, а також зміни, які відбуваються в мотивації людини при переході до ринкових умов.

У сучасних умовах особливе значення набуває нематеріальна мотивація через обмеженість фінансових ресурсів багатьох організацій.

До основних методів нематеріального стимулювання, які широко застосовуються у Японії, відносяться активна участь працівників у виробничих гуртках та об'єднаннях, таких як "За підвищення продуктивності праці", "За роботу без браку", "Контроль за якістю продукції". Основне завдання таких заходів полягає у регулярних зустрічах членів колективу за добровільною участю з метою покращення колективного духу, об'єднання працівників за спільними інтересами та виявлення основних проблем виробництва та організації праці. Неформальні ситуації надають можливість працівникам проявити себе з нового боку і виявити окремі аспекти незадоволеності роботою.

Загалом, система мотивації в Японії ґрунтується на переконаннях персоналу, а не на примусі. Основне завдання керівника полягає в тому, щоб

допомагати працівникам взаємодіяти, створювати сприятливу атмосферу, підтримувати та допомагати, а не контролювати виконання роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Теорія і методика професійної освіти [Текст] : навч. посіб. / [З. Н. Курлянд та ін.] ; за ред. д-ра пед. наук, проф. З. Н. Курлянд. К. : Знання, 2012. 390 с.
2. Тільна О.С. Мотивація, контроль та оцінка діяльності педагогів у шкільному менеджменті: Методична збірка. Обухів, 2012. 111 с.

*Прохорова Наталія Валентинівна,
аспірантка 1-го року навчання із
публічного управління та адміністрування
Національного авіаційного університету*

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУЦІЙ УПРАВЛІННЯ ІМПАКТ-ІНВЕСТУВАННЯМ: ДОСВІД ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У зв'язку з постійними змінами у глобальній економіці та посиленням соціальних та екологічних викликів, сучасне управління інвестиціями набуває нових аспектів. Поняття імпаکت-інвестування виходить за межі традиційного фінансового здобутку, враховуючи також соціальний і екологічний вплив проектів. Отже, формування відповідної інституційної бази для імпакт-інвестування стає критичною умовою для досягнення цілей сталого розвитку.

На сучасному етапі історії України, незважаючи на виклики, пов'язані з воєнним станом, важливо мати на увазі перспективи післявоєнного відновлення країни. У цьому контексті питання розвитку інституцій для впровадження політики імпакт-інвестування набувають особливого значення, оскільки вони стануть ключовими факторами у підтримці соціального та економічного відновлення. Імпакт-інвестування, що передбачає здійснення інвестицій з метою досягнення не лише фінансового прибутку, але й суспільного і екологічного ефекту, стає важливим інструментом у формуванні сталого розвитку. Це дослідження має на меті систематизувати

та проаналізувати досвід Європейського Союзу у розвитку інституцій для впровадження політики імпакт-інвестування. Десятиліття еволюції сектору імпакт-інвестування в ЄС може стати цінним джерелом знань для України у підготовці до післявоєнного відновлення.

Досвід Європейського Союзу є важливим джерелом вивчення для країн, які прагнуть розвивати імпакт-інвестування. ЄС відзначається наявністю розвиненої системи законодавства, регулюючої імпакт-інвестиції, а також ефективних механізмів управління цим процесом. Одним із ключових аспектів досвіду Європейського Союзу є наявність спеціалізованих органів та інституцій, які відповідають за регулювання та підтримку імпакт-інвестування. Наприклад, в деяких країнах ЄС існують національні агентства або відомства, спеціалізовані у супроводженні імпакт-інвестиційних проектів, а також у забезпеченні дотримання стандартів і вимог у сфері соціальної відповідальності бізнесу. Крім того, Європейський Союз активно працює над створенням стандартів та механізмів оцінки соціального та екологічного впливу проектів імпакт-інвестицій. Це включає розроблення методологій для вимірювання соціального та екологічного результату імпакт-інвестиційних проектів, а також впровадження систем сертифікації та стандартів якості для імпакт-інвесторів.

Зважаючи на широкий спектр аспектів, які охоплює імпакт-інвестування, інституційна система для його регулювання та супроводження також досить різноманітна. Ось кілька прикладів інститутів та відомств у Європейському Союзі, які займаються цими питаннями:

1. Європейська Комісія (ЄК): Європейська Комісія відіграє ключову роль у розробці та впровадженні стратегій та політики імпакт-інвестування на рівні Європейського Союзу. Вона також виступає ініціатором програм та фінансових інструментів, спрямованих на підтримку імпакт-інвестиційних проектів.

2. Європейський Банк Реконструкції та Розвитку (ЄБРР): Цей банк активно інвестує в проекти, спрямовані на соціальний та екологічний

розвиток, та надає фінансову підтримку для підприємств, які здійснюють імпаکت-інвестиції.

3. Національні банки: Багато країн Європейського Союзу мають національні банки, які грають важливу роль у фінансуванні імпакт-інвестиційних проектів на місцевому рівні. Наприклад, Німеччина має KfW Bankengruppe, Франція - Banque Publique d'Investissement (BPI France), а Велика Британія - British Business Bank.

4. Агентства економічного розвитку та інвестицій: У багатьох країнах ЄС існують агентства, які спеціалізуються на економічному розвитку та привабленні інвестицій. Наприклад, в Іспанії це може бути Instituto de Crédito Oficial (ICO), а в Італії - Invitalia.

5. Регуляторні органи: У багатьох країнах ЄС існують спеціалізовані регуляторні органи, які відповідають за контроль за діяльністю фінансових інструментів, включаючи імпакт-інвестування. Наприклад, у Великій Британії це може бути Financial Conduct Authority (FCA).

6. Спеціалізовані фонди та інвестиційні платформи: У Європейському Союзі існують різноманітні фонди та платформи, які спеціалізуються на імпакт-інвестуванні. Наприклад, Social Impact Funds, European Impact Investment Funds (EIIF) та інші.

7. Ці фонди та платформи привертають кошти від різних джерел, включаючи приватних інвесторів, фінансові установи та громадські організації, та направляють їх на проекти з соціальним, екологічним або іншим позитивним впливом. Ці організації є лише частиною інституційного ландшафту Європейського Союзу, які відповідають за регулювання та супроводження імпакт-інвестиційних проектів. Крім того, ЄС активно розробляє стандарти та механізми оцінки соціального та екологічного впливу проектів імпакт-інвестицій. Це включає розроблення методологій для вимірювання соціального та екологічного результату таких проектів, а також впровадження систем сертифікації та стандартів якості для імпакт-інвесторів. Щодо приваблення приватного сектору до імпакт-інвестування, ЄС

використовує різноманітні інструменти, такі як фінансові стимули, податкові пільги, гранти та кредити з низькими відсотковими ставками для проектів зі значним соціальним чи екологічним впливом.

Узагальнюючи, досвід Європейського Союзу в розвитку інституцій, які регулюють імпакт-інвестування, підкреслює важливість комплексного підходу до регулювання та підтримки імпакт-інвестиційних проектів. Це включає створення ефективних механізмів управління, розвиток стандартів оцінки соціального та екологічного впливу, залучення зацікавлених сторін до процесу прийняття рішень, а також підвищення кваліфікації фахівців у цій сфері.

Досвід Європейського Союзу у розвитку інституцій, які регулюють та супроводжують імпакт-інвестиційні проекти, може бути надзвичайно корисним для України у період після воєнного конфлікту та відновлення країни. Ось кілька шляхів, якими Україна може скористатися з цього досвіду:

- Створення спеціалізованих інститутів та організацій: Україна може розглядати можливість створення або адаптації існуючих органів та агентств, які б відповідали за регулювання та супровід імпакт-інвестиційних проектів. Ці організації можуть забезпечувати координацію, фінансову підтримку та моніторинг проектів на різних рівнях управління.

- Розвиток стандартів та методологій оцінки імпаکتів: Україна може використати здобуті знання щодо стандартів оцінки соціального та екологічного впливу проектів з Європейського Союзу для розробки власних методологій та стандартів. Це допоможе забезпечити якість та ефективність імпакт-інвестиційних проектів в Україні.

- Залучення приватного сектору: Україна може використовувати імпакт-інвестування для залучення приватного сектору до реалізації соціальних та екологічних проектів. Це може бути здійснено за допомогою розроблення фінансових стимулів, податкових пільг, грантів та інших інструментів, що стимулюють приватні компанії до участі у проектах зі значним соціальним чи екологічним впливом.

•Розвиток освіти та підвищення кваліфікації: Україна може зробити акцент на розвиток освіти та підвищення кваліфікації фахівців у сфері імпаکت-інвестування. Це може включати проведення навчальних програм, тренінгів та семінарів для імпаکت-інвесторів, урядових посадовців, фахівців з управління та оцінки імпакт-проектів.

Загалом, використання досвіду Європейського Союзу у розвитку імпакт-інвестування може сприяти ефективному використанню ресурсів для відновлення та розвитку України в період після війни. Узагальнюючи, досвід Європейського Союзу у розвитку імпакт-інвестування надає важливі уроки для України в період після війни. Інституційна система, стандарти оцінки впливу, залучення приватного сектору та розвиток освіти є ключовими елементами, які Україна може використати для ефективного впровадження імпакт-інвестиційних проектів у відновленні та розвитку країни. Необхідною умовою є вивчення та адаптація цих практик до конкретних умов та потреб України. Застосування цього досвіду може допомогти Україні досягти сталого економічного та соціального розвитку у період після конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волосюк М. В. Внесок імпакт-інвестування у економічні можливості територіальних громад [Електронний ресурс]/ М. В. Волосюк // Розвиток територіальних громад: правові, економічні та соціальні аспекти: матеріали ІІ Міжнар. наук.-практ. конф., Миколаїв-с.Коблеве, 9 червня 2022 р. Миколаїв: МНАУ, 2022.С. 74-77. Режим доступу: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/bitstream/>.
2. Єльнікова Ю. В.Імпакт-інвестування в запобіганні природних катастрофв Укра-їні (повені та інші форс-мажори)/ Ю. В.Єльнікова // Вісник Хмельницького національного університету. 2019. No 6, Том 1. С. 302-312. DOI: 10.31891/2307-5740-2019-276-6-302-312.
3. Жиглей І.В.Імпакт-інвестування:від благодійності до фінансової вигоди[Електронний ресурс]/ І.В.Жиглей // Розвиток обліку, аналізу і аудиту суб'єктів суспільного інтересу: тезивиступів Міжнар. наук. конф. Житомир: Видавець О.О. Євенок,2017. С. 218-220. Режим доступу: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/01/218.pdf>.
4. Ломачинська І. А. Концептуальні підходи до визначення сутності імпакт-інвестицій/ І.А.Ломачинська //Бізнес Інформ. 2020. No2. С. 16–22.
DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-2-16-22>.

5. Марухленко О. В. Impactinvesting як інструмент розвитку соціального потенціалу/О.В.Марухленко //Інвестиції: практика та досвід. 2019. No 8. С. 116–119. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.8.116.

6. Тищенко В.В.Впровадження impact-інвестування в Україні [Електронний ре-сурс]/В.В.Тищенко// Економіка і суспільство. 2018. Вип.16. С.513-520. Режим доступу: https://economyandsociety.in.ua/journals/16_ukr/78.pdf.

7. Global Sustainable Development Report (GSDR) 2023[Electronic resource]. Accessed mode:<https://sdgs.un.org/gsdrgsd2023>.

СЕКЦІЯ 2
ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ВІЙНИ:
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

УДК 159.923.33-047.22:3 31.543

*Вронська Вікторія Миколаївна,
старший викладач кафедри психології,
соціальної роботи та гуманітарних
дисциплін Рівненського інституту
Університету «Україна»*

**КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ТА ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ НА ПРОФЕСІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ФАХІВЦЯ
ПРОФЕСІЙ ТИПУ «ЛЮДИНА-ЛЮДИНА»
(НА ПРИКЛАДІ МЕДИЧНИХ СЕСТЕР ЗДО)**

Соціальна компетентність – це інтегрована здатність особистості, що охоплює в структурі підкомпетентності (такі як громадянська, духовна, професійна, особистісна зрілість, побітова, екстремальна компетентність) – вона інтегрує всі інші види компетентностей. На наш погляд, «професійна компетентність» є складовою категорії «соціальна компетентність». Також спорідненим поняття «соціальний інтелект», будучи фундаментальною складовою соціальної компетентності.

Ми вважаємо, що поняття «соціальна відповідальність» та «соціальна впевненість» є складовими соціальної компетентності. А «життєва компетентність» та «соціально-психологічна компетентність» є близькими за суттю.

«Ми адаптували загальну структуру І. Кобилянської [1], щодо соціальної компетентності сімейного лікаря, і виділили такі компоненти:

1. Особистісний: «Я-концепція» особистості, тобто те, наскільки розуміє себе, медсестра закладу дошкільної освіти (далі – ЗДО) усвідомлює власні бажання, мотиви, якою вона хоче бути; емоції та відчуття лікаря й усвідомлення їх, тип темпераменту, інтра- чи екстравертованість особи;

домінуючий тип мислення; швидкість реакції, навички само моніторингу та саморегуляції, причому останні відіграють важливе значення, особливо при взаємодії з іншими.

2. Знання основних норм, стандартів взаємодії в суспільстві та стандартів взаємодії в межах системи «лікар – суспільство» (соціальні норми й деонтологічні стандарти професійної поведінки взагалі та поведінки безвідносно до професії), тобто медичний працівник повинен знати соціально-теоретичну базу взаємодії з пацієнтами.

3. Вміння та навички взаємодії з іншими в межах медичного середовища, зокрема з пацієнтами та їх ефективно практичне застосування, незалежно від його соціального статусу, статі, гендерної самоідентифікації, а також національності. Варто зазначити, що обізнаність лікаря зі стандартами взаємодії не гарантує їх застосування на практиці». Л.В.Лимар виділяє наступні компоненти соціальної компетентності сімейного лікаря: культурну, етично-правову та індивідуальну [1; с.92].

Соціальний характер роботи медичної сестри ЗДО передбачає розвинену соціальну компетентність. Медична сестра ЗДО у професійній діяльності активно взаємодії із вихованцями та їх батьками; працівниками (обслуговуючого персоналу) ЗДО: помічниками вихователів, працівниками кухні, пральні – при цьому здійснює контролюючі функції, а також контроль за дотриманням режимних моментів впродовж дня, ранковий прийом, в умовах карантину дотримання режимних моментів – з метою контролю за епідеміологічною ситуацією; з профілактичною метою медична сестра ЗДО ініціює і долучається до проведення «Днів здоров'я», фізкультурно-оздоровчих свят «Тато, мама і я – спортивна сім'я» та ін.

Крім того, варто зазначити, що в ЗДО медична сестра працює не під керівництвом лікаря, а є самостійною працівницею. Тому, доречною буде асертивна поведінка. Асертивність – це вміння відстоювати свої права та межі, висловлювати почуття, погляди, поважаючи себе та свого співрозмовника.

Асертивність – це вміння говорити «Ні». Асертивна поведінка поєднує внутрішню силу та ввічливість у стосунках до оточуючих. Це здатність у ситуаціях зовнішнього тиску, коректно відстояти свої інтереси, спокійно сказати «ні» тому, що вас не влаштовує. Ми вище окреслили, що у медсестри ЗДО велике коло повноважень, водночас і велика відповідальність. Тому, вона повинна бути гнучкою і відстоювати професійні інтереси, заради покращення перебування дітей в середовищі ЗДО.

«В контексті медичної професії можливо соціальну компетентність охарактеризувати як набір знань, умінь та навичок ефективної взаємодії лікаря з пацієнтами, родичами пацієнтів, колегами, керівництвом та усією системою охорони здоров'я (міжвідомча комунікація, наприклад), проте найбільший інтерес у сучасних дослідженнях викликає саме соціальна компетентність лікаря при його взаємодії з пацієнтами» [1; с.91].

Висновок

Сформована соціальна компетентність медичних сестер сприятиме якості взаємодії з захворілими вихованцями, колективом ЗДО та продуктивності роботи. Показано, що корекція культурної та етичної-правової компетентності має здійснюватися при навчанні медиків та їх безперервному професійному розвитку, а індивідуальної компетентності – при вихованні майбутніх медиків та шляхом проведення психокорекційної роботи з медиками (залучаючи до тренінгів, семінарів з практичними вправами по взаємодії, участь у супервізії –ми організували роботу у Балінтовських для покращення взаємодії між медиками та захворілими дітьми). Вони зосереджені на дослідженні емоційних аспектів роботи з пацієнтами). Вважаємо перспективним визначення структури соціальної компетентності медиків та їх емпіричне дослідження, працюючих з метою покращення якості медичної взаємодії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лимар Л.В. Основні компоненти соціальної компетентності сімейних лікарів в Україні file:///C:/Users/user/Downloads/kovbasyuk_i,+90-95.pdf

2. Вронська В.М. Формування емоційного інтелекту з метою розвитку соціальної ідентичності. //Тези Всеукраїнської науково-практ. конф. «Розвиток і виховання гімназиста в єдиному сучасному європейському освітньому просторі. 10-11 січня 2017р.- С. 32-38. <https://www.google.com/search?channel=trow5&client=firefox-b-d&q=Вронська+В.%2BФормування+емоційного+інтелекту+z+метою+розвитку+соціальної+ідентичності>.

УДК [027.5 :001.89](477.81+477.83): 355.422(477)

Черніговець Тетяна Іванівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри документальних комунікацій та бібліотечної справи Рівненського державного гуманітарного університету

ІНФОРМАЦІЙНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЄКТИ БІБЛІОТЕК В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність нашого дослідження обумовлена боротьбою нашого народу для захисту суверенітету та територіальної цілісності України від збройної агресії росії, яка триває вже третій рік. У битві з ворогом відкрили свій фронт заклади культури, і, зокрема, бібліотеки регіону, реалізуючи інформаційно-культурні проєкти для різних категорій громадян, в тому числі - внутрішньо-переміщених осіб.

У зв'язку з цим, наша стаття не розкриває фундаментальну наукову проблему у сфері бібліотечних інновацій, а являє собою аналітичний огляд актуальної практики. Однак, цікавими для нас є теоретичні засади соціально-культурного проєктування, що представили вітчизняні автори: Н. Івановська, С. Гарькавець, Н. Драгомирецька, Г. Клешня, І. Петрова, О. Шаповалова. В роботах названих авторів соціально-культурне проєктування трактується як інноваційна творча діяльність спрямована на виявлення причин виникнення соціально-культурної проблеми, аналіз реального стану соціально-культурного об'єкту, розробку шляхів і засобів досягнення проєктної мети [2].

У цьому руслі реалізуються різноманітні інформаційно-культурні та соціальні проєкти бібліотек, які приурочені відзначенню важливих дат в історії і культурі України, ознайомленню ВПО з історико-культурною спадщиною Рівненщини та сусідніх областей, організації психологічної допомоги, сприянню у вирішенні їх професійних потреб, художньо-творчому розвитку дітей та роботі з регіональними інформаційними ресурсами.

Знаковим у бібліотеках краю став літературний проєкт, приурочений до 210 річниці від дня народження великого сина українського народу Тараса Шевченка. Його творчість сьогодні веде активну боротьбу з ворогом на культурному фронті, його поезію цитують фактично всі.

В межах названого проєкту у найбільшій книгозбірні Рівненщини відбулись *поетичні онлайн-читання*. В них взяли участь літератори обласних організацій Національної спілки письменників України не лише з Рівненщини, але й з Волинської, Вінницької, Тернопільської, Хмельницької, Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської областей, а також Хмельницький літературний музей, кафедра української літератури Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Вони декламували поезію Тараса Шевченка різними мовами (яка звучить по особливому актуально в умовах боротьби проти ворога сьогодні) та розкривали велич Шевченкового генія. Директорка Рівненської ОУНБ Валентина Ярощук представила рідкісне видання «Кобзаря» з фондів бібліотеки [4].

На *поетично-літературну годину* «Єднаймо душі словом Кобзаря» були запрошені ВПО з Маріуполя та Сєверодонецька, які нині проживають у Рівному. Присутні з цікавістю прослухали розповідь про маловідомі сторінки життя Тараса Шевченка, його перебування на Рівненщині, переглянули документальний фільм «Тарас Шевченко. Цікаві факти». З поетичним словом перед глядачами виступила школярка Аліна Балахчі з Маріуполя та пан Артюхов з Сєверодонецька зі своїми віршами.

У Львівській ОУНБ у Шевченкові дні березня відбувся *літературно-музичний вечір* «Шевченківська пісня – історія наша» за участю студентів-філологів Львівського національного університету ім. Івана Франка [3].

У Кам'яно-Бузькій районній публічній бібліотеці відбулася зустріч громадськості з директором Львівської ОУНБ Іваном Сварником, який представив присутніми образ Тараса Шевченка як видатного мислителя, філософа, що підтверджують його пророчі слова про майбутнє вільної і незалежної України у федерації слов'янських держав. Програмним твором визвольної боротьби пригноблених народів Російської імперії є поема «Кавказ» зі словами «І вам слава, сині гори, кригою закуті, і вам, лицарі великі, Богом не забуті. Борітеся – поборете. Вам Бог помагає». Майбутнє нашої країни поет пов'язував з демократичним ладом. Особливу увагу великий Кобзар присвячував збереженню рідної мови, пісні, історичної традиції («наша дума, наша пісня не вмре, не загине») [3].

Актуальним для нашого часу є спільний проєкт «Психологічна допомога під час війни» Рівненської ОУНБ та благодійного фонду «Рокада» для внутрішньо-переміщених осіб, адже Рівненщина з початку війни прийняла близько 80 тис. переселенців. Тому підтримка психічного здоров'я дорослих і дітей є вкрай важливою. Провідними формами роботи психологів є консультації, лекції, тренінги, бесіди, арт-зустрічі (казко-терапія), художня творчість тощо [4].

Зацікавленість у слухачів викликають лекції психотерапевта Ганни Кухарук. Одна з них - «Психотерапевтична група реагування з елементами тренінгу на пошук ресурсу». Психотерапевтична група розглядається як – простір, де можна отримати підтримку та допомогу, іншим поглядом глянути на все, що відбувається, вирішити або переосмислити те, що зараз бентежить, змінити відношення до життєвих проблем. А ще можливість прожити в колі підтримки разом те, що відбувається у вашому житті зараз. Люди збагачують вас, примножуючи ваші знання про себе, а ви – збагачуєте їх [4].

Ганна Кухарук практикує зустрічі-рефлексії як здатність людини направляти розумовий процес на власну свідомість, поведінку, накопичені знання, вчинені і майбутні дії. Це здатність людини заглянути в себе (здатність індивіда вийти за рамки свого «я», міркувати, аналізувати і робити висновки, порівнювати своє «я» з іншими). За допомогою рефлексії людина здатна коригувати хід своїх думок, планувати і контролювати мислення.

Корисним для внутрішньо-переміщених осіб був тренінг про негативні емоції, адже з їх виром українці живуть від початку війни. З одного боку, гнів і лють дають нашим воїнам силу знищувати ворога, але що робити з цими емоціями тим, хто в тилу? Як зберегти фізичне здоров'я? На тренінгу Ганна Кухарук рекомендувала пропрацьовувати негативні емоції шляхом виконання різних вправ (як побороти страх) тощо.

Казко-терапія з Діаною Савенко за темою «Казкові архетипи. Наше минуле, теперішнє, майбутнє» є корисною для різних категорій внутрішньо-переміщених осіб. Вона дозволяє переживати пригадування приємних казкових емоцій з дитинства (з минулого), вловлювати закодований у символи досвід, моделювати казкові ситуації майбутнього.

Рівненська ОУНБ започаткувала цікавий проєкт щодо забезпечення професійних потреб внутрішньо-переміщених осіб, зокрема працівників закладів культури та бібліотечних установ. Презентували проєкт за участю Ірини Сідельової, куратора дитячих проєктів Харківського художнього музею. Пані Ірина стала активним користувачем бібліотеки і проводить професійні заняття для слухачів Департаменту культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації та обласного методичного центру культури і мистецтва [4].

Крім названих бібліотека реалізує і дитячий проєкт «Художній майстер-клас». В креативному просторі сімейного читання під керівництвом Юлії Купчук діти долучаються до різноманітних видів художньо-творчої діяльності (малювання, ліплення, витинанка з паперу тощо). Це сприяє творчому розвитку дітей, формуванню позитивних емоцій, психологічній

реабілітації, естетичному вихованню. Ми стали свідками створення подарунків мамам і бабусям з нагоди міжнародного жіночого дня.

Актуальними для внутрішньо-переміщених осіб є історико-краєзнавчі проекти, мета яких – ознайомлення їх з історією та культурою краю, де вони зараз проживають. Рівненська ОУНБ спільно з краєзнавчим музеєм реалізують проект «Сторінки історії Рівного та Рівненщини». Уже проведено цикл зустрічей за такою тематикою Ольгою Морозовою, зав. відділом цифрових технологій музею.

Аналогічний проект реалізує Львівська ОУНБ. Зокрема, для групи внутрішньо-переміщених осіб були прочитані цикл лекцій про історію Львова істориком Іваном Сварником. Одна з останніх – Львів доби середньовіччя. Слухачі дізналися про побут жителів міста, види зайнятості, культурні процеси, контакти з європейськими сусідами [3].

Неодинарною подією у Рівненській ОУНБ стало відкриття фотовиставки «Рівне очима рідних незнайомців» за участю внутрішньо переміщених осіб. Впродовж серпня-вересня жителі та гості міста мали змогу завітати до бібліотеки та побачити світлини, що демонструють емоції рівнян та гостей, рівненську архітектуру, улюблені «рівненські» місця, цікаві локації, простори, осінь у парку, культурні враження тощо.

На відкриття виставки завітали представники органів влади Сергій Гемберг та Олексій Бучинський і висловили власні враження про світлини. Про Рівне історичне, культурне, патріотичне, екологічне розповіла Ірина Сідельова. Про Рівне, яке стало вже домівкою, рідну Набережну, якою щодня прогулюється, неймовірну каву, яку п'є на Симона Петлюри, бібліотеку, де бере українські книги розказала Вікторія Солоненко. Віроніка Калачова підкреслила, що Рівне – місто неймовірних людей, української символіки, високого патріотизму [4].

Володимир Мельник, як член журі конкурсу «Рівне очима рідних незнайомців», наголошував на цікавому культурному продукті, яким є фотовиставка та позитивні емоції, які сьогодні присутні можуть отримати

споглядаючи Рівне через інший фотопогляд. Культурну імпрезу дивились онлайн учасники з багатьох міст: Києва, Кривого рогу, Тернополя тощо.

На знак подяки і шани польському народу за неоціненну допомогу Україні та українцям в період війни, розв'язаної російським агресором, Рівненська ОУНБ ініціювала відеопроєкт «Відомі рівняни читають «Балади і романси Адама Міцкевича» в межах культурної акції «Narodowe Czytanie». Вона щорічно проводиться в Польщі під патронатом Президента і передбачає спільне читання обраної книги всіма охочими в країні і за кордоном. Читанням 2022 р. були «Балади і романси» Адама Міцкевича. У 2023 р. – роман Елізи Ожешкової «Над Німаном».

Ініціатива цього проєкту має на меті продемонструвати свою єдність з сусідньою Польщею, розширити розуміння батьківщини, нашого світу і нас самих, плекати найкращі людські якості, які історично склалися у суспільстві, а також сприяти укріпленню культурних мостів між обома країнами [4].

Збірка творів «Балади і романси» Адама Міцкевича, яка вперше була опублікована у 1822 році, є знаковою для польської літератури, ознаменувавши початок історії романтичної поезії в Польщі і ставши одним із найважливіших орієнтирів нової доби. Основна ідея творів – возвеличення людського патріотизму та любові до рідного краю.

У відеопроєкті звучать 10 творів, прочитаних відомими рівнянами: науковцями, державними службовцями, письменниками, акторами, художниками, громадськими активістами. Окремі твори продеklamовано польською та українською мовами. Спільне прочитання збірки «Балади і романси» ча утвердить переконання, що сила спільноти у її єдності і ця єдність має бути присутня в широко осмисленому суспільному житті.

Цікаві тематичні екскурсії практикує Львівська ОУНБ у своїх стінах. Нещодавно бібліотеку відвідала група фахівців з харківської ІТ компанії (керівник Олександр Подольський), яка через війну перебралася до «файного міста Тернополя». Гості зацікавлено слухали розповідь про історію

книгозбірні, ознайомились з фондом сучасної української літератури. Цікавою була зустріч з учасниками ГО «Золоті роки» на чолі з Л. Гришко. До екскурсовода-історика від гостей була низка питань з політичної та воєнної історії України, а також про майбутнє книги та бібліотечної галузі, що викликало цікаву дискусію [3].

Серед інформаційних проєктів для внутрішньо-переміщених осіб виокремимо такий: «Робота з регіональною інформацією». В межах проєкту проводяться різні види занять, але ми зупинимось на лекції-інтенсиві на заявлену тему, яку провела кандидат історичних наук, доцентка Людмила Трачук. Під час лекції були розкриті специфічні аспекти регіональної інформації та ознайомлено слухачів з її видами. Торкнулись питань вивчення регіону та, як результат, створення і поширення регіональних інформаційних ресурсів. Проаналізували діяльність установ що здійснюють продукування, акумуляцію та поширення регіональної інформації на місцях [4].

Отже, проаналізувавши названі проєкти, відзначаємо, що бібліотеки регіону зайняли важливе місце на культурно-інформаційному фронті, стали осередками спілкування, творчої самореалізації, психологічної підтримки, соціальної та професійної адаптації до нового місця проживання внутрішньо-переміщених осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Івановська Н.ВІ., Шульгіна В.Д., Яковлев О.В. Соціокультурне проєктування в мистецтві: теорія та практика : підручник. Київ : Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2018. 196 с.
2. Соціально-культурне проєктування, його сутність // <https://studfile.net/preview/5044201/page:48/>
3. Львівська ОУНБ // сайт <http://www.lounb.org.ua/>
4. Рівненська ОУНБ // сайт <http://libr.rv.ua/>

УДК [027.5 :001.89](477.81+477.83): 355.422(477)

*Т.І.Черніговець, канд. пед. наук, доцент
кафедри документальних комунікацій
та бібліотечної справи Рівненського
державного гуманітарного університету
О.В.Недзвецька, старший . викладач кафедри
туризму Національного університету
«Львівська політехніка»*

ІНФОРМАЦІЙНІ ТА СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЄКТИ БІБЛІОТЕК В УМОВАХ ВІЙНИ

(на матеріалі діяльності бібліотек Рівненської та Львівської областей)

Тривожний і важкий час війни, яка триває в Україні другий рік, позначився на роботі закладів культури регіону, в тому числі – бібліотек. Вони знайшли своє місце на культурному фронті, реалізуючи інформаційні та соціально-культурні проєкти для різних категорій громадян, і зокрема для внутрішньо-переміщених осіб.

У зв'язку з цим, наша стаття не розкриває фундаментальну наукову проблему у сфері бібліотечних інновацій, а являє собою аналітичний огляд актуальної практики. Однак, цікавими для нас є теоретичні засади соціально-культурного проєктування, що представили вітчизняні автори: Н. Івановська, С. Гарькавець, Н. Драгомирецька, Г. Клешня, І. Петрова, О. Шаповалова, В роботах названих авторів соціально-культурне проєктування трактується як інноваційна творча діяльність спрямована на виявлення причин виникнення соціально-культурної проблеми, аналіз реального стану соціально-культурного об'єкту, розробку шляхів і засобів досягнення проєктної мети [2].

У цьому руслі реалізуються різноманітні проєкти бібліотек, які приурочені відзначенню важливих дат в історії і культурі України, організації психологічної допомоги ВПО, забезпеченню їх професійних потреб, сприянню художньо-творчому розвитку дітей, роботі з регіональною

інформацією, ознайомленню ВПО з історико-культурною спадщиною Рівненщини і Львівщини.

Знаковим у бібліотеках краю став літературний проєкт, приурочений до 209 річниці від дня народження великого сина українського народу Тараса Шевченка. Його творчість сьогодні веде активну боротьбу з ворогом на культурному фронті, його поезію цитують фактично всі.

В межах названого проєкту у найбільшій книгозбірні Рівненщини відбулись *поетичні онлайн-читання*. В них взяли участь літератори обласних організацій Національної спілки письменників України не лише з Рівненщини, але й з Волинської, Вінницької, Тернопільської, Хмельницької, Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської областей, а також Хмельницький літературний музей, кафедра української літератури Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Вони декламували поезію Тараса Шевченка різними мовами (яка звучить по особливому актуально в умовах боротьби проти ворога сьогодні) та розкривали велич Шевченкового генія. Директорка Рівненської ОУНБ Валентина Ярощук представила рідкісне видання «Кобзаря» з фондів бібліотеки [4].

На *поетично-літературну годину* «Єднаймо душі словом Кобзаря» були запрошені ВПО з Маріуполя та Сєверодонецька, які нині проживають у Рівному. Присутні з цікавістю прослухали розповідь про маловідомі сторінки життя Тараса Шевченка, його перебування на Рівненщині, переглянули документальний фільм «Тарас Шевченко. Цікаві факти». З поетичним словом перед глядачами виступила школярка Аліна Балахчі з Маріуполя та пан Артюхов з Сєверодонецька зі своїми віршами.

У Львівській ОУНБ у Шевченкові дні березня відбувся *літературно-музичний вечір* «Шевченківська пісня – історія наша» за участю студентів-філологів Львівського національного університету ім. Івана Франка [3].

У Кам'яно-Бузькій районній публічній бібліотеці відбулася зустріч громадськості з директором Львівської ОУНБ Іваном Сварником, який

представив присутніми образ Тараса Шевченка як видатного мислителя, філософа, що підтверджують його пророчі слова про майбутнє вільної і незалежної України у федерації слов'янських держав. Програмним твором визвольної боротьби пригноблених народів Російської імперії є поема «Кавказ» зі словами «І вам слава, сині гори, кригою закуті, і вам, лицарі великі, Богом не забуті. Борітеся – поборете. Вам Бог помагає». Майбутнє нашої країни поет пов'язував з демократичним ладом. Особливу увагу великий Кобзар присвячував збереженню рідної мови, пісні, історичної традиції («наша дума, наша пісня не вмре, не загине») [3].

Актуальним для нашого часу є спільний проєкт «Психологічна допомога під час війни» Рівненської ОУНБ та благодійного фонду «Рокада» для внутрішньо-переміщених осіб, адже Рівненщина з початку війни прийняла близько 80 тис. переселенців. Тому підтримка психічного здоров'я дорослих і дітей є вкрай важливою. Провідними формами роботи психологів є консультації, лекції, тренінги, бесіди, арт-зустрічі (казко-терапія), художня творчість тощо [4].

Зацікавленість у слухачів викликають лекції психотерапевта Ганни Кухарук. Одна з них - «Психотерапевтична група реагування з елементами тренінгу на пошук ресурсу». Психотерапевтична група розглядається як – простір, де можна отримати підтримку та допомогу, іншим поглядом глянути на все, що відбувається, вирішити або переосмислити те, що зараз бентежить, змінити відношення до життєвих проблем. А ще можливість прожити в колі підтримки разом те, що відбувається у вашому житті зараз. Люди збагачують вас, примножуючи ваші знання про себе, а ви – збагачуєте їх [4].

Ганна Кухарук практикує зустрічі-рефлексії як здатність людини направляти розумовий процес на власну свідомість, поведінку, накопичені знання, вчинені і майбутні дії. Це здатність людини заглянути в себе (здатність індивіда вийти за рамки свого «я», міркувати, аналізувати і робити висновки, порівнювати своє «я» з іншими). За допомогою рефлексії людина здатна коригувати хід своїх думок, планувати і контролювати мислення.

Корисним для внутрішньо-переміщених осіб був тренінг про негативні емоції, адже з їх виром українці живуть від початку війни. З одного боку, гнів і лють дають нашим воїнам силу знищувати ворога, але що робити з цими емоціями тим, хто в тилу? Як зберегти фізичне здоров'я? На тренінгу Ганна Кухарук рекомендувала пропрацьовувати негативні емоції шляхом виконання різних вправ (як побороти страх) тощо.

Казко-терапія з Діаною Савенко за темою «Казкові архетипи. Наше минуле, теперішнє, майбутнє» є корисною для різних категорій внутрішньо-переміщених осіб. Вона дозволяє переживати пригадування приємних казкових емоцій з дитинства (з минулого), вловлювати закодований у символи досвід, моделювати казкові ситуації майбутнього.

Рівненська ОУНБ започаткувала цікавий проєкт щодо забезпечення професійних потреб внутрішньо-переміщених осіб, зокрема працівників закладів культури та бібліотечних установ. Презентували проєкт за участю Ірини Сідельової, куратора дитячих проєктів Харківського художнього музею. Пані Ірина стала активним користувачем бібліотеки і проводить професійні заняття для слухачів Департаменту культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації та обласного методичного центру культури і мистецтва [4].

Крім названих бібліотека реалізує і дитячий проєкт «Художній майстер-клас». В креативному просторі сімейного читання під керівництвом Юлії Купчук діти долучаються до різноманітних видів художньо-творчої діяльності (малювання, ліплення, витинанка з паперу тощо). Це сприяє творчому розвитку дітей, формуванню позитивних емоцій, психологічній реабілітації, естетичному вихованню. Ми стали свідками створення подарунків мамам і бабусям з нагоди міжнародного жіночого дня.

Актуальними для внутрішньо-переміщених осіб є історико-краєзнавчі проєкти, мета яких – ознайомлення їх з історією та культурою краю, де вони зараз проживають. Рівненська ОУНБ спільно з краєзнавчим музеєм реалізують проєкт «Сторінки історії Рівного та Рівненщини». Уже проведено

цикл зустрічей за такою тематикою Ольгою Морозовою, зав. відділом цифрових технологій музею.

Аналогічний проєкт реалізує Львівська ОУНБ. Зокрема, для групи внутрішньо-переміщених осіб були прочитані цикл лекцій про історію Львова істориком Іваном Сварником. Одна з останніх – Львів доби середньовіччя. Слухачі дізналися про побут жителів міста, види зайнятості, культурні процеси, контакти з європейськими сусідами [3].

Неодинарною подією у Рівненській ОУНБ стало відкриття фотовиставки «Рівне очима рідних незнайомців» за участю внутрішньо переміщених осіб. Впродовж серпня-вересня жителі та гості міста мали змогу завітати до бібліотеки та побачити світлини, що демонструють емоції рівнян та гостей, рівненську архітектуру, улюблені «рівненські» місця, цікаві локації, простори, осінь у парку, культурні враження тощо.

На відкриття виставки завітали представники органів влади Сергій Гемберг та Олексій Бучинський і висловили власні враження про світлини. Про Рівне історичне, культурне, патріотичне, екологічне розповіла Ірина Сідельова. Про Рівне, яке стало вже домівкою, рідну Набережну, якою щодня прогулюється, неймовірну каву, яку п'є на Симона Петлюри, бібліотеку, де бере українські книги розказала Вікторія Солоненко. Віроніка Калачова підкреслила, що Рівне – місто неймовірних людей, української символіки, високого патріотизму [4].

Володимир Мельник, як член журі конкурсу «Рівне очима рідних незнайомців», наголошував на цікавому культурному продукті, яким є фотовиставка та позитивні емоції, які сьогодні присутні можуть отримати споглядаючи Рівне через інший фотопогляд. Культурну імпрезу дивились онлайн учасники з багатьох міст: Києва, Кривого рогу, Тернополя тощо.

На знак подяки і шани польському народу за неоціненну допомогу Україні та українцям в період війни, розв'язаної російським агресором, Рівненська ОУНБ ініціювала відеопроєкт «Відомі рівняни читають «Балади і романси Адама Міцкевича» в межах соціальної акції [«Narodowe Czytanie»](#).

Акція «Narodowe Czytanie» щорічно проводиться в Польщі під патронатом Президента і передбачає спільне читання обраної книги всіма охочими в країні і за кордоном. Читанням 2022 р. були «Балади і романси» Адама Міцкевича.

Ініціатива цього проекту має на меті продемонструвати свою єдність з нашим шляхетним сусідом – Польщею, розширити розуміння батьківщини, нашого світу і нас самих, плекати найкращі людські якості, які історично склалися у суспільстві, а також сприяти укріпленню культурних і гуманітарних мостів між обома країнами [4].

Збірка творів «Балади і романси» Адама Міцкевича, яка вперше була опублікована у 1822 році, є знаковою для польської літератури, ознаменувавши початок історії романтичної поезії в Польщі і ставши одним із найважливіших орієнтирів нової доби. Основна ідея творів – возвеличення людського патріотизму та любові до рідного краю.

Сюжети побудовані на матеріалі слов'янської історії, оповиті легендами та оспівані письменником у дусі романтизму, на тлі атмосферної природи створюють захоплюючий і неповторний світ сповнений емоційності, фантазії та народної моралі, що дозволяє наблизити легендарне минуле до дійсності, підкреслити, що життя слов'ян має глибоке історичне коріння, яке варто знати, щоб бути гідним пам'яті своїх предків. Вірші цієї серії надзвичайно популярні, а їхнє сучасне значення для польської культури підтверджує Рік польського романтизму, оголошений у 2022 р. з нагоди 200 річчя виходу збірки.

У відеопроєкті звучать 10 творів, прочитаних відомими рівнянами: науковцями, державними службовцями, письменниками, акторами, художниками, громадськими активістами. Окремі твори продеklamовано польською та українською мовами. Спільне прочитання збірки «Балади і романси» ча утвердить переконання, що сила спільноти у її єдності і ця єдність має бути присутня в широко осмисленому суспільному житті.

Цікаві тематичні екскурсії практикує Львівська ОУНБ у своїх стінах. Нещодавно бібліотеку відвідала група фахівців з харківської ІТ компанії (керівник Олександр Подольський), яка через війну перебралася до «файного міста Тернополя». Гості зацікавлено слухали розповідь про історію книгозбірні, ознайомились з фондом сучасної української літератури. Цікавою була зустріч з учасниками ГО «Золоті роки» на чолі з Л. Гришко. До екскурсорова-історика від гостей була низка питань з політичної та воєнної історії України, а також про майбутнє книги та бібліотечної галузі, що викликало цікаву дискусію [3].

Серед інформаційних проєктів для внутрішньо-переміщених осіб виокремимо такий: «Робота з регіональною інформацією». В межах проєкту проводяться різні види занять, але ми зупинимось на лекції-інтенсиві на заявлену тему, яку провела кандидат історичних наук, доцентка Людмила Трачук. Під час лекції були розкриті специфічні аспекти регіональної інформації та ознайомлено слухачів з її видами. Торкнулись питань вивчення регіону та, як результат, створення і поширення регіональних інформаційних ресурсів. Проаналізували діяльність установ що здійснюють продукування, акумуляцію та поширення регіональної інформації на місцях [4].

Отже, проаналізувавши названі проєкти, відзначаємо, що бібліотеки регіону зайняли важливе місце на культурно-інформаційному фронті, стали осередками спілкування, творчої самореалізації, психологічної підтримки, соціальної та професійної адаптації до нового місця проживання внутрішньо-переміщених осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Івановська Н.ВІ., Шульгіна В.Д., Яковлев О.В. Соціокультурне проєктування в мистецтві: теорія та практика : підручник. Київ : Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2018. 196 с.

2. Соціально-культурне проєктування, його сутність // <https://studfile.net/preview/5044201/page:48/>

3. Львівська ОУНБ // сайт <http://www.lounb.org.ua/>

4. Рівненська ОУНБ // сайт <http://libr.rv.ua/>

УДК 159.9

*Смольська Людмила Миколаївна,
доцент, к.психол.н., доцент кафедри
суспільних дисциплін НУВГП*

СОЦІАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я – ЦІННІСНИЙ ОРІЄНТИР МОЛОДІЖНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Актуальність. Суспільним складником потенціалу національної економіки та культурної життєздатності є людський капітал – те, на що можна розраховувати у відтворенні, примноженні, розвитку країни. Серед важливих критеріїв його оцінки можна виділити такі цінності, як *здоров'я* і *молодість*. Не даремно на рівні особистостей люди асоціюють своє щастя з молодими роками та хорошим самопочуттям. Впродовж останнього десятиліття поняття здоров'я виходить за межі суто медичної прерогативи та розробляється в напрямку ментально-соціальних його характеристик. Державна політика більшості європейських країн інституційно дбає про створення кращих можливостей для молоді, щоб запобігти її відтоку чи дегенерації в наслідок глобальних негативних тенденцій.

Створення молодіжних центрів, відкриття спеціальності «молодіжний працівник» та внесення її в загальний реєстр професій, затвердження держстандарту щодо кваліфікації та змісту освіти для даної категорії фахівців - беззаперечно позитивні зрушення. Це національні кроки назустріч вирішенню проблем з людським капіталом України в контексті демографічних, міграційних, економічних, культурно-освітніх, соціально-психологічних викликів, що спіткають нас впродовж останнього десятиліття. Та найбільш вражаючим фактором стала повномасштабна війна з 2022 року, що триває по сьогоднішній день. Війна підриває фізичне, ментальне і соціальне здоров'я. Фізичним займаються медики, реабілітологи. Ментальним – психологи і психотерапевти. Хто і як має займатись соціальним здоров'ям?

Проблема. Категорія "соціальне здоров'я" викликає цікавість, звучить привабливо. Термін використовується все частіше, однак питання щодо

змісту поняття та його структури і показників залишаються дискусійними [1]. Громадський та державний рух за здоров'я, в тому числі соціальне, спрямоване на молодь, має перепони війни з одного боку, з іншого - пострадянська спадщина тоталітарних настанов в'їлася в освіту і ретранслювалась навіть в період нової незалежності. Попри перехід в Нову українську школу (НУШ), попри чисельні акції, заходи, проектні ідеї, реалізовані через профілактичне просвітництво з тематики боротьби з насильством, криміналом, залежностями, незахищеним сексом, ризиком стати жертвами обману та маніпуляцій – молодь потерпає і частина її продовжує виїжджати за кордон. Об'єктивна причина ускладнень через війну має чітко диференціюватись та вивчатись. Нам також слід шукати не лише больові точки, а точки ресурсу та діяти інноваційно.

Мета дослідження – уточнити рівень та напрямки збитків, що зазнала молодь через війну, пов'язаних із соціальним здоров'ям; фокусовано увійти в поняття «соціальне здоров'я», на основі цього конкретизувати цінність соціального здоров'я та її відображення в діяльності молодіжних працівників України.

Виклад основного матеріалу. Згідно досліджень, опублікованих у 2023 році, молодь стурбована посеред інших факторів наступними: погіршенням настрою, відчуттям тривоги, суму, апатії (54%), неможливістю самореалізації та саморозвитку (33%), браком якісного спілкування та відсутністю друзів і однодумців (27%), складністю вибору майбутньої професії (23%), проблемами в стосунках з рідними через непорозуміння, уникання, конфлікти (13%) [2].

С.Свириденко визначає соціальне здоров'я як функціонування особистості в ролі повноправного члена суспільства, її безконфліктну взаємодію з навколишнім світом, доброзичливі взаємини у колективі однолітків, у сім'ї, суспільстві [3]. На думку Л.Горяної, соціальне здоров'я – це багатоаспектний і поліфункціональний чинник здорового способу життя, який є провідною ланкою в міжособистісних стосунках - особистості з

суспільством, підлітка з батьками, підлітка з оточенням тощо [4]. В.Бабич аналізує висновки Г.С.Нікіфорова щодо соціального здоров'я, що вміщає характеристики: адекватне сприйняття соціуму, інтерес до світу, адаптивність до змін фізичного та психологічного плану, спрямованість на суспільно корисну працю; альтруїзм, емпатія, культура споживання, відповідальність перед іншими, безкорисливість, демократизм у поведінці. Сама ця авторка вважає, що слід багато працювати з підлітками, щоб соціальне здоров'я стало відчутно проявлятися і відтворюватися на рівні суспільства [5].

Великий перелік рис не наближає до практичної реалізації. Варто сфокусуватись на конкретних напрямках. Складники соціального здоров'я позначаємо, як: адаптивність до мінливого життя серед оточуючих; інтерес до людей, розуміння їх; здатність вступати в гідне партнерство. Ми виділили важливий компонент соціального здоров'я – гідність як впевненість у власній цінності та на основі неї повага до людей. На такій повазі базується культура спілкування та близькість.

Для молоді особливо актуальними є дружба, кохання, початок сексуального партнерства. Такі якості не зводяться до завчених поведінкових кліше. Культура набувається роками, цінності беруться від авторитетів, пророщуються на джерелах мистецтва, літератури, із соціально здорових стосунків у сім'ї та освітніх закладах. «Здоров'я заради здоров'я не потрібно, воно цінне, бо є обов'язковою умовою ефективної діяльності, через яку досягається щастя», - писав Микола Амосов [6.,с 37]. Ми вбачаємо три вектори уваги щодо соціального здоров'я: 1) *середовище з людьми, до яких пристосовуємось*; 2) *діяльність з людьми і для людей*; 3) *задоволення, яке ділимо з людьми*.

Іншим складником соціального здоров'я є *здатність відновлюватись після втрат* і далі любити, спілкуватись. Спілкування – один з ціннісних орієнтирів молодіжних працівників. Воно не про повчання, не про контроль правильності, а про перебування на одній хвилі. «Молодіжна робота – це

партнерство з молоддю», - зазначає Наталя Дзюба в матеріалах, адресованих молодіжним працівникам [7].

Результати та обговорення. Впродовж багатьох років роботи в Рівненському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти переконалась, що провайдерами культури, цінностей спілкування для дітей та молоді за межами загальноосвітніх закладів є педагоги позашкілля. Серед вже розвинутих напрямків варто відзначити відносно новий – *психологічні клуби* або гуртки. Молодіжні центри можуть створювати такі осередки для юнацтва.

Задачі психологічного клубу як структури неформальної освіти:

- допомогти кожному зміцнювати соціальне здоров'я через партнерство з дорослими та з дітьми різного віку,

- укріпляти позитивний образ «я» в індивідуальній та груповій діяльності як основу соціального здоров'я,

- формувати й розвивати інтерес до людей та світу,

- збагачувати культурне середовище інтересом, спілкуванням, творчістю.

Логічно, що таке спілкування має бути еталоном. Це не легко, тому, що в спадщину нам дістались залишки хронічної соціальної хвороби - атавізми «радянщини», коли авторитарність подавляла ініціативу, оригінальність, новаторство, натомість толерувала подвійні стандарти та вертикаль домінування одних над іншими в діловій та особистій сферах. Люди втрачали довіру, щирість, самоповагу і смак до життя.

Хворобливі, історично зумовлені чинники сімейного виховання та освітніх закладів, маніпулятивних впливів здебільшого здійснюються через «розмовний жанр». Не всяка «розмова» взагалі може вважатись спілкуванням. У спілкуванні люди виступають «спільниками», отже в них є об'єднуючий предмет інтересу, *спільне* поле взаємного обміну. Таке спілкування сприяє самоповазі, гідності або їх відновленню після втрат, як це відбувається з дітьми переселених родин при правильно організованій роботі з ними. Воно про соціальне здоров'я або *соціальне одужання*.

Тому не складно виробити правила якісного спілкування молодіжному працівнику разом з підлітками:

- Визнавай партнера по спілкуванню як цінність: проявляй інтерес (задавай відкриті питання), слухай уважно.

- Теми спілкування обирай такі, в яких обом сторонам щось відомо, і можна в темі пізнати нове разом.

- Використовуй творчість у спілкуванні – жартуй, вживай дотепні влучні порівняння, образи, використовуй гру слів.

Ознаки якісного спілкування спочатку варто шукати і помічати в діалогах та публічних виступах. Потім обговорювати і, нарешті, вивести спільні орієнтири:

- У якісному спілкуванні - партнерська рівність, немає конкуренції, домінування.

- Якісне спілкування створює приємне відчуття в обох учасниках контакту. Після завершення лишається позитивний образ «я» та позитивний образ людини, з якою відбулась комунікація.

- В якісному спілкуванні є предмет спільного інтересу, що розвивається та змінюється в ході комунікації.

Бажання справити хороше враження в розмові не завжди викликає ефект якісного спілкування – напруження та післясмак нещирості відчувають обоє.

Важливо свідомо пильнувати теми, які обираємо для якісного спілкування. Хорошою темою є, «Як жити насичено в тих умовах, що склалися?».

Нам час прийняти правду про себе: готувати, накривати на стіл, їсти разом – ми вміємо. Та чи вміємо цікаво і корисно проводити час за межами гастрономії? У цьому сенсі молодіжні центри стають майданчиками навчання змістовної і приємної комунікації.

Як робити життя кращим, спілкування якіснішим?

Ось прості лайфхаки для підвищення якості спілкування, які можна обговорювати з молоддю:

Не намагайся бути цікавими – радше, цікався.

Комунікація полегшується, коли собі внутрішньо говориш «так, я зараз є справжній». Це діє парадоксально – увага самочинно переміщається із середини свого «єго» – на людину, на тему, напруження спадає.

Ще одна порада: 2/3 – увага партнеру, сприяння його/її розмовній активності, 1/3 – власна розмовна активність.

Якщо кожен дотримується цього правила, - спілкування збалансоване, визнання взаємне, збагачення в розмові має більшу вірогідність.

При мудрому скеровуванні молодіжним працівником до усвідомлення змісту спілкування - молоді люди можуть більше розмовляти на теми, що їх цікавлять (стосунки, сексуальність, справедливість, самореалізація, майбутнє, опанування нових вмінь). Вони можуть мріяти, складати плани, читати вголос, обговорювати прочитане; можуть разом співати, робити тілесні вправи, практикувати психологічні ігри. Так енергії – більше, настроїв краще. Тут важливо не перебирати межі доцільності бути разом, бо перебування сам-на-сам відновлює психічну енергію. Відтак, для хорошого самопочуття важливо щодня чути людей і чути себе – мати паузи усамітнення. Це теж про вміння підтримувати соціальне здоров'я – «не переїдати» один одного, не пересичуватись розмовами та контактами.

В приміщенні молодіжного центру можна розмістити правила після їх обговорення та внесення можливих змін за ініціативи молодих людей.

«Правила ресурсного життя у складний час»:

1. Вчись радіти простим дрібницям – цінуй життя.
2. Вбачай, відчувай в кожному співрозмовнику щось хороше, утримуй на цьому увагу.
3. Будь чутливим до всього живого, ділись душевним теплом.
4. Чесно працюй на свій результат – крок за кроком.
5. Рухайся фізично – так турбуйся про тіло і розум.
6. Завершуй справи – підкріплюй самоповагу.
7. Усім дякуй, собі також.

8. Шукай, пізнавай, практикуй нове – це додає смаку до життя.

9. Вибудовуй простір «ми» з іншими людьми, будь хорошим партнером, підтримуй, розподіляй, домовляйся.

10. Будь простим, відкритим і природним з усіма.

Висновок. Основою соціального здоров'я є творення благополуччя з людьми за різних обставин. Якісна комунікація формує гідність. Молодіжні працівники повинні дбати про предметне якісне спілкування з молоддю. Тому, психологічні клуби в молодіжних центрах - цілком доречна справа. Соціальне здоров'я – не тільки вміння пристосовуватись до змін у соціальному оточенні, не тільки навички регулювати свої стани, а інтерес та любов до людей, вміння з ними співпрацювати в горизонтальному партнерстві. Коли соціальне здоров'я через війну погіршується, його слід відновлювати та зміцнювати. Молодіжні працівники – провайдери суспільних ідеалів. Перспективою подальших досліджень є глибше вивчення європейського досвіду соціального оздоровлення в молодіжних центрах та вивірення його на наших реаліях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мягких В.Б. Соціальне здоров'я молоді в умовах сучасного українського суспільства : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04 [Електронний ресурс] / Мягких В.Б. / Дніпропетровський національний ун-т. Кафедра теорії і історії соціології. Д., 2006. 225 с.
2. Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Вплив війни на молодь в Україні. Київ, 2023. 77 с. [Електронний ресурс] https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/ua_28.04_vplyv_viyuny_na_molod_v_ukrayini.pdf
3. Свириденко С. Навчаємо бути здоровими : позакласна робота : 5-9 кл. / С.Свириденко. К. : Шк. світ, 2007. 128 с.
4. Горяна Л. Соціальне здоров'я людини як показник культури спілкування / Лариса Горяна. Рідна школа. 2009. № 4. С. 36-41.
5. Бабич В. І. Характеристика теоретичної складової моделі педагогічної системи підготовки майбутніх учителів до формування соціального здоров'я підлітків / В. І. Бабич // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. - 2014. - Вип. 34. - С. 42-46. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2014_34_7.

6. Коцан І. Я., Ложкін Г. В., Мушкевич М. І. Психологія здоров'я людини. Луцьк: РВВ Вежа Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2011. 430 с.

7. Дзюба Н. та ін. Молодіжна робота: запитання та відповіді. Навчально-методичний посібник для фахівців, які працюють з молоддю. Київ: ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики», 2020. 84 с.

УДК.378.091:5

Інеса ХМЕЛЯР, начальник навчально-методичного відділу
КЗВО “Рівненська медична академія”,
кандидат педагогічних наук, доцент
<http://orcid.org/0000-0002-5161-6716> ;

Рівне, Україна

Леся КУШНІР, доцент кафедри хіміко-фармацевтичних дисциплін КЗВО
“Рівненська медична академія”,
кандидат педагогічних наук,
доцент <http://orcid.org/0000-0003-0951-3024>;

Рівне, Україна

Володимир ТКАЧ, кандидат хімічних наук,
Чернівецький Національний університет,
<https://orcid.org/0000-0001-7696-0954>

Чернівці, Україна

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА ЗАНЯТТЯХ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН

Обґрунтовано педагогічні умови формування соціально-громадянської компетентності студентів вищих медичних закладів, що базуються на студентоцентрованому, діяльнісному та проблемному підходах. Визначено, що формування соціально-громадянської компетентності майбутніх медичних працівників залежить від організації освітнього процесу та світоглядних позицій викладача. Формування соціально-громадянської компетентності медика є основою для реформування медичної освіти в Україні, сприяє соціалізації населення нашої держави та збереження його здоров'я.

На основі проведеного дослідження ми вважаємо, що рівень сформованості соціально-громадянської компетентності можна оцінити через такі показники: підвищення пізнавальної активності до вивчення навчальних дисциплін, вміння працювати в команді, активна участь у екологічних та медичних акціях .

Ключові слова: освітній процес; студентоцентрований, діяльнісний та проблемний підходи; соціально-громадянська компетентність.

Формування свідомої, психологічно стійкої та відповідальної особистості – це один із пріоритетних напрямків сучасної освіти. Адже вміння спілкуватися в колективі, відповідальність за свої дії, бажання професійного вдосконалення, розуміння наслідків впливу хімічних речовин на навколишнє середовище, захист прав та інтересів кожної особистості, брати участь у суспільному житті навчального закладу формує свідомого учасника державного життя. Враховуючи інтенсивний науково-технічний прогрес, що передбачає розвиток хімічної промисловості обумовлює негативні наслідки впливу на навколишнє середовище. Використовуючи компетентнісне навчання, що базується на студентоцентрованому, діяльнісному та проблемному підходах передбачає міжпредметну інтеграцію до змісту навчального матеріалу природничих дисциплін на основі соціально значущих ідей. Тому викладачам природничих дисциплін потрібно формувати не тільки знання, вміння та навички, але і сприяти розвитку екологічної грамотності і здоровий спосіб життя, соціальної та громадянської відповідальності, ініціативності і підприємливості.

На основі аналізу науково-методичної літератури нами встановлено, що питанню формуванню соціально-громадянської компетентності на заняттях природничих дисциплін приділяється значна увага. Поряд з цим рівень громадянської відповідальності, екологічної культури, соціальної свідомості населення знаходиться на низькому рівні. Проведене опитування здобувачів освіти КЗВО “Рівненська медична академія” показало такі результати, зокрема: про екологічний стан довкілля дізнаються: через ЗМІ, інтернет,

новини – 33,5% опитаних, 15,5% з розповідей друзів та одногрупників; на заняттях з природничих дисциплін від викладача - 39,6%, через конференції та тренінги – 11,4%. Більшість опитаних (45%) намагаються сортувати сміття; 25% - не аналізували причин сортування побутових відходів; 5% доєднуються до екологічних акцій систематично, беруть участь в конференціях, тренінгах; відповіді не надали 25%.

Проблема формування соціально-громадянської компетентності на заняттях природничих дисциплін безпосередньо пов'язано із організацією освітнього процесу в навчальному закладі.

Мета – теоретично обґрунтувати особливості формування соціально-громадянської компетентності на заняттях природничих дисциплін майбутніх медичних та фармацевтичних працівників.

Методи дослідження. У ході дослідження було використано комплекс наукових форм та методів: аналіз, узагальнення та систематизація науково-методичної літератури з проблеми формування соціально-громадянської компетентності при вивченні природничих дисциплін в вищих медичних навчальних закладах освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Проведений аналіз літературних джерел щодо формування соціально-громадянської компетентності посприяв визначити основні напрямки напрацювань науковців із зазначеного питання. О. Пометун у своїх дослідженнях звертає увагу використання демократичного принципу як базового при навчанні[5]. Ми погоджуємося з думкою науковця, що формування громадянської компетентності безпосередньо пов'язано із вміннями в команді працювати та виробляти рішення, бути толерантними, поєднувати особисті інтереси з потребами суспільства. Теоретичні основи громадянської компетентності закладено Джон Дж. Патріком. В своїх роботах він зазначає, що вивчення систематичних базових понять потрібно поєднувати із формуванням громадянських навичок на основі яких формуються громадянські чесноти. [6, 2 р]. В роботах М. Бутиріна,

О.Вербицької, О. Пометун, М. Піддячного, М.Савченко, І. Шевчука зазначено, що формування поваги, толерантності, відповідальності, вмінь приймати рішення та визначати проблемні питання сприяють розвитку та формуванню соціально-громадянській компетентності. [2;3;7;8;9] Австрійський психолог А. Адлер звертає увагу на значення формування соціального інтересу, що є спонукальною силою формування поведінки особистості [1]. Аналіз історії та розвитку основних термінів та понять громадянського виховання висвітлено в роботах П. Вербицької [3]. Основні підходи до формування демократичної компетентності на заняттях з природничих дисциплін висвітлено в роботах М. Бутиріна та О.Тютюнника [2]. В Законах України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Про фахову передвищу освіту”, “Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності” затвердженні нові підходи щодо набуття компетентностей, які є важливими у житті громадян держави [4]. **На основі аналізу літературних джерел та враховуючи Рекомендації Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя», Хартію Ради Європи з освіти для демократичного громадянства і прав людини, ми вважаємо, що випускники ЗВО — це відповідальні, свідомі, здатні впроваджувати інновації в різних галузях промисловості та освіти.**

Враховуючи те, що виділення в навчальних програмах наскрізних ліній – одна із умов формування у здобувачів освіти соціально активних особистостей. При підготовці до занять з природничих дисциплін ми звертаємо увагу на такі змістові лінії: екологічна безпека та сталий розвиток; громадянська відповідальність; здоров'я і безпека. Тому соціально-громадянську компетентність – це володіння знаннями про вплив різних чинників на навколишнє середовище; усвідомлення екологічних проблем та власної участі в їх вирішенні; здатність до ефективної командної роботи; уміння уникати конфліктних ситуацій шляхом вироблення узгоджених рішень. Про необхідність формування екологічного мислення обґрунтовано у

роботах Г. Білецької, Л. Лук'янової, В. Маршицької, Н. Пустовіт, Л. Руденко, Ю. Саунова, С. Совгіра, С. Шмалей. При обґрунтуванні підходів до формування екологічної компетентості нами були враховані рекомендації вище згаданих науковців. Інтегрований підхід до вивчення природничих дисциплін сприяє розвитку вмінь аналізувати екологічні проблеми, на основі цього виробляти аргументовані рішення. На основі аналізу літератури ми використали метод моделювання, що відобразили у рисунку 1.

Для вирішення проблем охорони навколишнього середовища необхідно підготувати соціально свідому та громадянсько відповідальну особистість. Як зазначено у схемі актуалізація ціннісного потенціалу природничих дисциплін відображаємо у трансформації змісту навчального матеріалу у вигляді інтегрованих екологічнозорієнтованих завдань, що буде сприяти залученню студентів до роботи громадських організацій по збереженню здоров'я та навколишнього середовища.

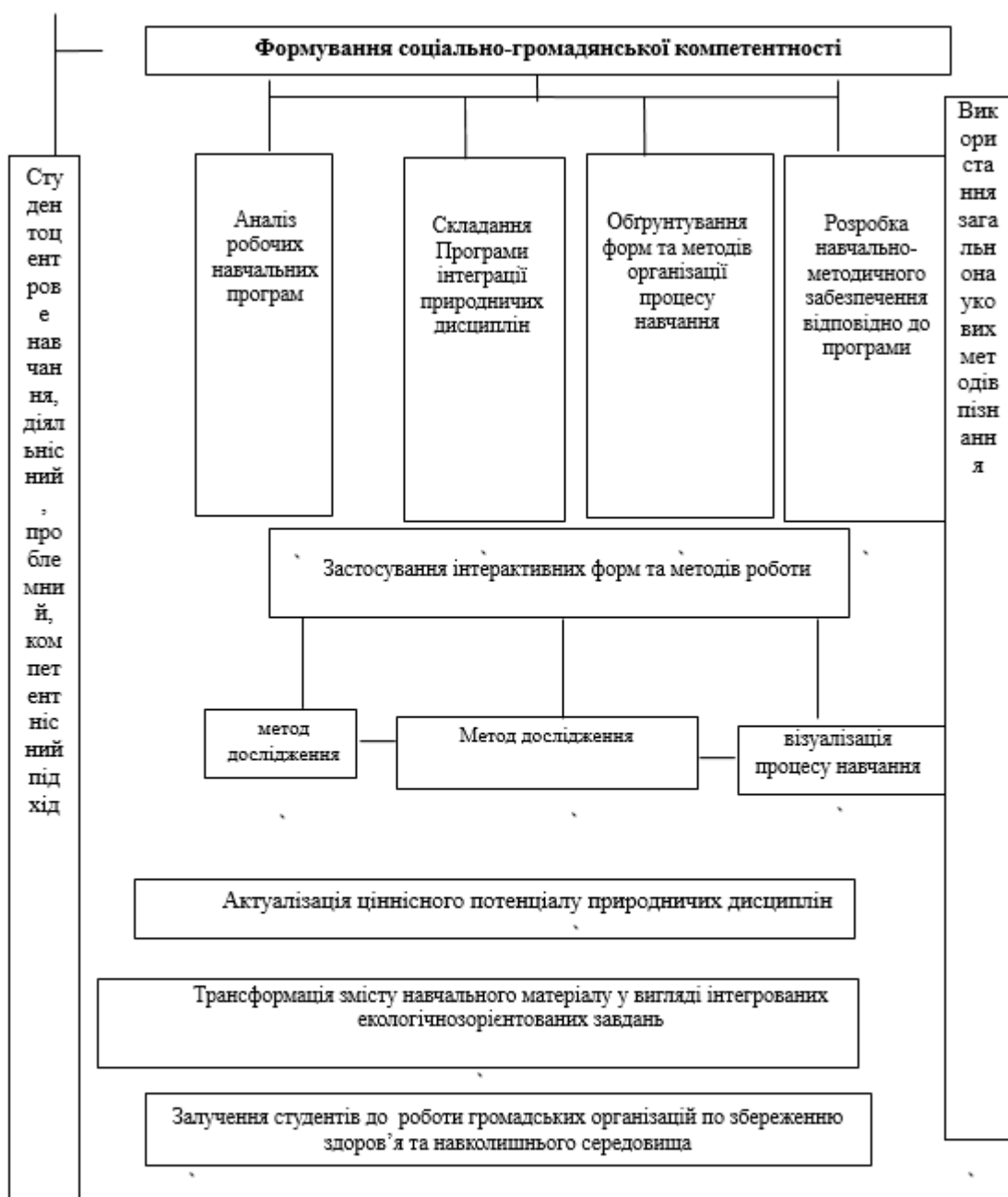

Рис. 1. Схема формування соціально-громадянської компетентності на заняттях з природничих дисциплін.

При формуванні інтегрованих екологічнозорієнтованих завдань ми звертаємо увагу на рівень споживання хімічних речовин природного та синтетичного походження, звертаємо увагу на шляхи утилізації відходів діяльності людини, вплив хімічних речовин на навколишнє середовище, шляхи удосконалення хімічних виробництв та підвищення їх ефективності.

Наприклад.

Задача 1. Берилій хлорид – сіль Берилію, що часто трапляється у стічних водах підприємств, що виробляють коштовне каміння на основі берилу (наприклад, смарагд). Це надзвичайно токсична сіль, що уповільнює засвоєння Кальцію та Магнію організмом. Вона утворює два кристалогідрати – нестійкий $\text{BeCl}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ і стійкий $\text{BeCl}_2 \cdot 4\text{H}_2\text{O}$.

А) Обчисліть: масову частку Берилій хлориду у кожному із кристалогідратів;

Б) Щодо кристалогідратів Берилій хлориду, вкажіть невірне твердження:
 а) 8 г чотириводного Берилій хлориду відповідають 19 моль; б) 4 г Берилій хлорид дигідрату відповідають 29 моль; в) Ступінь окиснення Берилію у Берилій хлориді дорівнює +2;

В) При дії берилію на хлоридну кислоту утворюється водень, що за н.у. заповнює посудину в формі піраміди 28 см заввишки. В основі піраміди лежить квадрат, при цьому апогема дорівнює 35 см. Скільки Берилій хлорид дигідрату та Берилій хлорид тетрагідрату можна утворити за реакцією?

При виконанні такої задачі необхідно поєднати знання хімії, екології та математики.

Задача 2. Розгляньте фрагмент слів всесвітньо відомої пісні В. Івасюка «Червона рута»

Червону руту

Не шукай вечорами,

На основі цієї пісні побудовані завдання:

1. Рослина, яка дала назву чи не найвідомішій пісні В. Івасюка – червона рута згадується у словнику Б. Грінченка. Словник сучасних наукових і народних назв судинних рослин подає червону руту як назву рододендрона карпатського. Він використовується в народній медицині в вигляді настоянки, чаю та сиропу. Однією із речовин, що надають цілющих властивостей червоній руті є проціанідин В1 (Рис. 1)

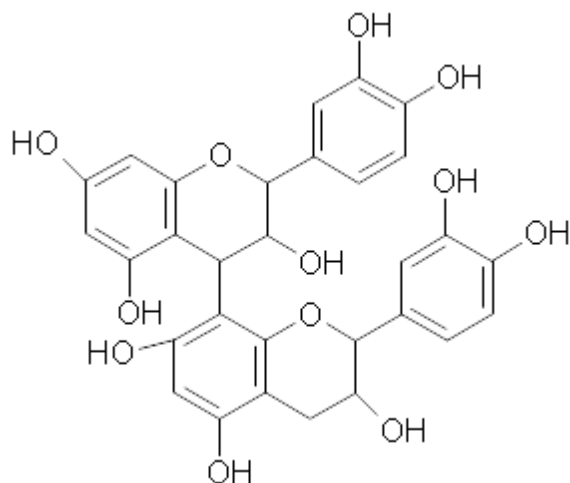

Рис.1. Проціанідин В1

1.1.Трьома реакціями проілюструйте властивості проціанідину В1 як фенолу

1.2.Щодо проціанідину В1, вкажіть вірне твердження

- а) Проціанідин є ароматичним спиртом, аналогом бензилового спирту
- б) Проціанідин містить 12 рухливих «кислих» атомів Гідрогену
- в) Молярна маса проціанідину (г/моль) дорівнює виразу $2 \cdot 17^2$
- г) Проціанідин є заміщеним похідним бензопірану
- г) Проціанідин важко вступає в електрофільне заміщення, через

акцепторний вплив гідроксильних груп

1.3.Знайдіть масу Натрію та проціанідину В1, необхідну для того, щоби заповнити воднем посудину в формі прямокутного паралелепіпеда розмірами 7x4x4 дм.

2. Іншим антиоксидантним рододендрону карпатського є мірицетин (Рис. 2). Та його глікозиди. Мірицетин нагадує за структурою кверцитин, однак, на відміну від нього, містить фрагмент пірогалолу.

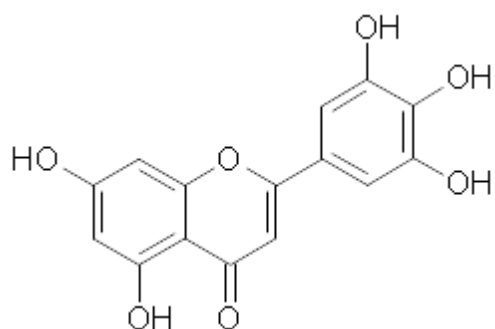

Рис. 2. Мірицетин

Мірицетин – флавоноїд – поліфенольна сполука-похідна 3-фенілхромону (флавану) (Рис. 3) Флавоноїди утворюють широку групу антиоксидантів, що містяться у більшості рослинних організмів світу. Трьома реакціями проілюструйте властивості мірецитину як фенольної сполуки та ароматичної системи

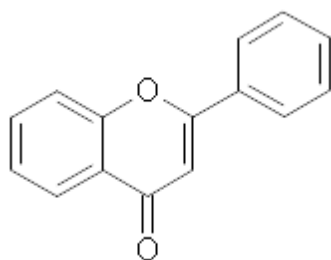

Рис. 3. Флаван

3. Кумаринові антиоксиданти містяться у більшості покритонасінних рослин і рододендрон карпатський – не виняток. В його складі міститься кумаринова сполука умбеліферон (Рис. 4)

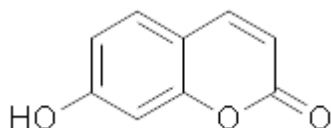

Рис.4. Умбеліферон

Умбеліферон – одна із сполук, що надає запаху різним квітам, включаючи гортензію, лайм, жовтофіоль та інші. Він проявляє цілющі властивості, однак вони проявляються при вдиханні його парів. При введенні умбеліферону через шлунково-кишковий тракт проявляються його токсичні ефекти. Поясніть їх.

4. Підготуйте проект: “Як зберегти природу та покращити життя в Карпатах”.

При проведенні бесіди з студентами щодо ефективності застосування завдань екологічного змісту ми отримали такі відповіді:

45 % зазначили, що поглибили свої знання з природничих дисциплін;

15% звернули увагу на цікавість запропонованих завдань; 18% висловили бажання долучатися до складання завдань; 10% отримали задоволення від роботи в команді; 12% виявили бажання досліджувати вплив хімічних речовин природного та синтетичного походження на організм людини; 8% не бажають долучатися до природоохоронних акцій, волонтерських організацій тому що це витрата даремно часу; 2% не надали відповіді. Такий великий відсоток здобувачів освіти, що не бажають займатися громадською діяльністю на нашу думку є наслідок дистанційного навчання.

Висновки.

Формування соціально-громадської компетентності на заняттях з природничих дисциплін сприяє : формуванню мотивації студентів робити внесок у збереження навколишнього середовища; розвитку навичок аналізувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки при розв'язанні різних ситуаційних завдань; виробленню вміння толерантної взаємодії учасників освітнього процесу для обрання конструктивних стратегій громадянської взаємодії; поглибленню знань з природничих дисциплін.

Подальші наші дослідження будуть напрямлені на побудову моделі формування соціально-громадянської відповідальності на заняттях з природничих дисциплін та перевірки її ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адлер А. Комплекс неполноценности и комплекс превосходства / А. Адлер // Особистість у психологічних дослідженнях: [хрестоматія/упорядники О. Д. Кресан, О. І. Михайлова, Є. С. Медвідь, М. В. Папуча, О. А. Тимошенко; за заг. ред. С. Д. Максименко, М. В. Папучі]. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. 471с. С. 4-9.
- 2.Бутиріна, М. В. & Тютюнник, О. В. (2016) Методи формування демократичної компетентності на заняттях з природничих дисциплін. Інноваційна педагогіка, Спецвипуск, 2016 с.48–52.
3. Вербицька, О. В. Дослідно-експериментальна робота за темою «Реалізація інноваційної моделі розвитку морально-громадянських та морально-громадянських цінностей учнів»: завдання, зміст, етапи очікувані результати / О. В. Вербицька // Дидактика: теорія і практика : зб. наук. праць. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 83–89.

4. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20/print>.

5. Пометун О., Ремех Т., Ламах Е. Кроки до демократії: уроки громадянської освіти : методичний посібник для позакласних занять. Київ : АПН, 2001. 128 с.

6. Patrick J. Global Trends in Civic Education for Democracy. ERIC Digest. 1997. pp. 2-5.

7. Піддячий, М.І. Освіта і наука України у вимірі громадянських суспільств: соціально-професійна орієнтація. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Пед. науки*. Вип. 3-4 (48-49), 2016.- с. 63.

8. Савченко, М. П. Управління соціальними проектами учнів у системі розвитку громадянських цінностей особистості / М. П. Савченко // Філософія інноваційної діяльності : практ. зорієнт. зб. / [авт.-упоряд.: І. Єрмаков, С. Шевцова]. К. : Основа, 2014. С. 401–407.

9. Шевчук І.Б., Шевчук А.В. Освітня аналітика крізь призму війни : виклики та можливості для вищої школи України // *Економіка та суспільство*, 2022. №39.

С. М. Ксьондзик соціальний педагог ЗДО «Центр Пагінець» Рівненської міської ради

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ, ЯК ОСНОВНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ПІД ЧАС ВІЙНИ

В сучасних реаліях важливість психологічної підтримки та допомоги надзвичайно зросла. Найбільше цього потребують діти, тому в закладах освіти із початком повномасштабного вторгнення, основний акцент роботи психологічної служби спрямований на соціально-педагогічну та психологічну підтримку учасників освітнього процесу.

Соціально-педагогічна підтримка учасників освітнього процесу є комплексом заходів та послуг, спрямованих на забезпечення фізичного, емоційного, соціального та навчального благополуччя всіх учасників освітнього процесу. Вона містить різноманітні форми допомоги, такі як

консультації, психологічна підтримка, розвиток соціальних навичок, адаптація до навчального процесу, профілактика конфліктів та насильства, підтримка в складних життєвих ситуаціях тощо.

Принципи соціально-педагогічної підтримки в освітньому середовищі базуються на принципах довіри, емпатії та розуміння:

- Індивідуальний підхід: кожна особистість є унікальною, тому підтримка має бути індивідуалізованою, враховуючи особливості та потреби кожного учасника освітнього процесу.
- Емпатія та розуміння: важливо проявляти співчуття та розуміння до емоційних переживань учасників освітнього процесу, створюючи безпечне середовище для вираження їх почуттів та потреб.
- Довіра та конфіденційність: забезпечення конфіденційності та довіри є ключовими аспектами психологічної підтримки, що дозволяє учасникам освітнього процесу відчувати себе впевнено та захищено.

Важливим аспектом соціально-педагогічної підтримки, є психологічна підтримка, яка в період війни займає значне місце в роботі соціального педагога.

Психологічна підтримка учасників освітнього процесу - це комплекс дій та послуг, спрямованих на забезпечення емоційного благополуччя, психологічної безпеки та розвитку особистості. Основна мета психологічної підтримки - створення сприятливої та позитивної атмосфери, у якій кожен учасник освітнього процесу має можливість вільно розвивати свої здібності, виражати свої почуття та думки, а також успішно пристосовуватися до змін у навчальному середовищі.

Основні правила психологічної підтримки:

1. Активне слухання: педагог повинен уважно слухати, дозволяючи вільно висловлювати свої думки та почуття.

2. Підтримка і розуміння: педагог має створювати підтримуюче середовище та проявляти розуміння до проблем та потреб учасників освітнього процесу.

3. Розвиток позитивного співробітництва: педагог має сприяти розвитку позитивних взаємин та співробітництва між учасниками освітнього процесу.

В організації психологічної підтримки в закладі освіти бере участь не тільки психологічна служба (соціальний педагог та психолог), а й адміністрація закладу та інші педагоги. Створення позитивного мікроклімату, атмосфери прийняття та взаєморозуміння між дітьми та педагогами потребує комплексного підходу та залучення всіх учасників освітнього процесу.

Основний акцент в наданні психологічної підтримки учасникам освітнього процесу робиться на:

- Внутрішньо переміщених особах;
- Дітях які постраждали в наслідок воєнних дій та їхніх батьках;
- Дітях учасників бойових дій;
- Дітях, батьки яких загинули під час війни.

Організація соціально-педагогічної підтримки соціальним педагогом в закладі освіти залежить від багатьох факторів та може організовуватися в найрізноманітніших формах як з дітьми та і з батьками та педагогами. Основними та універсальними форми та методи соціально-педагогічної підтримки в закладі освіти є такі:

1. Індивідуальні консультації: проведення індивідуальних зустрічей з учасниками освітнього процесу для обговорення їхніх емоційних станів, виявлення проблем та пошуку способів їх подолання.

2. Групові консультації: організація групових занять або дискусійних груп, де учасники можуть вільно висловлювати свої думки та емоції, спілкуватися та підтримувати один одного.

3. Індивідуальні заняття: підтримка учасників освітнього процесу, підвищення їхніх вмінь та навичок саморегуляції та самопомоги тощо.

4. Групові заняття: профілактика дезадаптації, випадків насильства та булінгу учасників освітнього процесу, підвищення правової культури, формування соціальних навичок, особистих кордонів тощо.

5. Тренінги зі стресового реагування: проведення тренінгів та семінарів з розвитку стресостійкості та методів подолання психологічних труднощів, розвитку навичок виявлення та попередження випадків булінгу та насильства тощо.

6. Психологічна освіта: надання учасникам освітнього процесу інформації про методи психологічної підтримки, методи самопомоги та стратегії впорядкування емоцій, розвиток соціальних навичок, стратегії подолання конфліктів

7. Медитація та релаксація: ці методи включають різні техніки, такі як глибоке дихання, йога, медитація та прогресивна м'язова релаксація. Вони допомагають знизити рівень стресу, покращити концентрацію та зняти напругу.

8. Робота з учасниками освітнього процесу через соціальні мережі, інтерактивні платформи: створення телеграм каналів/вайбер груп із корисною інформацією, проведення тренінгів, консультацій, круглих столів за допомогою Google Meet, Zoom і т. п., створення вебквестів та інших інтерактивних завдань та ігор.

9. Перша психологічна допомога: це сукупність заходів загальнолюдської підтримки та практичної психологічної допомоги людям, які зазнали впливу значного стресу. Її надання не передбачає значної професійної підготовки.

В критичних ситуаціях та в випадках сильного стресу в рамках психологічної підтримки існує перша психологічна допомога. Це перший етап підтримки та допомоги людині що пережила кризову ситуацію.

Основними завданнями першої психологічної допомоги є формування відчуття безпеки, спокою та надії, надання доступу постраждалій людині до соціальної, фізичної та емоційної підтримки, захист від подальшої шкоди стресових факторів, надання ненав'язливої підтримки та допомоги в задоволенні базових потреб (їжа, вода, інформація).

Існують, створені МОН, методичні рекомендації для надання першої психологічної допомоги, в яких чітко описані алгоритми дій та різноманітні протоколи із надання першої психологічної допомоги.

Важливою умовою надання психологічної допомоги та підтримки є власний ресурс, як моральний, психологічний, емоційний так і фізичний.

Соціальний педагог відіграє ключову роль в організації психологічної підтримки в закладі освіти. Його обов'язки включають:

- Аналіз емоційного клімату: спостереження та аналіз емоційного стану учасників освітнього процесу для виявлення потреб у психологічній підтримці.
- Організація заходів психологічної підтримки: планування та проведення заходів, спрямованих на підвищення емоційного благополуччя учасників освітнього процесу.
- Консультування та підтримка: надання консультацій та підтримки учасникам освітнього процесу у розв'язанні психологічних проблем та труднощів.
- Захист прав учасників освітнього процесу: забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав учасників освітнього процесу, представлення їхніх інтересів у різноманітних інстанціях.

Соціально-педагогічна та психологічна підтримка учасників освітнього процесу під час війни є важливою складовою соціальної роботи в закладах освіти. Вона спрямована на створення сприятливого та позитивного середовища, де кожен учасник має можливість вільно розвивати свої здібності, виражати свої почуття та відчувати безпеку та підтримку. Підтримання психологічного здоров'я учасників освітнього процесу стає

одним із головних завдань в роботі психологічної служби закладу освіти, і в тому числі соціального педагога. Вони відіграють важливу роль у цьому процесі, забезпечуючи аналіз емоційного клімату, організацію заходів психологічної підтримки, консультування та підтримку учасників освітнього процесу та захист їхніх прав. Ретельне виконання цих завдань сприяє створенню сприятливих умов для емоційного розвитку, самореалізації, підтримки та допомоги всім учасникам освітнього процесу в умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про методичні рекомендації «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій» : лист МОН від 04. 04. 2022 р. № 1\3872-22.
2. Перша психологічна допомога: посібник для працівників на місцях. Київ: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 64 с.
3. Рудкевич Н.І. Методика соціально-педагогічної роботи : навчально-методичний посібник. Львів: Растр-7, 2021. 324 с.

УДК 159.923.33:616-051

Чорнобрива Наталя Василівна,
заступник директора з навчально-виховної
роботи Рокитнівського фахового
медичного коледжу;
Корецька Інна Михайлівна
вихователь гуртожитку, Рокитнівського
фахового медичного коледжу;
Вронська Вікторія Миколаївна
ст.викладач кафедри психології,
соціальної роботи та гуманітарних
дисциплін Відкритого міжнародного
університету розвитку людини «Україна»
Рівненський інститут

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Ключові слова:

«соціалізація», «компетентність», «соціальна компетентність»,
«соціальне середовище», «соціальне виховання».

Вступ. Вирішення сучасних проблем охорони здоров'я в нашій країні потребує від медичних працівників високого професіоналізму. На жаль, ми живемо умовах воєнного стану, коли ще більш затребуваною є медична діяльність. Крім того, майбутні фахівці повинні враховувати перебіг суспільних процесів, мати сформовану соціальну компетентність.

Основна частина. У Законі України «Про вищу освіту» термін «компетентність» визначено як динамічну комбінацію знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти.

Концептуальний підхід до поняття «компетентність» полягає в реалізації ідеї виховання компетентної людини, яка не лише має необхідні знання, професіоналізм, високі моральні якості, а й уміє діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовуючи ці знання і беручи на себе відповідальність за свою діяльність. Уперше поняття «компетентність» використовували в США. Компетентнісний підхід у навчанні – це формування здатності діяти в ситуації невизначеності при рішенні актуальних для учнів проблем.

Науковими розробками проблеми компетентностей з акцентами на педагогічному, соціально-психологічному, соціологічному аспектах займаються З.Бауман, П. Бергер, П. Бурдьє, Б. Вульфсон, С. Гессен, Е. Гідденс, В. Долл, В.Дружинін, І. Єрмаков, О. Злобіна, Л. Іонін, Т. Каткова, О. Коржова, Дж. Куллахан, Т. Лукман, І. Мартинюк, А. Мінаєв, Л. Мітіна, К. Обуховський, Л.Пермінова, Ж. Перре, М. Попова, Дж. Равен, Б. Рей, М. Рижаків, Н. Соболева, Л. Сохань, І. Тараненко, Т. Титаренко, В. Тихонович, У. Томас, Г.Халаш, В. Циба, А. Шюц та ін. Питання соціальної компетентності були в полі зору Н.Самойленко, О. Галакової.

За твердженням Л. Лимар: «в зарубіжній літературі поняття «соціальної компетентності» часто ототожнюється з поняттям «соціальний інтелект»,

дослідження якого відсутні в українській психологічній літературі» [с.136]. Упущення вітчизняних психологів врахувала Вронська В.М. і розробила спецкурс: «Розвиток соціально-психологічної компетентності засобами ефективної комунікативної взаємодії», який був представлений на Дев'ятому всеукраїнському конкурсі наукових, навчальних і методичних праць з проблем післядипломної освіти і отримав нагороди і відзнаки. Спецкурс містить: Пояснювальну записку; Навчально-тематичний план; 6 тематичних розділів теоретичного і практичного характеру; Підсумковий контроль. Даний спецкурс має на меті розкриття раніше невисвітлених теоретичних питань соціально-психологічної компетентності, соціального інтелекту і запропоновані практичні матеріали: різні види активностей, тренінгові вправи, які сприяють його формуванню.

Вважаємо, що одним із важливих напрямів роботи медичного коледжу, як закладу середньої спеціальної освіти є створення умов для формування соціальної компетентності учнів, а отже, провідним завданням викладачів, вихователів, соціальних педагогів і практичних психологів є: створення умов для гармонійного розвитку школярів, виявлення здібностей, які свідчать про їх неповторність і унікальність, розкриття їх творчих задатків, тобто створення умов для інтелектуального, духовного і фізичного розвитку.

Важливо сформувати розуміння працівників того, що конкретно (які соціокультурні навички, вміння; соціально-психологічні якості особистості тощо) необхідно формувати у здобувачів освіти, тобто, обумовлюється розумінням сутності і структури соціальної компетентності. Важливим є об'єднання процесів формування соціальної та комунікативної компетентностей.

1) мотиваційний: проявляє інтерес до спілкування; визнає цінність взаємодії з іншими людьми; приймає норми і правила взаємодії з людьми (норми моралі, етикету); розуміє неминучість несення відповідальності за свої вчинки; усвідомлює необхідність конструктивно взаємодіяти з іншими;

2) когнітивний: вбачає знання своїх позитивних і негативних якостей; знання того, що люди різні за своїми характеристиками, вчинкам; існування різних культур; знання норм і правил взаємодії/спілкування з однолітками і дорослими; знання про організацію роботи в групі, вибудовування системи взаємодії для досягнення загального результату; знання конструктивних способів взаємодії; знання конструктивних способів розв'язання конфліктних ситуацій; наявність уявлень про вербальні і невербальні засоби спілкування; знання способів самовираження (пояснення, переконання, повідомлення про свої почуття);

3) діяльнісний: проявляє готовність до актуалізації наявних знань, здатність до самопрезентації та самоорганізації, самоконтролю; вміння встановлювати стосунки, взаємодія (знайомитися, створювати групу тощо); вміння домовлятися, розв'язувати питання конструктивними способами; дотримання норм і правил поведінки;

4) рефлексивний: здатність оцінювати і пояснювати свою поведінку і аналізувати вчинки інших на основі наявних знань; здатність аналізувати ситуацію і знаходити спосіб поведінки відповідно до норм і можливостей. Доречною є думка О. В. Галакової про те, що на становлення і розвиток соціальної компетентності безпосередньо впливають особистісні якості, такі як: доброта, врівноваженість і активність, емоційна стійкість, чуйність, тактовність, чесність, уважність до людей, акуратність і інші. Співпереживання почуттів інших – ключові складові міжособистісних відносин. Значних успіхів у соціалізації особистості може бути досягнуто лише за активної участі в цьому процесі сім'ї і, в першу чергу батьків та колективу навчального закладу. Під терміном «соціальна зрілість» розуміється потреба у спілкуванні з ровесниками та вміння підпорядковувати свою поведінку загально прийнятним правилам, уміння слухати та виконувати вказівки наставників. Вирішення цих та подібних питань є можливим завдяки ще і тому, що в навчальному процесі учні вищих медичних навчальних закладах I-II рівнів акредитації проходять курс «Основи загальної та

медичної психології». Він розрахований на теоретичне, практичне засвоєння знань та включає самостійну позааудиторну роботу студентів. Предмет охоплює дві частини - загальну та медичну психологію. Під час навчання у медичних закладах I-II рівнів акредитації. Проте, цей курс розрахований на 54 години (близько двох кредитів) ця кількість годин недостатня, якщо врахувати, що 18 годин з них відводиться на самостійну роботу студентів.

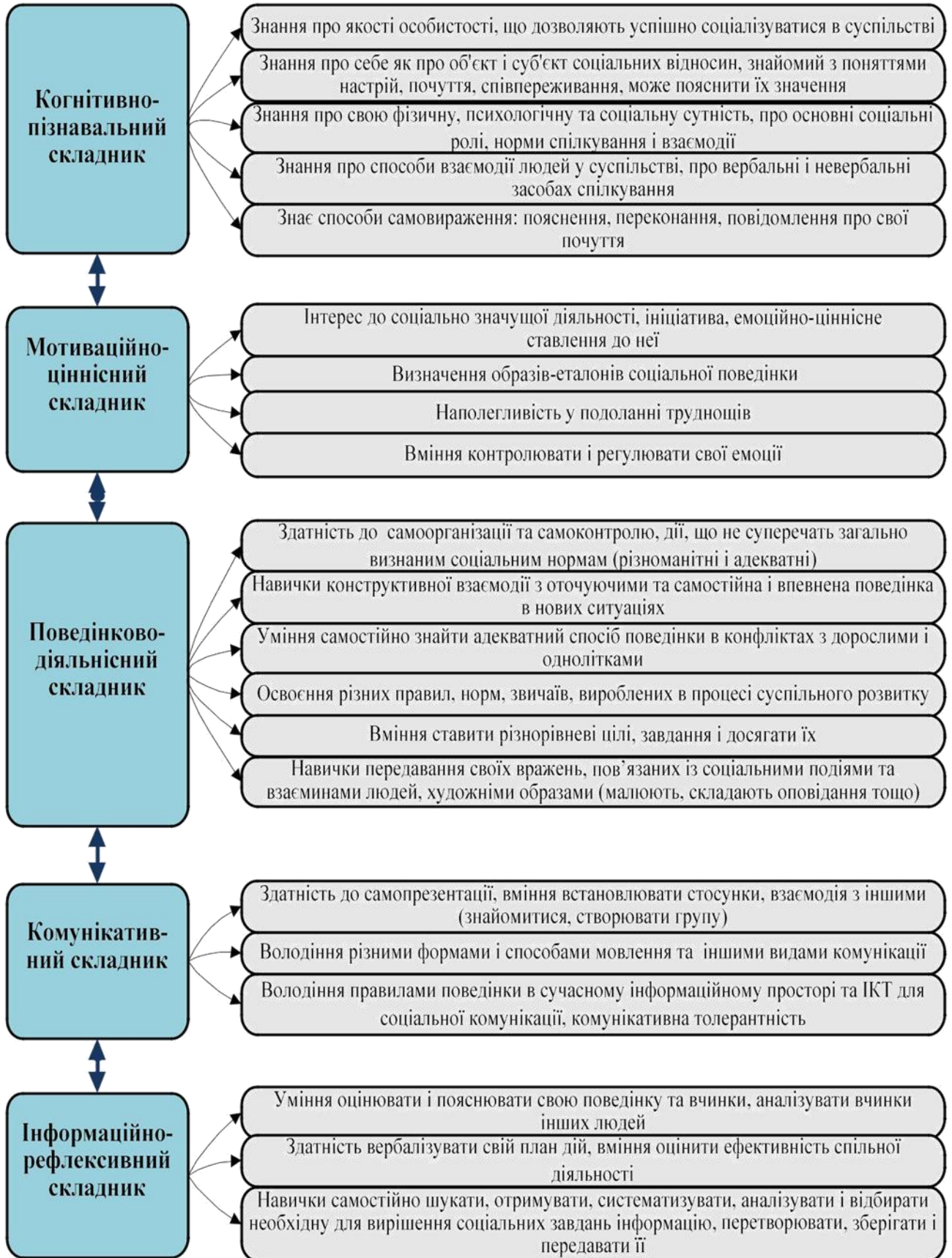
З метою психодіагностики рівня розвитку якостей в групі студентів-медиків як колективі, ми використали Методику "Соціально-психологічна самооцінка групи як колективу (СПСК)" – (Р.С. Немова)

Оснoву даної методики, призначеної для комплексної оцінки рівня розвитку в групі відносин, характерних для колективу, становить наступний список суджень [всього їх 75, причому 5 з них - контрольні (вони відзначені в списку плюсами ліворуч) і 70 - робочі].

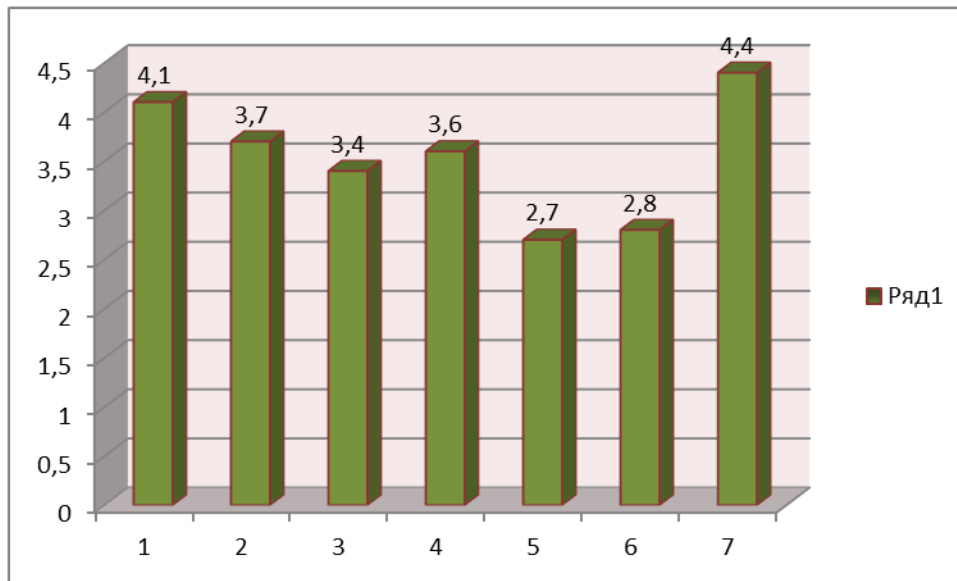
За допомогою 70 робочих суджень, включених до цього списку, оцінюється рівень розвитку в даній групі різноманітних відносин, характерних для сформованого колективу.

Таблиця I

Структура соціальної компетентності

Таким чином, про групу, результати дослідження якої за методикою СПСК представлені Діаграма I

Загальний рівень її розвитку як колективу характеризується величиною 3,5 бала. За підшкалами дана група отримала, відповідно, такі оцінки:

1. Відповідальність - 4,1 бала.
2. Колективізм - 3,7 бала.
3. Згуртованість - 3,4 бала.
4. Контактність - 3,6 бала.
5. Відкритість - 2,7 бала.
6. Організованість - 2,8 бала.
7. Інформованість - 4,4 бала.

Висновки. Про рівень розвитку соціально-психологічних якостей можна говорити, співставивши отримані результати зі сталими показниками, порівнявши отримані середні оцінки з тими, які представлені нижче.

5,0 балів і вище - майже ідеальний рівень розвитку групи як колективу.

Від 4,5 до 4,9 бала - дуже високий рівень розвитку групи як колективу.

Від 4,0 до 4,4 бала - високий рівень розвитку групи як колективу.

Вирішення питання про те, на якому рівні соціально-психологічного розвитку як колектив знаходиться досліджена група, приймається на основі

Від 3,0 до 3,9 бала - середній рівень розвитку групи як колективу.

Таблиця 2.

Рівні розвитку якостей в групі студентів-медиків як колективі

Рівень	Розвиток
Низький	Відкритість Організованість
Середній	Згуртованість Контактність Колективізм
Високий	Відповідальність Інформованість

Зрозуміло, що лише відповідальність та інформованість студентів-медиків – а це дуже важливі якості медпрацівників - сформовані на високому рівні. Однак не всі якості групової згуртованості сформовані на високому рівні. З огляду на продемонстровані результати, можна сказати наступне: згуртованість колективу; контактність студентів; колективізм у групі за нашими дослідженнями - показники середнього рівня. Проте, на низькому рівні – відкритість і організованість. Можливо, це є наслідком того, що останнім часом практикувалася дистанційна форма навчання. На даний час навчання і в онлайн і в офлайн форматі.

Висновок. Отже, ми переконалися, що компетентнісний підхід, навички групової роботи, соціальний інтелект важливо формувати в навчально-виховному процесі майбутніх медиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- 1.Вронська В.М. Розвиток соціально-психологічної компетентності засобами ефективної комунікативної взаємодії. Спецкурс./В.М.Вронська; РОППО, 2016. –155с.
- 2.Лимар Л.В. Поняття соціальної компетентності сімейного лікаря як різновиду його професійної компетентності. *Правничий вісник Університету «КРОК»*, (34), С.135–143.

613.8:316.77:784

Косей Юлія Янівна, здобувачка вищої освіти ступеня бакалавр, студентка 4-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», груп ЗПЛ-20-1-гв Рівненського інституту Університету «Україна»

Вронська Вікторія Миколаївна старший викладач кафедри психології, соціальних робіт та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

РОЛЬ ВОКАЛІЗАЦІЇ У СПІЛКУВАННІ ТА СОЦІАЛЬНІЙ ПІДТРИМЦІ У РІЧИЩІ ПОЛІВАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ

Неперервний розвиток психології як науки приносить нові теорії та дослідження для загального користування. Полівагальна теорія є важливою концептуальною моделлю, що досліджує взаємозв'язок між нервовою системою, емоціями, поведінкою та фізичним здоров'ям. У процесі терапії виникає необхідність розуміти вплив психологічних факторів та розвиток психогенних розладів. Видатні терапевти, розуміючи важливість психологічних аспектів, сприяли розвитку комплексного підходу до лікування та адекватної поведінки хворих. Для більшості фахівців стало зрозумілим, що без цілісного розуміння фізичних і психічних аспектів людської природи та їх взаємозв'язку з конкретними умовами життя будь-який підхід до здоров'я залишається неповним.

Полівагальна теорія є ключем до розуміння, як наша нервова система реагує на різні ситуації, такі як стрес, небезпека або безпека. Вона допомагає розібратися в тому, як наше тіло та мозок взаємодіють задля реагування на різноманітні стресори, що стали невід'ємною частиною нашого життя, включаючи травматичні події. З полівагальної перспективи важливо розуміти, що вокалізація може впливати на нашу нервову систему та емоційний стан, активуючи різні фізіологічні механізми реакції на спілкування та соціальну взаємодію. Наприклад, позитивна вокалізація як

співчутливий голос може сприяти релаксації та зменшенню стресу, тоді як негативна вокалізація, така як крик або гнівний тон, може активувати реакції стресу та викликати напругу.

Оскільки полівагальна теорія може бути важкою для розуміння через складність та велику кількість специфічних термінів, метою цієї статті є надання чіткого формулювання концепції для більш широкого розуміння, а також опис ролі вокалізації з полівагальної перспективи у забезпеченні психологічного та соціального благополуччя.

Людині необхідні соціальні зв'язки. Ми шукаємо сигнали безпеки в інших людях, читаючи їх обличчя, мову тіла та жести, тон голосу.

Вокалізація людини має свої особливості у спектрі звуків. Її середні частоти роблять вокалізацію цікавим об'єктом досліджень для майбутніх психологів та фахівців у сфері допомагаючих професій. Голос не лише дозволяє нам висловлювати слова, речення та думки у звуковій формі, створюючи можливість для взаємодії та діалогу, але й є засобом представлення себе у світі. Як і рухи, голос є потужним інструментом самовираження. Голос - це музика душі. Людський голос є результатом розвитку тіла, і між цими аспектами існує прямий зв'язок, що робить його невід'ємною частиною просодії.

Поняття “система соціальної взаємодії”.

Ми природно, і навіть несвідомо, відправляємо одне одному сигнали безпеки або небезпеки, які або стимулюють, або стримують зменшення психологічної та фізичної відстані, яка операційно визначає поведінку соціальної взаємодії. Полівагальна теорія пояснює, як це відбувається через нашу “систему соціальної взаємодії”. На фізіологічному рівні нейронні шляхи, що виникають з вентрального вагального комплексу в мозковому стовбурі, заспокоюють нашу реакцію на загрозу, одночасно дозволяючи вирази обличчя, рухи голови та голосові інтонації, які повідомляють іншим, що ми відкриті до дружнього спілкування.

Поняття “відчуття безпеки”.

Автономна нервова система контролює найважливіші фізіологічні процеси організму, включаючи частоту скорочень серця, дихання, травлення, роботу кишківника та сечового міхура. Ці системи в основному працюють автоматично, поза свідомим сприйняттям або контролем. Вегетативний стан управляється переважно блукаючим нервом (CN X), який відіграє ключову роль у передачі інформації між мозком, тілом та зовнішнім середовищем.

Згідно з теорією, наша нервова система має три основні стани реакції, або "гілки", на стрес, небезпеку та безпеку.

Перша - це реакція "бий або біжи", яка активується, коли ми знаходимося в небезпечній або загрозливій ситуації. Термінова "мобілізація" у полівагальній теорії це спосіб підготовки нашого організму до того, щоб або боротися з загрозою, або втікати від неї.

Другий стан реакції - це реакція "зивмри", яка активується, коли ми відчуваємо перевантаження або безсилля. У цьому стані наш організм вимикається, і ми можемо відчувати оніміння або відчуженість від нашого оточення. У полівагальній теорії це називається "іммобілізація".

Третій стан реакції - це реакція "соціального спілкування" ("вентральний вагальний" у теорії), яка активується, коли ми відчуваємо себе в безпеці та зв'язані з іншими людьми. Це той момент, коли ми розслаблені та відкриті для соціальної взаємодії, і це виражається у наших очах, обличчях та тоні голосу.

Ми природно, і навіть несвідомо, відправляємо одне одному сигнали безпеки або небезпеки, які або стимулюють, або стримують зменшення психологічної та фізичної відстані, яка операційно визначає поведінку соціальної взаємодії. Полівагальна теорія пояснює, як це відбувається через нашу "систему соціальної взаємодії". На фізіологічному рівні нейронні шляхи, що виникають з вентрального вагального комплексу в мозковому стовбурі, заспокоюють нашу реакцію на загрозу, одночасно дозволяючи вирази обличчя, рухи голови та голосові інтонації, які повідомляють іншим, що ми відкриті до дружнього спілкування.

Ці три стани не є повністю відокремленими, але скоріше представляють собою континуум, через який ми переходимо на щоденній основі. Хоча ці три стани контролюються різними частинами нашої нервової системи, вони всі безпосередньо керуються блукаючим нервом (*Vagus nervus*). Блукаючий (або вагальний) нерв - це великий нерв, який виходить від основи мозку до кишечника, з'єднуючи мозок з тілом. Блукаючий нерв відіграє ключову роль у регулюванні нашого серцевого ритму, дихання, травлення, а також нашого емоційного стану.

Нервова система людини еволюційно сформувалася для виживання. Уміння розпізнавати низькі та високі частоти звуків виявляється важливим механізмом для виявлення потенційних загроз. Низькі частоти, які пов'язані з вибухами, рокотінням або звуком хижаків, сприймаються людиною як сигнал небезпеки. Це дозволяє уникнути небезпеки, навіть до того моменту, коли вона не стане очевидною.

Связність - це біологічний імператив (Порджес, 2015), і вершиною ієрархії гілок нервової системи є вентрально-вагальний комплекс, який підтримує відчуття безпеки та спільності. Вентральний вагус (іноді називається "соціальним вагусом") забезпечує нейробіологічну основу здоров'я, росту і відновлення. Коли вентральний вагус активний, наше увага зосереджена на комунікації та взаємодії. Ми шукаємо можливостей для корегуляції. Здатність заспокоювати і бути заспокоєним, говорити і слухати, пропонувати і приймати, плавно входити і виходити з взаємодії зосереджена в цій еволюційно новій частині нервової системи. Взаємодія, що визначає відносини дбайливості, - це функція вентрального вагуса.

Коли кардіоінгібіторні нейрони мігрують у центральну частину, це призводить до створення єдиного нейронального кола (вентрально-вагальний комплекс), яке координує сосання, ковтання, дихання та вокалізацію. Це ланцюжок, який утворює нейрофізіологічну основу інтегрованої системи соціальної взаємодії.

Іншими словами, коли деякі нейрони зосереджуються у центральній частині мозку, вони утворюють спеціальне коло, яке відповідає за такі важливі функції, як дихання, ковтання, вироблення звуків з горла та інші процеси. Це "коло" в мозку є основою для того, як ми взаємодіємо один з одним у соціальних ситуаціях.

С. Порджес висловлює гіпотезу, що соціальна взаємодія та спілкування допомогли людству, як виду, еволюційно вижити.

Оглядаючи нашу еволюційну історію, можна стверджувати, що хребетні еволюціонували в ссавців, коли щелепна кістка вперше утворила подвійний суглоб, а три слухові кістки, які увійшли до складу вуха ссавців (у птахів і рептилій лише одна), відокремилися від щелепної кістки (Anthwal, Joshi & Tucker, 2013). Ссавці отримали здатність сприймати нові звуки, і, що дуже важливо, звук людського голосу знаходиться в межах частот, сприйманих завдяки еволюції середнього вуха (Porges, 2011a).

Вокалізація людини має свої особливості у спектрі звуків. Її середні частоти роблять вокалізацію цікавим об'єктом досліджень для майбутніх психологів та фахівців у сфері допомагаючих професій. Голос не лише дозволяє нам висловлювати слова, речення та думки у звуковій формі, створюючи можливість для взаємодії та діалогу, але й є засобом представлення себе у світі. Як і рухи, голос є потужним інструментом самовираження. Голос - це музика душі. Людський голос є результатом розвитку тіла, і між цими аспектами існує прямий зв'язок, що робить його невід'ємною частиною просодії.

Просодія - це галузь лінгвістики, що досліджує ритмічну та інтонаційну організацію мовлення. Вона охоплює такі аспекти, як наголос, темп мовлення, інтонація (мелодія мовлення), паузи та інші акустичні характеристики мови. Просодія важлива для розуміння контексту висловлювання, емоційного виразу та комунікації.

Завдяки полівагальній теорії ми визнаємо важливість просодії - звучання голосу. Висота голосу ефективно передає емоційний стан (Belyk &

Brown, 2016). Монотонна мова, занадто різка або груба і низький голос попереджають нервову систему про потенційну небезпеку, тоді як голос з відповідними ритмічними та звуковими шаблонами запрошують слухача до безпечного спілкування. Просодія передає те, що приховано за словами - намір того, хто говорить.

Сприйняття людей з гарним просодичним голосом та виразним обличчям часто сприяє позитивній соціальній взаємодії, сприяючи відчуттю безпеки. Це може бути особливо важливо у випадках, коли голос має велике значення, а його просодика є ключовим інструментом психотерапевтичного впливу. Іноді ми можемо відчувати певні емоційні підтексти, навіть якщо вони нечітко виражені словами. Це стає можливим завдяки тому, що наш мозок обробляє всі аспекти мовлення разом, а не лише смислову інформацію.

Існує декілька цікавих досліджень про роль вокалізації в емоційних станах людини.

Щоб запропонувати нові ідеї, було проведено багаторівневе дослідження з акцентом на показник, який пов'язаний з природою, а не з кількістю соціальних відносин: стиль домінування.

Дослідження показало (Kavanagh E et al. 2021 Dominance style is a key predictor of vocal use and evolution across nonhuman primates. R. Soc. Open Sci. 8: 210873. <https://doi.org/10.1098/rsos.210873>), що домінантні індивіди, які більш толерантні до підлеглих партнерів, висловлюються частіше, ніж їхні деспотичні колеги. Це підтверджує припущення про те, що толерантні індивіди можуть мати більшу потребу в спілкуванні, щоб керувати взаємодією з більш невизначеними результатами або об'єднуватися з ширшим колом осіб.

Важливою частиною дослідження є також виявлення різниці в стилі домінування між різними видами приматів. Загалом, дослідження розширює розуміння впливу стилю домінування на комунікацію в приматів і вказує на необхідність подальших досліджень для розкриття цієї проблеми.

Зв'язок між стилем домінування та комунікацією в соціальних відносинах приматів також має важливе значення для розуміння людського поведінкового репертуару. Хоча ми, як люди, маємо більш складну соціальну структуру, але багато аспектів нашої взаємодії в групах можуть мати віддалені аналогії з поведінкою приматів.

Стиль домінування може виявлятися в наших взаємодіях на різних рівнях: від особистих міжособистісних відносин до соціальних структур у великих групах. Наприклад, люди з різними стилями домінування можуть мати різний спосіб вираження своєї позиції в соціальних взаємодіях: від агресивного до більш толерантного.

Також, подібно до приматів, люди можуть виявляти різний стиль домінування в залежності від соціального контексту та індивідуальних характеристик. Наприклад, у невеликих групах чи родинних структурах можуть існувати більш асиметричні відносини домінування, тоді як у великих групах або в організаційних середовищах може бути більше простору для різноманітності та толерантності.

Розуміння зв'язку між стилем домінування та комунікацією у приматів може надати цінний контекст для аналізу людської соціальної взаємодії та допомогти нам краще зрозуміти, які фактори впливають на нашу поведінку в різних соціальних ситуаціях.

У контексті вокалізації як засобу комунікації, зв'язок між стилем домінування та поведінкою приматів може бути також застосований до людей, а саме:

1. Частота вокалізації. Подібно до того, як примати можуть використовувати вокалізацію для вираження свого статусу в соціальній групі, люди також можуть використовувати мову, голос, інтонацію тощо для підтримання свого соціального статусу. Люди з різними стилями домінування можуть виражати себе різними способами: від енергійних і гучних проявів домінування до більш стриманих і толерантних.

2. Типи вокалізації. Існують різні типи вокалізації, які можуть використовуватися для вираження домінування чи підкорення в соціальних відносинах. Наприклад, агресивні тони голосу можуть вказувати на домінування, тоді як більш приглушені та підкорені звуки можуть вказувати на підпорядкування.

3. Адаптація до контексту. Подібно до приматів, люди можуть адаптувати свою вокалізацію до соціального контексту та відносин з іншими особами. Наприклад, у ситуаціях, де домінування необхідно підкреслити, люди можуть використовувати більш енергійні і впевнені голоси.

4. Взаємодія з партнерами. Підтримання соціального статусу може вимагати активної взаємодії з іншими людьми. Таким чином, люди з різними стилями домінування можуть виражати себе через вокалізацію відповідно до їхньої стратегії взаємодії з партнерами.

Отже, вокалізація може бути одним з інструментів, які люди використовують для вираження свого статусу та управління соціальними відносинами, і аналіз стилів домінування може допомогти нам краще розуміти цей аспект людської поведінки.

Результати цього дослідження вказують на важливість симетрії агресії як фактора, що впливає на вокальну частоту в людей та інших видів приматів. Це означає, що особини з вищим соціальним статусом, які проявляють більш симетричну агресію відносно своїх менш рангових партнерів, виявляють більшу активність в вокальній комунікації.

Вокальна комунікація відіграє важливу роль у встановленні та підтриманні соціальних відносин, особливо в контексті вираження соціального статусу та домінування. Підвищена вокальна активність осіб з вищим соціальним статусом може відображати їхню потребу підтримувати та підтверджувати свій статус у соціальній групі.

Мовлення - це складний процес, що вимагає співпраці різних частин мозку. Недавні дослідження показали, що базальні ганглії та дофамін, хімічний посередник у мозку, грають ключову роль у цьому процесі.

Дослідники виявили, що різні частини мозку, включаючи смугасте тіло і передню кору, взаємодіють для вироблення мови.

У вивченні вокалізації використовувалися різні моделі тварин, такі як кури, співочі птахи та гризуни, щоб розуміти, як працює ця система. Наприклад, дослідження з курчатами показали, що дофамін може впливати на частоту їхніх звуків. Аналогічно, у співочих птахів виявлено збільшення дофаміну під час співу, що може впливати на їхні вокальні навички.

Різні види тварин можуть мати відмінності у рівнях і механізмах дії дофаміну. Проте, спільні риси між ними дозволяють використовувати різні тваринні моделі для розуміння дофамінергічних ланцюгів в цілому.

Роль дофаміну у мовленні також досліджується в контексті розладів, таких як хвороба Паркінсона та логоневрозу (заїкання). Особи з цими розладами можуть мати проблеми з контролем мовлення через вплив на дофамінергічні нейрони. Розуміння цих механізмів може відкрити нові можливості для терапії цих розладів.

Таким чином, роль дофаміну в мозку визначальна для процесу вироблення мови та вокалізації. Дослідження в цій області важливе для розуміння механізмів мовлення та розробки нових методів лікування розладів, пов'язаних з мовленням (“Dopamine, vocalization, and astrocytes Ariana Z. Turk ^a , Mahsa Lotfi Marchoubeh ^b , Ingrid Fritsch ^b , Gerald A. Maguire ^c , Shahriar SheikhBahaei”).

На основі цих даних виникає ідея зворотної взаємодії. Спілкування може впливати на підвищення рівня дофаміну в мозку через кілька механізмів:

1. Приналежність і взаємодія: спілкування сприяє відчуттю належності і соціальної приналежності до групи. Це може активувати систему винагороди в мозку, яка включає в себе дофамінергічні нейрони. Відчуття належності і взаємодія з іншими людьми можуть викликати випуск дофаміну, що в свою чергу підвищує настрій і відчуття задоволення.

2. Стимуляція: спілкування може надавати стимуляцію мозку, особливо коли ми отримуємо нову інформацію або обмінюємося ідеями. Ця стимуляція може активувати дофамінергічні шляхи в мозку, що призводить до вивільнення дофаміну.

3. Соціальна винагорода: Участь у приємному і задовільному спілкуванні може сприяти винагороді в мозку через вивільнення дофаміну. Це може виникати від взаємодії з приємними співрозмовниками, вислуховування цікавих історій або відчуття підтримки та розуміння від інших людей.

Спілкування стимулює мозок і сприяє вивільненню дофаміну, що призводить до виникнення відчуття належності, задоволення та взаємодії. Взаємодія з іншими людьми через мову сприяє відчуттю соціальної підтримки і збільшує настрій, що в свою чергу сприяє загальному благополуччю та психічному здоров'ю. Таким чином, вокалізація виступає не лише як засіб комунікації, але і як важливий механізм підтримки соціальних зв'язків та емоційного благополуччя.

Вокалізація є важливим джерелом інформації у спілкуванні. Через звукові сигнали, які ми видаємо, ми виражаємо свої почуття, наміри та потреби. Такі аспекти, як інтонація, гучність, ритм та мелодія мовлення, несуть значне семантичне навантаження і допомагають отримувачам розуміти не лише слова, але й емоційний стан та наміри співрозмовника. Таким чином, вокалізація слугує не тільки як засіб передачі інформації, але й як ключовий компонент міжособистісного спілкування, що допомагає у встановленні емоційних зв'язків та розумінні намірів інших людей.

Звук - один з каналів, за допомогою яких вегетативна нервова система відслідковує оточуюче середовище. Наші предки вижили частково тому, що вони могли чути і реагувати на загрози, які не могли бачити. Протягом усього еволюційного процесу вегетативна нервова система зберігає давні акустичні спогади.

Звук несе інформацію про виживання, що спонукає нас наближатися або віддалятися. Оскільки вегетативна нервова система реагує на різні аспекти звуку, акустичне середовище, в якому ми живемо, сприяє відновленню або викликає адаптивні реакції виживання. Ми відчуваємо вегетативне прагнення до різноманітного акустичного ландшафту, що живить систему соціальної взаємодії.

Крім того, клініцисти часто повідомляють, що люди, які пережили травму, відчувають гіперчутливість до фонових звуків та гіпочутливість до людських голосів (Борг та Каунтер, 1989).

Сучасні стратегії здоров'я та благополуччя не враховують наші біологічні потреби, не визнаючи того, що відчуття безпеки виникає з внутрішніх фізіологічних станів, які регулюються вегетативною нервовою системою.

Вивчення відчуття безпеки було невловимою конструкцією, яка історично залежала від суб'єктивності. Визнання того, що відчуття безпеки піддаючись дослідженню нейрофізіологічної основи, змістило б дослідження відчуття безпеки з суб'єктивної науки до об'єктивної.

Полівагальна теорія пропонує інноваційний науковий підхід до вивчення відчуття безпеки, який включає розуміння нейроанатомії та нейрофізіології. Цей погляд визначає нейронні ланцюги, які стримують нервову регуляцію реакцій на загрозу і функціонально нейтралізують захисні стратегії через нейронні ланцюги, які передають сигнали безпеки, що дозволяють відчуттю безпеки підтримувати міжособистісну доступність та гомеостатичні функції. По суті, коли люди відчувають себе в безпеці, їх нервова система підтримує гомеостатичні функції здоров'я, росту і відновлення, при цьому вони одночасно стають доступними для інших, не відчуваючи та не виражаючи загрози та вразливості.

Висновок

За даними полівагальної теорії, вокалізація грає ключову роль у спілкуванні та соціальній підтримці. Нейрофізіологічні аспекти цієї теорії

вказують на те, що вентрально-вагальний комплекс визначає наші реакції на оточуючий світ, зокрема, відчуття безпеки, яке є ключовим для соціальної взаємодії. Вокалізація є одним із способів передачі сигналів безпеки та сприяє підтримці взаємодії та підтримки у соціальних взаємодіях.

Дослідження показують, що вокальні вирази, такі як ритм, інтонація та інші аспекти просодії, можуть впливати на активність вентрального вагуса, що відповідає за відчуття безпеки і соціальну згуртованість. Слід зазначити, що індивідуальні відмінності в вокалізації можуть впливати на ефективність спілкування та підтримки в соціальних ситуаціях.

Отже, висновок полягає в тому, що вокалізація відіграє важливу роль у сприянні відчуттю безпеки, спілкуванні та соціальній підтримці, відповідно до полівагальної теорії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ariana Z. Turk, Mahsa Lotfi Marchoubeh, Ingrid Fritsch, Gerald A. Maguire, Shahriar SheikhBahaei “Dopamine, vocalization, and astrocytes”, *Brain & Language* 219 (2021) 104970
2. Деб Дана “Поливагальная теория в психотерапии”. Киев. Издательство “Мультиметод”, 2021. с. 43, с.171-179, с. 161
3. Eric Borg & S. Allen Counter. “The Middle-Ear Muscles” in *Scientific American Magazine* Vol. 261 No. 2 (August 1989), p. 74
4. Kavanagh E et al. 2021 Dominance style is a key predictor of vocal use and evolution across nonhuman primates. *R. Soc. Open Sci.* 8: 210873. <https://doi.org/10.1098/rsos.210873>
5. Michel Belyk and Steven Brown. “Pitch underlies activation of the vocal system during affective vocalization”, *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 2016, 1078–1088/
6. Neal Anthwal 1, Leena Joshi, Abigail S Tucker. “Evolution of the mammalian middle ear and jaw: adaptations and novel structures”, 2013 Jan;222(1):147-60. doi: 10.1111/j.1469-7580.2012.01526.x
7. Пліш Г. Й. Просодична організація професійного мовлення психолога консультанта. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України.
8. S. Porges. *Front. Integr. Neurosci.*, 10 May 2022, Volume 16 - 2022 | <https://doi.org/10.3389/fnint.2022.871227>
9. S. Porges. *Comprehensive Psychoneuroendocrinology*, Volume 16, November 2023, 100200. “The vagal paradox: A polyvagal solution”.

*Хазова Лілія Миколаївна,
здобувач вищої освіти, 2 курс,
спеціальність «Соціальна робота»
Рівненського інституту «УУ»*

*Юрчук Людмила Василівна,
канд. історичних н., доцент
кафедри психології, соціальної
роботи та гуманітарних дисциплін
Відкритого міжнародного
університету розвитку людини
«Україна» Рівненський інститут*

СУЧАСНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ

У січні 2022 року в Україні проводилася активна реформа системи соціальної роботи і надання соціальних послуг. Однією з ключових стратегій розвитку соціальної роботи було перехід від інституційної моделі до моделі, що базується на утриманні сім'ї та соціальної інклюзії. Децентралізація також грала важливу роль у забезпеченні більш ефективного та адаптованого надання соціальних послуг на місцевому рівні.

Нижче подано деякі ключові аспекти стратегії розвитку соціальної роботи в Україні.

Децентралізація. Процес децентралізації в Україні дозволяє місцевим громадам більш активно визначати свої пріоритети щодо надання соціальних послуг, використовуючи для цього місцеві ресурси та можливості.

Утримання сім'ї та соціальна інклюзія. Замість традиційної практики розміщення дітей у дитячих будинках чи інших установах, стратегія спрямовується на підтримку сімей та дитячих домогосподарств з метою забезпечення дітям можливості жити в родинному оточенні. Також акцентується на інклюзії осіб з інвалідністю та інших вразливих категорій населення у соціальне життя.

Розвиток альтернативних форм підтримки. До цього входять різноманітні програми, які надають соціальні послуги в умовах, що

наближені до родинного оточення, такі як прийомна сім'я, програми супроводу та реабілітації тощо.

Професійна розвідка та підвищення кваліфікації працівників. У цьому контексті особливої уваги надається підвищенню кваліфікації працівників у сфері соціальної роботи, щоб вони були здатні забезпечувати ефективні та професійні послуги відповідно до сучасних вимог.

Залучення громадськості. Партнерство з громадськими організаціями та активне залучення громадськості до процесу реформи є важливим елементом стратегії, оскільки це сприяє підвищенню підтримки та прийняттю нових підходів у суспільстві.

Ці напрями є лише деякими з багатьох, які враховуються в стратегії розвитку соціальної роботи в Україні. Важливою частиною процесу є постійний моніторинг та адаптація стратегій з урахуванням нових викликів та можливостей [2].

Децентралізація має значний вплив на розвиток соціальної роботи в Україні. Ось деякі з основних аспектів цього впливу:

1. Локальна адаптація: Децентралізація дозволяє місцевим громадам більш ефективно реагувати на специфічні потреби та виклики свого населення. Це означає, що програми соціальної роботи можуть бути розроблені та впроваджені з урахуванням конкретних умов і ресурсів кожної громади.

2. Збільшення фінансових ресурсів: Децентралізація передбачає передачу фінансових ресурсів з центрального рівня до місцевих бюджетів. Це може призвести до збільшення фінансування для програм соціальної роботи на місцевому рівні, що дозволяє розширити доступність та якість наданих послуг.

3. Підвищення відповідальності: Збільшення відповідальності місцевих органів влади за надання соціальних послуг стимулює їх активність у покращенні системи соціальної роботи. Місцеві чиновники мають більшу

мотивацію до ефективного використання ресурсів і здійснення інноваційних підходів у цій сфері.

4. Розвиток партнерств: Децентралізація створює умови для активного розвитку партнерств між місцевими органами влади, громадськими організаціями, бізнесом та іншими зацікавленими сторонами у сфері соціальної роботи. Це сприяє більшій інтеграції та координації дій у забезпеченні соціальних послуг.

5. Стимулювання інновацій: Місцеві громади мають більшу свободу для впровадження новаторських підходів у сфері соціальної роботи. Це може включати в себе розробку та впровадження нових програм, використання інформаційних технологій для поліпшення обслуговування та інші ініціативи [1].

Отже, децентралізація сприяє більшому впливу місцевих громад на розвиток соціальної роботи, забезпечуючи більшу ефективність, доступність та інноваційність у наданні соціальних послуг.

Утримання сім'ї та соціальна інклюзія є ключовими принципами розвитку соціальної роботи в Україні, особливо в контексті зміни парадигми з інституційного підходу до моделі, спрямованої на підтримку сімей та соціальну інклюзію. Ось кілька аспектів, які варто враховувати:

Сімейний центрований підхід: Замість розміщення дітей у дитячих будинках чи інших установах, утримання сім'ї передбачає надання підтримки, консультування та ресурсів сім'ям, щоб вони могли забезпечити відповідні умови для виховання своїх дітей.

Розвиток альтернативних форм підтримки: У тих випадках, коли сімейне оточення не може забезпечити відповідну підтримку, надаються альтернативні форми догляду, такі як прийомна сім'я або програми супроводу дітей та сімей [1].

Інклюзивний підхід до надання послуг: Соціальна інклюзія передбачає створення умов для участі всіх членів суспільства, включаючи людей з інвалідністю та інші вразливі категорії, у всіх сферах життя. Соціальні

працівники працюють над забезпеченням доступності та рівності у наданні послуг для всіх.

Розвиток сімейних підтримуючих мереж: Для успішного утримання сім'ї важливо створити мережу підтримки, яка включає соціальних працівників, психологів, медичних працівників, вчителів та інших професіоналів, які можуть надавати комплексну допомогу сім'ям у різних аспектах їхнього життя.

Психосоціальна підтримка: Особливу увагу приділяють психосоціальній підтримці сімей, яка може включати консультування, психотерапію, підтримку вирішення конфліктів та інші методи, спрямовані на підтримку психічного здоров'я та добробуту.

Ці аспекти враховуються у програмах соціальної роботи в Україні з метою підтримки сімей та забезпечення соціальної інклюзії всіх членів суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Євдокимова І. А., Бутиліна О. В. Соціальна робота в Україні: спроба прогнозування. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2021. Вип. 81. С. 82–87. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.81.18>.
2. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21.06.2001 р. № 2558-III. Дата оновлення: 15.12.2021 р. URL : https://zakononline.com.ua/documents/show/227677__684872 (дата звернення 30.02.2024).
3. Внутрішньо переміщені особи. ISSN 2218-2470 SOCIOPROSTIR: the interdisciplinary online collection of scientific works on sociology and social work №12 (2022).
4. SOCIOPROSTIR: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи
5. Матвієнко В. Я. Прогностика. Київ : Українські пропілеї, 2000. 484 с.
6. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін. За заг. ред. : І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.
7. Губа Р. Понад мільйон українців отримали захист в Польщі. ООН. Суспільство / Європа. URL: <https://www.dw.com/uk/ponad-milion-ukraintsiv-otrymaly-zakhyst-v-polshchi-oon/a-62578823> (дата звернення 10.02.2024).

УДК 159.9

Федорчук Руслана Юріївна, викладач-методист Рівненського фахового коледжу інформаційних технологій
Козлинець Олена Юріївна, методист Рівненського фахового коледжу інформаційних технологій

ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВОЇ ЯКОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ

У статті розглянуто та проаналізовано стресостійкість як важлива якість особистості фахівців сфери обслуговування.

Ключові слова: стрес, види стресів, стресостійкість.

Постановка проблеми. Проблема прогнозування поведінки людей в професійній діяльності, а також оцінка вірогідності збереження їх здоров'я і працездатності після впливу стресорів привертає увагу багатьох дослідників. (Ю. А. Александровський, М. М. Решетников, Н. В. Тарабріна, В. О. Моляко, Г. В. Ложкін, О. Р. Малхазов, О. М. Морозов, С. М. Миронець, О. В. Тимченко, В. О. Бодров, А. Г. Маклаков).

Людина протягом свого життя неодноразово зазнає впливу психотравмуючих чинників, опосередкованих раптовим виникненням кризової ситуації. Проте особливості реагування на стресорні фактори є досить індивідуальними.

З практичної точки зору проблема впливу стресорів на людину має кілька аспектів, а саме: прогнозування поведінки людей в умовах професійної діяльності, визначення наслідків їх впливу та підготовка до адекватних стратегій поведінки особистості в стресогенних умовах. Розв'язання цих завдань є актуальним для психологічного забезпечення діяльності спеціалістів, що виконують професійні обов'язки в сфері обслуговування, а також для надання допомоги особам, які стали жертвами надзвичайних і психотравмуючих ситуацій.

Висока стресостійкість забезпечує успішність виконання професійних обов'язків в умовах професійної діяльності, збереження працездатності і здоров'я особистості після впливу екстремальних факторів зовнішнього середовища.

Актуальність дослідження. У сучасну епоху все більш актуальнішим стає питання виховання молодих кадрів. Формування нової людини, як спеціаліста, яке включає в себе гармонійне поєднання духовних цінностей, принципів моралі з розвитком професійних якостей – це необхідна умова сучасного здорового суспільства.

Важливими факторами, що впливають на формування майбутніх фахівців сфери обслуговування є вимоги, які висувають сучасні роботодавці до своїх майбутніх працівників. Окрім професійної компетентності були висунуті такі якості: відповідальність, комунікабельність, стресостійкість, цілеспрямованість, здатність до навчання та ін. І якщо раніше ці якості займали більш низькі позиції у списку вимог роботодавців, то сьогоднішній світ висуває нові вимоги.

Пандемія, карантин, світова економічна криза, а особливо початок військових дій на території нашої держави, ввели багатьох у стан стресу, який вплинув на якість роботи, креативність чи критичне мислення. Працівники втратили важливі Soft skills і стали не такими продуктивними. Тож зрозуміло, чому роботодавці в кризових умовах хочуть бачити у своїй команді по-справжньому стресостійких працівників, які дивують результатами роботи, попри будь-які зовнішні обставини.

Галузь застосування результатів. Отримані результати можуть бути використані при обґрунтуванні та реалізації стратегічних засад формування освітніх програм фахівців сфери обслуговування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день є багато праць науковців, що займаються теоретичним обґрунтуванням визначення психологічного стресу при виконанні професійних обов'язків (наукові праці П. Зільберман, В. Плахтієнко, О. Сіротін, Н. Дяченко, Л.

Кандибович, С. Сівін, І. Ліпатов, С. Солдатов та ін.), представлені дослідження зосереджені в площині поведінкових та психофізіологічних аспектів подолання стресового стану та підвищення емоційної стабільності особистості [1].

Об'єкт дослідження. Професійна стресостійкість як важлива складова психологічного стану фахівця сфери обслуговування.

Предмет дослідження. Психологічні особливості становлення професійної стресостійкості майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Мета дослідження. Теоретико - емпіричне вивчення професійної стресостійкості майбутніх фахівців сфери обслуговування та розробка концепції її становлення в руслі системного підходу.

Виклад основного матеріалу. На думку М. Тишкової, стресостійкість - це: 1) здатність витримувати інтенсивні або незвичайні стимули, що є сигналом небезпеки і ведуть до змін в поведінці; 2) здатність витримувати надмірне збудження і емоційне напруження, що виникає під впливом стресорів; 3) здатність витримувати без перешкод для діяльності високий рівень активації [3].

Є люди з вродженою стресостійкістю, яка передалася їм від минулого покоління. Вони володіють такими якостями, як легкість характеру і розвинене почуття гумору. Ці люди швидко знаходять вихід зі стресових ситуацій, і вони не відображаються на їх емоційному стані в повній мірі. Але якщо генетика не нагородила подібними якостями, стресостійкість можна розвинути.

Виховати в собі стійкість до подразників і стресів допоможе отримання нових знань. Психолог Абрахам Маслоу помітив, що владу над людиною має те, чого він не знає. Знання приносить можливість контролю і вибору. Легше впоратися з труднощами, якщо знаєш, чому протистояти.

Професійний стрес у сфері обслуговування є явищем, що досить часто зустрічається, бо залучений тут персонал можна віднести до працівників професіоналів типу «людина-людина» (за Є.А. Клімовим). В останній час

професійному (робочому) стресу приділяють особливу увагу, оскільки цей фактор безпосередньо впливає на працездатність персоналу, а також на продуктивність та якість його праці.

СТРЕС (англ. stress – навантаження, напруга) – це стан підвищеної напруги організму, викликаний дією тих чи інших факторів. [4]

Безумовно, важливими суспільними стресорами також є політична, соціальна й економічна ситуація, а також наявність/відсутність етнічних, національних, збройних та інших конфліктів.

Важливим елементом природи стресу є стадії його протікання. Уперше стадії стресу описав ендокринолог Ганс Сельє 1936 року, що в подальшому було покладено в основу відомої концепції адаптаційного синдрому (General adaptation syndrome – GAS). [5]

Отже, на першій стадії дії стресора, яку називають стресовою (реакцією тривоги), відбувається активізація захисних механізмів. Характерною особливістю цієї стадії є суттєвий рівень такої емоції, як тривога, що й визначила назву самої стадії. Зважаючи на великий рівень тривоги, на фізіологічному рівні відчуваються типові для її дії прояви – прискорене серцебиття, частота дихання збільшується, з'являються тремтіння в кінцівках, тремори, погіршуються процеси травлення, а також може виникати тунельне бачення.

Друга стадія називається стадією опору, або адаптації, оскільки в цей час організм задіює адаптаційні механізми з метою ще більшого пристосування до нових умов стресу, а також збільшення власної працездатності. Це пов'язано із суттєвим збільшенням різного роду ресурсів організму та енергії. При цьому зникають ознаки тривоги. Ця стадія характеризується високим рівнем психоемоційного напруження. Також під час цієї стадії суттєво зростає стійкість та протидія організму до подразників. У людини активізується розумова та м'язова діяльність, суттєво зростають вольові показники та бажання здолати обставини або ситуацію, яка створює

для неї стрес. Якщо дія стресора на цій стадії припиняється або слабшає, зміни, які він викликав, поступово нормалізуються.

На третій стадії організм виснажується, особливо коли дія стресу занадто тривала або існує досить часта його повторюваність. На цій стадії енергія, яка спрямовувалася на адаптацію, уже витрачена, а сам організм у край виснажений. Здатність і можливості спротиву суттєво зменшені та майже не відчущуються. Результатом такого стану можуть бути виснаження, спустошення, послаблення імунітету, соматичне захворювання. Уникнути цього можна, лише сподіваючись на допомогу і звертаючись по неї і якщо вона буде надана вчасно. На цій стадії знову може з'явитися відчуття тривоги.

Підсумком для розуміння природи стресу має бути усвідомлення його можливих наслідків у випадку ігнорування необхідності вживання заходів для виходу з нього, інакше він фактично залишається в тілі й може проявитися як симптоми на все тих же фізичному, розумовому або емоційному рівнях. Важливо знати про власні реакції на стрес, щоб вчасно помітити зростаючу всередині напругу. Це найбільш дієвий шлях, адже ніхто не знає нас краще ніж ми самі. [4]

Т. Кокс виділив п'ять категорій можливих наслідків стресу:

1) суб'єктивні – занепокоєння, агресія, депресія, втома, погіршення настрою, низька самооцінка і т. д.;

2) поведінкові – схильність до нещасних випадків, алкоголізм, токсикоманія, емоційні спалахи, надмірне споживання їжі, паління, імпульсивна поведінка;

3) пізнавальні – порушення функцій уваги, зниження розумової діяльності тощо;

4) фізіологічні – збільшення рівня глюкози в крові, підвищення частоти серцебиття й артеріального тиску, розширення зіниць, почергове відчуття то спеки, то холоду;

5) організаційні – абсентеїзм, низька продуктивність, незадоволення роботою, зниження організаційної старанності й лояльності.

Усі ці ознаки підвищують ризик розвитку невротичних і психосоматичних захворювань. І тут варто пам'ятати, що турбота про власне здоров'я – виключно наша потреба й необхідність, оскільки ми втрачаємо цінність для інших разом із втратою її для себе. [2]

За різними ознаками стрес, як і будь – яке інше поняття, можна класифікувати по різному.

Тому пропонуємо зупинитися лише на тих класифікаціях стресів, які є найбільш зрозумілими, вживаними й типовими.

Першою з таких класифікацій розглянемо поділ стресів на негативні й позитивні. Так, все правильно - позитивні. Зазвичай слово «стрес» у нашому словнику означає лише щось негативне, яке не несе нічого доброго, а для позитиву в нас є зовсім інші слова – «радість», «гарні емоції», «щастя», «ейфорія» тощо. Але насправді це лише синоніми. Синоніми до слова «стрес», лише позитивного. За цією класифікацією стреси правильно називають:

1. Еустрес – стрес, викликаний позитивними подіями, або той, що дозволяє мобілізуватись та ефективно працювати.

2. Дистрес (від англ. distress – виснаження, нещастя, біда, горе) – викликаний негативними подіями, або той, що зменшує наші можливості.

Прикладами таких стресів можуть бути: відпустка – еустрес, хвороба – дистрес. [4]

Сьогодні дослідники виділяють також соціальний і професійний стрес, таким чином віддаючи данину сучасним тенденціям розвитку суспільства та змінам життя. Соціальний стрес пов'язаний із переживанням критичних життєвих ситуацій, багато з яких є по-справжньому драматичними й завдають психічних втрат і травм (втрата близьких, соціальні кризи, віддаленість від сім'ї і друзів та ін.). Фахівці вважають, що саме соціальний

стрес найбільш небезпечний, оскільки він є загрозою фізичному, психологічному та психічному здоров'ю.

Наявність великої кількості напружених ситуацій у професійній діяльності сучасної людини, їхня динаміка та інтенсивність призвели до виявлення такого різноманітного феномена, як професійний стрес. Сьогодні наслідки професійного стресу виявилися настільки негативними для здоров'я працівника, що цей вид стресів було виокремлено в окрему рубрику в Міжнародній класифікації хвороб (МКХ-10).

Найбільш важливою є класифікація стресів залежно від їх тривалості, а також можливостей та часу самостійної адаптації до них. У межах цієї класифікації виділяються три типи стресів:

1. Короткостроковий – повсякденний стрес, викликаний малозначними ситуаціями. Загалом є цілком звичним і не викликає труднощів в адаптації, яка триває від кількох годин до кількох днів. Людина самостійно долає стрес, без сторонньої допомоги. Наприклад: конфлікт із начальником, запізнення на роботу, брудна сорочка, екстремальна розвага, побачення. У професійній діяльності – спілкування з невірноваженим клієнтом.

Період адаптації – швидкий, можливо, середній за тривалістю.

2. Критичний – стрес, викликаний критичними життєвими ситуаціями. Це свого роду межа, до якої умовно все гаразд, а після – зовсім ні. Критичні стреси безпосередньо пов'язані з певними психотравматичними подіями або системністю дії певного стресора. Такі стреси мають чіткі й тривалі прояви в тілесній, розумовій або емоційній сферах, що стає помітним для людини або її оточення. У неї з'являється дратівливість, агресивність. Такий стрес може вимагати адаптації протягом кількох місяців, і вона має бути системною й контрольованою. Самостійна адаптація можлива, але велика можливість залучення до процесів подолання стресу відповідного фахівця – психолога або психотерапевта. Період адаптації – тривалий. Може вимагати суттєвих змін у житті.

3. Хронічний – довготривалий стрес, що діє на людину постійно. Найбільш потужний вид стресу, назва якого говорить сама за себе. Хронічний стрес, як і хронічні захворювання, піддається стабілізації стану, а потім профілактичній терапії, спрямованій на підтримку та фіксацію стану. При цьому стан може погіршуватися після зіткнення з черговим стресором, особливо за несприятливих умов. Причинами такого стресу може бути накопичення критичних стресів, які вже просто переповнили людину від нерегульованості, або переживання сильної психотравматичної події, яка найчастіше пов'язана з фізичним, сексуальним або морально-психологічним насиллям. Самостійна адаптація неможлива взагалі. Наприклад: серйозний конфлікт/проблема на роботі/в родині, тривала хвороба, переживання травматичних подій та спогади про них, перебування свідком травматичних подій, загроза життю і здоров'ю тощо. Період адаптації – тривалий і постійний. Потребує значних змін у житті, у ставленні до стресорів, допомоги фахівця, обмеження контактів. Якщо в перших двох випадках наслідків переживання стресу або немає взагалі, або вони мають не надто сильний ефект і не накопичуються, то у випадку з хронічними стресами наслідки вже мають конкретні діагнози й потребують медикаментозної терапії. Хронічний стрес виступає фактором, який порушує функцію автономного регулювання організму та відіграє роль патогенетичної ланки численних соматичних захворювань і психічних розладів людини, які можуть тяжко піддаватися лікуванню або й взагалі мати невиліковний характер. [4]

Дослідження показали, що своєю поведінкою у багатьох випадках людина сама доводить себе до стресового стану. Змінивши свою поведінку - можна уникнути перенапруги і втоми організму в емоційному плані. Рівень стресу може бути низьким, якщо ви володієте здатністю заспокоїти себе і не надавати значення дрібницям. Якщо ж ви песиміст і постійно уявляєте все в сірих фарбах, то ви володар здатності нагнітати обстановку і тим самим вганяти себе в стресовий стан. У декого для заспокоєння може йти 25

хвилин, а хтось доводить себе до знемоги своїми думками і уявленнями всього за 5. І при цьому вийти самостійно з депресії не може.

Глибина впливу на людину стресового чинника, звичайно, теж є різною.

Стреси бувають в житті кожної людини, але всі люди реагують на одні й ті ж події, фактори, явища по-різному. Отже, і негативний вплив для організму, в такому випадку, різний. Чому ж це залежить? Від стресостійкості - здатності організму протистояти шкідливому впливу стресових факторів. Стресостійкість - це комплекс внутрішніх ресурсів людини, який дозволяє нам витримувати фізичні і психічні навантаження. Під «навантаженнями» розуміються не тільки екстрені, важкі ситуації, але і щоденне життя, з його турботами, контактами, відносинами з іншими людьми. Чому одна людина, збереже працездатність, позитивний настрій, здатність приймати рішення навіть у важкій ситуації, а іншого вибиває з колії недбало кинуте слово? Стрес «перевіряє на міцність» сферу почуттів. Візьмемо для прикладу ситуацію конфлікту. При нормальній стресостійкості, в конфлікті, людина відчуває гнів, злість, обурення, почуття несправедливості, але при цьому, залишається в своїх внутрішніх кордонах, не дозволяючи їх порушувати. Чи не тікає від конфлікту, забувши про свої інтереси, і не проявляє зайвої, неадекватною ситуації, агресії. Стресостійкість дає можливість залишатися в контакті зі своїми почуттями, адекватно їх висловлювати, при цьому голова залишається «ясною», є можливість при конфлікті м'яко, спокійно захистити свої інтереси. Здатність стикатися з своїми почуттями, що виникають у відповідь на реакцію ззовні, і почуттями співрозмовника, витримуючи при цьому внутрішні кордони - величезний ресурс. Чим більше стресостійка людина, тим менше у неї ймовірність виникнення психосоматичних захворювань, тим успішніша вона в навчанні, роботі, в спілкуванні з людьми. Навпаки, низька стресостійкість може істотно ускладнювати життя людини, яка не витримує повсякденних навантажень, страждає від них. [1]

Виникає питання - від чого залежить стійкість до стресів людини і чи можна її підвищити? Стресостійкість визначається в основному темпераментом і рисами характеру. Якщо темперамент (тип вищої нервової діяльності), в основному, передається у спадок, і мало піддається корекції, то риси характеру можна коригувати, підвищуючи стійкість до стресів.

Усіх людей за стресостійкістю можна умовно поділити на 4 групи:

– Стресостійкі люди, які завжди готові до змін і з легкістю їх приймають. Вони з легкістю долають труднощі в кризових ситуаціях.

– Стресонестійкі люди, яким важко адаптуватись до змін, їм важко змінювати свою поведінку, установки, погляди. Якщо щось пішло не так, то вони вже знаходяться у стані стресу.

– Стресотренуючі люди, які готові до змін, але тільки не до раптових і не до глобальних. Таким людям притаманно адаптовуватись до навколишньої ситуації поступово, але якщо це неможливо, то вони легко впадають у депресію.

– Стресогальмуючі люди, які не стануть змінюватись під дією зовнішніх обставин, вони мають сталі позиції і своє світобачення. Однак такі люди можуть піддатись змінам психотравмуючої сфери життя.

У поточних умовах розвиток стресостійкості особливо важливий. Це може позитивно вплинути на здоров'я і результати, яких працівник досягне у житті. З цією метою керівництво закладу може організувати проведення тренінгових занять, що спрямовані на підвищення рівня стресостійкості майбутніх фахівців сфери обслуговування. В ході занять необхідно забезпечити розгляд таких питань:

- візуалізація причин і джерел професійного стресу;
- забезпечення розуміння природи і видів стресу та розвиток навичок оцінювання професійної ситуації за ступенем важливості з метою уникнення виникнення стресу, спричиненого незначущими проблемами;
- розвиток комунікативних навичок та вміння взаємодіяти та обмінюватися з тренером й іншими учасниками «рецептами» відходу від

стресу та його профілактики. Напрацюванню цієї навички сприятиме участь у заняттях працівників з високим рівнем стресостійкості, які мали успішний досвід подолання професійних стресових ситуацій.

Розвиток професійної стресостійкості майбутніх фахівців сфери обслуговування як системного професійно-особистісного психологічного утворення повинен відбуватися в період навчання в освітньому закладі. Ядром процесу становлення професійної стресостійкості є розвиток особистості в процесі професійного навчання, освоєння професії та виконання професійної діяльності. У процесі становлення професійної стресостійкості виникають суперечності:

- між особистістю та зовнішніми умовами життєдіяльності;
- внутрішньо-особистісні.

Процес становлення професійної стресостійкості особистості є динамічним процесом, залежить від зовнішніх та внутрішніх умов; є індивідуально своєрідним, однак у ньому можна виділити загальні особливості. Становлення професійної стресостійкості на етапі адаптації до професії означає, що студент, долаючи різноманітні стресові ситуації в процесі адаптації, освоює правила, норми, професійну діяльність та професійне спілкування. Якщо адаптація студента у закладі освіти відбулася, розпочинається процес індивідуалізації пізнавальної діяльності й поведінки, з'являється настанова на розвиток індивідуальних якостей пізнавальних процесів, формується індивідуальний стиль розумової діяльності. До того ж, важливим є усвідомлення студентом своїх індивідуальних властивостей і свідоме використання їх для досягнення позитивних результатів. Інтеграція завершує процес професійного становлення майбутніх фахівців: виникає спрямованість особистості на виконання професійної ролі, формуються професійні здібності в сукупності професійних якостей. У студента завершується професійне становлення, визначається професійне спрямування особистості, а також модель майбутньої професійної діяльності. Усе це відбувається через професійну ідентифікацію (порівняння, ототожнення себе

з професійною моделлю) та професійну самопрезентацію (поведінка набуває професійних ознак). У студента починають формуватися професійні риси особистості. Численні дослідження науковців показали, що розвиток професійної стресостійкості буде більш ефективним за умови реалізації у діяльності психологічної служби програми психологічного супроводу, який передбачає включеність студента у цей процес протягом навчання у закладі освіти, врахування специфіки особистісного розвитку студента на кожному з курсів навчання, спрямованість на розвиток професійно важливих якостей майбутніх фахівців сфери обслуговування. Сформована професійна стресостійкість дозволяє фахівцеві реалізуватися в професійній діяльності, внаслідок чого він переходить на новий етап професійного розвитку. [1]

Професійну стресостійкість слід розуміти як здатність людини протистояти негативному впливу стресових факторів професійної діяльності, зумовлену індивідуальним комплексом її вроджених і набутих властивостей та процесів, які забезпечують оптимальне успішне досягнення мети трудової діяльності в складній емоціогенній ситуації. Як особистісна якість, яка визначає ступінь ефективності подолання стресової ситуації, професійна стресостійкість є багатокомпонентним явищем, тісно пов'язана з копінг-стратегіями і залежить від ряду індивідуально-типологічних особливостей особистості. Діяльність фахівця сфери обслуговування можна охарактеризувати як таку, що протікає в умовах постійно мінливого середовища, несподівано виникаючих обставин; надзвичайно багатопланову, багатоаспектну; насичену великою кількістю різноманітних дій; насичену взаємодією з іншими людьми; часто реалізується в умовах вираженого дефіциту часу; опосередковану по відношенню до результатів діяльності роботою інших людей. Порушення професійної стресостійкості фахівців соціономічних професій проявляється в результаті розладу всієї функціональної системи професійної діяльності в цілому, а не ізольованого патологічного впливу на один компонент і проявляються на різних рівнях: біологічному, психологічному і соціальному.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дубчак Г.М. Психологія становлення професійної стресостійкості майбутніх фахівців соціономічних професій.: дисерт. доктора психолог. наук 19.00.07 Київ, 2018. 168 с.
2. Малкіна - Пих І.Г. Психологічна допомога в кризових ситуаціях., URL: <http://ibib-ltdua.lgb.ua/psihologicheskaya-pomosch-krizisnyih.html>
3. Матвійчук Т.В., Ємельянова Т.В., Стресостійкість та емоційна стабільність у роботі ресторатора.: *International Scientific Journal "Internauka". Series: "Economic Sciences"*, 2020, № 10
4. Недря К.Н. Стресостійкість у роботі поліцейського: навч.-практ. посібник / К. М. Недря. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 124 с.
5. Стрес Г. Стрес без дистресу. М.: Прогрес, 1979, 124 с.

УДК 364–786:364.694

Заборський Андрій,
ЗВО ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ
ЛЮДИНИ «УКРАЇНА»,
здобувач вищої освіти ступеня
магістр, студент 2 -ого курсу,
групи СР-22-1м, спеціальності 231
«Соціальна робота»,

Юзик О.П.,
ЗВО ВІДКРИТИЙ МІЖНАРОДНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ
ЛЮДИНИ «УКРАЇНА», доктор
педагогічних наук, професор кафедри
психології, соціальної роботи і
гуманітарних дисциплін, м. Рівне,
Україна

СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ЯК СОЦІАЛЬНА ПОСЛУГА

Ключові слова: соціальна реабілітація, послуги, види реабілітацій, індивідуальна програма реабілітації

Актуальність дослідження зумовлена змінами в державній концепції соціальної підтримки осіб з інвалідністю, що спричинили поступовий перехід

від медичної до соціальної моделі інвалідності. У рамках соціальної моделі особлива увага приділяється інтеграції осіб з інвалідністю у соціальне середовище і забезпеченню умов для їхнього самостійного життя. Механізмом досягнення основних цілей соціальної моделі інвалідності є соціальна реабілітація.

Зміст і сутність соціальної реабілітації викладено в працях, що описують технології соціальної реабілітації осіб з інвалідністю із різними обмеженнями здоров'я; аналізують способи залучення некомерційних організацій до системи соціальної реабілітації осіб з інвалідністю; розглядають алгоритми визначення реабілітаційного потенціалу осіб з інвалідністю і підготовки індивідуальних програм реабілітації; характеризують реабілітацію як механізм подолання соціальної ексклюзії; розглядають адаптивну фізичну культуру та спорт як спосіб соціальної реабілітації осіб з інвалідністю; аналізують соціальні програми реабілітації.

Слід зазначити, що послуги із соціальної реабілітації, позначені в стандарті, включають у себе всі послуги із соціально-середовищної, соціально-педагогічної, соціально-психологічної та соціокультурної реабілітації, соціально-побутової адаптації; фізкультурно-оздоровчі заходи, спорт, які визначені в законі як окремі напрями. Також слід звернути увагу на визначення послуг із соціальної реабілітації, наведене в національному стандарті. Згідно з цим документом, послуги із соціальної реабілітації - це комплекс заходів, спрямованих на усунення або можливо повну компенсацію обмежень життєдіяльності особи з інвалідністю, спричинених порушенням здоров'я зі стійким розладом функцій його організму, забезпечення йому оптимального режиму громадської та сімейно-побутової діяльності в конкретних соціально-середовищних умовах. Таким чином, відповідно до чинного законодавства поняття "реабілітація" і "соціальна реабілітація" близькі за змістом.

При характеристиці соціальної реабілітації соціологи наголошують на її суспільній природі, на активній участі соціуму в даному процесі,

розглядають соціальну реабілітацію як багаторівневий складний процес, що об'єднує кілька самостійних процесів: адаптації/дезадаптації, соціалізації/ресоціалізації, соціального виключення/інтеграції, що перебувають під впливом соціальних інститутів і суб'єктивних характеристик осіб з інвалідністю. Вони вважають, що будь-який вид реабілітації - медична, психологічна, професійна є соціальною за своєю суттю.

Існують такі види реабілітацій :

соціально-середовищна реабілітація;

соціально-педагогічна реабілітація

соціально-психологічна реабілітація

соціо-культурна реабілітація

соціально-побутова адаптація.

Для інвалідів існує декілька видів соціальних послуг. Наведемо як приклад, дин із них : соціально-побутові послуги (оснащення зайнятих особами з інвалідністю житлових приміщень спеціальними засобами та пристосуваннями відповідно до індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю, допомога у здійсненні гігієнічних процедур, надання транспорту для поїздок осіб з інвалідністю до місць лікування, навчання, участі в культурно-дозвіллевих заходах, навчання використанню технічних засобів реабілітації та ін.) та інші.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вважаємо, що перелік та опис послуг з реабілітації осіб з інвалідністю повністю розкривають зміст конкретного виду реабілітації. Слід зазначити, що послуги із соціальної реабілітації осіб з інвалідністю важко співвідносяться з видами соціальних послуг, оскільки надання одного виду послуг із соціальної реабілітації може здійснюватися за рахунок декількох видів соціальних послуг з огляду на різницю в дефініціях, а також за рахунок того, що соціальні послуги є більш деталізованими та включають у себе більший спектр заходів. За результатами аналізу стандартів, слід зазначити, що і в тому, і в іншому стандартах деякі заходи дублюють один одного і можуть

належати до двох різних видів послуг з реабілітації та соціальних послуг. Соціальна реабілітація осіб з інвалідністю являє собою окремий випадок соціальної послуги, у зв'язку з тим, що спрямована на допомогу індивіду з порушеннями здоров'я у відновленні його соціального статусу і можливості вести незалежний спосіб життя.

Перспективи досліджень вбачаємо у ширшому дослідженні соціально-побутової адаптації та соціальної реабілітації осіб з інвалідністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нічого для нас без нас : посібник з інклюзивного прийняття рішень для державних органів / упоряд. В. О. Азін. Київ : Ленвіт, 2015. 102 с.

2. Остролуцька Л. І. Етапи розвитку центрів реабілітації дітей та молоді з інвалідністю за часів незалежності України. *Scientific Journal Virtus*. 2020. № 44, Маї. Р. 127–132.

3. Положення про Фонд соціального захисту осіб з інвалідністю. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0528-11#Text> (дата звернення: 21.11.2023)

Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України, док. № 1053- IX, ред. від 13.12.2020. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення: 21.11.2023).

*Збирун Ігор, ЗВО ВІДКРИТИЙ
МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ
ЛЮДИНИ «УКРАЇНА», здобувач вищої освіти
ступеня магістр, студент 2 -ого курсу, групи
СР-22-1м, спеціальності 231 «Соціальна
робота»,*

*Юзик Ольга Протасіївна, ЗВО ВІДКРИТИЙ
МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ РОЗВИТКУ
ЛЮДИНИ «УКРАЇНА», доктор педагогічних
наук, професор кафедри психології, соціальної
роботи і гуманітарних дисциплін*

СУПРОВІД ЗАМІСНОЇ КРОВНОЇ СІМ'Ї: ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ключові слова: Соціально-педагогічний супровід, технологія, кровна сім'я, соціокультурна анімація.

Одним з головних завдань держави як гаранта розвитку суспільства є захист прав та інтересів дітей, успішна реалізація яких можлива лише за умови проживання та виховання дитини у сім'ї. Соціокультурне середовище сім'ї, її соціально-педагогічний потенціал закладають підґрунтя становлення моральної позиції та особистості дитини, мотивують базові дії людини та її вчинки. За відсутності біологічних батьків або неможливості виконання ними батьківських функцій зберегти кровну сім'ю можливо при забезпеченні проживання дитини в розширеній сім'ї, де батьки заміщуються іншими родичами. Статистика сепарує родичів в окрему групу, виокремлюючи із загальної кількості замісних сімей. За останні 7 років відзначається зниження кількості дітей, яких щорічно приймають (зниження з 84% до 63%) і які проживають (зниження з 74% до 65%) у сім'ях родичів. Відмов родичів від підопічних і вилучень дітей із сімей родичів стабільно більше, ніж із сімей, де вихователями дитини є сторонні громадяни. Попри це держава залишає переважне право і дає певні преференції родичам на прийом дітей у свою сім'ю. Це робиться з метою збереження для дитини знайомого соціокультурного середовища. Проте розроблені науково-методичні програми підтримки сімей, які планують прийняти та прийняли дітей-сиріт і дітей, що залишилися без батьківського піклування, здебільшого не враховують особливостей соціокультурного середовища таких сімей. Аналіз сучасного стану зазначеного питання показує, що проблема збереження проживання дитини в замісній кровній сім'ї є очевидною, але не до кінця дослідженою і вирішеною.

Професіоналізм і доступність послуги із супроводу, використання різноманітних соціокультурних технологій дає додатковий підтримувальний чинник, який якщо не гарантує, то сприяє добробуту сім'ї та перешкоджає відмовам від дітей, прийнятих на сімейні форми влаштування. Тому необхідно розглянути технології, що дають змогу найефективніше

розв'язувати завдання соціально-культурної діяльності, нівелювати проблеми родин та їхніх членів, які виникають у межах замісної опіки. Поняття "технологія" має на увазі сукупність прийомів, що застосовуються в будь-якій справі, майстерності, мистецтві. Технологія об'єднує поняття вміння, мистецтво, майстерність, з одного боку, і думка, слово - з іншого, і визначає сукупність методів та інструментів для досягнення певного результату; а в широкому розумінні - застосування наукових знань для розв'язання практичних завдань" [2].

Професійна діяльність постійно поповнюється технологіями з різних галузей: культурології, психології, педагогіки, біології та медицини. Фахівці доповнюють класифікацію і нарівні з освітніми, культурно-охоронними, культурно-творчими, рекреативними успішно реалізують соціально-захисні, комунікаційні та інформаційно-рекламні, проєктивні, дослідницькі, інноваційні тощо.

Ще одним із варіантів класифікації є поділ технологій на загальні, які розглядають загальні процеси, характерні для всієї соціально-культурної діяльності; функціональні, які стосуються вузьких напрямів або галузей діяльності, та диференційовані, які поєднують різні напрями, але орієнтовані на певні групи населення, що об'єднані спільними критеріями (вік, статус тощо).

Наведемо частину з найпоширеніших технологій і зупинимось детально на тих, які використовуються в цьому дослідженні. Інформаційно-просвітницька діяльність, відповідно до назви, покликана просвіщати, інформувати відповідно до інтересів, запитів або проблем людей. Інформаційно-просвітницькі технології, будучи в даному випадку педагогічними, являють собою поєднання педагогічних регламентованих процесів, методик і форм, методів, засобів дозвіллевої діяльності. Мета її полягає в задоволенні потреб людини в отриманні нової інформації, орієнтуючись на її особисті інтереси, бажання, потреби.

Молодою, але досить часто використовуваною технологією є

соціокультурна анімація. Вона забезпечує подолання соціальних і культурних втрат у процесі використання соціальних, педагогічних, психологічних тощо технологій. Соціокультурна анімація реалізується як індивідуально, так і в групах. Основна мета анімації - сприяння успішній взаємодії та ефективній комунікації між членами сім'ї, налагодження позитивних соціальних зв'язків і різнобічний розвиток особистості учасників процесу різного віку.

Анімація орієнтована на розвиток емпатії та пов'язана з духовними цінностями людей. Підхід ресурсний під час надання психологічної підтримки та набуття необхідних і достатніх компетенцій для подальшого виходу на самостійне ефективне функціонування. До анімаційних технологій належать тренінги, ігротерапія, арттерапія, спортивні змагання тощо. Ігрові педагогічні технології використовуються автономно і входять як методи в рамки інших технологій.

Окремо виокремлюють соціально-захисні та реабілітаційні технології, які спрямовані на роботу з людьми, що потребують соціального захисту та підтримки, для створення умов для їхнього особистісного розвитку та соціалізації. Технології комунікацій і громадських зв'язків спрямовані на побудову та підтримання успішних міжособистісних взаємин.

Серед різних організаційних форм соціокультурної діяльності клуб є найпоширенішою і найчастіше використовуваною фахівцями супроводу. Клуб являє собою громадську організацію, створену для спілкування, відпочинку та розваг, що складається з людей, об'єднаних спільними інтересами або проблемами. Узагальнюючи дослідження фахівців, можна зазначити, що сімейні клуби покликані вирішувати такі завдання:

1. організація спільної дозвілєвої діяльності всіх членів з метою згуртування сім'ї;
2. підвищення компетентності батьків;
3. створення умов для різнобічного розвитку суб'єктів: розширення, поглиблення, закріплення необхідних компетенцій тощо.

Для забезпечення ефективності реалізації комплексу технологій (супроводу) потрібні спеціально створені умови (середовище), у якому поєднуються соціальні, психологічні та педагогічні чинники (суб'єкти взаємодії, форми, методи, засоби, обсяг і напрямки роботи тощо), що враховують особливості замісної кровної сім'ї. У зв'язку з цим до умов супроводу можна зарахувати наведені нижче значущі чинники та умови успішної діяльності фахівців.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Вважаємо, що соціально-педагогічний супровід перебуває на перетині різних технологій соціально-культурної діяльності. Він містить у собі елементи багатьох із них, будучи диференційованим, тому що насамперед визначається особливостями суб'єктів супроводу. Використання різних технологій дозвілленої діяльності в рамках супроводу дає змогу урізноманітнити варіанти взаємодії сім'ї та фахівців, тим самим підвищуючи ефективність роботи. Поповнюючи компетентнісну базу повнолітніх членів сім'ї, допомагаючи соціалізуватися підростаючому поколінню, фахівці зберігають дитині значущих дорослих і благополучну розширену біологічну сім'ю, здатну забезпечувати її успішне дорослішання.

Подальші дослідження можна бажано спрямувати на ширшому описі технології соціально-культурної діяльності при взаємодії із іншими технологіями (інтегрування) супроводу замісної кровної сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Колупаєва, А. А., Савчук Л.О. Діти з особливими потребами та організація їх навчання. Видання доповнене та перероблене. К., 2011. URL: [Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти \(knowledge.org.ua\)](http://knowledge.org.ua)
2. Савчук Л. Проблеми родинного виховання дітей з особливими освітніми потребами. URL : www.teacher.at.ua (дата звернення: 3.06.2023).
3. Сильмаха А. Вікова динаміка уявлень про сім'ю. *Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві, ортобіоз та паліативна допомога із циклу : Психологічні складові сталого розвитку суспільства: пошук психологічного обґрунтування на виклики сучасності: матеріали VII наук.- практ. інтернет-конф. (з*

міжнар.участ.) (14-16 січня 2023 р.) / за заг. ред. Я.О. Гошовського, Ж.П. Вірної, Д.Т. Гошовської, Н.К. Вічалковської, О.Є. Іванашко. Луцьк : ПП Іванюк В. П, 2023. С. 101-104.

Бронський О., студент
Відкритого міжнародного
університету розвитку людини
«Україна» Рівненський інститут

ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ І ВИХОВАННІ ДІТЕЙ З ООП

Завдяки використанню діяльнісного підходу, дитина, в т.ч. і дитина з ООП, не отримує знання у готовому вигляді, а здобуває їх сама у процесі самостійної навчально-пізнавальної діяльності. Діти глибоко сприймають тонкощі навчального предмета, оволодівають методами його пізнання та різними способами розв'язування завдань. Ці форми і методи навчання

Психолого-педагогічні дослідження теорії діяльності висвітлено у розроблені теорії та концепції: • розвивального навчання (Д. Б. Ельконін і В. В. Давидов); • формування перцептивних дій (А. В. Запорожець); • проблемного навчання (Д. М. Богоявленський, Т. В. Кудрявцева, М.О. Данилов.). Значний внесок у формування сучасного змісту технологічної освітньої галузі зробили: О. Коберник, В. Сидоренко, Д. Тхоржевський, Г. Терещук та багато інших вчених. Теоретичні засади діяльнісного підходу висвітлювали вчені: Н. Бібік, О. Пометун, Л. Пироженко, О. Савченко та інші.

Оновлена дидактична система не заперечує традиційну систему освіти, а продовжує і розвиває її в напрямку реалізації сучасних освітніх цілей. Одне з основних завдань – організувати освітній процес у такий спосіб, щоб, діти з ООП не лише знаходили інформацію, а ще щоб вони могли її опрацювати та використовувати в різних життєвих ситуаціях.

На заняттях потрібно вчити школярів самостійності, умінню створювати освітній продукт як результат спільної діяльності. Дитина повинна зрозуміти:

мало про щось знати, потрібно ще вміло цим користуватися. На спільну роботу дітей потрібно налаштувати та згуртувати. Пропонуємо використовувати діяльнісний підхід під час створення правил (їх потрібно дотримуватися для злагодженої роботи дітей). Правила класу. Можна придбати багато яскравих картинок, які готові до друку. Але діти зрозуміють це як прикрасу класу, а не як правила. Тому для дієвості краще створити правила колективу. Діти мають усвідомити (після проведення дискусії), що правила – це порядок, без якого життя стає хаотичним (схожим був Броунівський рух). Діти з ООП самі спроможні сформулювати, ухвалити і схематично оформити ці правила (дорога, пішоходи, спілкування, їдальня тощо). За бажанням, «Правила в нашому житті» можна роздрукувати. Дуже важливо нагадувати, що це їхні правила, які вони сформулювали і зафіксували.

Діяльнісний підхід під час ранкової зустрічі. Дуже гарно себе зарекомендували «Ранкові зустрічі» і діти наприкінці тижня визначаються яку готують інформацію на наступний тиждень. Кожна дитина з ООП спроможна підготувати відомості про пору року, день тижня, свята, прикмети, природу, погоду, стан неба, температуру повітря, історичні події, видатних особистостей, їх винаходи тощо. Практикуємо чотири складові «Ранкових зустрічей», а саме: Вітання (різні форми: за годинниковою стрілкою; проти годинникової стрілки і т.д.); Обмін інформацією (вона може бути і на електронних носіях, чи у щоденнику вражень); Групове заняття (аналіз конкретної теми, події, доповнення інших дітей, дискусія, це сприятиме розвитку критичного мислення); Ця технологія дає змогу залучити всіх дітей з ООП (залежно від того, до якої нозології відноситься хвороба дитини) до активної участі. Діяльнісний підхід на уроках.

Типові освітні програми, чи, для прикладу, модельні, парціальні програми для роботи з дітьми з ООП, розроблені з врахуванням дослідницьких інтересів дітей. Математичні, мовні уміння виступають засобами вирішення проблемних питань, ситуацій, пізнання навколишнього

середовища.

У роботі керуємося основними принципами:

- дитиноцентризму;
- створення умов для повної реалізації здібностей, таланту, розвитку кожної дитини;
- демократизація освіти;
- пріоритет загальнолюдських цінностей, формування компетентної особистості, розвиток критичного мислення.

Критичне мислення необхідне під час розв'язування проблемних завдань, формулювання висновків, прийняття рішень. Воно проявляється у здатності самостійно аналізувати інформацію; умінні бачити помилки; доводити судження; прагненні до пошуку аргументованих рішень.

Активне навчання.

Активно-діяльнісний спосіб навчання – процес, під час якого враховуються, використовуються природні закономірності індивідуального розвитку дитини. Їй слід прищеплювати навички: думати, розуміти суть речей, осмислювати ідеї, концепції – і вже на основі цього вміти шукати необхідну інформацію, аналізувати її, використовувати, розв'язуючи проблеми, на основі судження відстоювати свою думку.

Основа навчання – це поєднання досвіду вдома та в школі; аналіз досвіду, знань та інтересів учнів.

Емпіричне навчання – це підготовка і переорієнтація дітей на навчання у нових ситуаціях, наприклад, на подвір'ї (вулиці) тощо, що розширює соціальні зв'язки і змінює усталену динаміку. Метод спостереження (метеорологічні, фенологічні) сприяє вивченню досліджуваних явищ і процесів у природних умовах, допомагає визначити, в чому їхня цінність. Результати спостережень записуються, заносяться в щоденник, а також записуються на відео, диктофон, фотографуються.

Навчання на основі запитів. Уміння формулювати пізнавальні запитання.

В основі діяльнісного підходу – пізнавально-пошукова діяльність.

Пізнавальні запитання – це такі, в яких відображається прагнення щось уточнити, переосмислити або відобразити своє «знання про незнання». Уміння їх формулювати є важливою умовою і показником логічного мислення (до картини, малюнку, тексту, об'єктів природного угруповання).

Для прикладу: Учені називають ліс найскладнішим, найрізноманітнішим живим організмом. Дітки, поясніть чому?

Бо у листяних лісах більше світла, багато трав.

Чому ж тут не ростуть лугові трави?

Чому ліс називають зеленою аптекою, скарбницею природних багатств?

Навчання на основі запитів зазвичай передбачає роботу в групах, парах.

Досить цікаво організовується дослідження та розв'язання пізнавальних завдань.

Проблемне навчання.

В основі технологій проблемного навчання – створення педагогом самостійної пошукової діяльності дітей із розв'язанням освітніх проблем.

У процесі цієї технології формуються нові знання, уміння, навички; розвиваються здібності дитини, активність, зацікавленість, ерудиція, творче мислення та інші особистісно значущі якості.

Важливо, щоб учні вміли виявляти пізнавальні протиріччя.

Під час проблемного

навчання не подаються знання в готовому вигляді, а педагог визначає завдання (проблему), зацікавлює дітей, викликає бажання знайти шлях її розв'язання. Наприклад:

1. Інколи люди усвідомлено викидають сміття. І коли виростають «сміттеві гори», розуміють екологічну проблему Землі. До яких наслідків це призведе?

2. Сміттю можна дати «друге життя». Що для цього треба робити?

3. Ви побачили пластикову пляшку чи пластиковий пакет просто під ногами. Ваші дії? Результатом роботи над проектом має стати продукт.

Наприклад, дослідницький проєкт, завдання якого передбачає збір інформації, що має відношення до природи, історії рідного краю; або укладання переліку рослин і тварин, що охороняються в рідному краї – започаткування місцевої малої

Червоної книги рідного краю.

Основна мета проєктної діяльності – набуття досвіду самостійного вирішення завдань, вміння формулювати завдання і ставити запитання, працювати в команді, знаходити рішення, проявляти творчість.

Метод проєктів дуже популярний, так як поєднує теоретичні знання і їхнє практичне застосування.

Тому основною тезою сучасного розуміння методу проєктів може бути:

«Усе, що я пізнаю, я знаю. Знаю, навіщо це мені потрібно, та як ці знання застосовувати». Створенню комфортних умов освітнього процесу, за яких дитина відчуває свою успішність, інтелектуальну спроможність, сприяє технологія інтерактивного навчання.

Інтерактивне навчання – форма організації пізнавальної діяльності, при якій знання, вміння, навички формуються шляхом взаємодії, або міждії між усіма учасниками освітнього процесу; вона має конкретну, передбачувану мету; педагог і діт з ООП є рівноправними, рівнозначними суб'єктами освітнього процесу. В основі цієї технології постійно перебуває моделювання життєвих ситуацій, спільне розв'язання проблеми на основі аналізу ситуацій, відповідних обставин, що склалися.

О. І. Пометун, Н.В.Гавриш, Л. В. Пироженко визначають таку класифікацію інтерактивних технологій навчання:

- інтерактивні технології кооперативного навчання (робота в парах, ротаційні трійки, «два – чотири – всі разом», карусель, акваріум);
- технології колективно-групового навчання (мікрофон, мозковий штурм, навчаючи – вчуся, ажурна пилка, аналіз ситуації, дерево рішень);
- технології ситуативного моделювання (імітаційні ігри, рольова гра – розігрування ситуацій за ролями);

□ технології опрацювання дискусійних питань (прес, обери (займи) позицію, дискусія, безперервна шкала думок).

Упровадження ігрових методів навчання в освітній процес є обов'язковим для всебічного розвитку дитини з ООП, для формування в неї наскрізних умінь, які дадуть їй можливість бути конкурентоспроможною в майбутньому.

Технології ігрового навчання – це організація освітнього процесу, коли дитина включається в навчальну гру (ігрове моделювання явищ, «проживання» ситуації).

Сюжетно-рольові ігри стимулюють пізнавальні можливості дітей, допомагають індивідуалізувати навчання, що сприяє забезпеченню важливих принципів дидактики.

Ігри можуть бути ділові та рольові, колективні, індивідуальні. Вони допомагають дітям звикнути до нової для них діяльності, розвинути в дітей з ООП відчуття товариства й командний дух.

Навчання через гру (діяльнісний підхід) – це один із важливих шляхів підготовки дитини сьогодні до життя завтра. Зі свого досвіду можемо пояснити сутність діяльнісного підходу з використанням різнобарвних цеглинок Lego. Із дітьми дошкільного віку рекомендації по використанню Lego розроблено в рамках проекту «Сприяння освіті», та проекту для закладів вищої освіти (впровадження модулів і спецкурсів з діяльнісного навчання в освітні програми підготовки педвузів) Так у дітей виникає розуміння, що в них ще відсутні певні знання та вміння. Проте тоді з'являється внутрішня мотивація та конкретна навчальна мета. Педагог націлює, допомагає знайти вихід, засвоїти шляхи вирішення, але при цьому залишає за дитиною право обрати власний спосіб, навіть якщо на початку він неправильний. Мої учні чітко знають одну фразу: “Помиляться – це добре, значить ми щось робимо. Головне – вчитись на своїх помилках!”. Дитина має відчуття і зрозуміти, що вона вчиться щось робити (наприклад, читати) не тому, що так треба, а тому що це дає можливість для подальшого розвитку».

Більше, ніж п'ятихвилинна гра

Педагогам і батькам важливо усвідомлювати різницю між звичайною грою для відпочинку та власне діяльнісним підходом. Адже діяльнісний підхід – не окрема гра чи активність-п'ятихвилинка на уроці. Це наскрізний процес, спосіб взаємодії педагога з дитиною, з допомогою якого дитина вчиться мислити, шукати та використовувати інформацію. Діяльнісний підхід – дієвий інструмент тренування, який дозволяє ставити питання до світу навколо, не боятися помилок, ризикувати, пробувати знову і знову». При застосуванні діяльнісного підходу у центрі процесу має перебувати сама дитина. Діти з ООП в навчальному процесі мають бути глибоко вмотивованими, ментально включеними, почуватися комфортно й радісно, при цьому беручи на себе відповідальність. Тоді діти охоче ініціюють власну діяльність, розвивають свою ідею і саме в такий спосіб навчаються.

Від ігор до навчання

Зазвичай для дітей перехід від одного провідного виду діяльності (від ігрового до навчального виду діяльності) є досить болючим. Пропонуємо в цей час навчання в ігровій формі. Зустрічаються діти з ООП, які «не чують, не бачать» до того моменту, поки йому не запропонують погратися. Дітям з затримкою мовного розвитку в першому класі читати склади та поєднувати їх у слова. А якщо роздати дітям картки зі складами, щоб вони спробували серед однокласників знайти пару для створення слова – тут і рухлива складова, і комунікативні навички, і відпрацювання навичок читання іноді з елементами гумору (коли раптом неправильне слово вийшло), це створює позитивну атмосферу.

Можемо поділитися власним досвідом: ігри з цеглинками – найулюбленіші, діти не просто граються. Вони розвивають пам'ять та увагу (наприклад, коли їх просимо повторити візерунок з 6 цеглинок); творчі здібності (коли їх просять створити композицію на задану тему або відтворити букву, яку зараз вивчають) і дрібну моторику. Навчання через гру

не лише допомагає вчитися самому, на власному досвіді. Такий підхід дозволяє дітям швидше адаптуватися до шкільного життя. Це допомагає налагодити комунікацію в колективі та розвинути навички командної роботи вже у наймолодших школярів. Не тому, що так треба, а тому що це можливість для розвитку. Кожна хвилинка – це можливість розвиватися. Лічба, математичні задачі, читання, ігри, вільна гра, похід до магазину, виконання роботи по дому і домашніх завдань – усе це вимагає від дітей уміння:

- утримувати інформацію у пам'яті і працювати з нею (оперативна пам'ять);

- самоконтролю і зосередження перед виконанням певних дій (самоконтроль);

- змінювати плани відповідно до ситуації (гнучкість мислення).

Ви можете допомогти дітям, пам'ятаючи про два практичних правила:

1) Будьте гарним прикладом для наслідування

Діти вчать, наслідуючи вас. Ваші дії і поведінка стимулюють, спонукають дітей до вирішення і виконання складних завдань, до всебічного аналізу завдань та ситуацій і внесення необхідних змін, до відповідного поводження з іншими, наприклад, у ситуаціях зосередження тощо.

2) Забезпечте сприятливі умови Під час гри діти можуть розвивати свої виконавчі вміння. Наприклад, даючи завдання запам'ятати три предмети у послідовності, дайте дітям можливість самим розробити кроки виконання такого завдання (планування) і попросіть їх висловити свої пропозиції.

ДОДАТКИ:

УМІЛІ РИБАЛКИ

Хід вправи:

Кожній з шести цеглинок присвоюється відповідна буква і цифра (кожна цифра — відповідь на математичний вираз, кожна буква – частина зашифрованого слова).

Дітям пропонується розв'язати вирази. Наприклад, жовта цеглинка + зелена цеглинка; червона цеглинка + блакитна цеглинка тощо.

Отримані відповіді діти співвідносять з кольором цеглинки і дізнаються букву.

З отриманих букв скласти слово.

Варіант: РИБАЛКА ТА РИБКА

Запитання до дітей:

- У якої групи впіймалася найважча рибка? Як це визначити?
- Які історії чи казки про рибку ви можете пригадати?

«Насамперед треба розуміти, що школа для дитини не має бути місцем отримання теоретичних знань. Це простір для прояву та реалізації дитячої креативності, місце, де діти вчаться бути ініціативними, і як результат – успішними», – розповідає педагог.

Отже, завдання педагога – створити для дітей ситуацію, яку вони мають вирішити. Практика життя підказує, що перехід від ігрового до навчального виду діяльності був досить складним. А що може бути ефективніше, ніж навчання в ігровій формі? Скільки б цікавого не розказував педагог, завжди знайдеться учень, який не розуміє до того моменту, поки йому не запропонують погратися.

А ігри з цеглинками – найулюбленіша частина уроку. Адже діти не просто граються, вони розвивають пам'ять та увагу (повторення візерунка з 6 цеглинок); творчі здібності (створення композиції на задану тему); розвивають дрібну моторику. Навчання через гру допомагає вчитися самому, швидше адаптуватися до шкільного життя. У наймолодших школярів налагоджується комунікація в колективі, розвиваються навички командної роботи. Використання діяльнісного підходу, як основи організації освітнього процесу в початковій школі, створює необхідні умови для розвитку умінь школярів самостійно мислити, аналізувати, орієнтуватися в новій ситуації, здійснювати пошук способів вирішення практичних завдань. Це допомагає сформуванню вміння прогнозувати, планувати власну діяльність, а також систематизувати наявну інформацію.

Це дозволяє повною мірою адаптуватися в основній школі і продовжити

інтегроване, предметне навчання. Отже, діяльнісний підхід дає змогу педагогу сучасної школи шукати і творити, у співдружності з дітьми ставати майстром своєї справи, досягати високих результатів, формувати у школярів уміння та навички, цим самим готувати їх до життя у постійно змінюваних умовах.

Висновки. Діяльнісний підхід – це методологічна основа стандартів нового покоління, так як він забезпечує формування готовності до саморозвитку, до активної пізнавальної діяльності дітей. Діяльнісний підхід – це переосмислення та зміна підходів педагогів від схеми «пояснив, закріпив, перевірів» до «відкритого завдання – запитання – роботи в команді – власного пошуку – обґрунтування власної думки – радості від процесу навчання і відповідальності за те, що я можу, хочу, буду, знаю і вмію:

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вікторія Вронська «Ранкові зустрічі» запорука позитивного самопочуття, розвитку та покращення здоров'я дітей. Вісник кафедри педагогіки, психології та корекційної освіти. №23. С. 26-31.

2. Олена Татаренко Діяльнісний підхід на уроках трудового навчання (технологій) в контексті нової української школи

file:///C:/Users/%D0%A1%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96!/Downloads/mv_58-214-222.pdf

СЕКЦІЯ 3

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТА РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

*Савчук Людмила Олександрівна,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри психології, соціальної роботи
та гуманітарних дисциплін Рівненського
інституту Університету «Україна»*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Психолого-педагогічний супровід здійснюється за наступними етапами: формування готовності дитини до входження в колектив однолітків; соціально-психологічну адаптацію дітей з інтелектуальними порушеннями та однолітків; організацію предметно-просторового розвивального оточення, що передбачає вікові та індивідуальні особливості дитини; розроблення індивідуального освітнього маршруту з урахуванням особливостей розвитку кожної дитини; розроблення перспективного планування особистісного розвитку дитини, що включає в себе загальноосвітні та корекційні завдання; моніторинг психосоціального розвитку дитини.

Основним завданням для педагогів є акцентування уваги на сильних сторонах учня і готовність до поступового заповнення прогалів у знаннях, вміннях і навичках учня.

Корекційно-розвивальні технології навчання дітей з проблемами в розвитку є багатоаспектними, варіативними та спрямовані на розвиток рухової, емоційно-вольової сфери, пізнавальної, мовленнєвої та комунікативної діяльності, особистості дитини в цілому. Вони є ефективними в інтегрованому та комплексному їх використанні. Так, доцільним є використання ігрових, інформаційно-комунікаційних, комунікативних, інтерактивних, проектних, арт-педагогічних технологій

навчання дітей. Використання ігрових технологій у освітньому процесі забезпечує розвиток пізнавальних здібностей, формування досвіду активної взаємодії, співробітництва учнів, використовуючи значний корекційно-розвивальний потенціал дидактичних ігор та вправ.

Інтерактивні технології розширюють пізнавальні можливості учнів в отриманні, аналізі та застосуванні інформації з різних джерел, сприяють перенесенню засвоєних умінь, навичок на різні сфери їхньої життєдіяльності. Використання технології творчих проєктів сприяє формуванню в учнів умінь вирішувати поставлені завдання, презентувати власні результати.

Отже, використання різноманітного потенціалу корекційно-розвивальних технологій навчання школярів з особливими освітніми потребам на основі врахування психофізичних можливостей учнів сприятиме інтенсифікації та підвищенню якості навчально-виховного процесу, підготовці школярів до самостійної життєдіяльності в інформатизованому суспільстві, надає нові можливості для творчого розвитку особистості.

Педагоги інклюзивних класів можуть використовувати авторські програми або елементи програм для посилення корекційного впливу в залежності від особливостей психофізичного розвитку дітей, зокрема такі : «Розвиток психомоторики та сенсорних процесів»; «Азбука творчості»; «Музичні краплинки»; «У світі ритмів»; «Соціально-побутове орієнтування»; «Лего-конструювання», «Цікавий світ Монтессорі» та інші [1; с.92]. Використання програм корекційно-розвиткових сприятиме забезпеченню взаємодії всіх збережених функцій у дітей з інтелектуальними порушеннями, забезпечить умови їх соціальної адаптації, подолання труднощів у освітньому процесі. Види корекційних занять повинні бути психологічно обґрунтовані, педагогічно доцільними, мати корекційно-розвивальний ефект.

Сучасні педагогічні технології змінюють навчальну ситуацію та створюють атмосферу активізації усного мовлення учнів. Дуже актуальною є проблема використання та створення нових прийомів, способів, технологій

педагогічної діяльності, зорієнтованих на розвиток здібностей та можливостей дитини.

Одним із напрямків, який викликає інтерес і педагогів, і батьків, і дітей є метод «Шість капелюхів мислення», який призначений для того, щоб навчити людей ефективно керувати своїм мисленням.

Актуальність методики полягає в тому, що здатність думати є основою людської діяльності.

Головна проблема мислення пов'язана з подоланням стихійного плину думок. Людина прагне охопити думками одночасно багато аспектів – сумніви, переживання, логічні висновки, спогади, плани тощо. Як навести порядок в «коморі своїх думок»? Як в потрібних ситуаціях відділити логіку від емоцій, бажане від дійсного?

На ці питання допомагає відповісти метод «Шість капелюхів мислення», створений Едвардом де Боно, фахівцем світового рівня в галузі творчого та концептуального мислення, автора 64 книжок, які перекладені на 35 мов, доктором медицини і психології, керівника Центру з вивчення мислення Оксфордського університету [3].

В основу свого методу Едвард де Боно поклав теоретичні знання про реактивний та виважений типи мислення. Реактивний тип мислення прекрасно підходить для реагування на те, що з нами відбувається в даний момент. Виважений тип мислення - вимагає певної концентрації уваги, певного усвідомленого налаштування. Він дозволяє проводити складні операції мислення, розраховувати свої дії на декілька кроків вперед, використовуючи при цьому накопичені знання, навички, життєвий досвід, якість мислення людини і визначається здібністю «виважено» мислити.

Чому Едвард де Боно обрав капелюхи? Кожному з шести капелюхів відповідає свій власний, індивідуальний колір, який наділяє їх характерними рисами і якостями, робить кожен капелюх особливим. Шість капелюхів дозволяють нам «диригувати оркестром своїх думок». Змінюючи капелюха ми зможемо надати своїм думкам потрібний напрямок. Кожен кольоровий

капелюх вказує на певну роль, на певний тип мислення. В даній методиці мислення поділяється на шість різних режимів, кожен з яких представлений капелюхом свого кольору.

Наведемо короткий опис кожного з режимів: **Білий капелюх**: Білий колір об'єктивний, як чистий аркуш паперу. Факти, інформація, питання – ось що лягає рівними рядками на білий аркуш. **Червоний капелюх**: символізує гнів, внутрішню напругу. В червоному капелюсі людина віддає себе під вплив емоцій, інтуїції, почуттів. **Жовтий капелюх**: сонячний, життєстверджуючий. Людина в жовтому капелюсі наповнена оптимізмом, вона шукає переваги. **Чорний капелюх**: він похмурий, недобрий. В ньому людина проявляє обережність, шукає недоліки. **Зелений капелюх**: це колір свіжої трави, добробуту, плодючості, символізує творчий початок і розквіт нових ідей. **Синій капелюх**: це колір неба. Синій капелюх пов'язаний з організацією та управлінням. Дає відповіді на питання :Чого ми досягли? Що потрібно робити далі?

Метод шести капелюхів дозволяє розділити різні аспекти мислення, тренувати і використовувати їх окремо один від одного, щоб в кінці отримати цілісну картину чи підхід до вирішення задач. Окрім того, метод сам по собі дає інструкцію учням як діяти, коли створена ситуація здається «безвихідною», і, переводить ситуацію з «навчальної» в ігрову, знімаючи напругу від чекання неуспіху або поганої оцінки.

Висновки. Серед великої кількості технологій і методик останні роки зацікавлює фахівців та науковців методика англійського ученого "Шість капелюхів мислення" Едварда де Боно. Запропонований метод допомагає навчити дітей думати – це, можливо найголовніше, що ми можемо зробити для дітей, коли ми задумуємось над тим, що ми можемо дати дитині для впевненого життя у складному світі. Отож, не лише знання та професійні вміння можуть забезпечити дітям щасливе майбутнє. Необхідно дещо більше: комунікативні уміння, аналітичні здібності, здатність обдумувати

питання та приймати рішення на діловому та професійному рівнях, в особистих стосунках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Психолого-педагогічний супровід навчання дітей з інтелектуальними порушеннями/навчально-методичний посібник / авт.: О. В. Чеботарьова, Г. О. Блеч, І. В. Гладченко, С. В. Трикоз, І.В. Сухіна, Н. А. Ярмола.: За наук. ред. О.В. Чеботарьової – К., ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2018. – 123 с.
2. Таранченко О.М.Б, Найда Ю.М. Диференційоване викладання в інклюзивному класі: навчально-методичний посібник / за загальною редакцією Колупаєвої А.А.-К.: Видавнича група «А.С.К.», 2012р. 124с. (Серія Інклюзивна освіта)
3. <https://vseosvita.ua/library/tehnologia-sist-kapeluhiv-mislenna-429488.html>

Іващенко Марина Вікторівна, здобувачка вищої освіти ступеня доктор філософії, аспірантка 1-ого курсу спеціальності 053 «Психологія», групи ПЛ-23-1а Phd Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
Снівак Любов Миколаївна, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Інституту соціальних технологій Університету «Україна»

ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ І КРИЗА ЖИТТЄВИХ ВТРАТ БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Анотація: у статті представлено короткий огляд криз. Здійснено опис життєвих втрат.

Ключові слова: криза, життєві втрати, кризовий стан .

Актуальність. Проблема збереження психологічного здоров'я під час війни. Втрати (соціальні, психічні, фізичні, духовні, матеріальні, психологічні, втрати рідних і близьких) розглядаються як важлива частина людського життя.

Мета і завдання статті. Одним із завдань є опис кризових станів батьків, які виховують дітей з інвалідністю.

Слово «криза» походить від грецького – «κρίσις», що значить рішення; поворотний пункт. Кризовий стан – психічний (психологічний) стан людини, яка пережила психічну травму чи перебуває під загрозою можливості психотравмуючої події. Стан характеризується відчуттям хвилювання, тривоги різної інтенсивності; фіксацією на психотравмівній ситуації; переживанням безпомічності, безнадії; песимістичної оцінки себе, актуальної ситуації і майбутнього; утрудненням у плануванні діяльності.

Втрати- важлива частина людського життя. Їх переживає все людство. Втрата є потужним травмуючим чинником, який може спричинити кризовий стан.

Виокремлюють такі типи втрат: втрата рідних чи близьких людей; соціальні втрати; психічні й фізичні; духовні; матеріальні; психологічні втрати.

Втрати можуть бути: фактичними (дійсними) та уявними. **Фактична втрата** означає, що втрата вже відбулася, і це є очевидним для інших людей.

Уявна втрата має переважно психологічне підґрунтя, така втрата значуща лише для людини, що її переживає. Рідні та близькі можуть навіть не здогадуватися про це, або не розуміти сенсу такого переживання.

Коли людина дізнається про втрату, то вона в повному обсязі або частково переживає певні етапи [1; 8].

Етапи переживання втрати: первинної взаємодії з втратою ; усвідомлення і прийняття події; горювання; одужання (прощання-відпускання і відокремлення- реконструктуризація).

Дослідники [3; 7; 8 та ін.] поділяють симптоми переживання втрати на типові та патологічні.

Типові симптоми переживання втрати: порушення сну; втрата або збільшення ваги; дратівливість; порушення здатності до концентрації уваги; втрата інтересу до новин, роботи, друзів та ін.

Можливі патологічні вияви втрати: тривале переживання горя (до кількох років); відсутність вияву страждань упродовж двох і більше тижнів;

важка депресія, що супроводжується безсонням; самозвинувачення; іпохондрія; ворожість, спрямована проти конкретних людей та ін.

КРИЗА ВТРАТИ ЛЮДИНИ.

Втрата близьких людей – це найтрагічніші події в житті будь-якої людини. Витіснення переживань або «заборона на переживання» досить часто призводить до своєрідного оніміння емоційно-почуттєвої сфери. Серед батьків, які виховують дітей з інвалідністю багато тих, хто переживає за можливість втратити дитину. Подібна реакція – нормальна в умовах воєнних конфліктів, коли на людину одночасно впливає кілька травмувальних подій. Якщо людина не може конструктивно пройти стадію горювання, то це не тільки призводить до витіснення переживань, але й може стати причиною хвороби чи смерті. [1]

ВТРАТА ЗДОРОВ'Я ВНАСЛІДОК ПОРАНЕННЯ

І у військовослужбовців, і в населення з прилеглих до зони бойових дій територій нерідко бувають поранення різного ступеня тяжкості. Біль як стресогенний чинник може не тільки зменшити здатність організму до загоєння ран, але й погіршувати психічний стан.

Отримані внаслідок поранення ушкодження кінцівок поділяють на: здорові, проблемні, незагоєвані [9].

Фахівці вважають, що для підвищення якості життя осіб із хронічним болем, в тому числі людей з інвалідністю, потрібно застосовувати системний підхід для пошуку ключових причин болю і виявлення їхнього взаємозв'язку, що забезпечується сукупністю чинників: фізичні; обставини навколишнього середовища; психологічні чинники і чинник стресу, оскільки сам біль викликає стрес.

Тому один із напрямів психологічної допомоги має бути обов'язково спрямований на зменшення стресу.

КРИЗА ВТРАТИ ЗДОРОВ'Я.

Фаза депресії – примирення з хворобою (навіть, якщо немає її прийняття), встановленою інвалідністю дитині. Відсутність прийняття

хвороби виявляється депресією, сумом, тугою. Ця фаза особливо загострюється, якщо є втрата частини тіла чи функцій, важливих для цілісного Я-образу. Примирившись зі своєю смертельною хворобою, або хворобою дитини, але не прийнявши її, людина передчасно оплакує втрату сім'ї, близьких, майбутнього.

Найгостріше втрату здоров'я переживають учасники бойових дій та батьки, які виховують дітей з інвалідністю.

КРИЗА ВТРАТИ ВОЛІ ТА СВОБОДИ ПЕРЕСУВАННЯ.

Відсутність перспективи, відсутність майбутнього, відсутність надії – це перше, з чим стикається особа, втративши свободу. Шок змінюється усвідомленням того, що реальність виглядає саме так, і відповідно формується образ реальності «до» та реальності «після» [5].

Залежно від особистісних якостей заручників формуються такі базові стратегії їхньої поведінки: *истероїдність* (для жінок більше характерний плач, для чоловіків – агресивна поведінка). Накопичення агресії проти терористів чи обставин може стати передумовою героїчних вчинків; стійкість (внутрішні якості особистості виявляються через незламність цінностей, розумну сміливість та обережність, що є ресурсом у переживанні ситуації невольності);

пригніченість (домінація переживання страху та безпорадності аж до розвитку шизоїдних виявів); *інтеграція* (наприклад, заручник інтегрується у простір терориста).

Люди, що перебували в полоні, після звільнення обов'язково мають пройти психологічну реабілітацію перед поверненням до своїх домівок [5].

КРИЗА ВТРАТИ МАТЕРІАЛЬНИХ І СОЦІАЛЬНИХ БЛАГ.

Ця криза хоч більше й стосується населення, що проживає в зоні екстремальної ситуації, природного чи соціального катаклізму, проте її переживають усі, особливо військовослужбовці, переселенці та батьки, які виховують дітей з інвалідністю.

Така криза може спричинитися: втратою майна, втратою коштів, роботи. Досвід роботи з вимушеними переселенцями показав наявність трьох базових стратегій «виживання» в нових умовах.

СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ:

1. Сприйняття втрати як ситуативної складної задачі, що передбачає пошук компетентного розв'язання.
2. Сприйняття ситуації як деструктивного досвіду з подальшою відмовою від активного соціального та професійного розвитку.
3. Сприйняття втрати як особистої трагедії. За наявності в людини третьої стратегії «виживання» навіть незначні втрати можуть призвести до дезорганізації і суїцидальних спроб [4].

Отже, характер переживання криз життєвих втрат залежить від особистісних якостей людини та її стратегій «виживання» в екстремальних ситуаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Безпека життєдіяльності людини. Надзвичайні ситуації воєнного характеру. URL: westudents.com.ua/glavy/2641-nadzvichayn-situats-vonnogo-harakteru.html
2. Бойко Г. М. Реабілітаційна психологія : посібник [для студ. вищ. навч. закл.]. Полтава : АСМІ, 2010. 240 с.
3. Бріер Д., Скот К. Основи травмофокусованої психотерапії. Львів : Свічадо, 2015. 448 с.
4. Гоцуляк Н.Є. Психологічна травма: аналіз та шляхи її подолання. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi.../cgiirbis_64.exe?
5. Гридковець Л. М. Світ життєвих криз людини як дитини своєї сім'ї, свого роду та народу: монографія. Львів : Скриня, 2016. 380 с.
6. Гридковець Л. М., Вашека Т. В. Психологічне консультування: посібник /за ред. Гридковець Л. М. Київ : Літера, 2015. 207 с.
7. Кризова психологія: навчальний посібник / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка. Харків : НУЦЗУ, 2010. 401 с.
8. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 1. Київ, 2018. 208 с.
9. Refugees//Offic of Refugee Resetlamant. URL:<http://www.acf.hhs.gov/orr/refugees>

Харченко Наталія Борисівна, здобувачка вищої освіти ступеня магістр, студентка 1-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ЗПЛ-23-1м-rv Рівненського інституту Університету «Україна»

Савчук Людмила Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ НАДАННЯ ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ПОСТРАЖДАЛИМ

Домедична допомога включає в себе не тільки фізичні маніпуляції, але й психологічну підтримку. Люди, які потрапили в надзвичайну ситуацію, часто переживають шок, паніку і страх. Ці емоції можуть значно вплинути на їхній фізичний стан і здатність співпрацювати з рятувальниками та особами, які надають домедичну допомогу. Вони також піддаються значному стресу. Тому важливо, щоб вони мали навички самоконтролю і вміли управляти власними емоціями [2, с.13-15; 4, с.175-177].

Домедична допомога – це комплекс дій, спрямованих на підтримку життя і здоров'я постраждалих до прибуття професійної медичної допомоги [5]. Вона включає в себе наступні етапи:

1. Оцінка ситуації і безпеки: переконатися, що місце події є безпечним для рятувальника та інших осіб, включає огляд місця події на наявність потенційних загроз (наприклад, вогонь, небезпечні матеріали або нестабільні конструкції тощо).

2. Оцінка стану постраждалого: визначити наявність серйозних травм або станів, що загрожують життю; алгоритм включає перевірку дихання, частоти серцевих скорочень, наявності критичної кровотечі, реакції на зовнішні подразники.

3. Надання першої допомоги: виконати базові медичні маніпуляції, наприклад, зупинка кровотечі, проведення серцево-легеневої реанімації, стабілізація переломів, іммобілізація постраждалого.

Важливо також враховувати психологічний стан постраждалого. Для прикладу, постраждалі часто перебувають у стані шоку, паніки або страху. Ці емоції можуть погіршити їхній фізичний стан і ускладнити надання допомоги. Тому психологічна підтримка допомагає зменшити рівень стресу та тривоги, що сприяє більш ефективному наданню медичної допомоги.

Постраждалі, які отримують психологічну підтримку, більш схильні до співпраці з рятувальниками. Вони краще сприймають інструкції та можуть більш адекватно реагувати на дії рятувальників.

Психологічна підтримка також допомагає запобігти розвитку посттравматичних стресових розладів у постраждалих. Своєчасне втручання може знизити ризик довготривалих психологічних проблем [1].

Типовими психологічними реакціями на надзвичайну подію і потребу у наданні домедичної допомоги мають як постраждалі, так і рятувальники.

Гострою реакцією на травму, яка може проявлятися як фізично, так і психологічно, є шок. Люди в такому стані можуть відчувати оніміння, дезорієнтацію, нерозбірливість у мисленні та мови, мати тремтіння тіла та прискорене серцебиття.

Іншою реакцією є паніка як інтенсивна і неконтрольована форма страху, що може викликати хаотичну і нерозумну поведінку. Люди в стані паніки можуть кричати, бігати без певної мети, плакати або ставати агресивними, тому паніка ускладнює комунікацію та координацію дій під час надання допомоги.

Страх – це природна реакція на небезпеку, яка може проявлятися як фізично, так і емоційно: прискорене серцебиття, задишка, тривога та напруження, страх може паралізувати людину, роблячи її неспроможною до адекватних дій.

Саме тому варто звернути увагу на психологічні чинники, які впливають на надання домедичної допомоги та відіграють ключову роль у забезпеченні ефективної підтримки постраждалих. Серед них виокремимо наступні:

1. Психологічна підготовка рятувальників: особи, які надають домедичну допомогу, повинні мати високий рівень психологічної підготовки, що включає стресостійкість як здатність залишатися спокійним і зібраним у стресових ситуаціях; емоційну стійкість (вміння контролювати свої емоції, не піддаватися паніці та діяти раціонально) та співпереживання або здатність розуміти та підтримувати емоційний стан постраждалих.

2. Комунікативні навички. Ефективна комунікація з постраждалими є важливою складовою надання допомоги. Її компонентами є активне слухання (уважне вислуховування постраждалих для розуміння їхніх потреб і почуттів); зрозуміле мовлення (використання простих і зрозумілих слів для пояснення дій і надання інструкцій, чіткість вимови, спокійний темп); встановлення довіри (невербальна комунікація через жести і зоровий контакт, доброзичливий тон, підбадьорювання, пояснення свої дій тощо).

3. Психологічна підтримка постраждалих засобами заспокоєння, впевненості, підтримки, інформування – все це спрямовано на забезпечення зворотного контакту та зниження відчуття страху і невизначеності у постраждалих.

Отож, психологічні чинники мають значний вплив на ефективність надання допомоги як постраждалим, так і рятувальникам. Вплив на постраждалих проявляється через різні психологічні реакції, такі як шок і страх, які можуть перешкоджати адекватній реакції на дії рятувальників. Заспокоєння і підтримка допомагають зменшити ці негативні впливи, дозволяючи постраждалим краще співпрацювати. Паніка може призвести до небезпечної поведінки, що ускладнює рятувальні операції. Ефективна комунікація і заспокоєння допомагають знизити рівень паніки, забезпечуючи більш безпечні умови для надання допомоги [1, 3, 6].

Вплив психологічних чинників на рятувальників включає стрес і втому, які є невід'ємною частиною роботи в надзвичайних умовах. Постійна робота в стресових умовах може призводити до професійного вигорання, що негативно впливає на здатність ефективно надавати допомогу. Важливою є підтримка колег і наявність методів управління стресом для зниження цього ризику. Емоційне вигорання також може негативно впливати на здатність рятувальників надавати ефективну допомогу. Регулярний відпочинок і психологічна підтримка допомагають знизити ризик вигорання, забезпечуючи високу працездатність і емоційну стійкість рятувальників [2, с.17-19].

Звернемо увагу, що регулярні тренування з надання домедичної допомоги і психологічної підтримки дозволяють рятувальникам ефективніше діяти в надзвичайних ситуаціях. Розвиток навичок самоконтролю і управління стресом допомагає рятувальникам зберігати спокій і ефективність в умовах високого стресу. Взаємна підтримка і обмін досвідом між рятувальниками сприяють створенню надійної команди, що здатна ефективно діяти в будь-яких умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1.Березуцький В. В. Ризик не надання домедичної допомоги / В. В. Березуцький // *Безпека людини в сучасних умовах* : матер. доп. 7-ї Міжнар. наук.-метод. конф. та 105 Міжнар. конф. Європейської асоціації безпеки (EAS), 3-4 грудня 2015 р. Харків : НТУ «ХП», 2015. С. 382-388. URL:

<http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/25290>

2.Вісин О.О., Федорчук-Мороз В.І. Основні аспекти домедичної допомоги. *Перспективні технології та прилади*. 2019. № 15. С. 13–20. URL:

<https://doi.org/10.36910/6775-2313-5352-2019-15-2>

3.Волянський П. Шляхи розвитку навчання з домедичної допомоги в Україні. *Likarska sprava*. 2017. № 5-6. С. 175–179. URL: [https://doi.org/10.31640/lis-2017\(5-6\)31](https://doi.org/10.31640/lis-2017(5-6)31)

4.Олешко Л. Д. Актуальні питання домедичної допомоги та профілактики захворювань. *Безпека життєдіяльності*. 2019. № 3. С. 28.

5. Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.03.2022 № 441. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0356-22#Text>

6. Роговенко О. О., Ченчева О. О. Проблематика незнання цивільним населенням основ домедичної допомоги. XXXI Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Актуальні проблеми життєдіяльності суспільства». 2024. URL: <https://doi.org/10.32782/2222-5099.2024.12.6>

Живюк Оксана Віталіївна, здобувачка вищої освіти ступеня магістр, студентка 1-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ЗПЛ-23-1м-гv Рівненського інституту Університету «Україна»

Юзик Ольга Протасіївна, доктор педагогічних наук, професор кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Ключові слова: поведінка, девіантна поведінка, норма, соціальне сирітство.

Відповідно до філософських джерел, поведінка – властива живим істотам взаємодія з навколишнім середовищем, опосередкована їх зовнішньою (рухливою) та внутрішньою (психічною) активністю. Безпечна поведінка - це своєрідна активність, яка не несе в собі небезпеки, захищає людину від небезпеки; не завдає шкоди особистості й природі.

Соціальна норма - це міра допустимої поведінки окремої людини, соціальної групи або організації, яка історично склалася в конкретному суспільстві. Соціальні норми є результатом адекватного (точного, розмірного) або міфологізованого (спотвореного) відображення у свідомості людей об'єктивних закономірностей функціонування суспільства. Вони знаходять втілення в юридичних законах, моралі, етикеті. Поняття норми

містить у собі можливість відхилень від неї. Ступінь соціальної «незручності» різних видів ненормативної поведінки різниться - від таких, що викликають осуд найближчого соціального оточення, до вчинення тяжких злочинів, покарання за які передбачає повну ізоляцію особи від суспільства. Тому своєчасна, більш рання психологічна діагностика схильності підлітків до ненормативної поведінки, розробка комплексу заходів психологічної допомоги особистості у зазначених випадках потребує сукупних зусиль теорії і практики.

Проблема відхилень у поведінці підлітків привертала увагу дослідників у різних галузях науки, набуваючи дедалі більш різноаспектного відображення у працях як українських, так і зарубіжних дослідників (С.І. Болтівець, О.В.Змановська, І.С.Кон, А.І.Кочетов, Ю.А.Клейберг, Н.Ю.Максимова, О.С.Матвійчук, В.Ф.Моргун, В.Д.Менделевич, О.С.Ніколенко, В.М.Оржеховська, А.О.Реан, В.О.Татенко, Т.М.Титаренко, В.О.Тюріна, Д.І.Фельдштейн та ін.). По питанню психологічних проблем девіантної поведінки науковці О.І.Бондарчук (2006), Я.О. Гошовський (2010), І.В.Кошова, О.Д.Кресан (2021), Сафін Н. (2021) та ін. впорядкували та видали власні навчальні посібники «Психологія девіантної поведінки».

Девіантна поведінка проявляється найбільш виразно серед підлітків, ніж у дорослих. Це зумовлено виникненням внутрішньо-особистісних та суспільних конфліктів, які перешкоджають гармонійному розвитку молодого покоління. Адже підлітки є специфічною соціально-демографічною групою в будь-якому суспільстві, їх поведінка відображає наявний стан соціуму і вони опосередковано впливають на майбутнє суспільства.

Конфлікти на різних рівнях організації суспільства призводять до виникнення стресових чинників, які спричиняють пригнічені стани у соціальних індивідів. Реакцією на стрес, здебільшого, є девіантна поведінка, що на перший погляд цілком логічно, адже за своєю суттю вона є відхиленням від певних умов, які й призвели до виникнення такого стану. Девіантна поведінка поєднується з хорошим знанням її суб'єктом

норм моралі та законів. Але розуміння того, що так поводитись не можна, не зупиняє індивіда, який обрав саме такий спосіб самоствердження. Суттєвими індикаторами девіантної поведінки є такі специфічні її ознаки:

1) невідповідність загальноприйнятим чи офіційно встановленим соціальним нормам (законам, правилам, традиціям, соціальним установкам), тобто девіантна поведінка – це порушення не будь-яких, а лише найбільш важливих для даного суспільства й даного часу соціальних норм;

2) негативна оцінка девіантної поведінки й особи, яка її проявляє, з боку інших людей, суспільний осуд чи вимоги соціальних санкцій, у т.ч. й кримінального покарання;

3) завдання реальної шкоди самій особистості чи оточуючим людям;

4) стійке повторення;

5) узгодження із загальною спрямованістю особистості;

6) супроводження різними проявами соціальної дезадаптації;

7) виражена статевовікова й індивідуальна своєрідність

До основних типів девіантної поведінки підлітків в сучасних умовах можна віднести алкоголізм, тютюнопаління, наркоманію, суїцид, ігроманію, лудоманію (патологічна пристрасть до азартних ігор). Кожний тип девіантної поведінки має свою специфіку.

Серед підлітків виділені наступні види порушень поведінки: прогули уроків і окремих днів в школі, втечі з дому, крадіжки (бувають пограбування в вигляді вимагання грошей у слабких), дрібні спекуляції, участь в бійках, конфлікти в родинях, вживання алкоголю, тютюну, наркотиків, зловживання снодійними і транквілізаторами, токсиматичні випадки, девіації сексуальної поведінки, схильність до суїцидальної поведінки тощо.

Науковці Д.Гошовська та А. Пашук (2021) виділяють у своїх дослідженнях ще один вид сучасний девіантної поведінки, який зумовлений гаджетами – гаджетозалежність.

Перелічені вище види порушень призводить до виникнення девіантної поведінки і деструктивної форми психічного розвитку. Різні форми

девіантної поведінки тісно взаємопов'язані, тому наявність одного виду девіантних дій значно підвищує можливість залучення підлітка у інші (пропуски занять → втечі з дому та школи → крадіжки та бродяжництво → вживання токсичних речовин).

Фактори, що впливають на формування девіантної поведінки підлітків:

- біологічний (включає особливості протікання обмінних процесів людини, специфіку діяльності нервової системи, відхилення чи патологію у нервово-психічному розвитку);
- психобіологічний (нервово-психічні патології, акцентуації характеру, фізичні та психічні вади розвитку);
- процеси, що відбуваються в суспільстві (безробіття, пропаганда насильствата жорстокості у засобах масової інформації, руйнування та криза традиційних інститутів, відсутність своєчасної та кваліфікованої диспансеризації дітей, доступність тютюнової, алкогольної продукції, наркотичних речовин);
- стан сімейного виховання, психологічна атмосфера у родині;
- недосконала організація шкільного життя;
- соціальне сирітство – це особлива соціально-демографічна група дітей, які мають родину, але залишилися без піклування батьків за соціально-економічними, психолого-педагогічними та іншими причинами.

Соціальне сирітство – це відносно новий феномен життя українського суспільства. Бездоглядність є першопричиною прихованого соціального сирітства. Цей процес може бути як у асоціальній родині так і в родині, що виглядає благополучно. У таких родинях батьки можуть бути дуже зайняті або не можуть проявити турботу до дитини. Бездоглядність та некерованість поведінки при відсутності внутрішніх духовних зв'язків з батьками є підставою для виникнення потреб, що суперечать нормам нашого суспільства.

Вважаємо, що існують різноманітні взаємопов'язані фактори, що обумовлюють генезис девіантної поведінки, а саме: індивідуальний

чинник, який діє на рівні психобіологічних передумов девіантної поведінки, які ускладнюють соціальну та психологічну адаптацію індивіда; педагогічний чинник, який проявляється в дефектах шкільного і сімейного виховання; психологічний чинник, що розкриває несприятливі особливості взаємодії індивіда зі своїм найближчим оточенням в сім'ї, на вулиці, в колективі, і який передусім виявляється в активно-виборчому ставленні індивіда до середовища спілкування, до норм і цінностей свого оточення; соціальний чинник, який визначається соціальними, економічними, політичними умовами існування суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- 1.Бондарчук О.І. (2006). Психологія девіантної поведінки. К.: МАУП. 86 с.
- 2.Гошовська Д., Пащук А. Психологічні особливості гаджетозалежності.
- 3.Психогенеза особистості : норма і девіація : збірник наукових статей і тез. Луцьк: ПП Іванюк В.П., 2021. С.169-172 с.
- 4.Гошовський Я.О. Психологія девіантної поведінки. Дрогобич, 2010. 287 с.
- 5.Знаковська Н.М. (2014). Проблеми девіантної поведінки в сучасному українському молодіжному середовищі. *Соціологія*. №6 (100) 2014.
- 6.Кіясь А.В. (2009). Психологічний аналіз причин формування девіантної поведінки підлітків / А.В. Кіясь // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. К. 516 с. Т. 11. Ч 6. С. 198. 205 с.
- 7.Психологія девіантної поведінки особистості (2021) : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад.: О. Д. Сафін, С. П. Байда. Умань : Візаві, 202 с.
- 8.Романенко О. (2009). Чинники девіантної поведінки підлітків з позицій різних психотерапевтичних підходів. *Юридична психологія*. №1(28) . 2021
- 9.Чайковська, О. (2019). Складові системи чинників девіантної поведінки підлітків. Збірник наукових праць "Проблеми сучасної психології", (28).

Позднякова Тетяна Євгенівна, здобувачка вищої освіти ступеня магістр, студентка 1-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ЗПЛ-23-1м-гч Рівненського інституту Університету «Україна»

Савчук Людмила Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

ВПЛИВ ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ НА СОЦІАЛЬНУ АДАПТАЦІЮ ТА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я У ПІДЛІТКОВОМУ ВІСІ

Доступ до мережі Інтернет життєво необхідний практично кожній людині, яка живе в сучасному світі. З одного боку, це надає безліч можливостей для навчання та розвитку, але з іншого – він може мати негативний вплив на психічне здоров'я як дорослих так і дітей. Бурхливий розвиток сучасних інформаційних технологій зумовив появу нової для нашого суспільства проблеми – проблеми залежності від Інтернету.

Дослідження проблеми психології залежності від Інтернету висвітлено здебільшого у зарубіжній літературі у працях таких науковців як М. Шоттон, Д. Грінфілд, Дж. Грохот, К. Янг та ін. Серед українських вчених можна виділити Блохіна І. О., Бабій В.Б., Романенко М.С., Камінську О.В., Турецьку Х.І. та ін.

Поняття інтернет-залежності серед підлітків визначається як патологічне або нав'язливе використання Інтернету, що призводить до втрати контролю над часом та увагою, а також викликає негативні наслідки для фізичного, психічного, соціального розвитку підлітків. Середовище Інтернету зручне не тільки для дорослих, а й для підлітків, оскільки їх приваблюють такі чинники як: анонімність, простота використання, доступність.

Інтернет-залежність підлітків характеризується наступними ознаками:

1. Втрата контролю над своїм розпорядком дня через надмірно довгий час проведений в Інтернеті.
2. Безперервне відвідування соціальних мереж, ігри в онлайн-режимі, перегляд відео на платформах для стримінгу, участь в чатах та форумах, а також онлайн-шопінг.
3. Проблеми зі сном, зниження фізичної активності, проблеми з зором, поставою та інші фізіологічні прояви.
4. Відчуття стану тривоги та дискомфорту при відсутності доступу до Інтернету.
5. Погіршення успішності в навчанні, втрата інтересу до соціальних взаємодій у реальному житті, конфлікти у сім'ї та шкільному середовищі.
6. Втрата інтересу до інших занять або хобі через переважаючий інтерес до Інтернету.

Інтернет-залежність може відокремлювати підлітків від реального життя шляхом заповнення більшої частини їхнього часу віртуальними заняттями, такими як соціальні мережі та відеоігри. Це може призвести до відсутності бажання брати участь у реальних соціальних подіях, таких як зустріч з друзями або участь у спортивних заходах, що в свою чергу може ускладнити їхню здатність адаптуватися до різних соціальних ситуацій та розвивати міжособистісні відносини.

Психологічні аспекти інтернет-залежності серед підлітків мають значний вплив на їхній емоційний та психічний розвиток. Підлітки, що мають таку залежність часто відчують емоційний дискомфорт, тривогу та стрес, можуть втрачати впевненість у собі, відчувати себе невдахами або непотрібними через порівняння себе з іншими у віртуальному світі. А ще постійне порівняння себе з іншими через соціальні мережі може призвести до почуття неповноцінності та низької самооцінки. Підлітки можуть відчувати, що їхнє життя не відповідає ідеалізованому зображенню, яке представляється в Інтернеті.

Довготривала активність в мережі може призвести до стресу та перевантаження, оскільки підлітки можуть відчувати постійну потребу відповідати на повідомлення, оновлювати статуси або виконувати інші вимоги мережі.

Ігрова залежність серед підлітків – це серйозна проблема, яка виникає внаслідок надмірного та неконтрольованого використання відеоігор. Вона може мати негативний вплив на різні аспекти життя підлітків: зниження успішності в навчанні, відсутність інтересу до соціальних взаємодій, погіршення фізичного та психічного здоров'я тощо.

Деякі відеоігри мають агресивний або насильницький контент, що може підштовхнути підлітків до наслідування агресивних зразків поведінки. Вони можуть створювати негативні асоціації та відчуття влади або контролю над іншими, що може вплинути на їхні взаємини в реальному житті.

Для попередження ігрової залежності серед підлітків важливо встановлювати межі та правила використання відеоігор, стимулювати здорові форми відпочинку та соціальні активності, а також сприяти розвитку різних інтересів і хобі поза грою. Також важливо вести відкрите спілкування з підлітками та надавати їм підтримку в розв'язанні проблем, пов'язаних з ігровою залежністю.

Підлітки поглинуті віртуальним світом, втрачають своє реальне життя. Їх очі звикають до зміни образів та обміну думками, часто позбавленими змісту, а самопочуття і самооцінка залежать від кількості лайків.

Інтернет стає дедалі небезпечнішим простором для дітей. Це стосується як часу, який діти проводять за смартфоном чи комп'ютером, так і вмісту, який вони дивляться, найчастіше без контролю дорослих.

Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) у травні 2018 року внесла залежність від ігор до класифікації психічних розладів. Цю залежність порівнюють із алкоголізмом чи наркоманією.

Запобігання інтернет-залежності серед підлітків вимагає комплексного підходу, що включає в себе не лише психологічну, а й соціальну та освітню діяльність.

Надання психологічної підтримки, консультування можуть допомогти підліткам подолати проблеми, пов'язані з їх залежністю від Інтернету.

Освітні програми з питань цифрової грамотності та здорового способу використання Інтернету також відіграють важливу роль. Вони мають на меті навчити підлітків критичного мислення щодо використання онлайн-ресурсів, визначати шкідливість довготривалого перебування в мережі, бачити позитивні та негативні аспекти онлайн-поведінки, розвивати навички саморегуляції.

Родинна підтримка також є важливою складовою успішної стратегії запобігання інтернет-залежності. Відкрите спілкування з батьками, встановлення правил використання Інтернету та спільна діяльність в реальному житті можуть зміцнити родинні відносини та допомогти підліткам уникнути залежності.

Такий інтегрований підхід, що поєднує психосоціальну, родинну підтримку, освітні програми, сприятиме створенню здорового середовища для підлітків, що знижує ризик розвитку інтернет-залежності та сприяє їхньому психічному здоров'ю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аніківа Д. А. Етапи та ознаки інтернет-залежності. *Психологічна стаття*. 2015. № 5. С. 35-43.
2. Безсонова Т. В. Профілактика інтернет-залежності старших школярів. *Проблеми і дискусії*. 2019. С. 119–122.
3. Гайнців І. Г. Соціальні наслідки інтернет-залежності. *Соціологічні науки*. 2015. № 3. С. 116-118.
4. Денисов О. П. Психологія інтернет-залежності. *Розвиток особистості*. 2014. № 1. С. 190-202.

*Ващук Світлана Григорівна, магістр спеціальності 053 «Психологія»
Юрчук Людмила Василівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»*

ПСИХОЛОГІЧНІ ФЕНОМЕНИ, ЯКІ ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОТИВАЦІЇ

Проблема дослідження впливу мотиваційних феноменів на професійну діяльність є однією із значущих проблем у сучасній психології. Її важливість зумовлена дослідженням основ виникнення активності, спонукання до діяльності і поведінки людини. Єдиного погляду на феномен мотивації досі не існує, що пов'язано перш за все з багатогранністю цього поняття.

Мотивація - це багаторівнева система, в якій деякі мотиви є явними і усвідомлюються, а інші ж знаходяться на глибинному рівні і не усвідомлюються, але здійснюють свій вплив на поведінку і діяльність людини, в тому числі й професійну. Мотиви, що є факторами спонукання до діяльності, детерміновані актуальними і специфічними для кожної людини потребами. Мотиви є суб'єктивними – формуються в процесі виховання, навчання, взаємодії з оточуючими, усвідомлюються через суспільні і культуральні цінності, правила, вимоги. Співвідношення різних мотивів, які належать до моральної та матеріальної сфер, визначають поведінку людини та утворюють її мотиваційну структуру. Мотиви професійної діяльності – це спонукальні причини, які змушують людину працювати [2, с.25]. Загалом мотивація – це складний, багаторівневий регулятор життєдіяльності людини. Аналіз поняття «мотивація» дозволяє виділити та дати визначення поняттю «мотивація трудової діяльності». О. Біліченко відзначає, що «мотивація трудової діяльності – це сукупність внутрішніх та зовнішніх рушійних сил, які спонукають людину до трудової діяльності та надають цій діяльності спрямованість, орієнтовану на досягнення певних цілей» [1, с. 119]. Мотив

підштовхує людину до дії, визначає, що і яким чином робити. Важливою групою рушійних сил є спонукання суспільного характеру, які можна дослідити через визначення ціннісних орієнтацій особистості. Разом із тим мотивація відображає і внутрішні психічні процеси, схильності людини, бажання, інтереси, переконання, прагнення, її установки на виконання діяльності, наприклад, мотивацію до успіху, задоволення у самоактуалізації та самовираженні. Професійна мотивація є системою цілей, потреб, засобів, що підштовхують людину до активного засвоєння знань, свідомого ставлення до професійної діяльності, оволодіння вміннями і навичками і являється властивістю особистості. Мотивуючі чинники професійної діяльності можна розділити на групи. Особисті (вроджені і сформовані) – схильності і потреби в певного виду активності, наприклад в щоденному активному спілкуванні, або в важливості наочно бачити результати своєї праці. Обумовлені соціумом і культурою причини вибору трудової діяльності. До цієї групи належать зовнішні позитивні мотиви – статусність, престижність, а також фактори визначені Герцбергом як гігієнічні – зручність робочого місця, графіку і т.ін. Між мотиваційною сферою особистості і її ціннісними орієнтаціями є тісний зв'язок. Адже соціалізація індивіда, його адаптація до суспільних правил і вимог обумовлені ціннісними орієнтаціями. Саме цінність це єдина міра порівняння мотивів за їх важливістю та пріоритетністю для індивіда.

Проблеми виникнення, дослідження та розвитку мотивації висвітлено в наукових працях та публікаціях як українських, так і зарубіжних науковців. При цьому визначають термін «мотивація» вчені по-різному. Український науковець С. Занюк визначає мотивацію як «сукупність спонукальних чинників, які визначають активність особистості, тобто всі мотиви, потреби, стимули, ситуативні чинники, які визначають поведінку людини» [3, с. 94]. Він зазначав, що фактори, які обумовлюють поведінку людини – це мотиви, стимули, потреби, складні ситуації. Мотиви професійної діяльності – це відносно стійкі утворення особистості. Ситуаційні фактори, до яких

відносяться: вплив інших людей, особливості професійної діяльності та непрогнозовані обставини динамічні і легко змінюються. Л. Е. Орбан-Лембрик розглядає мотивацію як систему мотивів, що обумовлюють поведінку і вчинки людини, їх початок, спрямованість і активність [4, 134]. В.П. Сладкевич [5, 30] – як об'єднання спонукальних сил, що стимулюють людину до вчинення певних дій; процес свідомого вибору типу дій. В свою чергу тип дій визначається комплексним впливом зовнішніх і внутрішніх факторів (відповідно стимулів і мотивів). Л.Г. Мельник [5, 51] – як відносно стабільну систему мотивів, що визначає поведінку суб'єкта. Е. Кірхлер, К. Родлер [4, 32] – як спроможність людини докладати зусилля з метою досягнення цілей організації. При цьому обов'язковою умовою є усвідомлення того, що дані зусилля сприяють задоволенню її власних потреб.

Виходячи з теоретичного аналізу досліджень, можна зробити висновок, що мотивація професійної діяльності людини – це сукупність діючих стимулів, що детермінують вибір професії та тривале виконання професійних обов'язків. Водночас, це сукупність внутрішніх і зовнішніх сил, які надихають людину на виконання нею професійних завдань та адресують цій діяльності спрямованість, яка орієнтує її на досягнення певних цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бочаріна Н.О. Психологічні особливості формування гуманістичної спрямованості майбутнього соціального педагога : автореф. дис. ... канд.психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н.О. Бочаріна. Переяслав-Хмельницький, 2012. 20 с.
2. Гайдук Г. А. Аналіз психологічних чинників, які впливають на формування мотивації до професійної діяльності. *Український психологопедагогічний науковий збірник* : наук. журнал. 2015. № 6 (06). С. 24-27.
3. Занюк С.С. Психологія мотивації: навчальний посібник. Київ : Либідь, 2002. 304 с.
4. Кірхлер Е, Родлер К. Мотивація в організаціях. Психологія праці. *Гуманітарний центр*, 124с. Режим доступу:
http://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol3_1/41.pdf
5. Мельник Л. Г. Удосконалення методів мотивації працівників на підприємствах України з урахуванням міжнародного досвіду / Л. Г. Мельник, О. М. Волк, Н. М. Гайтина,

М. В. Рибалка // *Вісник Сумського державного університету*. Сер. : Економіка. 2012. № 4. С. 55-63. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VSU_ekon_2012_4_10.

УДК 159.922.76-056.49

Кушнерук Ліана Олегівна, здобувачка вищої освіти ступеня бакалавр, студентка 4-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ЗПЛ-20-1-rv Рівненського інституту Університету «Україна»

Юзик Ольга Протасіївна, доктор педагогічних наук, професор кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Ключові слова : девіантна поведінка, підлітки, вікова криза, особливості девіантної поведінки.

Проблема девіантної поведінки підлітків привертала увагу дослідників у різних галузях науки, зокрема в працях психологів О. Бондарчука, М. Варія, Л. Виготського, О. Змановської, Ю. Клейберга, І. Кона, В. Кондрашенка, Н. Максимової, Р. Мертона, Ф. Райса, К. Роджерса, З. Фрейда, К. Юнга та інших.

Серед українських та закордонних дослідників існує розбіжність поглядів на термін "девіантна поведінка". Деякі вчені вважають, що це поняття охоплює всі відхилення від прийнятих у суспільстві соціальних норм. Інші дослідники вважають, що "девіантна поведінка" повинна обмежуватися лише порушеннями правових норм. Треті вчені розглядають це поняття як різні види соціальної патології, такі як алкоголізм, наркоманія, убивства тощо.

В останні роки збільшилася кількість молодих людей, які зосереджують своє життя на досягненні матеріального добробуту, не

звертаючи уваги на інші аспекти свого життя. Як наслідок, менше зусиль витрачається на роботу та навчання, більше уваги приділяється отриманню благ та привілеїв, а соціальна цінність роботи та навчання втрачається. Такий прагматичний підхід може сприяти девіантній поведінці серед молоді, оскільки призводить до відхилення від загальноприйнятих норм і цінностей.

Девіантна поведінка є особливо поширеною саме серед підлітків, через постійну динаміку їхньої психіки, яка визначається бажанням особистісного та соціального розвитку, встановленням свого місця та ролі в сім'ї та суспільстві. Під час формування особистості, коли змінюється залежність від батьків на самостійне життя, величезне значення має психоемоційна взаємодія та підтримка з боку батьків. Якщо підліток залишається сам на сам зі своїми думками та почуттями, ймовірність виникнення девіантної поведінки значно збільшується.

Тому важливою є підтримка і здорова взаємодія з батьками та оточуючими людьми під час переходу підлітків у самостійне життя. Це може допомогти їм зберегти стабільність та здорове психічне становище під час цього важливого етапу життя.

Вікові кризи є невід'ємною частиною психологічного розвитку дитини і є умовою її переходу з однієї вікової стадії на іншу. Згідно з висловлюваннями науковців, кожна вікова криза може проявлятися по-різному в кожному конкретному випадку - вона може бути більш гострою або менш вираженою, призводячи до різних змін у дитячому організмі, які не завжди є позитивними.

Підлітки є найбільш схильні до різних проявів негативної девіантної поведінки, оскільки саме в цей період відбувається формування їхнього власного "Я", яке часто не збігається з їхнім соціальним статусом. Це може призвести до опору або активних проявів девіації, таких як злочинність, або навпаки, до пасивних форм, наприклад, алкоголізму та наркоманії.

Причини виникнення девіантної поведінки особистості можуть бути різноманітними і включати в себе несприятливі соціально-економічні,

політичні чинники, а також біологічні, індивідуально-психологічні, соціальні та педагогічні причини.

Негативні чинники, що сприяють девіантній поведінці дітей та підлітків, на нашу думку, є такими:

1) неблагополуччя в сім'ї: це може включати неповну сім'ю, батьків-п'яниць, наркоманів або тих, хто веде аморальний спосіб життя. Також до цього можуть відноситися безвідповідальність батьків за виховання, їхня психолого-педагогічна неграмотність, негативні приклади в моральній поведінці, відсутність справжнього батьківського авторитету, прояви насильства та жорстокості, а також матеріальне неблагополуччя;

2) низька педагогічна культура сім'ї: коли батьки працюють і є освіченими та інтелектуально розвиненими, але матеріальний достаток виявляється у створенні для дітей "парникових" умов. Це може призвести до ослаблення внутрішніх сил особистості, матеріального перенасичення, вседозволеності, нездатності до формування системи самовимог і самоконтролю.

Недостатній рівень виховної роботи у загальноосвітніх закладах може мати наступні прояви:

- Перевантаженість програм навчальним матеріалом, який учень не може засвоїти. Це може викликати негативізм, опір до навчання, намагання "втекти" від навчальної діяльності та почуття власної неповноцінності.

- Прояви негативізму з боку вчителів-вихователів до учнів з моральними вадами, що може призвести до формування у дітей негативного відношення до навчального процесу та відчуття неприйняття.

- Недостатній рівень педагогічної культури вихователів може сприяти виникненню конфліктів у класі та негативних емоцій учнів.

- Ізоляція та відсторонення від цікавих колективних справ можуть призвести до відчуття самотності та невпевненості у дитини, що також може сприяти розвитку девіантної поведінки.

Девіантна поведінка у підлітковому віці дійсно є актуальною проблемою, оскільки саме в цей період відбувається значний психологічний та соціальний розвиток особистості. Перехід від незрілості до зрілості, від дитинства до дорослості, може призводити до різних проявів девіантної поведінки через недостатню адаптацію до нових умов і вимог.

Хоча дослідження в галузі девіантної поведінки підлітків проводяться давно, ця тема залишається відкритою, оскільки вона має багато аспектів, які ще не досліджені або не отримали ствердної відповіді. Важливо проводити далі дослідження і розвивати науку в цій області, оскільки це допоможе краще зрозуміти причини та механізми виникнення девіантної поведінки серед підлітків і відповідно розробити ефективніші стратегії її запобігання та корекції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Говорун Т. В. Кікінеджи О. М. Тендерна психологія: Навч. посіб. – К.: Академія, 2004. – С. 198 – 250.
2. Психологія девіантної поведінки особистості: навч. Посібник. Укладачі: О. Д. Сафін, С. П. Байда. 2021. Умань. с. 11
3. Вольнова Л.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. Київ : 2016.
4. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка., Том. Х., 2013 С. 6-7
5. Максимова Н. Ю. Виховна робота з соціально дезадаптованими школярами: методичні рекомендації. Київ, 1997. 136 с.
6. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: навчальний посібник. Київ: ВПУ «Київський ун-т», 2002. 308 с.

Колісник Вікторія Василівна, здобувачка вищої освіти ступеня магістр, студентка 1-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ЗПЛ-23-1м-гч Рівненського інституту Університету «Україна»

Савчук Людмила Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДЛІТКІВ ТА КРИЗА ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Підлітковий вік – це період в житті людини, який зазвичай починається близько 12-13 років і триває до 18-21 років, в залежності від індивідуальних особливостей та культурних чинників. Цей період супроводжується значними фізіологічними, психологічними та соціальними змінами. Криза підліткового віку відображає складність цього переходу з дитинства в дорослість і включає в себе численні виклики та можливості для особистісного зростання.

Основні психологічні характеристики підлітків. Пошук самоідентифікації: Підлітки стикаються з пошуком своєї ідентичності, вони прагнуть зрозуміти, хто вони насправді і як вони вписуються в світ навколо себе. Це може призводити до експериментів з різними ролями, стилями поведінки та цінностями.

Пошук самоідентифікації у підлітків є важливим етапом їхнього розвитку, оскільки він визначає формування їхньої особистості і самосвідомості. Цей процес включає в себе розуміння власних цінностей, уподобань, схильностей та ідентифікацію з певними соціальними групами або культурними контекстами. Він може бути складним та заплутаним, але водночас дуже важливим для формування особистості.

Ось деякі аспекти пошуку самоідентифікації у підлітків.

1. Експериментація з різними ролями: Підлітки часто спробовують різні стилі поведінки, зовнішній вигляд, зацікавленості тощо, щоб визначити, з якими з них вони відчують себе найбільш комфортно та ідентифікуються.
2. Порівняння з іншими: Підлітки активно порівнюють себе з іншими, особливо з ровесниками, щоб зрозуміти, хто вони і що для них важливо.
3. Пошук нових ідей та цінностей: Підлітки розглядають різні ідеї, цінності та переконання, перевіряючи їх на себе та своїх власних досвідів.
4. Спілкування та взаємодія з різними культурними групами: Підлітки можуть активно досліджувати світ навколо себе, спілкуючись з людьми різних культур, етнічних груп та релігій, щоб зрозуміти різноманітність інших та власне місце у цьому світі.
5. Розуміння власних емоцій та потреб: Підлітки можуть ставити собі питання про власні емоції, потреби та мотивації, щоб краще зрозуміти себе [1].

Пошук самоідентифікації може бути періодом плутанини та невизначеності, але він також є можливістю для особистісного розвитку та зростання. Важливою є підтримка з боку батьків, вчителів та інших дорослих, які можуть допомогти підліткам розібратися у своїх почуттях, думках та ідентичності.

Соціальна адаптація. Підлітки активно вступають у відносини з ровесниками та намагаються знайти своє місце в соціальних групах. Соціальні взаємодії важливі для їхнього розвитку та формування особистості.

Соціальна адаптація підлітків – це процес включення їх у соціальне середовище, розвиток взаємодії з оточуючими та здатність ефективно функціонувати у соціальних ролях та групах. Цей процес є ключовим в підлітковому віці, оскільки саме тоді відбувається активне формування соціальної ідентичності та встановлення взаємин з різними соціальними групами.

Основні аспекти соціальної адаптації підлітків включають.

7. Взаємодія з рівними: Підлітки вступають у взаємодію з рівними за віком, і важливо, щоб вони вміли встановлювати дружбу та підтримувати позитивні відносини. Це може включати участь у спільних заходах, співпрацю в навчанні чи спортивних командах.

8. Взаємодія з дорослими: Підлітки також повинні навчитися ефективно спілкуватися з дорослими, включаючи батьків, вчителів та інших авторитетних осіб. Це важливо для їхнього успішного функціонування у школі, сім'ї та інших соціальних середовищах.

9. Формування соціальної ідентичності: Підлітки стикаються з питаннями щодо своєї ідентичності та місця в суспільстві. Вони можуть експериментувати з різними соціальними ролями, цінностями та ідеалами, щоб знайти те, що найбільше відповідає їхнім потребам та цінностям.

10. Управління конфліктами: Важливою складовою соціальної адаптації є вміння вирішувати конфлікти та проблеми в соціальних відносинах. Підлітки повинні навчитися виражати свої почуття та думки конструктивно, шанувати думку інших та шукати компроміси.

11. Розуміння соціальних норм: Підлітки повинні вивчити соціальні норми та правила поведінки, які визначаються їхнім оточенням. Це допомагає їм адаптуватися до соціальних очікувань та уникати конфліктів [2].

Соціальна адаптація підлітків важлива для їхнього психосоціального розвитку та успішної інтеграції у суспільство. Підтримка з боку батьків, вчителів та інших дорослих грає ключову роль у сприянні цьому процесу, створюючи позитивне соціальне середовище для підлітків.

Емоційна нестабільність: Підлітки можуть відчувати сильні емоції, які змінюються швидко та несподівано. Це пов'язано з фізіологічними змінами в організмі, а також з труднощами у вирішенні конфліктів та пошуку власної ідентичності.

Емоційна нестабільність є однією з характерних особливостей підліткового віку. Підлітки можуть переживати широкий спектр емоцій, від

радості та захоплення до печалі та роздратування, і часто ці емоції змінюються дуже швидко та несподівано [1].

Ось кілька факторів, які можуть впливати на емоційну нестабільність підлітків:

- **Фізіологічні зміни:** Підлітковий період супроводжується значними фізіологічними змінами в організмі, такими як гормональні зміни, які можуть впливати на настрій та емоційну реакцію.

- **Соціальні та емоційні навантаження:** Підлітки зазвичай переживають інтенсивний соціальний тиск, такий як потреба в статусі серед ровесників, конфлікти в сім'ї або шкільному середовищі, а також стресові ситуації, пов'язані з навчанням та майбутніми перспективами.

- **Пошук ідентичності:** Підлітки активно розвивають свою ідентичність та постійно переосмислюють себе, що може призводити до внутрішніх конфліктів і емоційного напруження.

- **Самосвідомість:** Підлітки стають більш самосвідомими та починають усвідомлювати свої сильні та слабкі сторони, що може викликати стрес і тривогу.

- **Навчальний та соціальний тиск:** Підлітки можуть відчувати стрес від вимог навчальної програми, відносин з ровесниками та очікувань від оточуючих.

Важливо пам'ятати, що емоційна нестабільність в підлітковому віці є нормальним явищем і часто є частиною процесу зростання та розвитку. Проявлення підтримки, розуміння та допомоги від дорослих може допомогти підтримати підлітків під час цього складного періоду їхнього життя [2].

Розвиток абстрактного мислення: Підлітки поступово здатні думати більш абстрактно і систематично, вони починають розуміти складніші концепції та причинно-наслідкові зв'язки.

Ризикована поведінка: Деякі підлітки можуть проявляти ризиковану поведінку, таку як спроби зловживання алкоголем та наркотиками,

безвідповідальність у сексуальних відносинах або проблеми з автодопомогою.

Конфлікти з батьками: Підлітки часто переживають конфлікти з батьками, оскільки намагаються знайти баланс між незалежністю та потребою в підтримці та визнанні.

Отже, криза підліткового віку може бути важкою для багатьох підлітків та їхніх батьків, але вона також є періодом можливостей для особистісного зростання та розвитку самосвідомості. Важливою є підтримка та розуміння з боку батьків, вчителів та інших дорослих, щоб допомогти підліткам успішно пройти через цей важливий етап життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Галієва О.М. Диференціація понять «тривога» та «тривожність». Психологія та соціальна робота. Київ, 2019. Т. 24. Вип.1 (49). С. 32-48.

2. Гончарук Н. Г. Особливості переживання кризової ситуації в Україні підлітками, залежно від місця проживання. <http://int-konf.org/konf052015/1059-goncharuk-n-g-osoblivostperezhivannya-krizovoyi-situacyi-v-ukrayin-pdltkami-zalezhno-vd-mscyaprozhivannya.html>

3. Дзюба Т. М. Психотравмуюча ситуація в життєдіяльності людини: зміст, особливості, наслідки. Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К.: Видавництво

4. «Фенікс», 2012. Т. XII. Психологія творчості. Вип. 15. Част. II. С. 113- 120.

5. Дистанційне та змішане навчання в школі. Путівник / Упоряд. Воротникова І.П. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2020.48 с.

Кононенко Інна Вікторівна, здобувачка вищої освіти ступеня магістр, студентка 2-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ЗПЛ-22-1м-rv Рівненського інституту Університету «Україна»

Юрчук Людмила Василівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

ТРЕНІНГ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ЯК МЕТОД АКТУАЛІЗАЦІЇ ВНУТРІШНІХ РЕСУРСІВ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність тренінгів життєстійкості є важливим напрямком у психологічних та медичних науках з численними перевагами та практичними застосуваннями. Особливо зараз, коли в Україні вже майже два роки йде повномасштабна війна. Як військові так і цивільне населення мають величезну потребу у інструментарії, який дозволить зберігати та відновлювати психологічно здоровий стан. Для цього ми робимо дослідження, щоб зрозуміти що краще допомагає і, що дає сили підтримувати стабільний психічний стан.

Проведення тренінгів з розвитку життєстійкості є невід'ємною та актуальною складовою сучасного соціального та психологічного контексту. Завдяки їм особистість може виявити внутрішні ресурси та засоби адаптації до стресових ситуацій та труднощів. Це сприяє підвищенню емоційної стійкості та збільшенню здатності до ефективного функціонування в різних сферах життя.

Застосування тренінгів життєстійкості дозволяє індивідам розвинути психологічну, емоційну, соціальну та фізичну життєстійкість. Вони стають ключовим інструментом у підтримці психологічного комфорту та емоційного благополуччя, що важливо у сучасному стресовому середовищі. Тренінги сприяють усвідомленню власних ресурсів, розвитку ефективних стратегій саморегуляції та збільшенню самовпевненості.

Крім того, проведення таких тренінгів має значний практичний аспект, оскільки вони пропонують учасникам можливість вивчення конкретних методик та інструментів, які можна застосовувати у повсякденному житті для досягнення поставлених цілей. Вони допомагають формувати позитивне мислення, розширюють репертуар стратегій управління стресом та допомагають у виявленні та реалізації особистісного потенціалу. Ці тренінги сприяють формуванню учасників як особистостей з високим рівнем емоційної стійкості та здатністю до ефективного функціонування у стресових умовах.

Застосування тренінгів життєстійкості сприяє підвищенню рівня самосвідомості, саморегуляції та впевненості в собі, що в свою чергу впливає на покращення загального стану психічного та фізичного здоров'я. Такий підхід підвищує якість життя учасників та сприяє їхньому успіху в особистісному та професійному житті.

Тренінги з розвитку життєстійкості створюють простір для самовираження та взаємодії, де учасники можуть поділитися своїм досвідом та навчитися від інших. Вони є важливим елементом підтримки ментального здоров'я та психологічної реактивності у сучасному стресовому світі.

Отже, тренінги з розвитку життєстійкості не лише актуальні, але й необхідні у сучасному світі, де людям доводиться стикатися зі зростаючими викликами та стресовими ситуаціями. Вони створюють фундамент для здорового розвитку особистості та підвищують якість життя кожного учасника, а також сприяють підвищенню рівня адаптивності та резилієнтності особистості, що важливо для досягнення успіху та збереження психічного здоров'я.

Проведення тренінгу з життєстійкості є необхідним елементом розвитку особистості, оскільки цей метод сприяє активізації внутрішніх ресурсів та потенціалу кожної людини. Через систематичну роботу над усвідомленням своїх сильних сторін, розвитком емоційної стійкості та здатністю до адаптації до нових умов, учасники тренінгу отримують

можливість не лише ефективніше впоратися зі стресом та негативними життєвими ситуаціями, а й досягати більш високих результатів у різних сферах свого життя. Такий підхід допомагає кожній особі виявити свій внутрішній потенціал та використовувати його на шляху до досягнення особистих та професійних цілей.

***Якимчук Ольга Василівна**, здобувачка вищої освіти ступеня бакалавр, студентка 4-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ЗПЛ-20-1-rv Рівненського інституту Університету «Україна»*

***Юрчук Людмила Василівна**, кандидат історичних наук, доцент кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»*

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

Поняття психоемоційного розвитку в сучасному світі отримує все більше визнання і значення. Протягом тривалого часу суспільство ставило ставку головним чином на раціональний інтелект (IQ), ігноруючи емоційну складову людини (EQ). Однак з кінця ХХ століття роль емоційного інтелекту у житті людини і суспільства стала предметом серйозного дослідження вченими.

Сучасне розуміння емоційного інтелекту полягає у здатності людини називати, використовувати, розуміти та керувати своїми емоціями в позитивний спосіб. Це означає, що людина вміє ефективно виявляти емпатію до інших, виявляти усвідомлене співпереживання своїм власним почуттям (самоемпатія), а також вміє вирішувати конфлікти та ефективно спілкуватися.

Сучасна психологія розробила безліч методів і технік, спрямованих на розвиток психоемоційних навичок. Ці методи допомагають людям краще

розуміти свої почуття, мотивації та реакції, а також навчають їх ефективно керувати своїми емоціями.

Книга Деніела Гоулмана «Емоційний інтелект». Чому він може бути важливіший за IQ є одним з ключових джерел, що допомагає у зрозумінні важливості психоемоційного розвитку. Автор звертає увагу на значення емоційного інтелекту для успішного життя та побудови гармонійних взаємин.

Разом з тим, різноманітність методів і підходів до психоемоційного розвитку дозволяє кожній людині обрати той спосіб, який найбільш відповідає її потребам і особистим уподобанням. Такий підхід до розвитку психоемоційних навичок забезпечує індивідуалізований підхід та сприяє більш повному розвитку особистості.

Творчість, з погляду психологів, розглядається як процес, спрямований на створення чогось нового, будь то ідея, продукт або інше. У цьому процесі важливу роль відіграє творче мислення, яке допомагає виявити та реалізувати нові ідеї та рішення.

Творче мислення може бути використане в різних сферах, як у професійній діяльності, так і в повсякденному житті, і дозволяє генерувати оригінальні та нестандартні рішення. Оскільки сучасне суспільство постійно змінюється, розвивається і стикається з різними викликами, необхідність у творчому мисленні стає все більш актуальною.

Питання про розвиток творчого мислення вивчається в психологічній та педагогічній науці. Здатність до творчості розглядається як вища форма мислення, яка включає в себе дивергентне мислення, що дозволяє генерувати безліч різних ідей та варіантів відповідей на одне й те саме питання.

Найбільш ефективний розвиток творчих здібностей спостерігається в дитячому віці, коли потреба в творчості є найбільш актуальною. Діти в цей період відкриті для світу і активно вбирають нові знання та враження. Оскільки вони ще не обмежені шаблонами та стандартами дорослого світу, їхнє мислення є гнучким та креативним.

Створення художніх образів в процесі малювання є одним із способів розвитку творчого мислення у дітей. Цей процес дозволяє їм виявити свої ідеї та уявлення про світ через мистецтво, що сприяє розвитку образного мислення та творчих навичок.

Отже, творчість та творче мислення є важливими аспектами розвитку особистості та суспільства, а їх розвиток в дитячому віці відіграє ключову роль у формуванні креативних та інноваційних індивідів.

Коли у підлітків формується зорова пам'ять, вони навчаються уважно спостерігати, оцінювати матеріал та розрізняти основні характеристики досліджуваних предметів і явищ. Широкий арсенал образів у пам'яті розвиває уяву та фантазію, сприяючи процесу на заняттях малювання.

Коли уявний образ створено у мозку, його необхідно втілити у матеріалі, що безпосередньо відбувається завдяки володінню технікою та навичками образотворчої діяльності. Застосовуючи творчі методи і оволодівши різними техніками, учні можуть створити унікальні твори.

Важливо заохочувати у дітей інтерес до спостережливості, розвивати їх здатність помічати, розуміти та емоційно сприймати образи предметів і явищ. Розвиток творчих здібностей і образного мислення у школярів в системі додаткової освіти стає особливо ефективним, якщо проводити заняття з правильною організацією педагогічного процесу.

Сесії з підлітками можна зробити цікавими за допомогою різних методів, вправ і творчих завдань, що сприяють розвитку їх уяви. Використання сучасних технологій для демонстрації презентацій, репродукцій картин, ілюстрацій та фотографій допомагає активізувати творче мислення, стимулюючи учнів до продуктивної діяльності та навчання вмінням і навичкам при виконанні завдань.

Учбові заклади додаткової освіти мають менше число учнів порівняно зі школами, що сприяє більшій увазі до кожного студента. Тут учні більш налаштовані на творчу діяльність. Викладачам відкривається можливість приділяти увагу кожному учаснику. Практика показує, що іноді підлітки

зіткнуться з труднощами у самотійному опрацюванні зображення художніх образів, композиційному розташуванні та технічному виконанні робіт. Тому вкрай важливо цікаво та захоплююче розкривати задум ідеї в процесі тематичного малювання, яка спричинить емоційну віддзеркаленість у підлітка, а також ставити конкретні педагогічні завдання для досягнення успішного результату.

Аскеров Едуард Мирзаєвич, здобувач вищої освіти ступеня бакалавр, студент 4-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ЗПЛ-20-1-гч Рівненського інституту Університету «Україна», керівник громадської організації «Центр допомоги та підтримки залежним»
Юрчук Людмила Василівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ІНТЕГРАЛЬНА ЯКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Комунікативна компетентність є важливою інтегральною якістю особистості, яка визначає здатність особи ефективно спілкуватися і взаємодіяти з іншими людьми. Ця якість охоплює різні аспекти комунікації і грає ключову роль у вдосконаленні взаємодій в суспільстві, в особистому та професійному житті.

Основні складові комунікативної компетентності включають:

1. Вміння сприймати інформацію: Це передбачає здатність слухати уважно, читати і аналізувати текст, розуміти жести, міміку та інші невербальні сигнали співрозмовників.

Вміння виражати думки і ідеї: Комунікативно компетентна особистість володіє розвинутим словниковим запасом, грамотності та вмінням будувати структуровані висловлювання.

2. Навички міжособистісного спілкування: Це включає в себе вміння емпатії, вміння вирішувати конфлікти, визначати спільні цілі та досягати їх в співпраці з іншими.

3. Навички невербального спілкування: Важливо вміти використовувати жести, міміку, позу та інші невербальні засоби комунікації для підсилення повідомлення та вираження емоцій.

4. Культурна компетентність: Особистість повинна розуміти культурні різниці та вміти адаптувати свій спосіб комунікації до різних культурних контекстів.

5. Критичне мислення: Важливо аналізувати інформацію, яку отримуєте в процесі спілкування, і критично оцінювати її достовірність та значущість.

Комунікативна компетентність допомагає людині досягати успіху в багатьох сферах життя, включаючи професійну кар'єру, взаємовідносини в родині та соціальному середовищі. Вона сприяє підвищенню рівня взаєморозуміння, сприяє побудові позитивних міжособистісних відносин і сприяє розвитку особистої і соціальної компетентності в цілому[2].

Спілкування є однією з найважливіших складових соціальної інтеракції і відіграє провідну роль у формуванні культури і суспільного досвіду. Ось деякі ключові аспекти, які підкреслюють важливість спілкування.

Спілкування дозволяє передавати інформацію, знання і досвід від одного покоління до іншого. Це сприяє накопиченню та розвитку суспільного знання. Спілкування відіграє ключову роль у соціалізації індивіда. Воно навчає людину нормам, цінностям, та правилам поведінки у суспільстві і допомагає їй відчувати себе частиною спільності. Спілкування є основним чинником у розвитку мови. Люди вивчають мову та розвивають навички мовлення через спілкування з іншими людьми.

Спілкування допомагає людям виражати свої почуття та емоції. Це важливо для збереження психічного здоров'я і створення міцних міжособистісних зв'язків. Спілкування відіграє ключову роль у формуванні і

підтримці міжособистісних відносин. Воно дозволяє людям пізнавати один одного, вирішувати конфлікти і спільно працювати над різними завданнями [1].

Отже, спілкування дійсно є провідною роллю в життєдіяльності людини і важливим засобом передачі форм культури і суспільного досвіду. Воно допомагає формувати і розвивати особистість, а також зберігати і розвивати суспільство в цілому.

У нашому розумінні спілкування – це процес взаємодії та взаємозв'язку між людьми. Цей підхід відображає природу спілкування як більш складного явища, ніж просто передача інформації.

Спілкування включає в себе обмін інформацією, емоційні взаємодії, виявлення і врахування точок зору і потреб інших людей. Воно відбувається в контексті соціокультурних, психологічних та фізичних умов, і завжди враховує індивідуальність кожної особи.

Основні аспекти спілкування включають в себе:

- Мовлення: Обмін мовленням, словесними та невербальними сигналами (жести, міміка, тон голосу) для передачі інформації та вираження емоцій.
- Слухання: Активне слухання інших, розуміння їхніх поглядів і почуттів, а також відповідна реакція на них.
- Емпатія: Здатність співчувати і розуміти почуття та потреби інших людей.
- Активне сприйняття: Здатність ставити запитання, висловлювати свої думки і власні точки зору.
- Контекст: Розуміння соціального, культурного і індивідуального контексту, в якому відбувається спілкування.

Спілкування визнається ключовим елементом міжособистісних стосунків, соціальної інтеракції та розвитку особистості. Воно є необхідним для встановлення і підтримки стосунків у суспільстві і сприяє розумінню і спільній діяльності між людьми.

Нам імпонує думка про те, що професійне спілкування є ключовим чинником, який впливає на успішність і ефективність роботи в будь-якій професійній області. Ось деякі аспекти, що підкреслюють важливість професійного спілкування.

Передача інформації: Професійне спілкування дозволяє ефективно передавати інформацію між колегами, співробітниками, клієнтами і партнерами. Це особливо важливо у сферах, де точність та чіткість інформації мають вирішальне значення.

Розв'язання конфліктів: Професійне спілкування допомагає вирішувати конфлікти та незгоди на робочому місці, забезпечуючи конструктивний діалог та пошук спільних рішень.

Колаборація: Ефективне спілкування сприяє спільній роботі та колаборації між колегами та командами. Воно підтримує обмін ідеями і знаннями для досягнення спільних цілей.

Розвиток вмінь спілкування: Вміння вести переговори, вирішувати конфлікти, впливати на інших та слухати є ключовими навичками для професійного росту.

Задоволення клієнтів і клієнтський сервіс: У бізнесі і обслуговуючих сферах професійне спілкування впливає на враження та задоволення клієнтів, що, в свою чергу, може визначати успіх підприємства.

Лідерство: Лідери повинні мати сильні навички спілкування для впливу на інших, мотивації команди і досягнення стратегічних цілей.

Загалом, професійне спілкування є необхідним елементом будь-якої професійної діяльності, оскільки воно впливає на ефективність, співпрацю та досягнення результатів у різних сферах роботи.

Комунікативна компетентність є важливою інтегральною якістю особистості, яка впливає на її здатність ефективно спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми. Ця компетентність включає в себе різноманітні аспекти спілкування, і вона є ключовою для успіху як у особистому, так і у професійному житті. Знання мови і мовленнєва вміння

включає в себе розуміння граматики, лексики та структури мови, а також вміння ефективно виражати свої думки і ідеї в усній і письмовій формі [3].

Здатність слухати уважно і розуміти інших людей є важливим аспектом комунікативної компетентності. Це включає в себе не тільки фізичне сприйняття словесних повідомлень, але й розуміння емоцій, підтексту і невербальних сигналів. Здатність сприймати і розуміти почуття та потреби інших людей, а також відчувати співчуття до них, є важливим аспектом успішного міжособистісного спілкування.

Вміння встановлювати та підтримувати позитивні міжособистісні відносини, розв'язувати конфлікти і співпрацювати з іншими людьми є важливими для комунікативної компетентності. Знання і розуміння культурних особливостей та різних стилів спілкування допомагають уникати непорозумінь і конфліктів у міжнародних або крос-культурних спілкуваннях. Здатність працювати в групі, виявляти лідерські якості, а також спільно вирішувати завдання і досягати спільних цілей є важливими для комунікативної компетентності.

Комунікативна компетентність є важливою як для особистого розвитку, так і для професійного успіху. Вона допомагає побудувати міцні стосунки з оточуючими, досягнути спільних цілей, вирішити конфлікти та впливати на інших. Отже, ця інтегральна якість відіграє важливу роль у всіх сферах життя людини.

Вважаємо за необхідне виокремити, що комунікативна компетентність – це навички і вміння взаємодіяти з іншими людьми ефективно і спільно розуміти один одного. Ця компетентність включає в себе різні аспекти спілкування і може бути важливою як у особистому, так і у професійному житті.

Комунікативна компетентність розглядається нами як інтегративна якість, що передбачає здатність реалізовувати свій комунікативний потенціал за рахунок високорозвинених навичок побудови міжособистісної взаємодії, підтримання ефективності процесу спілкування. Підтримання ефективності

процесу спілкування є важливим аспектом в багатьох сферах життя, включаючи особистий, професійний та міжособистісні відносини.

Складовими комунікативної компетентності є: комунікативно-мовленнєвий, соціально-перцептивний, інтерактивний компоненти; мовна, предметна, прагматична, лінгвістична, фонетична, соціокультурна, стратегічна, професійна компетенції; цінності, мотиви, установки, соціально-психологічні стереотипи, знання, уміння, навички.

Комунікативна компетентність, поряд з такими компетентностями як психологічна, мовленнєва, інформаційна, полікультурна, соціальна, технологічна, самоосвітня, креативна, забезпечують ефективність професійної діяльності психолога.

Не варто забувати про те, що комунікативна компетентність є важливою для успіху в багатьох сферах життя, включаючи роботу, освіту, міжособистісні стосунки та багато інших. Вміння ефективно спілкуватися допомагає покращити якість життя, досягати цілей і підтримувати гармонійні стосунки з іншими людьми.

Окремо слід сказати про процес формування комунікативної компетентності здобувачів вищої освіти, який потребує врахування педагогами психолого-педагогічних умов, що забезпечить можливість не тільки становлення комунікативної компетенції майбутніх фахівців, але й досягнення ними вершин у духовно-моральному та професійному розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Александрова С. А. Професійно-комунікативна компетентність: тексти лекцій. Харків: ХНАМГ, 2008. 40 с.
2. Антонова Н.О. Уявлення про професійну компетентність та привабливість майбутньої професії для студентів психологічних факультетів. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2006. Т. 7. Вип. 7. С. 13–25.
3. Кобзар Т. Л. Комунікативна компетентність: психологічний підхід до проблеми. Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. 1998. № 1. С.

Сичак Галина Василівна, здобувачка вищої освіти ступеня магістр, студентка 1-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ЗПЛ-23-1м-гv Рівненського інституту Університету «Україна»
Макух Тамара Олександрівна, кандидат економічних наук, професор кафедри економіки, обліку та фінансів Рівненського інституту Університету «Україна»

ПРИЧИНИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

У сучасному світі дедалі частіше трапляються випадки підліткової агресії, що спричиняють занепокоєння у батьків і педагогів, тому дослідження цієї проблеми як ніколи актуальне.

Для розуміння суті стану наведемо кілька визначень: агресія (від лат. *aggressiō* – напад) – вмотивована деструктивна поведінка, яка суперечить нормам співіснування людей, завдає шкоди об'єктам нападу, завдає фізичної, моральної шкоди людям або спричиняє в них психологічний дискомфорт [2]. За Р. Бероном і Д. Рідчардсоном, агресивність – це властивість особистості, цілеспрямована руйнівна поведінка, яка полягає в наявності деструктивних тенденцій, з метою завдання шкоди тій чи іншій особі [1].

Агресія ж у підлітка – це поведінка, викликана небажанням дитини здійснювати якісь дії, реакція на неприйнятну для неї реальність. Така поведінка формується в результаті початку підліткової кризи. Відчуття того, що вона стала дорослою, змінює погляд дитини на багато речей. Підліток починає думати, що вже сам усе знає і вміє, різко реагуючи на настанови або спроби допомоги оточуючих. Також на поведінку впливає процес фізичних і психічних змін, який переживає дитина в цей період, викликаних перебудовою організму і зміною гормонального фону, що призводить до нестабільності поведінки. Такі зміни призводять до того, що підліток стає вкрай сприйнятливим до будь-яких невдач і конфліктних ситуацій [8].

Психологічні особливості підліткового віку характеризуються нестійкою емоційною сферою, самоствердженням самостійності та індивідуальності, виникненням складнощів у взаєминах зі старшими

(негативізм, упертість), формуванням самооцінки, характеру, можливістю виникнення акцентуацій характеру та дезадаптивних форм поведінки; формуванням власних поглядів, наявністю високої сугестивності щодо однолітків, появою сексуальних потягів до протилежної статі, формуванням самосвідомості та его-центру.

Найважливішою особливістю поведінки в підлітковому віці, як загальним наслідком змін у психології, є підліткова агресивність, яка має свою специфічну природу і розглядається як результат соціогенезу, що протікає під впливом різноманітних цілеспрямованих, організованих і стихійних, неорганізованих впливів на особистість підлітка [10].

Учені виокремлюють безліч причин, що провокують дитячу та підліткову агресію. Так, А.Д. Сподобаєва до таких причин відносить:

- Персональний чинник – низький рівень самооцінки та виховання, імпульсивність, різноманітні залежності, надмірна готовність до ризику, нестача почуття самозбереження тощо.

- Поведінковий фактор – девіантна поведінка (вандалізм, бродяжництво, слабка успішність у школі, тощо).

- Соціальний фактор – культ насильства в суспільстві, вплив ЗМІ, девіантна поведінка батьків, низький соціально-економічний статус сім'ї, залежність від соціальної допомоги, зміна вихователів (вітчим, мачуха), сімейне та сексуальне насильство, друзі з девіантною поведінкою [9].

О.В. Волянська [3] вважає, що агресивність і ворожість формуються в дитини в разі порушених стосунків зі значимими іншими. У 7-річному віці дитина, відкриваючи своє Я, починає трепетно ставитися до своїх думок, цінностей, почуттів, тому доброзичливість до інших помітно знижується, коли її намагаються придушити, змусити виконувати чию –небудь волю. У підлітка, за умови збереження стосунків, що пригнічують його волю і свободу, доброзичливе ставлення до інших різко знижується і змінюється агресивністю та ворожістю, які часто розглядаються як захисна реакція.

Підліткову агресивність найчастіше розцінюють як захисну. Надалі агресивність закріплюється у деяких підлітків як неефективна форма долаючої поведінки. Підлітки стають більш грубими, цинічними, заздрісними, ревно переживають чужий успіх, недоброчливі в оцінках і висловлюваннях, готові докласти чимало зусиль, щоб «помститися», «провчити», «зацепити» непривабливих для них партнерів, тим самим підкреслюючи свою значущість.

С.В. Ворона [4] додає ще низку чинників, що об'єктивно можуть вплинути на закріплення агресивної моделі поведінки в дітей із порушеннями психічного розвитку, зокрема, з розладами особистості та поведінки, внаслідок різноманітних притаманних їм особливостей (відсутність самоконтролю, дратівливість, відхилення з боку центральної нервової системи тощо), особливостей їхніх родин (сім'ї з агресивною моделлю поведінки, так звані неблагополучні сім'ї та ін.). Така форма поведінки може закріпитися і згодом перерости в стійку рису поведінки.

Як зазначає С.В. Ворона [4], агресивна поведінка підлітків має свої особливості, зумовлені віковими та соціально-психологічними чинниками. Насамперед, на прояв небажаної агресивної поведінки впливають різні чинники: вік, стать, індивідуальні психологічні особливості, зовнішні фізичні та соціальні умови. Вікові особливості визначають специфічні для кожного віку прояви агресії.

З біологічного погляду важливу роль відіграють зміни, які відбуваються в організмі, а конкретно – гормональна перебудова; слід зазначити, що цей процес чинить сильний вплив на мозок, що в підсумку викликає домінування реакцій збудження над реакціями гальмування. Як наслідок, усі почуття загострюються, підвищується дратівливість. У цей період підлітку варто давати якомога більше можливостей для виплеску негативної енергії, щоб мати змогу зберегти над ним батьківський і педагогічний контроль, у такий спосіб оберігаючи його від скоєння необдуманих або небезпечних для суспільства вчинків. Також небезпеку

становить властивий людям у цей період максималізм, що виражається у швидкості та необдуманості прийнятих рішень і дій [6].

На підставі наведених вище причин біологічного характеру, змінюється особистісний бік дитини. Психосоматика, викликана змінами організму, також впливає на поведінку. Притаманне дітям почуття провини може ховатися під зайвою агресією, спричиненою навколишнім оточенням у соціумі дитини та навколо неї, загострюється відчуття несправедливості світу, відчуття, що ніхто тебе не розуміє та відкидає, а позитивні та правильні з твоєї позиції дії та ініціативи сприймаються більш досвідченими та «виваженими» дорослими не так як очікувалося. Через викликане конфліктами з оточуючими почуття провини, підліток проявляє агресію в бік кривдника. Але може скластися і ситуація, коли всі емоції будуть спрямовуватися підлітком на себе, що призведе до самобичування, що надалі призведе до зниження впевненості в собі [5].

Наступною причиною може бути неправильне виховання. Як відповідь на мінливість у настрої та діях дитини, батьки можуть застосувати дві моделі неправильного виховання, а саме авторитаризм і гіперопіку. Авторитарний стиль неодмінно породжує протестну поведінку з боку дитини у відповідь на спроби посилення контролю з боку батьків. Гіперопіка ж має абсолютно зворотний ефект, дитина, яку виховують у такому стилі, постійно потребує уваги, проявляючи для її досягнення агресію або влаштовуючи істерики [9].

Агресивна поведінка також може бути спробою виплеснути накопичені емоції на оточуючих поза домом, якщо підліток зазнав насильства в сім'ї. Неможливість протистояти застосуванню сили з боку батьків робить дитину «озлобленою на весь світ», що, природно, не може благотворно позначитися на її поведінці [8].

Як наступну причину наведемо вплив зовнішніх чинників. Несправедливе, на думку підлітка, оцінювання результатів його навчальної діяльності, різного роду конфлікти з однолітками, в яких він часто буває не винен, але через вік чи інші обставини не має можливості цього довести, що

призводить до наростання агресії через конфлікти з педагогами та батьками. На тлі всього вищесказаного розглянемо види агресії, притаманної підлітку: Явна агресія, що проявляється у вандалізмі, бійках, навмисному створенні конфліктних ситуацій з оточуючими людьми, вживанні психоактивних речовин з метою протесту. Прихована агресія, що призводить, як уже було сказано вище, до самобичування, ненависті до себе. Внутрішнє накопичення негативних емоцій і почуття злоби здатне призводити до фобій, депресивних і тривожних станів, панічних атак і, у важких формах, до суїциду [7].

Таким чином, агресивність підлітків визначається як особистісна характеристика, що сформувалася в процесі розвитку особистості на основі соціального навчання і є проявом агресивних реакцій на різного роду подразники. Тому агресивна поведінка – це звичайне явище для підліткового віку. Розвиток агресивності в підлітковому віці детерміновано кількома взаємопов'язаними групами чинників: психобіологічні чинники; соціальні макро- і мікрофактори; психологічні особливості особистості. Прояви агресивності в їхній активній формі визначаються насамперед умовами виховання, умовами соціалізації. Агресивні прояви в підлітків мають особливості, зумовлені віком і статтю. У разі розладів особистості поведінки агресія в дітей підлітків досягає патологічного рівня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Асеева Ю.О., Аушева М. С. Аналіз рівня агресивності та ворожості серед сучасних підлітків. Освіта та наука без меж – 2018: матеріали XIV міжн. наук.-практ. конф. молодих науковців, 24–26 червня 2018 р. Перемишль. С. 104–107
2. Березка С.В. Причини та види агресивної поведінки особистості. Психологічні науки. 2017. №9. С. 85–93.
3. Волянська О.В. Проблема агресивної поведінки підлітків: фактори та механізми соціалізації. Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого». 2016. №3 (30). С. 117–134.
3. Ворона С.В. Феномен агресивної поведінки в підлітковому віці. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України. 2019. №4. С. 294-296

4.Камінська О.А., Кушнір Ю. В. Агресія підлітків: особливості прояву та причини виникнення. Актуальні проблеми освіти і науки: досвід та сучасні технології. 2020. №5. С. 175-178

5.Качмар О. Особливості прояву агресії в підлітковому віці та способи її профілактики й подолання. Науковий вісник. Серія «Філософія». Харків: ХНПУ. 2017. Вип.48 (частина II). С. 150-162

6.Мойсеева О. Є. Агресія підлітків: причини виникнення та можливості психокорекції. Психологічні проблеми роботи з делінквентами. Юридична психологія. 2015. №1. С.139–147.

7.Огоренко В. В., Тимофеев Р. М., Шорніков А. В. Агресивна поведінка: від теорії до практики. Український вісник психоневрології. 2021. Том 29. Випуск 3 (108). С. 48–51.

8.Сподобаєва А.Д. Агресивність у підлітковому віці: причини, профілактика. Інсайт: психологічні виміри суспільства : матер. міжнар. конф. Херсон : ВД «Гельветика», 2019. Вип. 1(16). С. 264-266 52.

9.Тимошенко В. І. Агресивна поведінка: її сутність та причини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6. С. 55–63

Саранчук Олег Миколайович, здобувач вищої освіти ступеня магістр, студент 1-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ПЛ-23-1м-гч Рівненського інституту Університету «Україна»

Савчук Людмила Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

САМОВИЗНАЧЕНІСТЬ ПІДЛІТКІВ В СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Людина і суспільство взаємодіють у багатьох аспектах, включаючи економічний та соціокультурний розвиток. Розглядаючи ці аспекти, можна виокремити деякі ключові моменти:

Економічний розвиток: Економічне благополуччя суспільства впливає на якість життя людей, їх соціальний статус та можливості.

Розвинута економіка надає людям доступ до робочих місць, освіти, охорони здоров'я та інших послуг. У той же час, економічна нерівність може призводити до соціальної напруги та невпевненості.

Соціокультурний розвиток: Соціокультурний прогрес визначається соціальними та культурними цінностями, які притаманні суспільству. Це включає рівень освіти, доступ до культурних ресурсів, ступінь толерантності та різноманітність ідентичностей. Зростаюча культурна різноманітність може сприяти розвитку креативності та інновацій.

Інфраструктура та середовище: Розвинена інфраструктура, така як транспортна мережа, комунікаційні системи та доступ до екологічно чистого середовища, є важливими чинниками для якісного життя. В умовах забезпечення сталого розвитку важливо брати до уваги екологічні аспекти економічного та соціокультурного розвитку.

Співпраця та конфлікти: Існує взаємозв'язок між економічним та соціокультурним розвитком і можливістю виникнення конфліктів чи, навпаки, співпраці. Нерівномірний економічний розвиток, культурні різниці та соціальні нерівності можуть сприяти конфліктам. Однак, розуміння та примирення різниць може також стимулювати співпрацю та зміцнювати суспільство.

Усі ці аспекти взаємопов'язані та впливають на життя людей та формування суспільства в цілому. Для досягнення сталого розвитку важливо забезпечити баланс між економічними, соціокультурними та екологічними аспектами.

Україна має багату освітню спадщину, яка знаходиться під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. Розглядаючи минуле та сучасність освіти в Україні в контексті світового освітнього простору, можна виокремити кілька ключових аспектів.

Минуле:

1. *Історичний контекст:* Україна має довгу історію, включаючи періоди впливу різних імперій та національних рухів. Освіта в Україні

формувалася під впливом цих подій, зокрема, за часів російської та радянської імперій.

2. *Національна ідентичність*: Зусилля для збереження та розвитку української мови та культури знаходили своє відображення у системі освіти. Наприклад, періодично були спроби українізації шкільної освіти, особливо під час незалежних періодів.

3. *Академічна традиція*: Україна має багату традицію наукових досягнень, яка доповнюється низкою престижних університетів та наукових установ.

Сучасність:

1. *Євроінтеграція*: Після отримання незалежності в 1991 році Україна розпочала активний процес інтеграції до європейського освітнього простору. Це передбачає гармонізацію освітніх стандартів та підвищення якості освіти.

6. *Реформи в освіті*: Уряд України активно проводить реформи в освітній системі з метою модернізації та підвищення якості навчання. Це включає перегляд навчальних програм, впровадження новітніх методик навчання та підвищення кваліфікації вчителів.

7. *Міжнародне співробітництво*: Україна активно співпрацює з іншими країнами в галузі освіти, в тому числі через участь в програмах обміну студентами та викладачами, спільні наукові дослідження та проекти.

8. *Цифрові технології*: Зростаюча роль цифрових технологій в освіті стає все більш важливою для України. Це включає впровадження онлайн-навчання, використання електронних підручників та інших інноваційних методів навчання.

У цілому, освітня система України постійно розвивається та адаптується до вимог сучасного світу, спираючись на свою багату історичну спадщину та активну участь у міжнародному освітньому просторі.

Умови військового стану можуть створювати серйозні виклики для світоглядної самореалізації особистості. Ось деякі можливі проблеми, з якими можуть зіткнутися люди в таких умовах:

Військовий стан часто супроводжується стресом та тривогою, які можуть впливати на психологічний стан особистості. Це може перешкоджати зосередженню на своїх цілях та перешкоджати розвитку особистості.

Умови військового стану можуть супроводжуватися обмеженням особистої свободи та автономії. Це може ускладнити можливості особистості виражати свої ідеї, досліджувати світоглядні погляди та здійснювати власний вибір.

Участь у військових діях або життя під загрозою війни може поставити людину перед складними моральними виборами. Це може порушити її світогляд та спричинити внутрішні конфлікти.

Умови військового стану можуть призвести до втрати стійких референтних точок для ідентичності особистості. Зміна оточуючого середовища та ролі може призвести до плутанини в особистій ідентичності.

Військові дії часто супроводжуються психологічною травмою, що може впливати на світогляд та самооцінку особистості. Це може призвести до розвитку посттравматичного стресового розладу та інших психічних проблем.

Незважаючи на ці виклики, багато людей знаходять сили для розвитку своєї особистості навіть в умовах військового стану. Підтримка соціальних мереж, психологічна допомога та внутрішня сила можуть допомогти особистості подолати труднощі та знайти свій шлях до світоглядної самореалізації.

Підлітки, як і дорослі, можуть відчувати значний вплив війни на своє життя та психічне здоров'я. Війна створює низку складних ситуацій і викликів для підлітків:

1. Травми та стрес: Військові дії можуть створювати небезпечні умови для життя і здоров'я підлітків, що може призвести до фізичних і

психологічних травм. Поблизу зон бойових дій підлітки можуть відчувати постійний стрес і тривожність.

2. Втрата близьких: Війна може призвести до втрати близьких родичів або друзів, що може сильно позначитися на психічному стані підлітків і викликати горе та траур.

3. Переміщення і втрата домівки: Багато підлітків можуть бути змушені залишити свої домівки через військові конфлікти, що може викликати почуття втрати стабільності та безпеки.

4. Навчання і розвиток: Війна може призвести до припинення навчання або обмеження доступу до освітніх можливостей для підлітків. Це може вплинути на їхній розвиток та майбутні перспективи.

5. Радикалізація та вербування: У деяких випадках підлітки можуть стати об'єктом вербування радикальних груп або брати участь у військових діях, що може відбуватися під впливом пропаганди або заради виживання [2].

Для підлітків, які пережили війну, важливо мати доступ до психологічної підтримки та ресурсів для відновлення. Забезпечення безпечного середовища, доступу до освіти та психосоціальної підтримки може допомогти підліткам подолати труднощі, пов'язані з війною, та знаходити шлях до відновлення та самореалізації [1].

Міжособистісні конфлікти у підлітковому віці є досить поширеним явищем, оскільки це період інтенсивного фізичного, емоційного та соціального розвитку. Підлітки активно вивчають свій власний ідентичність та намагаються знайти своє місце у світі. Це може призводити до конфліктів з батьками, вчителями та однолітками, особливо якщо їхні цінності та переконання відрізняються від тих, що домінують у їхньому оточенні [4].

Підлітки часто стикаються з складнощами у взаємодії зі своїми ровесниками, які можуть включати конфлікти через конкуренцію, ревності або суперечки щодо статусу. Також можуть виникати конфлікти через заздрість, образи або інші проблеми, пов'язані зі соціальною динамікою. Підлітки можуть вступати у конфлікти з батьками або іншими членами сім'ї

через різницю у поглядах, вимоги або обмеження волі. Пошук незалежності та самовизначення може призводити до напруг у сімейних відносинах. Підлітки можуть мати складнощі у керуванні своїми емоціями та виявленні агресивного чи ворожого поведінки під впливом стресу, тривоги або депресії. В підлітковому віці молоді люди можуть почувати себе відокремленими або неузгодженими з оточуючими через культурні або етнічні відмінності, що може призводити до конфліктів у спілкуванні [5].

Для управління міжособистісними конфліктами у підлітковому віці важливо сприяти розвитку навичок спілкування, емоційного інтелекту та вміння вирішувати конфлікти конструктивно. Підтримка з боку батьків, вчителів та інших дорослих може також бути корисною для допомоги підліткам управляти складними ситуаціями. Сучасна реальність є невичерпним джерелом травмуючих ситуацій, під якими розуміють такі екстремальні критичні події, ситуації загрози, які потужно і негативно впливають на індивіда та вимагають екстраординарних зусиль для подолання наслідків цього впливу [3].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- 1.Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 456 с.
- 2.Мушевич М. І. Клінічна психодіагностика: Методичні рекомендації для студентів ф-ту психол. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 170 с.
- 3.Туриніна О. Л. Психологія травмуючих ситуацій: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: ДП «Вид. дім» Персонал, 2017. 160 с. Бібліогр.: с. 149-159.
- 4.Штепа О.С. Актуалізація особистісної зрілості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. № 2-4. С. 17-27.
- 5.Lindsay C. Gibson Practical tools to establish boundaries and reclaimy our emotional autonomy. New Harbinger Publications. 2019. 2

УДК 159.942

*Скуренко Віта Григорівна, здобувачка вищої освіти ступеня бакалавр, студентка 4-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи Пз-4 інтегровані Національного університету водного господарства та природокористування
Смольська Людмила Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування*

КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВИЙ ПІДХІД У ПСИХОКОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Актуальність. Систематичний аналіз ментального здоров'я в Європі за моніторингом глобального тягаря дванадцяти психічних хвороб у 204 країнах було опубліковано в журналі The Lancet у 2022, і висновком стало, що найбільшою і найпоширенішою проблемою є такі емоційні розлади, як тривожність і депресія. Також зазначалось, що пік таких проблем в минулому припадав на роки другої світової війни [1]. Війна, яку приймає на себе кожен військовослужбовець та український соціум у поєднанні з постковідним синдромом є умовою збитків ментальному здоров'ю в діапазоні від емоційної нестабільності до важких психічних розладів. Дослідження, присвячене вивченню впливу дистресу війни на психічне здоров'я як військовослужбовців, ветеранів, так і цивільного населення, вказує на часом упущений час, ненадану адекватно допомогу через невірне діагностоване порушення [2]. Взагалі, особлива увага зверталася саме на емоційні аспекти діяльності воїнів у наукових працях О. Бойка, М. Корольчука, В. Лефтерова, Г. Ложкіна, С.Миронця, В. Моляко, Є. Потапчука, І. Приходько, В. Осьодло, Н. Оніщенко, А. Романишина, О. Сафіна, О. Тімченка, М. Томчука, С. Яковенка, А.Терещук та ін. У дослідженнях В. Кременя, М. Костицького, С. Максименка, Б. Олексієнка, О. Сафіна, В. Толубка, вказано, що військовослужбовці проходять психологічну підготовку, яка враховує певні

психологічні механізми формування готовності воїнів до бойових дій [3].

Проблема. Ті виклики, з якими стикаються військовослужбовці в умовах реальної війни, ускладненої, порівняно з попередніми війнами на наших територіях, значно перевищують рівень готовності, на який хтось у нас розраховує. При цьому надання психологічної допомоги часто стає майже неможливим через низку факторів, де одними з головних є: незнання, неусвідомлення необхідності, невміння як з боку самих військових, так і з боку уповноваженого персоналу.

Мета дослідження: пізнати особливості емоційної нестабільності військовослужбовців та запропонувати адекватні їх сприйманню психологічні підходи допомоги.

Виклад основного матеріалу. Тривала стресова ситуація, що повторюється, спочатку викликає емоційну нестабільність потім довгострокові наслідки у солдат, коли допомогти не тільки складніше, а буває запізно. Тому тут є два напрямки уваги психологів: 1) розпізнавання ознак емоційної нестабільності у військовослужбовців, розуміння етапів можливої хронізації; 2) сприяння усвідомленню військовослужбовцями ризику подальших ускладнень та необхідності прийняти психологічну допомогу, що включає навчання опірності стресам та готовності справлятися із викликами. Травматичні ситуації, активують автоматичний багатофазний каскад відповідей центральної та вегетативної нервової системи, тривалість та інтенсивність якого залежить від багатьох біопсихосоціальних чинників. Гостра, відтермінована та хронічна фази реакції на травматичний стрес характеризуються відповідними кожній фазі емоційними реакціями, а також можливим розвитком нозологічно окреслених розладів, тобто хвороб, що потребують втручання лікарів неспіхного профілю [1]. Свідчення військових психологів, учасників бойових дій ми зібрали під час опитування. Виявилось, що найбільшими ментальними проблемами військовослужбовці вважають нездатність справитись зі страхом, тривогою, недоречними вибухами гніву, гнітючою виною, тугою, горюванням, розчаруванням,

апатією. Ця емоційна нестабільність супроводжується негативними думками або впевненістю, що «все дарма», «всьому кінець», «далі буде тільки гірше», «ми нікому не потрібні», «нас кинули». Серед симптомів вегетативних порушень та психосоматики – сильне збудження із серцебиттям, нудота, головокружіння, головний біль, болі шлунку, закрепи, здуття, проноси, відчуття сильної втоми, що не проходить, безсоння або жахливі сновидіння, болі суглобів та спини. Для визначення емоційної нестабільності серед стандартизованих діагностичних методик ми використали наступні: «Самооцінки психічних станів» Г. Айзенка, «Методику визначення домінуючого стану» (повний варіант – ДС – 8) та «Методику діагностики типу емоційної реакції на вплив стимулів зовнішньої середовища В.В. Бойко».

Результати. Методика «самооцінки психічних станів Г. Айзенка» продемонструвала, що 46% респондентів відчувають середній стан тривожності, а 2,0% - високий. 52,0% респондентів періодично впадають у фрустрацію, а 4,0% відчувають її часто. 32% респондентів час від часу відчувають агресивність, а у 12,0% стан агресії виникає часто. В 76,0% ригідність, відчуття неспроможності - час від часу, а 4,0% переживають такий стан постійно. «Методика визначення домінуючого стану» (ДС-8) свідчить про те, що більше третини респондентів пасивні; 24,0% песимістичні та зневірені; емоційно нестійкі з домінуванням негативного емоційного тону у 22,0%, у третини респондентів проявляється низька працездатність, млявість, інертність та зменшення сил; 18,0% респондентів перебувають в стані емоційної напруги; 12,0% незадоволені власним життям та реалізацією; 12,0% на даний час потребують більше ресурсів. Аналіз даних, отриманих за «Методикою діагностики типу емоційної реакції на вплив зовнішніх стимулів» В.В. Бойко показав, що в 44,0% респондентів наявні ознаки невротичної особистості. Для 40,0% при наявності негативних стимулів характерна активність усередину: енергетичний потенціал направлений на самого індивіда, блокує або гальмує його поведінкові реакції. Для 42,0% респондентів властива така ж реакція при наявності

амбівалентних стимулів. Для 4,0% респондентів характерна дисфорична активність назовні у відповідь на негативні стимули. В 4,0% респондентів схожа реакція й на амбівалентні стимули. В процесі запровадження корекційної програми рівень емоційної стабільності, яку військовослужбовці оцінювали за 10-ти бальною шкалою, змінювався на краще.

Обговорення. Ключовим моментом емоційної дезорганізації та похідних від неї розладів є нездатність справитись із поточним станом, що сприймається як слабкість. Це підсвідоме оціночне судження заважає бути включеними в реальність та стратегічно діяти. Воно є гальмівною програмою стресового реагування. Сутність стресу здебільшого розуміється як фруструюча невідповідність між вимогами швидко адаптуватися до нової ситуації, конструктивно практично діяти на бажаний результат з одного боку, та можливостями людини з цим впоратись – з іншого [4]. Розглядаючи етапи емоційного процесу, варто умовно виділити три етапи: перший – емоційне збудження, для якого характерна мобілізація організму, пришвидшення або, навпаки, гальмування психічних, моторних та вегетативних процесів. Другий етап пов'язаний безпосередньо з оцінкою, яка може бути як позитивною, так і негативною, а на третьому етапі вже виступає емоційно-вольова саморегуляція, яка може проявлятися в діапазоні від контролю над емоціями до повної дезорієнтації.

Таким чином, потрібно допомагати військовослужбовцям засвоювати послідовні кроки «гідної зустрічі виклику» (ГЗВ): а) свідомо розпізнавати власні емоційні сигнали психіки та відчуття тіла, що передають емоції – «ловлю сигнали»; б) розпізнавати неефективні оціночні настанови та заміняти їх на конструктивні – «реально оцінюю»; в) вдаватись до найдоречніших практичних дій відповідно до власного стану і ситуації навколо - «дію доречно». В найбільшій мірі такій корекційній роботі з елементами авторського алгоритму відповідає когнітивно-поведінковий підхід.

Висновки. При здійсненні корекційних заходів слід враховувати психологічну особливість військовослужбовця не визнавати себе слабким, в той же час почуватись нестабільно для здійснення своїх бойових функцій та вважати себе винним. Такі обставини спонукають проявляти особливу тактовність та винахідливість у підходах психологічної допомоги. Когнітивно-поведінкова терапія є доречним складником комплексної корекційної програми, тому що вона апелює до усвідомлення, до стратегії та почуття гідності, що є важливим для бійця. Залежно від того, де перебуває військовослужбовець, відповідні когнітивно-поведінкові настанови мають опановувати ті, хто його систематично оточує. В умовах перебування на службі – це побратими, в умовах відпустки чи повернення на постійне перебування в тилу – члени родини, громадської організації, куди варто залучати людину принаймні в період реабілітації. Перспективою подальших досліджень є інтегрування IFS терапії в когнітивно-поведінковий підхід для корекції емоційно-вегетативної та вісцерально-соматичної вразливості військових.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Хаустова О.О. Тривожно-депресивні розлади в умовах дистресу війни в Україні. Health-ua.com спеціалізований медичний портал «Неврологія. Психіатрія. Психотерапія» № 4 (63) 2022 р. https://health-ua.com/newspaper/tn_nevro_psihologiya_psihoterapiya/72424-tematichnij-nomer-nevrologiya-psihatrya-psihoterapiya--1-64-2023-r
2. Чабан О.С. Помилки при веденні пацієнтів із посттравматичним стресовим розладом. Медична газета «Здоров'я України 21 сторіччя» № 7 (543), 2023 р <https://health-ua.com/article/72821-pomilki-pri-vedenn-pacntv-zposttravmatichnim-stresovim-rozladom>
3. Кремень В.Г. Б.М. Олексієнко, С.Д. Максименко, О.Д. Сафін, М.В. Костицький, В.Б. Толубко. Психологія професійної діяльності офіцера : підручник [для вищих військових навчальних закладів]. Хмельницький: Академія ПВУ, 1999. 488 с.
4. Смольська Л.М. Стресостійкість та життєстійкість: креативна модель формування в сучасних умовах. Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Психологія. Випуск 4. Ужгород, 2021. С. 113-117.

УДК 159.9.378

*М'яснікова Діана Євгеніївна, здобувачка вищої освіти ступеня бакалавр, студентка 4-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи Пз-4 інтегровані Національного університету водного господарства та природокористування
Смольська Людмила Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування*

ПСИХОЛОГІЧНА РЕІНТЕГРАЦІЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Актуальність. Війна в Україні загострила проблеми, що виникають у військовослужбовців в процесі підготовки до служби, під час неї і після виконання військових обов'язків. Особливо це стосується учасників бойових дій, що втратили частину тілесних, ментальних та соціальних функцій через ПТСР. Травматичний досвід, отриманий під час бойових дій, негативно впливає на стан здоров'я військовослужбовців. Первинний стрес, отриманий під час бойових дій, неперероблений, неінтегрований повністю в оновлену безконфліктну систему цінностей, що мало би відбутися, - підсилюється вторинним стресом, який виникає після повернення додому. Це стає внутрішньою основою психологічної та соціальної дезадаптації колишніх військовослужбовців у суспільстві. Одним із пріоритетів державної політики, починаючи з 2023 року, було визначено ветеранську політику, що означало надання можливостей для всебічної самореалізації для ветеранів в цивільних умовах, одночасно із впровадженням політики гарантій їх соціального захисту. За інформацією з відкритих джерел станом на 01 січня 2022 року в Україні налічувалося близько 500 тисяч учасників бойових дій. Прогнозована кількість ветеранів, членів їхніх сімей та сімей полеглих воїнів після перемоги – близько 3 млн. осіб. У Комітеті Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів зазначають, що «військовослужбовець не лише має бути готовим до захисту Батьківщини, але має бути впевнений, що після завершення служби держава надасть йому

всі необхідні інструменти для *інтеграції в суспільство, громаду, родину*». [1] Успішна інтеграція у соціум даної категорії військовослужбовців Збройних Сил України можлива лише через проведення комплексу скоординованих заходів. Важливу роль у цьому процесі покликані зіграти спеціалізовані соціальні служби та установи реабілітації з підготовленими відповідним чином психологами.

Ступінь розробленості теми. Різні аспекти реабілітаційної роботи з військовослужбовцями, пов'язані з психологічною реінтеграцією та ресоціалізацією можна відстежити у зарубіжних дослідників L. Calhoun, D. Hall, D. Kishbaugh, R. Laufer, R. Skurfield, C. Williams, J. Wilson та ін. Організація відповідних напрямків реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями була об'єктом дослідження українських вчених. Н. Алаликіна вивчала умови психолого-акмеологічної реабілітації військовослужбовців; С. Беловодова досліджувала методи поведінкової психотерапії в комплексі медикопсихологічної реабілітації воїнів ЗСУ; В. Березовець працював над темою соціально-психологічної реабілітації ветеранів бойових дій; А. Бурлак вивчав можливості ігрових технологій як засобу соціокультурної реабілітації військовослужбовців; В. Горлинський досліджував систему соціально-моральної регуляції у ЗСУ; В. Лесков проаналізував соціально-психологічні аспекти реабілітації військовослужбовців із районів військових конфліктів; В. Попов обґрунтував потенціал психологічної реабілітації військовослужбовців після екстремальних впливів; Є. Потапчук досліджував питання організації психологічної реабілітації у сім'ях військовослужбовців. Разом із тим, психологічні аспекти реабілітації, зокрема, реінтеграції та ресоціалізації осіб, що були учасниками бойових дій, вивчені недостатньо, як недостатньо напрацьовані методичні рекомендації для практиків. Хоча спостерігається впровадження нових методів і технологій діагностики, лікування, корекції та профілактики стресових впливів у процес комплексної реабілітації військовослужбовців, які були учасниками бойових дій, згідно висновків

В.Турбан, існує брак розробленості етично-правових та психологічних питань прикладного характеру для фахівців відповідних служб та громадських організацій, що реалізують волонтерські проекти. [2]

Таким чином, згідно аналізу опрацьованих джерел самі терміни психологічної реабілітації, соціальної інтеграції, реінтеграції, соціальної адаптації між собою не узгоджені та достатньо не уточнені ні в теоретичному, ні в методично-практичному плані.

Мета наукової розвідки: дослідити соціально-психологічні умови реінтеграції та ресоціалізації учасників бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Реінтеграція та ресоціалізація у багатьох авторів асоціюються з психологічною реабілітацією. На нашу думку, вони є її складниками. Як зазначає А.Агаєв, науково-теоретичний огляд реабілітаційної психології не має чітких меж, але практичний розвиток цієї галузі активно використовується в усіх формах реабілітаційних структур, психологічна реабілітація є невід'ємною частиною будь-якого виду реабілітаційної допомоги [3]. Всесвітня організація охорони здоров'я ВООЗ визнає реабілітацію як «комбіноване і координоване застосування медичних, соціальних, педагогічних і професійних заходів з метою підготовки і перепідготовки (перекваліфікації) індивідуума на оптимум його працездатності». Реабілітація включає в себе усі заходи, що спрямовані на зменшення дії інвалідизуючих факторів і умов, що призводять до фізичних та інших дефектів, а також на забезпечення можливостей для людей з інвалідністю досягнути соціальної інтеграції [4]. В українській вікіпедії психологічна реабілітація (іноді соціальна реабілітація) — комплекс заходів реабілітаційної (відновлювальної) медицини, спрямованих на відновлення психічних та фізичних сил в людини, яка має психічний розлад до контрольного рівня, тобто здатності працювати. Реабілітаційні заходи проводять для відновлення позитивного ставлення хворого до родини, суспільства, життя та попередження формування психічного дефекту в хворого зі схильністю до самоізолювання. Для цього проводять стимуляцію

соціальної активності хворого з метою відновлення соціальних зв'язків з оточенням [5]. Отже, бачимо, що переважає фокус уваги на медичному, лікувальному аспекті, на функціональності організму та поведінковому спектрі самообслуговування. Особа, що перебуває в процесі психологічної, тим паче фізичної, реабілітації розглядається як об'єкт заходів, на неї спрямованих. У великій мірі це виправдано для вкрай ослаблених осіб. Коли ж мова іде про учасника бойових дій. Такий підхід не в повній мірі коректний.

Результати дослідження. Спостереження та бесіди волонтерів-психологів, які працюють за методом каністерапії з ГО «Pets for people. People for pets» з пораненими бійцями в Рівненському госпіталі, свідчать про те, що в якому б ці військовослужбовці не були стані, більшість (9 з 10-ти) вважає себе гідними справлятися з великими труднощами, приносити користь - для них це вкрай важливо. Вони не бажають бути об'єктом опіки, бо переживають і вину, і сором, і злість за те, що відбувалось і за те, в якому вони опинились стані. При цьому, вони не хочуть говорити про свій біль – ні фізичний, ні душевний. В них є прагнення його заглушити. Тому є схильність до залежностей на фоні пониженої чутливості, притлумленої самоемпатії, що свідчить про дезінтеграцію тіла, емоцій та раціонального мислення – алекситимічні тенденції. Це вказує на проблеми з адаптацією, що позначає перехід від одних умов життя до інших. Такий перехід часто стає травматичним через втрату образу Я, втрату або суттєву зміну попередніх соціальних зв'язків, що підтверджували та укріпляли цей образ. Побутові та тілесні незручності накладаються на внутрішнє психологічне напруження через намагання контролювати ситуацію, ірраціонально сподіваючись повернути її до попереднього стану. Так виникає конфлікт бажаного-звичного з наявним-незвичним. Обидва комплексні збудники одночасно впливають на психіку, викликаючи інтерференцію, дисонанс електромагнітних мозкових вібрацій. Це порушує продуктивні функціональні механізми психіки, одна з яких – адаптація, що виражається в напрацюванні

нових нейронних зв'язків за умов прийняття нових задач та пошуку їх рішення. Захист у вигляді блокування генерації нових нейронних зв'язків та відтворення одних і тих самих патернів психічного відображення стає завадою цьому адаптації.

Психофізіологічна інтеграція в світ, передбачає відкритість до нових зовнішніх та внутрішніх його умов. Вона супроводжує природний розвиток маленької дитини, що не відокремлює себе як окремий суб'єкт. На нашу думку, у випадках дезінтегрованості внаслідок психологічної травми дорослої людини, мова має йти про *реінтеграцію – відновлення цілісності емоційно-тілесної та раціонально-особистісної сфер суб'єкта після їх дезінтеграції внаслідок проходження його крізь травматичний досвід*. Також вважаємо, що *ресоціалізація – це відновлення інтересу до себе-справжнього та людей-які-вони-є; це здатність свідомо реконструювати образ «Я» та на його основі будувати стосунки з людьми навколо спільних справ*. Для порівняння, соціалізація проживається на своєму рівні спочатку в дитячому, а потім остаточно формується в підлітковому віці, коли існує ризик через вікові акцентуації та девіантність схилитись до асоціальної поведінки.

Ступінь придатності до військової служби, а потім придатності до повноцінного життя в суспільстві у великій мірі визначається *рівнем емоційно-тілесної інтегрованості*. Тому, варто використати діагностичні методики: 1) «Шкала оцінки рівня реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності Ч.Д. Спілбергера – Ю.Л. Ханіна»; 2) «Міссісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій (військовий варіант)»; 3) клінічний опитувальник для виявлення та оцінки невротичних станів (автори К.К. Яхін, Д.М. Менделевич); 4) методика «Самопочуття, активність, настрої (САН)» (В. Доскін).

При дігностуванні дезінтеграції емоційно-тілесної сфери, було виявлено: ситуативна тривожність - 40 %, а особистісна тривожність - на половину більше. За діагностикою синдрому соціально-психологічної

дезадаптації у військовослужбовців було встановлено: тривога – 11%, астения – 7 %, невротична депресія – 26 %, obsесивно-фобічні порушення – 20 %, істеричний тип реагування – 19 % та вегетативні порушення – 19 %. За діагностикою емоційної сфери учасників бойових дій маємо такі показники у відсотковому співвідношенні: самопочуття – 40,61%, активність – 40,94% та настрій» – 18,45%. А також було встановлено рівні прояву ПТСР у військослужбовців, які повернулися з зони бойових дій.

Обговорення. Дезінтеграція та на її основі десоціалізація виникають не безпосередньо як результат дії травматичних обставин, а як закріплена оборонна реакція тривоги, в результаті чого формується така якість особи як підвищена тривожність. Ситуативна або реактивна тривожність як стан характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю. Цей стан відрізняється нестійкістю в часі і різною інтенсивністю в залежності від сили впливу стресової ситуації. Таким чином, значення підсумкового показника дозволяє оцінити не тільки рівень актуальною тривоги випробуваного, а й визначити, чи знаходиться він під впливом стресової ситуації, і яка інтенсивність цього впливу на нього.

Особистісна тривожність являє собою конституційну межу, яка обумовлює схильність сприймати досить широкий діапазон ситуацій як загрозові, відповідаючи на кожну з захисною реакцією. Як схильність, особиста тривожність активізується при сприйнятті певних стимулів, що розцінюються людиною як небезпечні для самооцінки, самоповаги. Дуже висока особистісна тривожність корелює з наявністю невротичного конфлікту, з емоційними і невротичними зривами і психосоматичними захворюваннями [6], [7]. Характерною ознакою осіб з підвищеною тривожністю є схильність в діапазоні ситуацій сприймати негативно все на свій рахунок, будь-яку зацікавленість в них як можливу загрозу їх престижу, самооцінці. Відповідно до сприйняття проявляється і сила емоційної реакції – дратівливість, конфліктність, неадекватність на зауваження, поради і

прохання. Особливо велика ймовірність нервових зривів, афективних реакцій в ситуаціях, де йдеться про їх компетенції їх престиж, самооцінку як боронителів справедливості та недоторканості. Зайва згадка результатів їх особистої чи командної діяльності, способів поведінки як в кращий, так і в гірший бік, категоричний тон або тон, що виражає сумнів, - все веде до зривів, ірраціональних конфліктів, замикання в собі та іншої деструктивної поведінки. [8] Під впливом тривоги може спостерігатися як підвищення чи зниження чутливості, так і порушення перцептивної діяльності. При ледь вираженій тривозі найбільш характерним є підвищення концентрації уваги зі зростанням ефективності аналітико-синтетичної діяльності мислення (ефект мобілізації), при інтенсивній тривозі – паніці, страху – зниження концентрації уваги, порушення оперативної пам'яті, зниження рівня аналітико-синтетичної діяльності (ефект дезорганізації). Порушення продуктивності мислення можуть супроводжуватися розгубленістю, зниженням вольової діяльності [9].

Відповідно до проведеної корекційної роботи можна зазначити, що психоемоційний стан військовослужбовців, які прибули з зони бойових дій в госпіталь якісно покращився відповідно до окреслених критеріїв. Так, зокрема, ситуативна тривожність знизилась на 11,1%; а особистісна тривожність – на 29,65%; Місісіпська шкала у відсотковому відношенні – реінтеграційні показники асоціативно покращились на 17,3 %. За шкалою «настрій» – підвищення його відбулось у 20,77%.

Висновки. В результаті виявлених відмінних особливостей реінтеграції можна діагностувати її ступінь, асоціюючи в найбільшій мірі з тривожністю, алекситимією та іншими показниками, які варто досліджувати емпіричним шляхом. На основі отриманих даних слід розробляти корекційно-терапевтичні реінтегруючі підходи в ступеневій комплексній реабілітації учасників бойових дій. Заходи реінтеграції силами волонтерів-психологів мають проводитись як фізично-оздоровчі тренінги з анімалотерапії, флоротерапії, ерготерапії – все це з елементами психоедукації

у вигляді делікатного ненав'язливого вкраплення. Ресоціалізація уявляється як наступний етап після реінтеграції. Тут більше про соціальні ролі, самореалізацію в мирному суспільстві, самоповагу та повагу до людей за нових соціальних обставин. Пілотним майданчиком може стати аматорська театральна студія для учасників бойових дій «Мирний воїн» при військових госпіталях, різних державних та недержавних структурах. Етапами подальшого дослідження буде розробка та апробація методик для згаданих реінтегруючих і ресоціалізуючих активностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. Прес-служба Апарату Верховної Ради України. Опубліковано 05 квітня 2023, о 18:35 https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/234988.html)

2. Турбан В.В. Реабілітаційна та реінтеграційна робота з військовослужбовцями, учасниками бойових дій в центрах соціальних служб: етичний аспект. Тернопіль, 2019: 336-337.

https://tnpu.edu.ua/naukova-robota/documents-download/d-58-053-03/Vidhuk_Turban.pdf

3. Агаєв Н.А. Негативні психічні стани військовослужбовців у бойових умовах: класифікації, визначення, ідентифікація. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. 2016. № 2 (4). 268 с.

4. Профілактика та реабілітація інвалідності: Доповідь Комітету ВООЗ з профілактики та реабілітації осіб з інвалідністю, Всесвітня організація охорони здоров'я, Женева, 1983. [https://uk.wikipedia.org/wiki/ Психологічна_реабілітація](https://uk.wikipedia.org/wiki/Психологічна_реабілітація).

6. Коkun О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О. Особливості вияву негативних психічних станів у військовослужбовців внаслідок тривалої участі в бойових діях та перебування в зоні АТО. Вісник Національного університету оборони України. Вип. 3 (46). С. 123–129.

7. Коkun О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Окремі соціально- психологічні характеристики військовослужбовців ЗС України, які виконують завдання в районі проведення АТО. Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. м. Київ. 02-03 березня 2018 р. Київ, 2018. С. 69–71

8. Лозінська Н.С. Поняття бойового стресу та його наслідки у військовослужбовців. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. 2018. № 3 (11). С. 150–166.

9.Осьодло В.І. Особистісні чинники подолання стресових ситуацій в особливих умовах. Проблеми екстремальної та кризової психології. 2013. Вип. 14(1). С. 242–252.
URL: <http://surl.li/atshy>

УДК 159.9 – 372.32

*Степанова Анна Олександрівна,
здобувачка вищої освіти ступеня
бакалавр, студентка 4-ого курсу,
спеціальності 053 «Психологія», групи
Пз-41 Національного університету
водного господарства та
природокористування
Смольська Людмила Миколаївна,
кандидат психологічних наук, доцент
кафедри суспільних дисциплін
Національного університету водного
господарства та
природокористування*

СТРАХИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПЕРІОД ВІЙНИ ТА ЇХ КОРЕКЦІЯ

Актуальність. В період військових дій на території України значно зростають проблеми із ментальним здоров'ям дітей. Так, страхи у дітей спостерігаються на різних стадіях проживання психологічного травмування, за різних обставин. Дорослі, які працюють з дітьми, мають спільну відповідальність за захист внутрішнього світу дітей від негативних впливів.

Метою даної роботи проаналізувати страхи молодших школярів в період зовнішньої кризи, дізнатися, як страхи впливають на психологічне та фізичне здоров'я дитини, а також запропонувати профілактично-корекційну програму для зміцнення ментального здоров'я дітей.

У психології питанням страху в дітей присвячено дослідження таких авторів: Л.В. Ковальчук, Є.І. Приходько, Л.С. Виготський, Б. Бойланд, З. Фройд, Е. Еріксон, С. К'єркегора, Р. Плезіа, М. Дж. Льюїс, Д. Пайнемен, Д.

Кемп. Проблематикою виникнення і корекції дитячих страхів займалися Ю. Щербатих, В. Овчарова та інші.

Проблема. Дослідження страхів молодших школярів у період війни, що триває, є необхідним для розробки корекційно-профілактичних заходів, які мають впроваджуватись системно, послідовно і комплексно. Це вкрай важливо з практичної точки зору, а матеріалів достатньо ще не напрацьовано.

Виклад основного матеріалу. Дитячі страхи можуть бути як віковою чи ситуативною нормою, так і свідченням про порушення адаптації та її ускладнення накладанням різних стресогенних обставин. Як показав аналіз наукової літератури, дитячі патологічні страхи в різному віці зумовлені низкою факторів, в основі яких – травматичне, не гнучке ставлення до подій та дезадаптація в них, і це є результатом вікових дитячих обмежень щодо самоусвідомлення, саморегуляції; це і несформованість філософського ставлення до смерті тощо. Дорослі безпосередньо впливають на стани дитини та її антистресові навички, тому робота має проводитись як з дорослим оточенням, так і з самими дітьми. Попри строкату диференціацію причин страхів та самих страхів – у них у всіх є спільне: низька толерантність до втрати безпеки, відсутність навичок усвідомленої саморегуляції. Наявність страхів та тривожності, хоча і перевищують в певній мірі вікову норму молодших школярів, однак вони є відносно адекватною реактивною поведінкою на обставини підвищеного ризику і загрози для дітей та їх оточення. Проте, невизначеність, подальша можлива ескалація війни з обтяжуючими наслідками може викликати патологічні порушення. Згідно результатів проведеного дослідження було виявлено виражений страх смерті та фізичних пошкоджень. Зважаючи на це, було створено корекційно-профілактичну програму «Разом добре». Мета даного етапу роботи - корекція страху смерті та профілактика нервово-психічного перенапруження у дорослих та дітей. Програма є комплексною і спрямована на зміни поведінки та відповідно станів дорослого оточення – вчителів та батьків. Структура роботи складається з п'яти групових занять раз на тиждень, що включали короткі бесіди, психотілесні ігрові вправи на

саморегуляцію, казкотерапію, арттерапію та кататимно-імагінативну практику з мотивом «Тварина в безпечному місці». В ході бесіди, ми запитували, чого боїться тварина, від чого чи від кого ховається? Що буде з нею далі? Хто любить цю тварину і кого любить вона, з ким дружить?

Результати. В результаті застосування програми в дітей з'явилися зачатки усвідомлення природності смерті: вони стали більше розуміти, що смерть є невід'ємною частиною життя. Це було виявлено в бесідах із спостереженням за малюнками. Реакції тіла на тему смерті була в більшості дітей спокійніша, ніж це було на початку дослідження і навіть на початку тренінгової програми для учнів. Під час опрацювання мотиву КІП «Тварина в безпечному місці», діти пояснювали: тварина «сховалась, щоб спокійно померти, щоб ніхто їй не заважав заснути і не прокинутись»; тварина «врятувалась від передчасної смерті, їй ще страшно, вона хоче заспокоїтись». Дехто малював тварину з дитинчам. У своїх малюнках діти найчастіше малювали котиків, дещо менше - собак, кілька дітей малювали курочку, курчат, одна дитина намалювала «мишеня, що загубилось і зробило собі нірку». Це відбивало їх набутий досвід, але містило елементи згорнутої історії із її зав'язкою, розвитком, кульмінацією та позитивним розв'язком. В бесіді за малюнком після імагінації ми допомагали розгорнути події, підсвічуючи терплячість, мудрість, доброту, кмітливість персонажу, його зцілюючий діалог із собою чи з кимось, хто був поруч.

Програма сприяла розвитку комунікативних навичок, дружбі. Так, наприкінці програми, на 5-му тижні, діти показували свої малюнки один одному та розповідали свої історії. Потім вони ці історії програвали, використовуючи іграшки та реквізит. Діти не відмовлялись грати ролі, які їм могли не подобатись. Було дозволено мінятись ролями за домовленістю, і в деяких групах дітей обмін був здійснено успішно. За свідченням батьків, діти застосовували засвоєні моделі позитивної підтримуючої комунікації і вдома, вони стали емоційно стійкішими та впевненішими.

Програма сприяла формуванню самоповаги. Про це свідчили

проективні малюнки та вчителі, які помітили покращення навчальних дій та результатів у дітей з підвищеною тривожністю і замкненістю до експерименту. Це підтвердила і шкільний психолог, яка порівняла проективні малюнки дітей при вступі в школу і по завершенню експерименту.

Обговорення. Програма дала позитивні результати тому, що враховувались вікові особливості молодшого школяра, його спрямованість на авторитет першої вчительки; його потреби в грі та спілкуванні, в дружбі, в пізнанні нового, в прагненні бути хорошим і жити за правилами суспільства. Саме тому було розподілено заходи впливу для пониження рівня загального напруження у зв'язку із війною: робота велась з батьками, вчителями та дітьми. Саме тому логічно було постійно звертатись за консультаціями до шкільного психолога. Вчителям і батькам було повідомлено про корекційно-профілактичні сесії з дітьми, про їх мету і зміст, у батьків було взято дозвіл на таку роботу. Під час бесіди запитувалось, як батьки та вчителі можуть допомогти собі і дітям знизити рівень тривоги та зменшити страх втрат, найбільшою з яких є втрата життя. Вони ділились досвідом, вносили пропозиції. Підсумком стало те, що батьки прийняли правило щодня з дітьми: частіше грати разом в рухливі ігри на вулиці, читати по черзі вголос цікаву книжку, разом щось робити по дому, підтримуючи позитивний настрій один одному. Вчителі прийняли задачу плекати співчуття і розуміння в класі, підтримку тоді, коли проявляються негативні переживання; в той же час, вони мали вчити дітей виражати підтримку в успіхах один одного, організовувати «ігри дружби» в бомбосховищах.

Після завершення даної програми було проведено самодіагностичне дослідження з вчителями, які за 10-ти бальною шкалою відмітили рівень індивідуальної емоційної напруженості до експерименту, в процесі та після його завершення. Середня різниця в бік покращення психоемоційного стану вчителів становила приблизно 37% за 5 тижнів тривалості програми «Разом добре». Отже, рівень усвідомленості зростав, що дало кращий ефект самочинної регуляції нервово-психічного напруження – воно спадало, страхи

в дітей та дорослих, пов'язаних між собою, ставали менш вираженими та слабшими.

Висновок. До корекційно-профілактичної програми подолання дитячих страхів у молодших школярів можна включати бесіди, тренінги комунікації, ерготерапію, лібротерапію, психодраму, анімалотерапію. Ці компоненти мають знайти продовження в сім'ях - психологи проводять відповідну роботу з батьками. Читання про тварин, складання історій, малювання тварин, спостереження, догляд за ними, програвання сюжетів з ними викликають співчуття, ніжність, інтерес, радість, гнучкість, впевненість. Це зближає людей, дає відчуття сенсу і захищеності в період підвищеної потенційної напруженості через війну. Перспективою подальших досліджень є розробка методів спільної активності дорослих та дітей в громадах на постійній основі при молодіжних центрах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1.Вавілова А. С. Психологічні особливості страхів молодших школярів: збірник наукових праць ККПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. 2020. № 1. Т. 1. С. 140–144.

2.Даценко Т. О. Ресурси особистості, спрямовані на подолання страху: психологічний захист і копінг-стратегії. Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць. Луганськ, 2014. № 3 (35). С. 150-155.

3.Дитячі страхи та способи їх подолання (поради психолога). *Палац дітей та юнацтва м. Ізмаїла - Хвилю Тримай!*. веб-сайт. URL: <http://xt.od.ua/106-psykholoh-rekomenduie/2379-dityachi-strakhi-ta-sposobi-jikh-podolannya-poradi-psikhologa> (дата звернення: 25.01.2023).

4.Persistent Fear and Anxiety Can Affect Personality Children URL: <https://developingchild.harvard.edu/resources/persistent-fear-and-anxiety-can-affect-young-childrens-learning-and-development/> (дата звернення: 14.01.2023).

УДК 159.9.019

*Фурман Юлія Миколаївна, здобувачка вищої освіти ступеня бакалавр, студентка 4-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи Пз-31 інтегровані Національного університету водного господарства та природокористування
Смольська Людмила Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування*

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПРИ ДЕЗАДАПТИЦІЙНИХ РОЗЛАДАХ У ВІЙСЬКОВИЙ ПЕРІОД

Актуальність. В умовах війни втрата дезадаптація відбувається як у мирного населення, так і у військових. Виникають психічні порушення різної степені, залежно від дії супутніх чинників та особистісних характеристик людини. Військові несуть велику місію по захисту країни, тому адаптація до змінених умов життя і служби необхідна. Виявлення ступеня адаптивності до нових умов та вироблення толерантності до втрати благополуччя у бойового складу – завдання військових психологів. Для цього їм необхідно мати діагностичний інструментарій. Наше суспільство потребує створення армії нового зразка. Однією з ключових особливостей призиву є адаптація майбутніх служб до умов військової частини, до обраної спеціалізації, до індивідуально-психологічних якостей. Проблеми визначення психологічних чинників, критеріїв та показників адаптивності-дезадаптивності, що запускають ланцюжок патопсихологічних відхилень, висвітлені у наукових працях В.В. Абраменкової, Г.О.Балла, М.Р. Бітянової, Л.Ф. Бурлачука, І.В. Дубровіної, В.В. Ковальова, Г.С.Костюка, І.В. Крук, Н.Ю. Максимової, С.Д. Максименка, А.А. Налчаджяна, О.М. Прихожан, Г.М. Федоришин та інших. Серед досліджень, спрямованих на розкриття детермінант та вивчення процесу становлення соціально дезадаптованої поведінки, значне місце посідають праці українських вчених В.С. Бітенського, В.А.Глушкова, С.В. Дворяка, Н.Ю. Максимової, Е.Б. Первомайського, В.М. Синицького, Б. Г. Херсонського, Л. Доценко, Н.Максименко [1].

Психологічна наука активно досліджує проблеми, пов'язані зі збереженням психічного здоров'я новобранців, вивчає соціально-психологічні фактори, які ускладнюють військову службу новообраних військовослужбовців, розробляє психокорекційні технології задля подолання негативних наслідків дезадаптації військовослужбовців. Науковий інтерес становлять дослідження, які спрямовані на обґрунтування засобів психологічного супроводу процесу адаптації призовників (О. М. Кокун, Агаєв Н., Лозінська Н., І. І. Ліпатов, В.М. Невмержицький та ін.) [2, 3].

Мета дослідження полягала в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні психологічних чинників адаптації/деадаптації військових до умов служби під час війни та розробці відповідних терапевтично-профілактичних заходів.

Проблема. Психологічна адаптація військовослужбовців до умов строкової служби є ключовою проблемою військової психології і військової діяльності. В умовах зовнішньої агресії українська армія потребує високомотивованих, професійних військовослужбовців, здатних виконувати складні завдання, і для цього необхідні нові дослідження, розробки та їх апробація.

Виклад основного матеріалу. Психологічна адаптація новобранців залежить від їх психофізіологічної і соціальної готовності, вона проходить кілька стадій: початкову, формувальну і завершальну. В умовах повної ізоляції новобранців від звичного оточення, відчуття самотності, соціальної дезінтегрованності, жорстокого поводження ворога підвищуються ризики виникнення дезадаптаційних наслідків. Тому майбутнім професіоналам військової психології потрібно вивчати методи комплексної психодіагностики, моніторингу бойової та психологічної готовності, розробляти та проводити тренінги саморегуляції психофізичного стану тощо.

Для емпіричного вивчення процесу психологічної адаптації була використана стандартизована програма діагностичного обстеження військовослужбовців, яка включала: опитувальник БОО «Адаптивність –

200», опитувальник Р. Кеттелла (16-факторний); опитувальник суїцидального ризику О. Шмельова, опитувальник Леонгарда-Шмішека, далі була розроблена програма психокорекції та профілактики, яка після апробації виявилась ефективною.

Результати. Узагальнені результати комплексної діагностики показали, що більше половини військовослужбовців демонструються високим рівнем нервово-психічної стійкості, більше третини діагностованих мають розвинені мотиви військової діяльності в умовах війни. Загалом, психологічно благополучними можна вважати 53% респондентів. Решта - з низьким рівнем емоційної стійкості військовослужбовців. Для них характерні мінливість, схильність до лабільності настрою, дратівливість, швидка стомлюваність. Зв'язок між відчуттями тіла, емоціями та усвідомленою саморегуляцією у них або відсутній, або слабо виражений. Його недостатньо для швидкої адаптації в умовах війни. Тому *психотерапія та психопрофілактика* є неодмінною складовою роботи військового психолога.

Обговорення. Програма «Підсилення адаптаційних ресурсів у військовий час» була комплексно спрямована на низку перетворень і включала в першу чергу розвиток комунікативних вмінь, формування *мовленевої саморегуляції* на її основі. Ми прагнули сформувати як зовнішні, так і внутрішні комунікативні вміння конструктивного цілеспрямованого спілкування, тому, що цілі можуть бути спрямовані на зовнішні об'єкти, а можуть і на внутрішні, як то впорядкування внутрішнього «хаосу», генерування енергії та спрямування її. Зовнішні цілі стають доступними при досягненні внутрішніх. Тому логічним продовженням програмного змісту був етап *психофізичної саморегуляції*, на якому військові вивчали тілесні практики розслаблення, активізації, синхронізації, ритмічності – все це дозволило усвідомлено підходити до управління власними ресурсами. На третьому етапі програми усвідомленість та саморегуляція удосконалювалась духовно-мистецькими практиками через майндфулнес, АТ, арт-терапію, природотерапію. Щоразу після завершення безпосереднього змістового

наповнення кожного заняття майндфулнес та АТ практикуванням пропонувалось розфарбовування антистрес-картин, вільне малювання, ліплення під музику та під природні шуми в запису. Кожне наступне заняття включало пригадування змісту попереднього через відтворення в пам'яті спочатку своїх арттерапевтичних дій та результатів, вражень, що вони передавали і потім зміст заняття з бліц-практикумом. Така особливість запропонована на основі самодизайн-підходу, розробленого Л.Смольською [4]. Для встановлення ефективності запроваджуваної нами терапевтично-профілактичної програми «Підсилення адаптаційних ресурсів у військовий час» була проведена повторна діагностика, що підтвердила ефективність програми.

Висновок. В ході реалізації програми, отримуючи зворотний зв'язок від учасників дослідження, ми переконались, що всі практики варто систематично організовувати військовим психологам і надалі – саме тоді, коли опанована елементарна теорія, апробовано практичне вміння та відчута військовими їх ефективність. Позитивні зміни дійсно спостерігались на діагностичних показниках при порівнянні результатів дослідження адаптивності новобранців - до корекційно-профілактичної програми і після неї. Ми припускаємо, що покращені показники адаптації пов'язані не лише з факторами експерименту, але і з при звичаюванням до умов служби. Однак, вважаємо, що усвідомлений підхід до спілкування з собою та іншими, оволодіння спеціальними техніками саморегуляції та турботи про власні енергетично-тілесні, енергетично-ментальні ресурси, а також вміння відволіктись через прості справи, уяву, фокусування на звуках природи, через малювання і т.п. сприятимуть легшій адаптації до умов перебування близько лінії фронту.

Перспективою дослідження вбачаємо у розширенні діапазону вибірки та її урізноманітненні різними категоріями респондентів. Підставою є те, що умови війни є непересічними та екстремальними навіть для досвідчених. Деадаптація часом маскується під соматичні захворювання та під

невиправдану браваду з високим ризиком для життя в умовах війни, що можна кваліфікувати як приховану неусвідомлену суїцидальну тенденцію. На війні межа між виправданим і невиправданим ризиком тонка, але вона має усвідомлюватись, так само, як емоційно-енергетична, тілесна саморегуляція має бути опанована для виключення найгіршого варіанту розвитку подій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Доценко Л., Максименко Н. Психологічні чинники адаптації військовослужбовців строкової служби в умовах військової частини. *Вісник Національного університету оборони України*. 2019. № 2 (52). С. 49 – 55.
2. Кокун О. М. Психологічна робота з військовослужбовцями- учасниками АТО на етапі відновлення: метод. посіб. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 282 с.
3. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Корня Л.В. Психологічне вивчення особового складу Збройних Сил України. Методичний посібник. Київ: ФОП Маслаков, 2019. 288 с.
4. Смольська Л.М. Стресостійкість та життєстійкість: креативна модель формування в сучасних умовах// Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Психологія. Випуск 4. Ужгород, 2021. С. 113-117.

***Реник Ванесса Йосипівна**, здобувачка вищої освіти ступеня бакалавр, студентка 4-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ЗПЛ-20-1-гv Рівненського інституту Університету «Україна»*

***Оксентюк Наталія Володимирівна**, кандидат психологічних наук, професор кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»*

ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ ТА ПРОЯВУ ТРИВОЖНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Однією з ключових психологічних проблем є тривожність, яка виявляється не лише серйозною проблемою для особистості, але й значним чинником, що впливає на її якість життя та соціальне функціонування. Дослідження вікових особливостей виникнення та прояву тривожності є

надзвичайно важливим аспектом, оскільки воно дозволяє краще розуміти динаміку цього психічного явища на різних етапах життя людини, виявляти особливості та чинники, що сприяють розвитку тривожності, а також розробляти індивідуалізовані підходи до психологічної допомоги та підтримки різних вікових груп.

Одна з поширених і усталених концепцій полягає в тому, що тривожність стає дезадаптивною, коли вона заважає функціонуванню, наприклад якщо вона пов'язана з поведінкою уникнення, найімовірніше, виникає, коли занепокоєння стає надмірно частим, серйозним і стійким [1]. У зв'язку з цим, можемо відзначити, що патологічна тривожність в будь-якому віці може характеризуватися стійким або великим ступенем тривожності та уникнення, пов'язаним із суб'єктивним дистресом або порушенням. Проте диференціація між нормальною і патологічною тривожністю може бути особливо важкою у дітей, оскільки у дітей проявляється багато страхів і тривог як частина типового розвитку [2; 3].

Результати дослідження свідчать про те, що початок першого або будь-якого тривожного розладу чітко простежується в дитинстві [4-6]. Проте, не рахуючи того, що деяким тривожним розладам можуть передувати інші більш ранні коморбідні тривожні розлади, існує деяка примітна гетерогенність між окремими тривожними розладами, яка виявляє тимчасову послідовність основних періодів ризику для першого початку тривожних розладів у дитинстві та підлітковому віці.

Дитячий та підлітковий вік є основною фазою ризику для розвитку симптомів і синдромів тривожності, які можуть варіюватися від швидкоплинних легких симптомів до повноцінних тривожних розладів. Тривожність відноситься до реакції мозку на небезпеку, подразники, яких організм буде активно намагатися уникнути. Дана реакція мозку є основною емоцією, яка вже присутня в дитинстві, причому вирази тривожності перебувають у континуумі від легкої до сильної. Тривожність, як правило, не

є патологічною, оскільки вона адаптивна в багатьох сценаріях, коли сприяє уникненню небезпеки [7].

Більшість випадків появи тривожності з'являються в дитинстві до 12 років, за якими слідує поява соціальної фобії з випадками в пізньому дитинстві та протягом підліткового віку, причому дуже мало випадків виникає після 25 років. У дорослому віці почуття тривожності може виникати через страх злиднів, який визначається одним із головних страхів. З усіх страхів, страх злиднів є найбільш руйнівний і його досить важко подолати, для якого характерні наступні симптоми:

1) байдужість, небажання боротися зі злиднями, інтелектуальна та фізична ліньки;

2) сумнів, який зазвичай проявляється у формі вибачень та пояснень, що покривають особисті невдачі;

3) занепокоєння як прагнення шукати помилки в інших, зневажливе ставлення до своєї зовнішності, нестримність у вживанні алкоголю, нервозність, невпевненість у собі;

4) надобережність, думки та розмови про можливі невдачі замість концентрації свідомості на способах досягнення мети;

5) зволікання і витрати всіх сил на виправдання неробства [4-6].

Таким чином, занепокоєння відповідно до ситуації може спричинити погану продуктивність або ж одночасно відображати обидва аспекти, а також може викликати напругу під час вирішення чи виконання певної діяльності. Також варто відзначити, що науковці погоджуються з тим, що тривожні розлади є поширеним патологічним станом серед осіб середнього віку в кризових умовах життєдіяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. APA. Diagnostic and statistical manual of mental disorders. 4. Washington, DC: American Psychiatric Press; 2000.

2. Morris R.J., Kratochwill T.R. Childhood fears and phobias. In: Kratochwill TR, Morris RJ, editors. *The practice of child therapy*. 2. New York: Pergamon; 1991. pp. 76–114.

3. Muris P., Merckelbach H., Mayer B., et al. Common fears and their relationship to anxiety disorders symptomatology in normal children. *Pers Individ Dif.* 1998; 24(4): 575–578.

4. Beesdo K., Pine D.S., Lieb R., et al. Similarities and differences in incidence and risk patterns of anxiety and depressive disorders: the position of generalized anxiety disorder. *Arch Gen Psychiatry.* in press.

5. Kessler R.C., Berglund P., Demler O., et al. Lifetime prevalence and age-of-onset distributions of DSM-IV disorders in the National Comorbidity Survey Replication. *Arch Gen Psychiatry.* 2005; 62: 593–602.

6. Last C.G., Perrin S., Hersen M., et al. A prospective study of childhood anxiety disorders. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry.* 1996; 35: 1502–1510.

7. McCathie H., Spence S.H. What is the revised fear survey schedule for children measuring? *Behav Res Ther.* 1991; 29(5): 495–502.

УДК 159.9-616

Яіцька Оксана Андріївна, здобувачка вищої освіти ступеня бакалавр, студентка 4-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи Пз-31 інтегровані Національного університету водного господарства та природокористування

Смольська Людмила Миколаївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ПРИ МАСКОВАНИХ ДЕПРЕСІЯХ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Актуальність. Впливу війни зазнають і військові, і цивільне населення, що перебуває в зоні бойових дій або в окупації, а також мешканці тилу, внутрішні переселенці та ті, хто виїхав закордон. За прогнозами ВООЗ, у майбутньому близько 15 млн українців потребуватимуть психологічної підтримки, із них 3-4 млн – медикаментозного лікування [1]. Розлади, що починаються як реакція на стресові умови і розгортаються, ускладнюються

як депресія через накопичення невирішених проблем, ховаються під соматичними мінливими масками. Взаємозв'язок психологічних факторів та соматичних розладів помітили З. Фрейд, Й. Брейер, Г. Дойч, Ф. Александер, Г. Дунбар, А. С. Кочарян, В. Любан Плоцца; Н. Пезешкіан, Г. Айзенк. Соматизацією у зв'язку з депресіями присвятив дослідження Р. Лемке [2]. Масковані депресії – новий предмет вітчизняної наукової та практичної медицини, де дослідниками є Р. Ісаков, О. Чабан [3, 4].

Проблема, яку вирішує дослідження – сприяння компетенціям психологів, зокрема військових психологів, щодо діагностики, корекції та профілактики маскованих депресій.

Метою даної роботи є дослідити можливість психологічної допомоги у її терапевтичному, корекційно-профілактичному спектрі при маскованих депресіях в період війни.

Виклад основного матеріалу. Соціально звична депресія із клінічними ознаками абулії, емоційної пригніченості та суїцидальної схильності ніколи не схвалювалась суспільством та ближнім оточенням, вона також вкрай неприємна за моральними міркуваннями і самому суб'єкту. Тому, такий особливий вид депресій, при яких стигматизації та сорому можна уникнути – *маскована депресія* - стає поширеним явищем, хоч саме про неї мало знають навіть фахівці допомагаючих професій. Відмінними ознаками маскованих депресій є значна доля тілесних негараздів на фоні ангедонії різного ступеню та особливостей характеру. Ці тілесні негаразди мінливі, заплутані, часто непередбачувані, хоча мають періодичність; чисельно між собою поєднуються; становлять загадку для самих хворих та діагностів, бо видимих причин відчуттєвих та функціональних порушень на рівні організму при обстеженні не спостерігається. А на відсутність задоволення від життя, понижений настрій такі пацієнти соматичним лікарям не скаржаться, бо вважають, що це не має стосунку до їх болей. Масковані депресії не дають важкої емоційної картини занепаду, як класичні – вони часто сприймаються і виглядають як симуляції через раптові прояви та такі ж

несподівані раптові відступи симптоматики, що усугубляє ситуацію стражденного, особливо, якщо це військова людина. Наслідком стає приховування симптомів та стрімке зниження якості життя, почастищення суїцидальних думок, несумісність станів з необхідністю нести відповідальну військову службу. Умови війни дозволяють реалізувати при маскованих депресіях суїцидальні наміри при перевищенні можливості терпіти страждання та ненаданні допомоги. Такі військові прагнуть на передову, в епіцентр небезпеки. І якщо класичні депресії у їх глибокій фазі унеможливають таку наполегливість, то масковані депресії роблять це можливим. Наукові джерела вказали на схильність до депресій переважно серед жінок. Це ж стосується і маскованих депресій. Чоловіки не бажають звертатись і визнавати проблему, вони ж не йдуть на комунікацію з психологом із готовністю змінюватись. Тому вибірка експериментальної групи складалась з представниць жіночої статі серед військових. Для проведення дослідження виникнення депресії були використані такі методики: «Шкала депресії» А. Бека, «Диференціальна діагностика депресивних станів» В. А. Жмурова, «Типи акцентуацій» Леонгарда – Шмішека, «Визначення емоційної стійкості особистості» Б. І. Додонова, «Діагностика «перешкод» у встановленні емоційних контактів» за В.В. Бойко.

Обговорення. В ході першого етапу експерименту ми з'ясували, що у значної частини військових жінок низькі показники емоційної стійкості, наявні акцентуації характеру, що детермінують поведінково - афективні реакції, в деяких є проблеми у спілкуванні з оточуючими. Це говорить про приналежність людини до певного типу акцентуації таких, як демонстративний, гіпертимний, циклотимний, емотивний, педантичний, екзальтований. Чим вищий ступінь прояву акцентуєваних рис характеру військового, тим нижчий рівень усвідомленості ситуації яка відбувається і власних поведінкових реакцій на неї. І навпаки, відсутність акцентуації у військового підвищує рівень пізнання даних обставин, що позитивно

впливає на усвідомлені дії власної поведінки в екстремальних умовах, і як, наслідок, знижує ступінь ризику до виникнення депресії військовослужбовців.

В результаті діагностики було виявлено загальні тенденції потенційної схильності у майже половини респондентів військових до елементів проявів класичних та маскованих депресій. В той же час ми виявили, що у респондентів є готовність та ресурсність для отримання допомоги та профілактики ускладнень. фундаментальними чинниками виникнення депресії у військовослужбовців виступають індивідуальні властивості особистості, рівень пізнавальної активності та афективно-поведінкові реакції людини. На основі отриманих даних була розроблена психоедукаційна корекційно-профілактична програма *«Вчимося жити без депресії»*, що складалась з 6 сесій, тривала 3 тижні та реалізувалась на заняттях по двічі на тиждень. Концепцією програми було підвищення рівня самосвідомості та поінформованості, формування на фоні цього нових ментальних та фізичних звичок. Особливістю експериментальної психологічної допомоги було організація спільних занять та індивідуальних бесід, а також виконання самостійної роботи в міжсесійний період. Програма включала елементи системи формування стресостійкості та життестійкості, запропонованої Л.Смольською [5]. В неї увійшли: психоедукаційний комплекс для ознайомлення, обговорення, обігрування та осмислення. Програма передбачала вироблення нових корисних звичок завдяки тренінговим активностям під час сесій та між ними. У комплекс ми включили окрім інтерактивного опрацювання інформації в кейсах та інструкціях - елементи оздоровчих вправ, психоемоційно насичених тілесних тренінгів та кататимно-імагінативної терапії з її арт-складовою. Ми ознайомили військових жінок зі шляхами комплексної допомоги при депресіях, *маскованих* депресіях та способах їх профілактики. У програму також увійшло ознайомлення із зразком препарату Сертралін (Стимулотон®), що виписують психіатри чи психотерапевти при лікуванні маскованих депресій,

оскільки у багатьох є страх і перед психіатрами, і перед прийманням психотропних ліків. Це було зроблено з метою зняття негативних шаблонних настанов щодо даного елементу комплексної допомоги. Частка військовослужбовців із проявами елементів помірної маскованої депресії зменшилась на 12,5 %; показники елементів легкої маскованої депресії зменшились на 17,5 %. Рівень мінімальної депресії зменшився на 20%. З'явилися військовослужбовці з даної групи, які перейшли з категорії з проявами елементів мінімальної схильності до маскованих депресій до категорії без проявів елементів маскованої депресії. Відтак, у військовослужбовців підвищився рівень контролю над перепадами емоцій, негативні думки тепер мають менший вплив на емоційно-чуттєву сферу. Діагностика рівня наявності депресивного стану у військовослужбовців на етапі контрольного експерименту свідчить про подолання наявних труднощів із контролем емоцій та підвищення рівня стресостійкості. Наведені дані свідчать про ефективність впровадження запропонованої нами програми психоедукації, корекції та профілактики.

Висновки. Не виключено, що позитивна динаміка – тимчасове явище, і характерна лише на етапі експерименту та протягом незначного часу після нього – все залежить від умов життя респонденток. В них склалися особисті взаємопідтримуючі стосунки за умов поки що віддалених від бойових дій. До того ж, з боку керівництва було сприяння здійсненню експерименту. Умови в подальшому зміняться, але є надія, що засвоєні навички, отримані знання допоможуть жінкам-військовим впоратись із стресами, з ними не буде прецедентів ані класичних, ані маскованих депресій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- 1.Панько Т.В. Депресія і війна. Матеріали Науково-практичної конференції з міжнародною участю «Організація амбулаторної та стаціонарної психіатричної допомоги під час війни» (26-27 січня 2023 р.). «Неврологія. Психіатрія. Психотерапія» № 1 (64) 2023 р. 07.05.2023 <https://health-ua.com/article/72686-depresya-vjna>
- 2.Lemke R. The concept of «vegetative depression». Psychiatrische Praxis. 2011. Vol. 38, № 2. P. 91-6.

3.Ісаков Р. І. Масковані депресії // НейроNEWS: психоневрологія та нейропсихіатрія. 2020. № 10. С. 18–23.

4.Чабан О.С. Помилки при веденні пацієнтів із посттравматичним стресовим розладом. Медична газета «Здоров'я України 21 сторіччя» № 7 (543), 2023 р <https://health-ua.com/article/72821-pomilki-pri-vedenn-patcntv-zposttravmatichnim-stresovim-rozladom>

5.Смольська Л.М. Стресостійкість та життєстійкість: креативна модель формування в сучасних умовах. Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Психологія. Випуск 4. Ужгород, 2021. С. 113-117.

Кашевський Руслан Валерійович, здобувач вищої освіти ступеня магістр, студент 1-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ПЛ-23-1м-рч Рівненського інституту Університету «Україна»

Савчук Людмила Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ПРОЯВУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

В існуючих умовах мінливого світу пріоритетом є вміння особистості орієнтуватися у нових і часто невизначених, нестандартних ситуаціях, важливим завданням школи є максимальний розвиток творчих здібностей учнів. Однак у системі сучасної психологічної науки виникли такі протиріччя, що слугують факторами, що стримують прояв творчих здібностей. Зокрема, між орієнтацією школи індивідуально-особистісний розвиток учнів і колективної природою процесу навчання. Тому, для психології як науки актуальною є проблема розробки вихідних, головних положень наукової концепції прояву та розвитку творчих здібностей молодших школярів з опорою на їх пізнавальний та особистісний потенціал.

На сучасному етапі розвитку психології як науки, феномен «творчі здібності» досліджували вітчизняні та іноземні автори, зокрема Дж. Гілфорд, Е. Торренс, М. Вертгеймер, Ж. Годфруа, М. Гнатко, В. Моляко, М. Гончаренко, Т. Равлюк, О. Кононко, О. Савченко, І. Зязюн, Г. Тарасенко [1, с. 119] та інші. Наукові дослідження акцентовано на вивчення особливостей творчих здібностей індивіда, їх структури та принципів становлення. Незважаючи на відмінність підходів до визначення поняття, дослідники одноставно виділяють творчу уяву та якість творчого мислення як обов'язкові компоненти творчих здібностей. Однак, питання творчих здібностей, що пов'язані з творчими можливостями дитини молодшого шкільного віку потребують подальшого вивчення.

Існує багато визначень авторів щодо досліджуваного явища. Найбільше наш імпонує трактування «творчих здібностей» школяра В. Сухомлинського [5], він зауважив, що «творчість» – досить суттєва сторона активної діяльності вихованця, в якій особливо переживається радість мислення. Суть прояву творчих здібностей молодших школярів вбачаємо у якісних змінах пізнавальної діяльності учнів початкової школи, які є результатом сформованих знань, умінь і навичок мистецької діяльності.

У трактування закордонних психологів (Дж. Гілфорд) творчі здібності характеризуються такими показниками як: швидкість та гнучкість думки, оригінальність, допитливість, точність та сміливість [4, с. 455]. Структура творчих здібностей є єдністю когнітивних і особистісних конструктів. Як когнітивні конструкти виступають пізнавальні здібності, що виконують у творчому мисленні специфічні функції. Особистісні конструкти включають мотиваційно-вольові засоби регулювання творчих здібностей. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури [1, 2], виділено такі показники прояву творчих здібностей у дітей молодшого шкільного віку як:

1. Оригінальність мислення – здатність представити оригінальні, інноваційні та нові концепції, які не є загальноприйнятими чи відомими.

Проявляються в мисленні та поведінці дитини відображаються в характері та сюжеті її малюнків та творчій діяльності.

2. Гнучкість мислення – можливість оперативно і без зусиль знайти альтернативні рішення проблем і швидко змінити їх напрямок для вирішення будь-якої проблемної ситуації.

3. Продуктивність мислення – здатність генерувати значну кількість ідей. Це може бути виражено та оцінено кількістю розв'язання різних проблем та кількістю продуктів діяльності.

4. Розробленість ідеї – можливість творчо розвивати існуючі ідеї деталізовано. Ця здатність чітко проявляється в особливостях творчої роботи.

Отже, творчі здібності являють собою індивідуальні особливості, які визначають успішність виконання особою різного роду творчої діяльності. Основними компонентами творчих здібностей вважаються формулювання проблеми, знаходження потрібної інформації, перенесення її та застосування в умовах завдання; генерування ідеї та висування гіпотези; вираження оціночних суджень; узагальнення розумових операцій; трансформування завдань. Для розвитку творчих здібностей необхідно забезпечити умови у процесі навчальної діяльності та поза навчальної діяльності. Прояву творчих здібностей сприятимуть такі умови як відсутність рамок та оцінок, вільне вираження думок та дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іванова В.В. Психологічні особливості розвитку творчих здібностей молодших школярів у позанавчальній діяльності. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. С. 118-126.

2. Іщенко Н.В., Гордієнко Т.В. Творчі здібності молодших школярів. Наука III тисячоліття : пошуки, проблеми, перспективи розвитку : матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет конференції (25-26 квітня 2018 року): збірник тез. Бердянськ : БДПУ, 2018. Ч. 1. с. 134-136.

3. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. Вибр.твори: В 5-ти т. Київ, 1970. Т.3. С.555.

4. Guilford J. Three sides of intelligence. Psychology of thinking. М.: Progress, 1965. Р. 433-456.

Здоровецький Віталій Михайлович, здобувач вищої освіти ступеня магістр, студент 1-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ПЛ-23-1м-гv Рівненського інституту Університету «Україна»

Юрчук Людмила Василівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ ТРИВОЖНОСТІ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Актуальність дослідження. У сучасному науковому світі проблема тривожності займає важливе місце. Цьому присвячено значна кількість досліджень, як в психології, так і в медицині, фізіології, філософії, соціології. Інтерес психологів в останнє десятиліття до вивчення тривожності істотно посилюється у зв'язку з різкими змінами в житті суспільства, що породжують невизначеність, непередбачуваність і як наслідок, переживання емоційної напруженості, тривоги і тривожності.

Молодший шкільний вік – це важливий етап життєвого шляху людини на шляху дорослішання і, водночас, певний ступінь її розвитку як особистості із характерними для неї якісними властивостями.

Повномасштабна війна в Україні змусила населення весь час жити у стані напруження та неспокою, в тому числі діти все частіше стають жертвами війни та потерпають як фізично, так і психологічно. Порушення емоційного балансу, тривала перевага негативних емоційних станів, тривожності спричиняють виникнення емоційних розладів, відхилень у розвитку особистості дитини, порушень у неї соціальних контактів.

Огляд джерел. У розумінні більшості дослідників тривожність є зміненим психічним станом та водночас рисою особистості. У такому контексті вивчали цей феномен А. Адлер, К. Ізард, А. Леонова, О. Захаров, Н.

Пасинкова, Я. Рейковський, Ч. Спілбергер, Ю. Ханін, Х. Хекхаузен та інші. Тривожність як реакція на соціальні впливи була предметом дослідження М. Авенера, Г. Айзенка, О. Воскресенської, В. Кисловської, Н. Лисенко, Н. Левітова, В. Мерліна, Є. Шотт та ін. Вплив особистісних факторів на розвиток тривожності аналізували Л. Бороздіна, Н. Наєнко та ін. Дослідженню проблем діагностики тривожності присвячені паці С. Васьківської, І. Дубровіної, І. МакГорські, Р. Овчарової, Т. Ольховецької, Дж Фрідріх. Особливості прояву тривожності у молодших школярів розглядали Л. Брель, О. Захаров, Б. Кочубей, О. Новикова, А. Прихожан, А. Разумова, М. Томчук, С. Томчук.

Мета – визначити вікові особливості проявів тривожності у молодших школярів.

У психологічній літературі, можна зустріти різні визначення поняття тривожності, хоча більшість дослідників сходяться у визнанні необхідності розглядати його диференційовано – як ситуативне явище і як особистісну характеристику з урахуванням перехідного стану і його динаміки.

І. Ясточкіна визначає два основних типи тривожності:

Перший – це ситуативна тривожність, тобто викликана якоюсь специфічною зовнішньою ситуацією, що об’єктивно викликає тривожність. Такий стан виникає у будь-якої людини напередодні можливих неприємностей і життєвих ситуацій. Цей стан цілком нормальний, більше того, він все ще відіграє позитивну роль, виступаючи своєрідним мобілізуючим механізмом, що дозволяє людині серйозно і відповідально підійти до вирішення виникаючих проблем.

Другий тип – особистісна тривожність. Його можна розглядати як рису особистості, яка проявляється в постійній схильності відчувати тривожність у всіляких життєвих ситуаціях, наприклад, у об’єктивно недоступних. Він характеризується станом несвідомого страху, невизначеним почуттям загрози, готовністю сприймати будь-яку подію як несприятливу та небезпечну. Якщо цей тип тривожності фіксується у дитини в процесі

розвитку характеру, він формує занижену самооцінку та негативне сприйняття навколишнього світу [7].

І.І. Дорожко зазначає, що психічний і особистісний розвиток дитини у молодшому шкільному віці зумовлюється особливістю соціальної ситуації розвитку - навчанням у початковій школі. На цьому віковому етапі провідною діяльністю стає навчання, основою якого є пізнавальний інтерес і нова соціальна позиція. Молодший шкільний вік, як відомо, охоплює період життя дитини від 6-7 до 10-11 років. Основою для його визначення є час навчання дітей у початкових класах [2].

У молодшому шкільному віці відбувається зміна провідної психічної саморегуляції від мимовільної до свідомо-вольової. Шкільне життя вимагає систематичного та обов'язкового виконання дитиною багатьох правил.

На думку М.В. Савчин становлення і розвиток особистості у молодшому шкільному віці охоплює такі фази, як адаптація (приспособлення до нових соціальних умов), індивідуалізація (вияв своїх індивідуальних можливостей і особливостей) та інтеграція (включення у групу ровесників). Школяр потрапляє в зовсім нову для нього групу ровесників-однокурсників, яка через відсутність спільно розподіленої навчальної діяльності є дифузною. Провідною діяльністю молодшого школяра стає навчальна діяльність, яка з першим кроком до школи опосередковує систему його стосунків з навколишнім світом [3].

Тривогу, яка повністю локалізована в шкільній сфері, і породжує поведінкові труднощі, позначають терміном «шкільна тривожність».

С.М. Томчук та М.І. Томчук вважають, що шкільна тривожність – широке поняття, яке включає різні аспекти стійкого шкільного неблагополуччя. Вона виражається у хвилюванні, підвищеному неспокої у навчальних ситуаціях, в очікуванні поганого ставлення до себе, негативної оцінки з боку педагогів, однолітків, у страху зробити помилку, побоюванні не відповідати вимогам дорослих. Шкільна тривожність позбавляє дитину психологічного комфорту та виступає центральною ланкою хронічної

неуспішності. Вона виникає в певний віковий період, але згодом може зникнути. Тривожні діти зазвичай зростають пасивними та живуть за принципом «краще я нічого не буду робити, щоб потім у мене не було неприємностей» [6].

О.П. Сергєєнкова виділяє наступні можливі причини підвищеної тривожності у дітей:

1. Природною рисою нервової системи є слабкість, астенія як риса темпераменту;
2. Сформовані риси характеру в результаті неправильного виховання;
3. Особливість захисної психологічної природи – непродуктивний тип мотивації («орієнтація на уникнення невдач» замість «зосередження на успіху»);
4. Розрив стосунків з опікунами, однолітками або родиною. Постійне порівняння з іншими дітьми, перенесення оцінки вчинку на оцінку всієї особистості;
5. Авторитарний стиль батьківського виховання в сім'ї (вимогливий): дитину вчать підкорятися, залежати від сили сильнішого, відступати перед владою, а не мати власне «я», що призводить до пасивності; нерішучості, невпевненості, залежності;
6. Проблеми у спілкуванні з дитячим колективом;
7. Авторитарний стиль роботи вихователя: авторитетний, строгий, нетерпимий;
8. Висока тривожність вихователя або батьків, тривожне минуле у сімейних чи шкільних стосунках;
9. Гіперопіка батьків та їхня установка тільки на високу оцінку в навчанні. В учня тривожне очікування викликає все, пов'язане з оцінюванням. Такий страх притаманний дітям зі сформованим внутрішнім образом учня-відмінника [4].

Л.П. Товкун виділяє декілька груп чинників, що відображають специфіку неправильного виховання. Ці чинники можуть бути причиною

виникнення неврозів у дітей. Це зайва принциповість, вимогливість і нетерпимість, завищений рівень домагань відносно можливостей дітей, нерозуміння їх своєрідності, вікових особливостей формування їх особистості, сімейних конфліктів, непослідовність виховання, гіперопіка, надконтроль або потурання, інтенсивність виховних заходів [5].

А.В. Давиденко зазначає, що на психологічному рівні тривожність відчувається як: напруга, заклопотаність, неспокій, нервозність, відчуття невизначеності, безсилля, незахищеності, невдачі, самоти, неможливості ухвалити рішення. На фізіологічному рівні реакція тривожності виявляється в: посиленні серцебиття, почастішанні дихання, збільшенні хвилинного об'єму циркуляції крові, підвищенні артеріального тиску, зростанні загальної збудливості, зниженні порогів чутливості, коли раніше нейтральні стимули набувають негативного емоційного забарвлення[1].

Висновки. В результаті теоретичного аналізу проблеми тривожності можна стверджувати, що тривожність у молодшому шкільному віці пов'язана з незадоволенням провідних потреб віку та реалізується в поведінці з переважанням компенсаторних і захисних проявів.

Тривожна дитина не може самостійно позбутися відчуття тривоги й невпевненості в собі, які виникають у проблемних ситуаціях, у результаті чого виникає дезорганізація діяльності й поведінки, дитина діє значно менше своїх можливостей. Типове виникнення шкільної тривожності пов'язане із соціально-психологічними факторами, факторами освітянських систем та є показником шкільної дезадаптації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Давиденко А.В. Діти та війна: методи психологічної допомоги дітям із травмуючим досвідом. Організаційні, нормативно-правові та клінічні питання реабілітації в Україні в мирний час та під час війни: колективна монографія. Полтава, 2022. 65 с.
2. Дорожко, І.І. Психологія: навч. посіб. для підгот. до іспиту. ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. Харків: ХНПУ, 2017. 222 с.
3. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. 3-тє вид, перероб., допов. Київ: Академія, 2017. 366 с.

4.Сергеєнкова О.П. Вікова психологія. Навч. Посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2020. 376 с.

5.Томчук С.М., Томчук М.І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі: [монографія]. Вінниця: КВНЗ «ВАНО», 2018. 200 с.

6.Товкун Л.П. Фактори тривожності в навчальному процесі як негативні чинники порушення психічного здоров'я школярів / «Молодий вчений». 2017. № 9.1 (49.1). С. 163–166.

7.Ясточкіна І. Особистісна тривожність як соціально-психологічна проблема. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2020. Випуск 6. С. 165–170.

Альошина Оксана Анатоліївна, здобувачка вищої освіти ступеня магістр, студентка 1-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ЗПЛ-23-1м-гч Рівненського інституту Університету «Україна»

Юрчук Людмила Василівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

СУТНІСТЬ МОТИВАЦІЇ ПІДЛІТКІВ

Мотивація є важливим чинником, що стимулює людину до активності, допомагає їй реалізувати поставлені завдання. Враховуючи це, питання мотивації є надзвичайно актуальною. Вона впливає на пізнавальні процеси, активізує мислення та сприйняття особистості. Людина, що захоплена світом ідей і смислів, вона стає емоційно залученою і бажає діяти.

В сучасній літературі представлено кілька визначень мотивації. Мотивацію можна розглядати як сукупність мотивів, інтересів, переконань, установок, цінностей та ідеалів, спрямованих на задоволення нужди, потреб людини; спонукань до дії; особистісно значущої для неї [3].

Мотив – це те, що належить суб'єкту, є його стійкою особистісною властивістю, яка спонукає до здійснення певних дій. це не будь-яка спонукка, що виникає в організмі людини, а лише внутрішньо усвідомлена спонукка, що

відображає готовність людини до дії або вчинку. Таким чином, стимул спричиняє дію або вчинок не прямо, а опосередковано, через мотив: спонукою мотиву є стимул (предмет), а спонукою дії або вчинку – внутрішньо усвідомлена спонука (мотив) [4, с. 33].

У сучасній психології термін мотивація включає два важливих аспекта, а саме сукупність стимулів, що викликають активність індивіда та процес формування мотивів [2, с. 171]. Одним із видів мотивації, що визначає «творче, ініціативне ставлення людини до справи, є мотивація досягнення, яка спрямована на якомога краще виконання будь-якого виду діяльності й орієнтована на досягнення певного результату». Мотивація досягнень виявляється в прагненні суб'єкта докладати зусиль і досягати, можливо, кращих результатів у галузі, яку він вважає важливою (значущою) [1, с. 59].

Формування сфери у підлітковому віці відбувається в кілька етапів. На перших етапах діяльності мотивацією підлітка є відтворення. Підлітки прямо наслідують своїх однолітків та старших. Це визначає, що мотивація діяльності є поверхневою та ситуативною. На наступному етапі у підлітків підвищується інтерес до своєї особистості. Вони «прагнуть утвердитися в товаристві ровесників, небайдужі до оцінок їхньої особистості значущими іншими, очікують, що ці оцінки будуть тотожними їх самооцінкам. Значно диференційованою є їхня мотивація вчинків. Надалі головне значення має саморегуляція поведінки як складова частина самовиховання, а мотивація вчинків постає як регулятор поведінки і діяльності особистості. Підлітки намагаються вже аргументувати свої вчинки, передбачати наслідки прийнятих рішень, що свідчить про цілісніше і глибше усвідомлення процесу мотивації і структури мотиву» [5, с. 123].

Мотиваційна сфера виступає головним новоутворенням підліткового віку. Відповідно основне місце серед мотивів належить мотиву спілкування з однолітками. Як вважає Юдіна Н., що «спілкування є важливою умовою людського існування. Завдяки спілкуванню людина підтримує психологічний зв'язок з іншими людьми через засоби масової комунікації та безпосередні

стосунки. Тому спілкування стосується проблеми мотивації, будучи засобом задоволення потреб. Особливого значення спілкування набуває у підлітковому віці, оскільки є провідною діяльністю цього періоду» [6, с.].

Отже, мотивація трактується як психодинамічна система особистості, що включає важливі компоненти, такі як потреби, інтереси, стимули, цінності та ідеали. Вона спрямовує людину до активності та досягнення мотивів. Мотивація стимулює розвиток та призводить до зміни особистості, визначає її дії та поведінку, включає пізнавальні активності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Жданюк Л.О, Лукова С. Емпіричне дослідження мотивації досягнень у підлітків-спортсменів. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. №5. Т.2. С. 58-66
2. Козляковський П. Загальна психологія : курс лекцій. Миколаїв : МФ НаУКМА, 2002. 220 с.
3. Психологічні чинники розвиваючого навчання в різних освітніх системах. Навч. посібник (для практичних психологів) / За заг. ред. академіка С.Д. Максименка. – К.: ЗАВТ «НЕВТЕС», 2000. – 272 с.
4. Токарева Н.М. Основи педагогічної психології: навчально-методичний посібник / Н. М. Токарева – Кривий Ріг, 2013 – 223 с.
5. Чаусова Т. Особливості формування мотиваційної сфери навчання підлітків. Вісник післядипломної освіти. Серія : Соціальні та поведінкові науки. 2018. Випуск 6. С. 121-134.
6. Юдіна Н. Особливості мотивації спілкування підлітків // Психологічні координати розвитку особистості : реалії і перспективи : збірник наук. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (27-28 квітня 2020 р., м. Полтава). Полтава, 2020. С. 191-192.

Фурманець Ніна Андріївна, здобувачка вищої освіти ступеня бакалавр, студентка 4-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ЗПЛ-20-1-rv Рівненського інституту Університету «Україна»

Вронська Вікторія Миколаївна, старший викладач кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Актуальність теми. У період підліткового віку відбуваються стрімкі психологічні, соціальні зміни. Часто підліткам доводиться узгоджувати власні потреби з очікуваннями дорослих та усталеними соціальними нормами. Через те, інколи виникають серйозні труднощі і деякі школярі в цей віковий період демонструють прояви агресивної поведінки.

Які форми прояву агресивної поведінки?

Як працювати на випередження цих негативних реакцій?

Ці та інші питання ми намагаємося висвітлити в даній публікації.

Основна частина. В підлітковому віці відбуваються швидкі та важливі зміни. Це проміжний період між дитинством та ранньою юністю. Підлітковий вік має такі етапи:

Табл. Етапи підліткового віку

Вік	Етап
10 –12 років	молодший підлітковий вік
12 –16 років	середній підлітковий вік
16 –18 років	старший підлітковий вік (у деяких авторів –ранній юнацький вік)

Кожен з цих етапів має свої особливості і суттєві відмінності.

В ході емпіричного дослідження, нами було виявлено такі психологічні реакції, які диктують поведінку підлітку:

1.Емансипація від впливу дорослих

Це бажання зумовлене тим, що найяскравішим новоутворенням цього вікового періоду є бажання дорослішати. Це повинні враховувати рідні і близькі і, в свою чергу, змінити ставлення до підлітка. Йти на певні поступки, дозволяти проявляти своє «Я», спонукати до ініціативності і самостійності (напр., у виборі зачіски, стилю одягу, проведенні вільного часу та ін.). Основне, чого очікує підліток від дорослих – прийняття емансипації, розширення особистої свободи та підтримки у переході на новий рівень – дорослішання. Тому, підліток, в свою чергу теж повинен ініціювати розмови з родиною і пояснити, що йому хочеться чути від них похвалу.

2. Спілкування з ровесниками.

Крім прагнення до емансипації від впливу дорослих та на протигагу йому, підлітки відчують сильну потребу в спілкуванні з ровесниками. Це виходить у них на перший план. Спостерігаємо, що в них відбувається формування «Ми-концепції», причому, іноді це стається досить жорстоко, агресивно, вони пояснюють: «ми – свої; вони – чужі». Через те підлітки об'єднуються у групи.

3. Поведінкові реакції, пов'язані з формуванням статевого потягу.

На цей віковий період припадає активне статеве дозрівання і формування статевого потягу (лібідо). Ми теж звернули увагу, що підлітків цікавить все, що пов'язане зі статтю та стосунками. Однак, варто пам'ятати, що в підлітковому віці стосунки можуть носити романтичний характер, вони можуть задовольняти свою цікавість до осіб протилежної статі підвищеною увагою, бажанням сподобатися, тому варто намагатися їм ставати кращими. Однак, ми помічали у підлітків різкі зміни настою від веселощів до смутку.

Іноді, вони не вміють впоратися зі своїм емоційним станом, через те проявляють вербальну агресію, гнівом і люттю реагують на порушення їх особистих кордонів. Іноді прояви пасивної агресії, як от: егоїзм, снобізм, непрохані поради. Також, у підлітків може проявлятися або прихована агресію або почуття провини. Тоді такі діти ображаються, або в них спостерігається загострене почуття справедливості. У них проблеми з

емпатією, тактовністю, натомість – знецінюють досягнення інших, тим самим піднімають власну самооцінку, завдяки порівнянню на свою користь, дистанціюються від них.

Ми не можемо вважати, що всі події підкоряються чіткій логіці, і що вони передбачувані, зрозумілі. Визнати, що жодної логіки і справедливості немає, адже з будь-якою особистістю в певний момент можуть трапитися різні випадки – від незначної неприємності – до суттєвої трагедії.

4. Хобі-реакції

У школярів-підлітків можуть виникати яскраві, однак, нестійкі та мінливі захоплення та хобі, які можуть бути дуже значимими для підлітків. Оточуючі повинні в цьому підтримувати підлітків. Батьки повинні забезпечити всім необхідним, щоб їх дитина могла це захоплення реалізувати. Якщо на цей час проявляються певні здібності, хобі, можна порекомендувати поділитися власними результатами у соцмережах, так легше буде знайти однодумців і поціновувачів, завдяки цьому в підлітка підвищиться самооцінка.

Дорослі, педагоги, психологи повинні сприймати різнобічні прояви підлітків. Якщо дивитися на особистість зі сторони, то при цьому оцінюємо лише її, а також дії, тобто – диспозиційні фактори. Коли ж зануритися в ситуацію – наш фокус уваги переміщується на зовнішні обставини, тобто – експозиційні фактори.

Висновок В ході здійснення емпіричного дослідження, можна зробити висновок, про психологічні зміни у школярів підліткового віку. А також необхідність здійснення профілактичних заходів, з метою профілактики агресивної поведінки. У програмі, яка спрямована на недопущення проявів агресії у підлітків, ми виокремили такі рівні профілактики агресивної поведінки підлітків:

- загальносуспільний, що передбачає діяльність держави, суспільства, їхніх інститутів на вирішення певних протиріч у житті людини;

- соціальний рівень характеризується цілеспрямованістю впливу на негативні фактори, які породжують виникнення агресивної поведінки школярів;
- індивідуальний рівень, який являє собою роботу з конкретною дитиною, поведінка якої характеризується відкрито-агресивними проявами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берестюк М. Основні форми агресивної поведінки учнів ПТНЗ (результати дослідження на прикладі Дніпропетровської області) / М. Берестюк // Соціальний педагог. – 2012. – № 5. – С. 18–19.

2. Вронська В.. Формування емоційного інтелекту з метою розвитку соціальної ідентичності. //Тези Всеукраїнської науково-практ. конф. «Розвиток і виховання гімназиста в єдиному сучасному європейському освітньому просторі. 10-11 січня 2017р.- С. 32-38.

<https://www.google.com/search?channel=trow5&client=firefox-b-d&q=Вронська+В.+Формування+емоційного+інтелекту+з+метою+розвитку+соціальної+ідентичності>.

УКД 159.947.3:159.923-0 44.372-053.67 **Войтович Діана Василівна**, здобувачка вищої освіти ступеня бакалавр, студентка 4-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ЗПЛ-20-1-гv Рівненського інституту Університету «Україна»
Вронська Вікторія Миколаївна, старший викладач кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

ТЕХНІКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ САМОДОПОМОГИ НА ШЛЯХУ ПОДОЛАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ КРИЗИ У ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Актуальність теми. На період ранньої юності, припадає багато змін: і фізіологічних, і психологічних. З одного боку, юнаки і дівчата почувають себе дорослими, з іншого - їм важко впоратися із відповідальністю, необхідністю самостійного прийняття рішення, виважених вчинків. Інколи, без сторонньої психологічної допомоги їм не обійтися.

Основна частина. В непередбачуваній, складній ситуації, юнаки і дівчата потребують кваліфікованої підтримки психолога. Розглянемо етапи кризової підтримки.

Jorm і Griffiths [4; с.5] використовували термін «неформальна самодопомога» для позначення «простої самодопомоги, яку можуть застосувати особи без необхідності професійного керівництва».

На першому етапі кризової підтримки необхідно вислухати людину. Особливу увагу потрібно приділити техніці слухання: вислухати потрібно терпляче, співчутливо, не перебивати, не критикувати, навіть не висловлювати співчуття, а завдяки емпатійності, невербальній комунікації, давати зрозуміти, що ви уважно слухаєте.

Коли юнаки чи дівчата розповідають про свої проблеми, відзначається зниження емоційної напруги і може спостерігатися емоційна розрядка (сльози, плач та ін.). Після цього необхідно проговорити можливі варіанти виходу, тобто з'ясувати, яку стратегію поведінки в кризі молода людина обере.

Другий етап – бесіда, в ході якої спробувати знайти невідомі раніше способи вирішення кризової ситуації. При цьому необхідно велику увагу приділяти навичкам самоаналізу і самоспостереження.

Обов'язковим є наявність значущих людей для підтримки і допомоги під час прийняття плану виходу з кризової ситуації. Людина в кризовому стані, через недостатність дофаміну та ін. гормонів та нейромедіаторів, володіє обмеженими особистісними ресурсами, тому поряд з нею має бути той, хто або вже пережив таку кризу і може поділитися життєвим досвідом, або в силу своїх професійних чи особистісних особливостей може надати психологічну допомогу та підтримку (психолог, лікар, близька людина).

У ряді досліджень доведено, що ефективність подолання криз визначається не стільки швидкістю наданої допомоги, скільки глибиною внутрішнього опрацювання власних переживань, можливостями

використання виниклої проблеми для власного росту і розвитку, усвідомленням екзистенціального контексту кризи.

Способом конструктивного подолання особистісних конфліктів і криз може бути копінг-стратегія, як спосіб конструктивного виходу із кризи.

У науковій літературі використовуються різні терміни: (копінг, копінгові дії, копінг-стратегії, копінгові стилі, копінг-поведінка), за допомогою яких визначають індивідуальну адаптаційну реакцію людини до складної життєвої ситуації. Складна життєва ситуація, це такий стан, що об'єктивно порушує нормальну життєдіяльність особистості і є складною для її самостійного вирішення. Природно, що успіх у розв'язанні складної життєвої ситуації залежить передусім від самої молодшої людини. Важливими показниками у суб'єктивній картині складної життєвої ситуації є уявлення про ситуацію та способи її подолання. Варто пам'ятати, що вперше термін «копінг» з'явився у психологічній літературі у 1962 році у дослідженні Л. Мерфі про способи подолання дітьми потреб, що висуваються кризами розвитку. У рамках когнітивного підходу автор дає визначення копіngu як спроби створити нову ситуацію: чи загрозову, чи небезпечну, чи радісну. Отже, виходячи із цього твердження, термін «копінг» визначає прагнення індивіда розв'язати певну проблему.

На думку А. Маслоу, копінг – це готовність індивіда вирішувати життєві проблеми шляхом пристосування до обставин, що передбачає сформованість уміння використовувати певні засоби для подолання стресу. У разі вибору активних форм поведінки підвищується вірогідність усунення впливу стресорів на особистість. Особливості цього вміння пов'язані із розвинутою «Я-конценцією», локусом контролю, емпатією, умовами середовища. На думку вченого, копінг протиставляється експресивній поведінці особистості.

Близьким до поняття копіngu є поняття копінг-поведінки. Психологічне призначення копінг-поведінки полягає в тому, щоб якнайкраще адаптувати людину до вимог ситуації, оволодіти нею, ослабити або пом'якшити її

вимоги, уникнути або звикнути до них і, таким чином, загасити стресову дію ситуації.

Також, результативною є арт-терапія, в ході якої учасники проходить від занурення у власні внутрішні переживання до сприйняття себе в навколишньому просторі через відносини з іншими. Вона має переваги перед іншими методами терапії завдяки можливості невербальної комунікації, звернення до неусвідомлюваних процесів та вільного творчого самовираження особистості.

ВИСНОВОК. Враховуючи нерівномірний, різноманітний, стрімкий розвиток психоемоційної сфери юнаків і дівчат, а також з огляду на нестабільні, нестійкі, подекуди небезпечні випадки прояву агресії з боку росіян – молоді люди повинні бути обізнаними у психологічних питаннях і вміти надавати психологічну самодопомогу.

ДОДАТКИ.

ТЕХНІКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ

ПСИХОЛОГІЧНА САМОДОПОМОГА

Розслабтеся і спокійним голосом промовляйте:

- * Цей несприятливий період врешті-решт закінчиться.
- * Я не залежу повністю від оточуючих подій. В кожного є внутрішня автономія, на неї варто опиратися: як реагувати і що робити. Це лежить в основі якіснішої саморегуляції, що в дрібницях, що у важливих справах.
- * Я розумію, що варто переключатися від internet (який навіває «думки по колу») на будь-яку інше діяльність – фізичну: прибирання, чищення, миття.
- * Дотримуватися ритуалів впродовж дня і виконувати їх спільно з членами родини: сніданки, вечері проводячи за обговоренням питань, які непокоять.
- * Варто продумати 3 варіанти розвитку подій власного життя, як я собі їх уявляю.

Який найгірший варіант? В чому він полягає? Як я себе рятуватиму? Варто дати відповідь на це запитання з позиції: «Справлюсь!». Який найблагополучніший варіант ви прогнозуєте?. Як я його бачу у своєму житті?

Які нові сили, ресурси вам це додає? Якби вірити в найблагополучніший варіант більше, то що б по-новому робила б вже зараз?

ВПРАВИ ДЛЯ ЗНЯТТЯ ПСИХІЧНОГО НАПРУЖЕННЯ ЮНАКІВ І ДІВЧАТ

Вправа «Повітряна кулька»

Мета: виконання дихальних вправ з метою зняття тривоги.

Хід вправи:

Уявіть, що в зоні сонячного сплетіння є повітряна кулька. Тому, повітря вдихніть через ніс і повністю заповніть ним ваші груди. Видихніть через рот і відчуйте, як воно покидає груди. Повторіть цю вправу в повільному темпі. Дихайте і візуалізуйте, як повітряна кулька наповнюється повітрям і надувається. Зробіть повільний видих через рот, наче здувається кулька. Зупиніться і порахуйте до 10. Тепер знову зробіть вдих. Затримайте повітря, порахувавши до 3. Подумавши при цьому, що легені це надута кулька. Зробіть видих. Відчуйте, як тепле повітря проходить через легені, бронхи, горло, ротову порожнину. Вправу на вдих і видих повторіть 3 рази. Зупиніться і відчуйте, що ви стали енергійніші, а тривога пройшла.

Вправа «Висока енергія»

Мета: зарядитись короткотривалою енергією і її використовувати з користю.

Хід вправи:

Уявіть собі яскраве, нічне, зоряне небо. Яку найяскравішу зірку ви помітили? А тепер, уявно ковтніть її. Ця зірка вибухає в середині вас і наповнює організм енергією. Цей ресурс проникає в усі клітини нашого організму і ми відчуваємо сили, бажання щось зробити, удосконалити. Сміливіше, не бійтеся, дійте!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Булах І.С. Психологія життєвих криз особистості : навч. посіб. І.С. Булах. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – С. 8-35.
2. Максименко С.Д. Психологічна допомога тяжким соматично хворим : навч. посіб. / С.Д. Максименко, Н.Ф. Шевченко. – К. : Ін-т психології імені Г.С. Костюка; Ніжин : Міланік, 2007. – 115с.

3.Титаренко Тетяна. Життєві кризи : технологія консультування / Тетяна Титаренко. - Частина 1. – К. : Главник, 2007. – С. 89-93, 116-120. – Психологічний інструментарій.

4.Jorm A. F., Griffiths K. M. Population promotion of informal self-help strategies for early intervention against depression and anxiety. Psychol. Med. 2006. Vol. 36. P. 3–6.

Тимошишин Сергій Васильович, здобувач вищої освіти ступеня магістр, студент 1-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ЗПЛ-23-1м-гv Рівненського інституту Університету «Україна»

Юрчук Людмила Василівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

ПРОГРАМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ КОМП'ЮТЕРНОЇ ТА ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Програма психологічної попередження комп'ютерної та інтернет-залежності серед молоді охоплює такі напрямки:

1. Свідоме користування технологіями: Надання основних знань та навичок з обізнаності використання комп'ютерів та Інтернету, виявлення потенційних небезпек та ризиків.

2. Розвиток альтернативних інтересів: Стимулювання інтересів та хобі, які можуть бути альтернативою безкінечному перебуванню в Інтернеті, таких як спорт, мистецтво, література, розв'язання головоломок тощо.

3. Соціальна взаємодія: Розвиток навичок спілкування та соціальної взаємодії в реальному житті, організація групових заходів, де молодь може взаємодіяти, спілкуватися та знаходити спільні інтереси.

4. Саморегуляція та самоконтроль: Вивчення стратегій саморегуляції емоційного стану та контролю за власними діями у відношенні до використання комп'ютерних технологій.

5. Сімейна підтримка: Включення сімей у процес попередження залежності від комп'ютера та Інтернету шляхом спільних заходів та розваг, спілкування про ці теми в сімейному колі.

6. Психологічна підтримка: Надання психологічної допомоги та консультування для тих, хто вже має проблеми з комп'ютерною або інтернет-залежністю, включаючи індивідуальні та групові сесії [2].

Ця програма має на меті не лише попередження, а й формування здорового та відповідального ставлення до використання комп'ютерних технологій у молоді.

Програма психологічної профілактики комп'ютерної та інтернет-залежності, спрямована на роботу з особистісними особливостями юнаків, які визначають схильність до такого виду залежної поведінки. Мета цієї програми включає:

- Допомогу юнакам зрозуміти причини своєї залежності.
- Навчання юнаків виявляти свої емоції та почуття і вчитися їх контролювати.
- Розвиток позитивної мотивації для різноманітних форм діяльності.
- Навчання правильному сприйняттю світу.
- Підвищення самооцінки та прийняття себе.
- Допомога у питаннях соціальної адаптації.

Завдання програми психологічної профілактики включають:

- Підвищення самооцінки та самосвідомості.
- Посилення контролю над імпульсами.
- Збільшення стабільності міжособистісних відносин.
- Соціальна адаптація. Організація занять передбачає:
- Кількість учасників у групі: 10-12 осіб.
- Тривалість кожного заняття: 45-60 хвилин.
- Кількість занять: 10.
- Частота занять: 2 рази на тиждень. Структура занять включає:
- Привітання.

- Основна частина, яка включає в себе методику таких прийомів як бесіди, ігри-інсценування, рухливі ігри, вправи для релаксації та проєктивні методики для виявлення емоцій, почуттів та настроїв учасників.
- Прощання [3].

Програма складається з наступних етапів:

Етап діагностики (попередня робота): Проводиться аналіз особистісної сфери юнаків, їхньої емоційної сфери, міжособистісних відносин та рівня залежності. Підготовчий етап: Учасники ознайомлюються з програмою занять, знайомляться між собою, отримують інформацію про терміни комп'ютерної та інтернет-залежності.

Профілактичний етап:

Налаштування на роботу, згуртування групи, розвиток взаємодовіри, ознайомлення з поняттям комп'ютерної та інтернет-залежності.

Реалізація профілактичних заходів для запобігання виникненню недоліків особистісній, емоційній та мотиваційній сферах юнаків, зниження рівня інтернет-залежності.

Підсумкове обговорення.

Оцінка ефективності роботи: Проводиться аналіз пройдених занять, оцінюється засвоєння матеріалу учасниками та необхідність проведення додаткових занять для подальшої роботи [2].

Заняття 1

Мета: Ознайомлення учасників з загальною метою занять, розвиток навичок емоційної саморегуляції, виявлення ключових змін у житті та поведінці особи, схильної до комп'ютерної залежності.

Обладнання та матеріали: Фліп-чарт, аркуші для фліп-чарту, самоклеючі квадратні записки (на кількість учасників), ручки, слайди, папір, клубок ниток, скотч.

Процес заняття:

1. Оголошення теми та мети (3 хвилини).

2. Вправа «Знайомство» (7 хвилин): Мета: Створення позитивного настрою в групі. Інструкція: Зосередьтеся в одному великому колі. Кожен з вас має нагоду представити себе та розповісти щось цікаве. Можливо, ви бажаєте поділитися інформацією про вашого улюбленця вдома, хобі або те, чим ви любите займатися у вільний час. Під час знайомства учасники передають клубок нитки тій особі, яка сидить напроти, утримуючи вільний кінець нитки в руці. Клубок проходить по колу, поки кожен учасник не стане частиною однієї "павутини". Після цього психолог проводить обговорення з юнаками чинників, які сприяють об'єднанню групи. Після обговорення "павутину" розрізають. Кожна особа повертає клубок попередній, називаючи її ім'я і, можливо, коротко переказуючи її розповідь. Клубок має повернутися до того, хто розпочав його розкручувати.

Обговорення та відповіді на такі питання: • Як ви зараз себе відчуваєте?

- Чи є серед вас ті, хто відчуває себе інакше порівняно з початком гри? Чому?
- Чи було важко запам'ятовувати імена?

3. Установлення правил роботи в групі (5 хвилин). Формулювання правил тренінгу:

Група має можливість вибрати комфортнішу для себе інтерпретацію правил, які роздаються кожному учасникові у друкованому вигляді. Правила оголошуються вголос, його важливість пояснюється.

Вправа «Мої очікування та побоювання» (5 хвилин):

Інструкція: Учасники отримують блакитні та жовті листочки. Вони записують свої очікування та побоювання щодо занять. Потім вони закріплюють їх на дошці. Після цього обговорюються:

Наскільки близькими або віддаленими виявились загальні очікування? Які побоювання були виявлені?

Чи було важко висловлювати свої почуття перед групою? Вправа «Психосинтетична автобіографія» (12 хвилин):

Мета: Виявлення значущих змін у житті та поведінці людини, схильної до комп'ютерної залежності. Учасники створюють автобіографію, в якій

фіксують всі важливі моменти свого життя. Після цього аналізуються позитивні та негативні зміни у їхній поведінці та ставленні до себе та оточуючих.

Вправа «Коло субособистостей» (10 хвилин):

Мета: Виявлення прихованих бажань та мрій, формування конкретних образів і складання плану дій. Учасники висловлюють свої цілі та записують їх на папері.

Перерахуйте свої найсміливіші бажання та запишіть їх по порядку.

Після цього уважно перечитайте список та зосередьтеся на своїх внутрішніх відчуттях, які виникали під час вимовлення бажань. Складіть список основних бажань (10-20 штук), а потім оберіть з них 5-6 найзаповітніших.

Серед цих 5-6 бажань оберіть дуже важливі.

На великому аркуші паперу намалюйте коло діаметром 20 см. В середині цього кола намалюйте ще одне, менше, яке буде вашим "я". Вкажіть в цьому кільці 5-6 субособистостей, які відображають ваші бажання. Розфарбуйте кожен субособистість відповідним кольором.

Дайте кожній субособистості ім'я та назвіть ваші бажання.

Вправа "Настрій" (10 хвилин): Мета: Зняття емоційної напруги та розвиток невербальних навичок спілкування. Інструкція: Учасники спробують передати свій настрій за допомогою мови жестів. Лідер демонструє жести, а учасники їх копіюють та відгадують. Обговорюється ефективність цього способу спілкування.

Рефлексія заняття (5 хвилин).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вознюк О. М. Профілактика булінгу в шкільному середовищі. Вісник Житомирського інституту післядипломної педагогічної освіти. 2019. № 1. URL: <http://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2019/01/>
2. Єльчанінова Т. М., Підчасов Є. В., Зіза Є. О., Карлашова Л. А., Філіпська І. В. Психологічна підготовка педагогічних працівників до виявлення та профілактики проявів булінгу серед учнівської молоді. Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія. Вип. 57. Харків: ХНПУ, 2018. С. 103–118.

З.Кормило О. Явище булінгу в освітньому просторі. Проблеми гуманітарних наук. Серія "Психологія". 2015. Вип. 37. С. 174–187.

*Федорчук Руслана Юріївна, викладач
Рівненського фахового коледжу
інформаційних технологій
Козлинець Олена Юріївна, методист
Рівненського фахового коледжу
інформаційних технологій*

ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВОЇ ЯКОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ ОБСЛУГОВУВАННЯ

У статті розглянуто та проаналізовано стресостійкість як важлива якість особистості фахівців сфери обслуговування.

Ключові слова: стрес, види стресів, стресостійкість.

Постановка проблеми. Проблема прогнозування поведінки людей в професійній діяльності, а також оцінка вірогідності збереження їх здоров'я і працездатності після впливу стресорів привертає увагу багатьох дослідників. (Ю. А. Александровський, М. М. Решетников, Н. В. Тарабріна, В. О. Моляко, Г. В. Ложкін, О. Р. Малхазов, О. М. Морозов, С. М. Миронець, О. В. Тимченко, В. О. Бодров, А. Г. Маклаков).

Людина протягом свого життя неодноразово зазнає впливу психотравмуючих чинників, опосередкованих раптовим виникненням кризової ситуації. Проте особливості реагування на стресорні фактори є досить індивідуальними.

З практичної точки зору проблема впливу стресорів на людину має кілька аспектів, а саме: прогнозування поведінки людей в умовах професійної діяльності, визначення наслідків їх впливу та підготовка до адекватних стратегій поведінки особистості в стресогенних умовах. Розв'язання цих завдань є актуальним для психологічного забезпечення діяльності спеціалістів, що виконують професійні обов'язки в сфері

обслуговування, а також для надання допомоги особам, які стали жертвами надзвичайних і психотравмуючих ситуацій.

Висока стресостійкість забезпечує успішність виконання професійних обов'язків в умовах професійної діяльності, збереження працездатності і здоров'я особистості після впливу екстремальних факторів зовнішнього середовища.

Актуальність дослідження. У сучасну епоху все більш актуальнішим стає питання виховання молодих кадрів. Формування нової людини, як спеціаліста, яке включає в себе гармонійне поєднання духовних цінностей, принципів моралі з розвитком професійних якостей – це необхідна умова сучасного здорового суспільства.

Важливими факторами, що впливають на формування майбутніх фахівців сфери обслуговування є вимоги, які висувають сучасні роботодавці до своїх майбутніх працівників. Окрім професійної компетентності були висунуті такі якості: відповідальність, комунікабельність, стресостійкість, цілеспрямованість, здатність до навчання та ін. І якщо раніше ці якості займали більш низькі позиції у списку вимог роботодавців, то сьогоднішній світ висуває нові вимоги.

Пандемія, карантин, світова економічна криза, а особливо початок військових дій на території нашої держави, ввели багатьох у стан стресу, який вплинув на якість роботи, креативність чи критичне мислення. Працівники втратили важливі Soft skills і стали не такими продуктивними. Тож зрозуміло, чому роботодавці в кризових умовах хочуть бачити у своїй команді по-справжньому стресостійких працівників, які дивують результатами роботи, попри будь-які зовнішні обставини.

Галузь застосування результатів. Отримані результати можуть бути використані при обґрунтуванні та реалізації стратегічних засад формування освітніх програм фахівців сфери обслуговування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день є багато праць науковців, що займаються теоретичним обґрунтуванням визначення

психологічного стресу при виконанні професійних обов'язків (наукові праці П. Зільберман, В. Плахтійенко, О. Сіротін, Н. Дяченко, Л. Кандибович, С. Сівін, І. Ліпатов, С. Солдатов та ін.), представлені дослідження зосереджені в площині поведінкових та психофізіологічних аспектів подолання стресового стану та підвищення емоційної стабільності особистості [1].

Об'єкт дослідження. Професійна стресостійкість як важлива складова психологічного стану фахівця сфери обслуговування.

Предмет дослідження. Психологічні особливості становлення професійної стресостійкості майбутніх фахівців сфери обслуговування.

Мета дослідження. Теоретико - емпіричне вивчення професійної стресостійкості майбутніх фахівців сфери обслуговування та розробка концепції її становлення в руслі системного підходу.

Виклад основного матеріалу. На думку М. Тишкової, стресостійкість - це: 1) здатність витримувати інтенсивні або незвичайні стимули, що є сигналом небезпеки і ведуть до змін в поведінці; 2) здатність витримувати надмірне збудження і емоційне напруження, що виникає під впливом стресорів; 3) здатність витримувати без перешкод для діяльності високий рівень активації [3].

Є люди з вродженою стресостійкістю, яка передалася їм від минулого покоління. Вони володіють такими якостями, як легкість характеру і розвинене почуття гумору. Ці люди швидко знаходять вихід зі стресових ситуацій, і вони не відображаються на їх емоційному стані в повній мірі. Але якщо генетика не нагородила подібними якостями, стресостійкість можна розвинути.

Виховати в собі стійкість до подразників і стресів допоможе отримання нових знань. Психолог Абрахам Маслоу помітив, що владу над людиною має те, чого він не знає. Знання приносить можливість контролю і вибору. Легше впоратися з труднощами, якщо знаєш, чому протистояти.

Професійний стрес у сфері обслуговування є явищем, що досить часто зустрічається, бо залучений тут персонал можна віднести до працівників

професіоналів типу «людина-людина» (за Є.А. Клімовим). В останній час професійному (робочому) стресу приділяють особливу увагу, оскільки цей фактор безпосередньо впливає на працездатність персоналу, а також на продуктивність та якість його праці.

СТРЕС (англ. stress – навантаження, напруга) – це стан підвищеної напруги організму, викликаний дією тих чи інших факторів. [4]

Безумовно, важливими суспільними стресорами також є політична, соціальна й економічна ситуація, а також наявність/відсутність етнічних, національних, збройних та інших конфліктів.

Важливим елементом природи стресу є стадії його протікання. Уперше стадії стресу описав ендокринолог Ганс Сельє 1936 року, що в подальшому було покладено в основу відомої концепції адаптаційного синдрому (General adaptation syndrome – GAS). [5]

Отже, на першій стадії дії стресора, яку називають стресовою (реакцією тривоги), відбувається активізація захисних механізмів. Характерною особливістю цієї стадії є суттєвий рівень такої емоції, як тривога, що й визначила назву самої стадії. Зважаючи на великий рівень тривоги, на фізіологічному рівні відчуваються типові для її дії прояви – прискорене серцебиття, частота дихання збільшується, з'являються тремтіння в кінцівках, тремори, погіршуються процеси травлення, а також може виникати тунельне бачення.

Друга стадія називається стадією опору, або адаптації, оскільки в цей час організм задіює адаптаційні механізми з метою ще більшого пристосування до нових умов стресу, а також збільшення власної працездатності. Це пов'язано із суттєвим збільшенням різного роду ресурсів організму та енергії. При цьому зникають ознаки тривоги. Ця стадія характеризується високим рівнем психоемоційного напруження. Також під час цієї стадії суттєво зростає стійкість та протидія організму до подразників. У людини активізується розумова та м'язова діяльність, суттєво зростають вольові показники та бажання здолати обставини або ситуацію, яка створює

для неї стрес. Якщо дія стресора на цій стадії припиняється або слабшає, зміни, які він викликав, поступово нормалізуються.

На третій стадії організм виснажується, особливо коли дія стресу занадто тривала або існує досить часта його повторюваність. На цій стадії енергія, яка спрямовувалася на адаптацію, уже витрачена, а сам організм у край виснажений. Здатність і можливості спротиву суттєво зменшені та майже не відчущуються. Результатом такого стану можуть бути виснаження, спустошення, послаблення імунітету, соматичне захворювання. Уникнути цього можна, лише сподіваючись на допомогу і звертаючись по неї і якщо вона буде надана вчасно. На цій стадії знову може з'явитися відчуття тривоги.

Підсумком для розуміння природи стресу має бути усвідомлення його можливих наслідків у випадку ігнорування необхідності вживання заходів для виходу з нього, інакше він фактично залишається в тілі й може проявитися як симптоми на все тих же фізичному, розумовому або емоційному рівнях. Важливо знати про власні реакції на стрес, щоб вчасно помітити зростаючу всередині напругу. Це найбільш дієвий шлях, адже ніхто не знає нас краще ніж ми самі. [4]

Т. Кокс виділив п'ять категорій можливих наслідків стресу:

- 1) суб'єктивні – занепокоєння, агресія, депресія, втома, погіршення настрою, низька самооцінка і т. д.;
- 2) поведінкові – схильність до нещасних випадків, алкоголізм, токсикоманія, емоційні спалахи, надмірне споживання їжі, паління, імпульсивна поведінка;
- 3) пізнавальні – порушення функцій уваги, зниження розумової діяльності тощо;
- 4) фізіологічні – збільшення рівня глюкози в крові, підвищення частоти серцебиття й артеріального тиску, розширення зіниць, почергове відчуття то спеки, то холоду;

5) організаційні – абсентеїзм, низька продуктивність, незадоволення роботою, зниження організаційної старанності й лояльності.

Усі ці ознаки підвищують ризик розвитку невротичних і психосоматичних захворювань. І тут варто пам'ятати, що турбота про власне здоров'я – виключно наша потреба й необхідність, оскільки ми втрачаємо цінність для інших разом із втратою її для себе. [2]

За різними ознаками стрес, як і будь – яке інше поняття, можна класифікувати по різному.

Тому пропонуємо зупинитися лише на тих класифікаціях стресів, які є найбільш зрозумілими, вживаними й типовими.

Першою з таких класифікацій розглянемо поділ стресів на негативні й позитивні. Так, все правильно - позитивні. Зазвичай слово «стрес» у нашому словнику означає лише щось негативне, яке не несе нічого доброго, а для позитиву в нас є зовсім інші слова – «радість», «гарні емоції», «щастя», «ейфорія» тощо. Але насправді це лише синоніми. Синоніми до слова «стрес», лише позитивного. За цією класифікацією стреси правильно називають:

1. Еустрес – стрес, викликаний позитивними подіями, або той, що дозволяє мобілізуватись та ефективно працювати.

2. Дистрес (від англ. distress – виснаження, нещастя, біда, горе) – викликаний негативними подіями, або той, що зменшує наші можливості.

Прикладами таких стресів можуть бути: відпустка – еустрес, хвороба – дистрес. [4]

Сьогодні дослідники виділяють також соціальний і професійний стрес, таким чином віддаючи данину сучасним тенденціям розвитку суспільства та змінам життя. Соціальний стрес пов'язаний із переживанням критичних життєвих ситуацій, багато з яких є по-справжньому драматичними й завдають психічних втрат і травм (втрата близьких, соціальні кризи, віддаленість від сім'ї і друзів та ін.). Фахівці вважають, що саме соціальний

стрес найбільш небезпечний, оскільки він є загрозою фізичному, психологічному та психічному здоров'ю.

Наявність великої кількості напружених ситуацій у професійній діяльності сучасної людини, їхня динаміка та інтенсивність призвели до виявлення такого різноманітного феномена, як професійний стрес. Сьогодні наслідки професійного стресу виявилися настільки негативними для здоров'я працівника, що цей вид стресів було виокремлено в окрему рубрику в Міжнародній класифікації хвороб (МКХ-10).

Найбільш важливою є класифікація стресів залежно від їх тривалості, а також можливостей та часу самостійної адаптації до них. У межах цієї класифікації виділяються три типи стресів:

1. Короткостроковий – повсякденний стрес, викликаний малозначними ситуаціями. Загалом є цілком звичним і не викликає труднощів в адаптації, яка триває від кількох годин до кількох днів. Людина самостійно долає стрес, без сторонньої допомоги. Наприклад: конфлікт із начальником, запізнення на роботу, брудна сорочка, екстремальна розвага, побачення. У професійній діяльності – спілкування з неврівноваженим клієнтом.

Період адаптації – швидкий, можливо, середній за тривалістю.

2. Критичний – стрес, викликаний критичними життєвими ситуаціями. Це свого роду межа, до якої умовно все гаразд, а після – зовсім ні. Критичні стреси безпосередньо пов'язані з певними психотравматичними подіями або системністю дії певного стресора. Такі стреси мають чіткі й тривалі прояви в тілесній, розумовій або емоційній сферах, що стає помітним для людини або її оточення. У неї з'являється дратівливість, агресивність. Такий стрес може вимагати адаптації протягом кількох місяців, і вона має бути системною й контрольованою. Самостійна адаптація можлива, але велика можливість залучення до процесів подолання стресу відповідного фахівця – психолога або психотерапевта. Період адаптації – тривалий. Може вимагати суттєвих змін у житті.

3. Хронічний – довготривалий стрес, що діє на людину постійно. Найбільш потужний вид стресу, назва якого говорить сама за себе. Хронічний стрес, як і хронічні захворювання, піддається стабілізації стану, а потім профілактичній терапії, спрямованій на підтримку та фіксацію стану. При цьому стан може погіршуватися після зіткнення з черговим стресором, особливо за несприятливих умов. Причинами такого стресу може бути накопичення критичних стресів, які вже просто переповнили людину від нерегульованості, або переживання сильної психотравматичної події, яка найчастіше пов'язана з фізичним, сексуальним або морально-психологічним насиллям. Самостійна адаптація неможлива взагалі. Наприклад: серйозний конфлікт/проблема на роботі/в родині, тривала хвороба, переживання травматичних подій та спогади про них, перебування свідком травматичних подій, загроза життю і здоров'ю тощо. Період адаптації – тривалий і постійний. Потребує значних змін у житті, у ставленні до стресорів, допомоги фахівця, обмеження контактів. Якщо в перших двох випадках наслідків переживання стресу або немає взагалі, або вони мають не надто сильний ефект і не накопичуються, то у випадку з хронічними стресами наслідки вже мають конкретні діагнози й потребують медикаментозної терапії. Хронічний стрес виступає фактором, який порушує функцію автономного регулювання організму та відіграє роль патогенетичної ланки численних соматичних захворювань і психічних розладів людини, які можуть тяжко піддаватися лікуванню або й взагалі мати невиліковний характер. [4]

Дослідження показали, що своєю поведінкою у багатьох випадках людина сама доводить себе до стресового стану. Змінивши свою поведінку - можна уникнути перенапруги і втоми організму в емоційному плані. Рівень стресу може бути низьким, якщо ви володієте здатністю заспокоїти себе і не надавати значення дрібницям. Якщо ж ви песиміст і постійно уявляєте все в сірих фарбах, то ви володар здатності нагнітати обстановку і тим самим вганяти себе в стресовий стан. У декого для заспокоєння може йти 25

хвилин, а хтось доводить себе до знемоги своїми думками і уявленнями всього за 5. І при цьому вийти самостійно з депресії не може.

Глибина впливу на людину стресового чинника, звичайно, теж є різною.

Стреси бувають в житті кожної людини, але всі люди реагують на одні й ті ж події, фактори, явища по-різному. Отже, і негативний вплив для організму, в такому випадку, різний. Чому ж це залежить? Від стресостійкості - здатності організму протистояти шкідливому впливу стресових факторів. Стресостійкість - це комплекс внутрішніх ресурсів людини, який дозволяє нам витримувати фізичні і психічні навантаження. Під «навантаженнями» розуміються не тільки екстрені, важкі ситуації, але і щоденне життя, з його турботами, контактами, відносинами з іншими людьми. Чому одна людина, збереже працездатність, позитивний настрій, здатність приймати рішення навіть у важкій ситуації, а іншого вибиває з колії недбало кинуте слово? Стрес «перевіряє на міцність» сферу почуттів. Візьмемо для прикладу ситуацію конфлікту. При нормальній стресостійкості, в конфлікті, людина відчуває гнів, злість, обурення, почуття несправедливості, але при цьому, залишається в своїх внутрішніх кордонах, не дозволяючи їх порушувати. Чи не тікає від конфлікту, забувши про свої інтереси, і не проявляє зайвої, неадекватною ситуації, агресії. Стресостійкість дає можливість залишатися в контакті зі своїми почуттями, адекватно їх висловлювати, при цьому голова залишається «ясною», є можливість при конфлікті м'яко, спокійно захистити свої інтереси. Здатність стикатися з своїми почуттями, що виникають у відповідь на реакцію ззовні, і почуттями співрозмовника, витримуючи при цьому внутрішні кордони - величезний ресурс. Чим більше стресостійка людина, тим менше у неї ймовірність виникнення психосоматичних захворювань, тим успішніша вона в навчанні, роботі, в спілкуванні з людьми. Навпаки, низька стресостійкість може істотно ускладнювати життя людини, яка не витримує повсякденних навантажень, страждає від них. [1]

Виникає питання - від чого залежить стійкість до стресів людини і чи можна її підвищити? Стресостійкість визначається в основному темпераментом і рисами характеру. Якщо темперамент (тип вищої нервової діяльності), в основному, передається у спадок, і мало піддається корекції, то риси характеру можна коригувати, підвищуючи стійкість до стресів.

Усіх людей за стресостійкістю можна умовно поділити на 4 групи:

1. Стресостійкі люди, які завжди готові до змін і з легкістю їх приймають. Вони з легкістю долають труднощі в кризових ситуаціях.

2. Стресонестійкі люди, яким важко адаптуватись до змін, їм важко змінювати свою поведінку, установки, погляди. Якщо щось пішло не так, то вони вже знаходяться у стані стресу.

3. Стресотренуючі люди, які готові до змін, але тільки не до раптових і не до глобальних. Таким людям притаманно адаптовуватись до навколишньої ситуації поступово, але якщо це неможливо, то вони легко впадають у депресію.

4. Стресогальмуючі люди, які не стануть змінюватись під дією зовнішніх обставин, вони мають сталі позиції і своє світобачення. Однак такі люди можуть піддатись змінам психотравмуючої сфери життя.

У поточних умовах розвиток стресостійкості особливо важливий. Це може позитивно вплинути на здоров'я і результати, яких працівник досягне у житті. З цією метою керівництво закладу може організувати проведення тренінгових занять, що спрямовані на підвищення рівня стресостійкості майбутніх фахівців сфери обслуговування. В ході занять необхідно забезпечити розгляд таких питань:

- візуалізація причин і джерел професійного стресу;
- забезпечення розуміння природи і видів стресу та розвиток навичок оцінювання професійної ситуації за ступенем важливості з метою уникнення виникнення стресу, спричиненого незначущими проблемами;

- розвиток комунікативних навичок та вміння взаємодіяти та обмінюватися з тренером й іншими учасниками «рецептами» відходу від стресу та його профілактики. Напрацюванню цієї навички сприятиме участь у заняттях працівників з високим рівнем стресостійкості, які мали успішний досвід подолання професійних стресових ситуацій.

Розвиток професійної стресостійкості майбутніх фахівців сфери обслуговування як системного професійно-особистісного психологічного утворення повинен відбуватися в період навчання в освітньому закладі. Ядром процесу становлення професійної стресостійкості є розвиток особистості в процесі професійного навчання, освоєння професії та виконання професійної діяльності. У процесі становлення професійної стресостійкості виникають суперечності:

- між особистістю та зовнішніми умовами життєдіяльності;
- внутрішньо-особистісні.

Процес становлення професійної стресостійкості особистості є динамічним процесом, залежить від зовнішніх та внутрішніх умов; є індивідуально своєрідним, однак у ньому можна виділити загальні особливості. Становлення професійної стресостійкості на етапі адаптації до професії означає, що студент, долаючи різноманітні стресові ситуації в процесі адаптації, освоює правила, норми, професійну діяльність та професійне спілкування. Якщо адаптація студента у закладі освіти відбулася, розпочинається процес індивідуалізації пізнавальної діяльності й поведінки, з'являється настанова на розвиток індивідуальних якостей пізнавальних процесів, формується індивідуальний стиль розумової діяльності. До того ж, важливим є усвідомлення студентом своїх індивідуальних властивостей і свідоме використання їх для досягнення позитивних результатів. Інтеграція завершує процес професійного становлення майбутніх фахівців: виникає спрямованість особистості на виконання професійної ролі, формуються професійні здібності в сукупності професійних якостей. У студента завершується професійне становлення, визначається професійне спрямування

особистості, а також модель майбутньої професійної діяльності. Усе це відбувається через професійну ідентифікацію (порівняння, ототожнення себе з професійною моделлю) та професійну самопрезентацію (поведінка набуває професійних ознак). У студента починають формуватися професійні риси особистості. Численні дослідження науковців показали, що розвиток професійної стресостійкості буде більш ефективним за умови реалізації у діяльності психологічної служби програми психологічного супроводу, який передбачає включеність студента у цей процес протягом навчання у закладі освіти, врахування специфіки особистісного розвитку студента на кожному з курсів навчання, спрямованість на розвиток професійно важливих якостей майбутніх фахівців сфери обслуговування. Сформована професійна стресостійкість дозволяє фахівцеві реалізуватися в професійній діяльності, внаслідок чого він переходить на новий етап професійного розвитку. [1]

Професійну стресостійкість слід розуміти як здатність людини протистояти негативному впливу стресових факторів професійної діяльності, зумовлену індивідуальним комплексом її вроджених і набутих властивостей та процесів, які забезпечують оптимальне успішне досягнення мети трудової діяльності в складній емоціогенній ситуації. Як особистісна якість, яка визначає ступінь ефективності подолання стресової ситуації, професійна стресостійкість є багатокомпонентним явищем, тісно пов'язана з копінг-стратегіями і залежить від ряду індивідуально-типологічних особливостей особистості. Діяльність фахівця сфери обслуговування можна охарактеризувати як таку, що протікає в умовах постійно мінливого середовища, несподівано виникаючих обставин; надзвичайно багатопланову, багатоаспектну; насичену великою кількістю різноманітних дій; насичену взаємодією з іншими людьми; часто реалізується в умовах вираженого дефіциту часу; опосередковану по відношенню до результатів діяльності роботою інших людей. Порушення професійної стресостійкості фахівців соціономічних професій проявляється в результаті розладу всієї функціональної системи професійної діяльності в цілому, а не ізольованого

патологічного впливу на один компонент і проявляються на різних рівнях: біологічному, психологічному і соціальному.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- 1.Дубчак Г.М. Психологія становлення професійної стресостійкості майбутніх фахівців соціономічних професій.: дис. д-ра психол. наук 19.00.07 Київ, 2018. 168 с.
- 2.Малкіна - Пих І.Г. Психологічна допомога в кризових ситуаціях. URL: <http://ibib-ltdua.1gb.ua/psihologicheskaya-pomosch-krizisnyih.html>
- 3.Матвійчук Т.В., Ємельянова Т.В., Стресостійкість та емоційна стабільність у роботі ресторатора.: *International Scientific Journal "Internauka". Series: "Economic Sciences"*, 2020, № 10
- 4.Недря К.Н. Стресостійкість у роботі поліцейського: навч.-практ. посібник / К. М. Недря. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. 124 с.

Кулешов Петро Петрович, здобувач вищої освіти ступеня бакалавр, студент 4-ого курсу, спеціальності 231 «Психологія», групи СР-20-1-гв Рівненського інституту Університету «Україна»
Альошина Оксана Анатоліївна, к.і.н., доцент кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ СІМЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

З 2006 року, в практику соціальної роботи центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді з сім'ями, які виховують дітей, було введено нове поняття - «сім'я, яка перебуває у складних життєвих обставинах». Це визначення описано у «Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах», затвердженим наказом міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 25 квітня 2008 року № 1795. Відповідно

до цього наказу, до сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, належать:

- сім'ї з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах і не мають можливості подолати їх власними засобами та можливостями через інвалідність батьків або дітей, вимушену міграцію, наркотичну або алкогольну залежність одного з членів сім'ї, його перебування у місцях позбавлення волі, ВІЛ-інфекцію, насильство у сім'ї, безпритульність, сирітство, негативні відносини у сім'ї тощо; сім'ї, в яких є ризик передачі дитини до закладу для дітей-сиріт та дітей, які позбавлені батьківського піклування;

- одинокі матері чи батьки (в тому числі неповнолітні), які потребують підтримки;

- сім'ї, члени яких є випускниками інтернатних закладів;

- сім'ї, члени яких перебували у виховних, виправних колоніях, слідчих ізоляторах та повернулися з них або були засуджені до покарань без позбавлення волі, відбували альтернативні види покарань [пор].

Практика центрів соціальних служб з сім'ями показує значно більший спектр життєвих ситуацій, з якими сім'ї не можуть впоратися самотійно і, отже, потребують соціальної допомоги або супроводу. З іогляду на спрямованість соціальної роботи з сім'єю на створення безпечних і гармонійних умов для розвитку та виховання дитини, термін «сім'я, яка опинилася у складних життєвих обставинах» можна розглядати як здатність сім'ї реалізувати виховну функцію. Сім'я з дитиною/дітьми, яка опинилася у складних життєвих обставинах, - це сім'я, що виховує неповнолітню дитину/дітей, і яка втратила свої виховні можливості у зв'язку з виникненням складних життєвих обставин, що порушують нормальну життєдіяльність одного або кількох членів сім'ї, наслідки яких вони не можуть подолати самотійно [4, с. 103].

Один із способів класифікації сімей, що потребують соціальної підтримки, полягає у їхній характеристиці за рівнем соціальної адаптації. Цей

підхід важливий для оцінки здатності сім'ї виконувати свої соціальні функції та для визначення необхідних форм і напрямків соціальної роботи.

Зокрема, дослідники пропонують поділ сімей за рівнем соціальної адаптації на високий, середній, низький і дуже низький рівні, при цьому визначаючи відповідні напрями роботи з такими сім'ями.

Благополучні сім'ї це ті, що успішно виконують свої функції і майже не потребують зовнішньої допомоги. Завдяки адаптивним можливостям, що забезпечуються різними ресурсами, вони швидко пристосовуються до потреб дитини і вирішують завдання її виховання і розвитку. У разі виникнення проблем вони зазвичай впораються з ними за короткий час, не потребуючи тривалої допомоги.

Сім'ї групи ризику - це сім'ї з певними відхиленнями від соціальних норм, що знижують їхні адаптивні можливості, наприклад, неповні сім'ї або сім'ї з обмеженими матеріальними ресурсами. Вони виконують завдання виховання дитини з напруженням сил, тому соціальним працівникам важливо стежити за станом таких сімей і вчасно надавати допомогу там, де це необхідно.

Неблагополучні сім'ї - «це сім'ї з низьким соціальним статусом, які не виконують належним чином свої функції, мають обмежені адаптаційні можливості і здійснюють сімейне виховання з великими проблемами. Такі сім'ї потребують активної та тривалої підтримки з боку соціальних служб, які забезпечують виховну, психологічну та іншу допомогу у межах довготривалих програм» [1, с. 108].

Соціально асоціальні сім'ї становлять особливий виклик для соціальних працівників через їхній аморальний спосіб життя, жахливі житлові умови і занедбання виховання дітей, що може призвести до безпритульності, голоду, відставання у розвитку та насильства. Робота з такими сім'ями вимагає тісного співробітництва з правоохоронними та опікунськими органами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1.Зберегти сім'ю. Практичний посібник з соціальної роботи з сім'ями, що опинились в складних життєвих обставинах / Упоряд. Мороз О., Постолюк Г. К.: ЕКМО, 2008. 160 с.

2.Зверєва І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика : монографія. К. : Правда Ярославичів, 1998. 393 с.

3.Порядку здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді» сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах від 04. 07. 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0471-08#Text>

4.Соціальна робота із вразливими сім'ями та дітьми: : посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.

СЕКЦІЯ 4
УКРАЇНА У СВІТОВОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ:
МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ
СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Харченко Наталія Борисівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОБОТИ З ІНФОРМАЦІЄЮ

Інформація є невід'ємною частиною нашого повсякденного життя. Вона впливає на прийняття рішень, формування громадської думки та розвиток суспільства в цілому. Тому правові засади, що регулюють роботу з інформацією, є критично важливими для забезпечення прозорості, доступності та безпеки інформаційних процесів.

В Україні є кілька ключових правових актів, які регулюють інформаційну діяльність. Перш за все, це Конституція України, яка гарантує права громадян на доступ до інформації. Важливим документом є Закон України «Про інформацію», який визначає основні принципи та умови роботи з інформацією. Також варто згадати Закон України «Про доступ до публічної інформації», який забезпечує громадянам право отримувати інформацію від державних органів [2].

Суб'єкти інформаційних відносин мають як права, так і обов'язки. Громадяни мають право на доступ до інформації, що є у володінні державних органів. Державні органи, в свою чергу, зобов'язані забезпечити цей доступ, дотримуючись вимог закону. Порушення прав на інформацію може призвести до юридичної відповідальності [6].

У сучасному світі ми стикаємося з новими викликами, такими як кіберзагрози та поширення фейкових новин. Ці виклики вимагають

постійного вдосконалення законодавства в сфері інформаційних технологій. Перспективи розвитку інформаційного права включають впровадження нових технологій для захисту інформації та розробку нових нормативних актів, що враховують сучасні реалії.

Захист інформації є важливим аспектом правових засад. Для забезпечення інформаційної безпеки та конфіденційності використовуються різні правові механізми. Одним із них є Закон України «Про захист персональних даних», який регулює обробку та захист персональних даних громадян. Крім того, питання кібербезпеки та захисту від несанкціонованого доступу є також актуальними в сучасних умовах [3, 5].

Діти та підлітки є особливо вразливою групою у цифровому середовищі. Вони активно використовують інтернет для навчання, спілкування та розваг, але водночас піддаються ризикам, таким як кібербулінг, експлуатація та витік персональних даних. Завдання суспільства і держави – забезпечити надійний захист інформації малолітніх і неповнолітніх.

Законодавство України передбачає низку актів, що спрямовані на захист прав дітей у цифровому середовищі. Важливим документом є Цивільний Кодекс України, статті який регулює немайнові права малолітніх та неповнолітніх дітей щодо оприлюднення інформаційних даних [2, 3, 6].

Діти мають право на приватність і захист своїх персональних даних. Це включає право знати, які дані збираються, як вони використовуються і хто має до них доступ. Батьки та опікуни також мають право контролювати доступ дітей до певної інформації та захищати їх від шкідливого контенту.

Існує багато загроз для інформаційної безпеки дітей. Кібербулінг, онлайн-грумінг, шкідливий контент і витік персональних даних – це лише деякі з них. Соціальні мережі та інші онлайн-платформи можуть стати джерелом небезпеки, якщо не вживати належних заходів захисту [1, 4].

Для захисту інформації дітей використовуються різні правові та технічні механізми. Батьківський контроль, налаштування приватності в

соціальних мережах, освітні програми для дітей та батьків – все це сприяє підвищенню рівня безпеки. Держава та освітні заклади також відіграють важливу роль у цьому процесі, забезпечуючи необхідні знання та інструменти для захисту дітей у цифровому середовищі.

Батьки та освітяни повинні бути обізнаними про ризики та методи захисту дітей у мережі. Рекомендується використовувати налаштування приватності, програмне забезпечення для батьківського контролю та проводити регулярні бесіди з дітьми про безпеку в інтернеті. Освітні заклади повинні включати в програми навчання курси з цифрової грамотності та безпеки [1, 4, 5].

Захист інформації малолітніх і неповнолітніх є надзвичайно важливим завданням, яке вимагає спільних зусиль держави, суспільства та сім'ї. Впровадження ефективних правових і технічних заходів дозволить створити безпечне цифрове середовище для наших дітей, забезпечуючи їхній здоровий та гармонійний розвиток.

Отже, правові засади роботи з інформацією є фундаментальними для забезпечення прозорості, доступності та безпеки інформаційних процесів. Вони допомагають захистити права громадян, у тому числі малолітніх та неповнолітніх, та забезпечити ефективне функціонування державних органів. Розвиток інформаційного права є ключовим для адаптації до нових викликів цифрової епохи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кулеба Микола. Безпека дітей в Інтернеті. Поради батькам. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DwhQsJYVxiQ&t=627s>
2. Про доступ до публічної інформації: Закон України 2939-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. № 32, ст. 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
3. Про захист персональних даних: Закон України №2297-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2010 № 34, ст. 481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

4. Рекомендації щодо онлайн-безпеки для педагогічних працівників: довідник. URL: <https://stop-sexting.in.ua/adult/posibnyky/dovidnyk-rekomendatsii-shchodo-onlayn-bezpeky-dlia-pedahohichnykh-pratsivnykiv/>

5. Розкажіть дітям про безпеку в Інтернеті. URL: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLRaQPRqOBrvIXBSef1SLBEZnw2XPTsmbf>

6. Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. №№ 40-44, ст.356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

Навратюк Артур Володимирович, здобувач вищої освіти ступеня бакалавр, студент 1-ого курсу, спеціальності 014 «Середня освіта (Біологія та здоров'я людини)», групи СО-23-1-гв Рівненського інституту Університету «Україна»

Юрчук Людмила Василівна, кандидат історичних наук, доцент кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна»

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

Українське козацтво є однією з найяскравіших сторінок нашої історії. Це один із найбільш фольклорних і цікавих аспектів української історії. Його вплив простежується не лише в минулому, але й у сучасному житті України. Козаки були не лише воїнами, але й носіями унікальної культури, які стали символом свободи, незалежності та справедливості. Козацтво стало символом віольнодумства, мужності та самовідданості. Козаки відігравали важливу роль в політичному та військовому житті України протягом багатьох століть.

Козацтво виникло на межі XV-XVI століть як відповідь на потребу захисту від частих нападів кримських татар і османських завойовників. Перші козацькі поселення з'явилися на території Дикого Поля, у нижній течії Дніпра. Перший згадується про козаків у середньовіччі, але справжній розквіт козацтва припав на 17-18 століття, коли вони змогли відстояти свою

незалежність і вплив на політичну картину Європи. Козацькі війська були добре організовані та мобільні, вони володіли високим рівнем стратегічного мислення та бойової готовності.

Козацьке товариство мало унікальну соціальну структуру. Запорізька Січ була демократичною республікою, де всі важливі рішення приймалися на загальних зборах (радах). Вибори старшини та інших керівників відбувалися відкрито, що відрізняло козаків від інших військових утворень того часу.

Козаки відзначалися високою військовою майстерністю, використовували новітні на той час тактики та стратегії. Вони стали відомі завдяки своїм морським походам проти Османської імперії та успішним оборонним битвам.

Українські козаки володіли вражаючими навичками ведення бою як на воді, так і на суші. На воді вони використовували свої специфічні техніки бою, такі як атаки з човнами, швидке перемикання з одного корабля на інший, високі навички плавання та стрільби з лука чи мушкетів.

На суші козаки були неперевершеними кавалеристами, вони володіли мистецтвом верхової їзди і перевершували своїх супротивників в бойових трюках та тактиці. Вони були добре підготовлені фізично та ментально, завдяки чому завжди залишались в успішних бойових позиціях. Козаки також виявили себе як майстри повітряного бою, використовуючи дирижаблі та спеціальні апарати для ведення бойових дій у повітряному просторі. Вони були першими, хто використовував повітряну розвідку та бойові дії з висоти.

Українські козаки були справжніми майстрами ведення бою на воді, на суші та в повітрі. Їхні навички і військова майстерність донині залишаються прикладом для наслідування. Козацтво стало символом незламної віри в перемогу та свободу. Феномен українського козацтва є одним із найвизначніших явищ в історії України. Козацтво виникло у XVI столітті і здобуло велику популярність завдяки своїй дуже ефективній бойовій тактиці, незламному духу і відданості волі своєї батьківщини. Козаки відіграли

важливу роль у захисті України від іноземних загарбників і брали участь у численних війнах та повстаннях.

Особливості ведення бою козаками на воді, на суші та в повітрі були надзвичайно вражаючими і дивовижними. Водні бої були одним із флагманських військових вправ козаків, оскільки багато з їхніх військових операцій відбувалися на річках, озерах та морських просторах. Козаки майстерно володіли човнами та іншими плавуцькими засобами та веденням бою у водних умовах. На суші козаки відзначалися своєю швидкістю, майстерністю та відвагою. Вони були відомі своїми стрибками на конях, вмілим веденням бою пішими та вершниками, а також дотриманням військових стратегій та тактик.

У повітрі козаки також виявили свою надзвичайну винахідливість та сміливість. Вони використовували повітряні кулі та дирижаблі для проведення розвідки, атак та транспортування військового обладнання. Козаки майстрили у стрільбі з лука та сагайдака навіть на великій висоті.

Козаки зіграли ключову роль у визвольних війнах українського народу. Під керівництвом Богдана Хмельницького вони здобули значні перемоги, що привели до створення Гетьманщини – автономної держави на території України.

Українське козацтво залишило глибокий слід у культурі та традиціях нашого народу. Козацькі пісні, думи, легенди та літературні твори відображають дух свободи та незламності. Традиції козацького побуту, звичаї та обряди передавалися з покоління в покоління, зберігаючись до наших днів.

Сьогодні ми спостерігаємо відродження інтересу до козацької спадщини. У багатьох регіонах України діють козацькі товариства, які популяризують історію, культуру та традиції козацтва. Це важливо для зміцнення національної ідентичності та патріотичного виховання молоді.

Українське козацтво є унікальним феноменом, що відображає прагнення нашого народу до свободи та незалежності. Його історія,

культурні здобутки та військові подвиги залишаються невичерпним джерелом натхнення для всіх українців. Збереження та популяризація козацької спадщини є важливим завданням для нас сьогодні.

Українське козацтво має унікальний і неповторний характер, який дотепер захоплює своєю відвагою та військовими вміннями. Їхня спадщина залишається невичерпною джерелом вивчення для сучасних українських патріотів та істориків. Цей феномен є надзвичайно важливим для розуміння та вшанування української історії та культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брехуненко, Віктор. Війни українських козаків з Росією до часів Богдана Хмельницького / Віктор Брехуненко. Київ: [б.в.], 2007. 61 с.
2. Йоганн-Христіан, Енгель. Історія України та українських козаків / ред., авт. вступ. ст. В. В. Кравченко, упоряд. Т. О. Чугуй; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Схід. ін-т українознавства ім. Ковальських, Центр укр. студій ім. Д. І. Багалія ХНУ. Харків: Факт, 2014. 640 с.
3. Сядро, Володимир Володимирович. Видатні битви на Україні : [для дітей серед. шк. віку] / В. В. Сядро. Харків: Торсінг плюс, 2010. 95 с.
4. Яворницький, Дмитро Іванович. Історія запорізьких козаків : у 3 т. / Д. Яворницький. Львів : Світ, 1990-1992. 451 с.

Резніченко Надія Сергіївна, студентка спеціальності 073 «Менеджмент» Відокремленого структурного підрозділу закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Вінницький соціально-економічний інститут

СУЧАСНИЙ СТАН УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Однією з найважливіших мет сучасного розвитку України є модернізація системи освіти. Вона визначається як пріоритетне завдання,

оскільки від якості управління освітньою сферою залежить успішність реалізації освітніх реформ та позиції України на світовій арені.

Підходи до управління людськими ресурсами в освіті визначаються культурою та цінностями суспільства, а також структурними змінами в освітній сфері та теоретичними принципами управління.

Одним із ключових факторів інноваційного розвитку освітньої системи України є організаційна культура в загальноосвітніх навчальних закладах. Багатогранний характер організаційної культури дає можливість розглядати її як внутрішнє джерело стимулювання інноваційної активності та важливий фактор конкурентоспроможності. Сьогодні існує обізнаність про необхідність розробки стратегії розвитку загальноосвітніх навчальних закладів, при цьому організаційна культура має стати важливим компонентом цієї стратегії. Однак існує протиріччя між усвідомленням необхідності використання організаційної культури в управлінні закладами освіти та відсутністю стратегії її формування і розвитку, що породжує проблеми.

У світлі останніх досліджень та публікацій було всебічно розглянуто умови формування, розвитку та зміни організаційної культури в промислових, комерційних та освітніх організаціях. Роботи таких вчених як Р. Блейк, О. Віханський, А. Воронкова, І. Грошев, Г. Захарчин, О. Наумов, Ж. Серкіс, І. Сняданко, О. Тихомирова, Т. Соломанидіна, Ф. Хедоурі та інших засвідчили важливість цього аспекту для успішного розвитку організацій

Управління розвитком загальноосвітніх навчальних закладів включає в себе наступне.

Стратегічне планування: ЗНЗ віддають перевагу стратегічному плануванню, яке включає в себе визначення місії, цілей і стратегій розвитку закладу на майбутнє. Це дозволяє управлінцям закладу чітко визначити напрями розвитку та вирішувати проблеми з підвищення якості освіти.

Використання даних: ЗНЗ активно використовують дані для аналізу результатів навчання, виявлення слабких місць та визначення потреб у

вдосконаленні. Використання аналітики допомагає приймати обґрунтовані рішення щодо організації навчального процесу та підвищення ефективності освітнього процесу.

Розвиток кадрів: Освітні заклади активно інвестують у розвиток своїх педагогічних кадрів шляхом організації навчальних курсів, семінарів, тренінгів та інших форм професійного розвитку. Це дозволяє підтримувати високий рівень кваліфікації педагогів та впроваджувати новітні педагогічні методи.

Залучення громадськості: ЗНЗ стежать за активним залученням громадськості до управління закладом. Це може включати формування шкільних рад, батьківських комітетів, участь громадськості у прийнятті стратегічних рішень та оцінці діяльності закладу.

Інноваційні підходи до навчання: ЗНЗ впроваджують інноваційні педагогічні підходи та технології для підвищення якості освіти. Це може включати використання інтерактивних методів навчання, використання інформаційно-комунікаційних технологій, розвиток проектної та дослідницької діяльності.

Система оцінювання та контролю якості: Управління ЗНЗ звертає значну увагу на систему оцінювання та контролю якості навчання. Це включає в себе впровадження внутрішньої системи оцінювання, взаємні оцінки, а також залучення доцільних зовнішніх оцінювачів та експертів.

Ці аспекти спільно сприяють покращенню якості освіти та ефективності управління розвитком загальноосвітніх навчальних закладів.

Отже, організаційна культура в загальноосвітніх навчальних закладах – це передусім соціально-психологічне явище, формування та розвиток якого, а також його врахування в діяльності шкіл, є ключовим фактором організаційного розвитку. Вона визначає імідж школи, гуманізує управління та підвищує його ефективність у досягненні цілей. Тому велика увага має бути приділена оволодінню педагогічними працівниками знаннями, розвитку

навичок і вмінь у формуванні організаційної культури навчальних закладів відповідно до потреб сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ільчук Г. І. Організаційна культура: особливості формування та оцінювання впливу на результати діяльності колективу. Науковий вісник НЛТУ України : збірник науково-технічних праць. Львів : РВВ НЛТУ України. 2011. Вип. 21 (18). 400 с.
2. Управління інноваційним розвитком колективу : моделі, соціокультурні процеси, технології : науково-методичний посібник / за наук. ред. Л. М. Калініної. К. ; Володимирець : Інформатодор, 2011. 560 с.

Собко Катерина Володимирівна, студентка спеціальності 073 «Менеджмент» Відокремленого структурного підрозділу закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Вінницький соціально-економічний інститут

МЕТОДИ І ФОРМИ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Однією з основних цілей вдосконалення системи дошкільної освіти є підвищення якості навчання та виховання дітей, а також підвищення кваліфікації та якості перепідготовки педагогічних кадрів. Науково-методична робота у дошкільних закладах має спрямовуватися на створення професійно-особистісної зони успіху для кожного педагога, підвищення рівня мотивації до саморозвитку і творчості за допомогою наступних методів:

1. Врахування результатів діагностики професійних та індивідуально-психологічних особливостей педагогів.
2. Індивідуалізація взаємин з колегами.
3. Диференціація взаємодії різних груп педагогічного колективу.
4. Орієнтування на позитивні можливості особистості педагога.

5. Запровадження особистого прикладу керівника [1].

У сучасних умовах пропонується різноманітні форми і методи роботи з педагогічними кадрами в дошкільних закладах, включаючи традиційні та інноваційні. Традиційні методи включають у себе тренінги, семінари-практикуми, конкурси відомостей, педагогічні круглі столи, а також роботу над педагогічними ситуаціями. Щодо інноваційних методів, до них можна віднести ділові ігри, асоціації однодумців, майстер-класи, кейс-метод, виставки-ярмарки та творчі години.

Інтерактивні форми роботи з педагогами вважаються найбільш ефективними у процесі підготовки до педагогічних рад та розробки нових технологій у навчанні і вихованні дошкільників. Головним напрямком таких інтерактивних форм є активізація педагогів, розвиток їхнього креативного мислення, здатність до нестандартного вирішення проблемних ситуацій [2].

Крім того, у методичній роботі з педагогічними кадрами в дошкільних закладах широко застосовуються різні форми і методи, такі як групові та індивідуальні заняття, відкриті покази, семінари-практикуми, методичні об'єднання, співбесіди та самоосвіта. Ці методи сприяють підвищенню професійної майстерності педагогів та розвитку їхніх творчих здібностей.

Науково-методична діяльність у закладах дошкільної освіти включає в себе різноманітні методи та форми, спрямовані на підвищення якості навчання та виховання дітей, професійний розвиток педагогічних працівників та впровадження новітніх педагогічних технологій.

Педагогічні консилиуми. Регулярні зустрічі педагогічного колективу для обговорення актуальних питань навчання та виховання, аналізу результатів роботи, обміну досвідом та вирішення педагогічних проблем.

Методичні об'єднання. Групи педагогічних працівників, які займаються спільним розробленням та впровадженням методичних рекомендацій, розробкою планів роботи, підготовкою творчих звітів тощо.

Педагогічні ради. Засідання, під час яких обговорюються питання організації освітнього процесу, вирішуються проблеми розвитку закладу.

Науково-практичні конференції та семінари. Зустрічі, на яких педагоги можуть представити результати своєї науково-дослідної роботи, поділитися досвідом, ознайомитися з новітніми тенденціями у сфері дошкільної освіти.

Методичні посібники та довідкові матеріали. Розробка та використання методичних матеріалів для підтримки педагогічної діяльності, таких як методичні посібники, плани-конспекти занять, рекомендації щодо організації роботи з дітьми з особливими освітніми потребами тощо.

Моніторинг та аналіз результатів. Проведення спеціальних досліджень, опитувань, аналізу педагогічної практики для виявлення проблемних аспектів та розробки ефективних шляхів їх вирішення.

Індивідуальна консультаційна робота. Надання педагогічним працівникам можливості отримання консультацій з питань педагогічної технології, методики виховання та навчання, розвитку дитини тощо.

Ці методи та форми сприяють систематизації та підвищенню ефективності навчально-виховного процесу в дошкільних закладах, а також сприяють постійному професійному зростанню педагогічних працівників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шамрай А., Вусик Т. Методичне об'єднання: каталог напрацювань. *Музичний керівник*. 2015. № 7. С. 4-13.
2. Швайка Л. А. Методична робота в ДНЗ. Харків: ВГ «Основа», 2017. 304 с.

Власов Роман Сергійович, студент спеціальності 073 «Менеджмент» Відокремленого структурного підрозділу закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Вінницький соціально-економічний інститут

НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ЯК ОБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ

Навчальний заклад – це організація, що постійно та безперервно здійснює освітній процес з метою навчання, виховання, розвитку і самовдосконалення особистості. Він є важливою складовою системи освіти та інституційною базою педагогіки.

Структура управління навчальним закладом обумовлена його організаційною структурою і є складною. Ця складність визначається об'єктивними факторами, такими як розмір, об'єкт, різні напрями діяльності тощо. У загальноосвітньому навчальному закладі виділяються три рівні в організаційній структурі: директор, заступники директора, керівники методичних об'єднань, психологи, соціальні педагоги, організатори виховної роботи. Деякі дослідники включають четвертий рівень, до якого відносять органи класного та шкільного самоврядування, для підкреслення суб'єкт-суб'єктних відносин. Проте керівники методичних об'єднань переважно діють на громадських засадах, а функції психологів, соціальних педагогів, організаторів виховної роботи є лише частково управлінськими, а самоврядування учнів спрямоване на трьох попередніх рівнях. Тому фактично управлінська функція виконується директором та його заступниками з делегуванням повноважень іншим членам колективу. Такий тип управління називається лінійним, а директор та його заступники – лінійними керівниками.

У цьому контексті Є. М. Хриков зазначає, що для структури управління загальноосвітньою школою характерна наявність значної кількості колегіальних органів: педагогічна рада, рада школи, науково-методична рада, піклувальна рада, рада старшокласників, ради клубів, музеїв. Кожен з цих органів виконує певні управлінські функції. Важливим завданням керівника школи є сприяння чіткому визначенню та реалізації цих функцій.

Важливо відзначити, що ще однією складовою управлінської системи школи є колегіальний орган – атестаційна комісія. Її спеціалізація досить вузька, і вона відповідає за процес атестації педагогічних працівників. Робота атестаційної комісії регламентується відповідними документами та

спрямована на саморозвиток та підвищення кваліфікації педагогічного персоналу. Залучення колегіальних органів до управлінських питань є кроком у напрямку самоврядування та самоорганізації, що є характерним для системи.

Щодо управління персоналом, це є однією з ключових ланок в управлінні школою. Основна мета – розвиток людських ресурсів і підвищення ефективності роботи шляхом комплексного та різнобічного розвитку особистості. Останнім часом штат шкіл поповнюється фахівцями з психології, соціальної педагогіки, заступниками з науково-методичної роботи, що свідчить про перехід до нового рівня якості освітніх закладів.

На сьогоднішній день в Україні досить ефективною є модель особистісно орієнтованого управління, в якій навчальний заклад розглядається як системна цілісність. Системний підхід до управління школою передбачає розгляд організації як єдиного цілого, керування всією структурою одночасно. Делегування повноважень керівником, участь підлеглих у прийнятті рішень, а також їхнє інформованість є важливими елементами цієї системи. В умовах реформування освіти керівнику школи важливо мати здатність планувати та системно організовувати управлінську діяльність, а для цього необхідно зрозуміти потреби учнів, вчителів, батьків та суспільства.

При розробці системи управління першочерговою метою є забезпечення більшої гнучкості, яка виявляється у необхідності узгодження прийнятих управлінських рішень. Узгоджуючи рішення, ми проявляємо солідарність з усіма членами колективу, що свідчить про те, що управлінська діяльність адміністрації навчального закладу базується на принципах демократії.

Другим важливим аспектом є децентралізація, тобто посилення розподільної відповідальності та розмежування колегіального та адміністративного управління. Важливо зазначити, що сьогодні неможливо повністю відмовитися від адміністративного управління на користь

колегіального, оскільки ініціатива керівника навчального закладу має великий вагомий зважаючи на те, як важливо задовольняти інтереси підлеглих. Незважаючи на творчість колективу, необхідно мати керівника, адміністратора, лідера.

Третім пріоритетом є переорієнтація діяльності навчального закладу на задоволення потреб батьків, учнів та педагогів. Для вивчення цих потреб проводяться анкетування, співбесіди та індивідуальна робота.

Ще однією складовою модернізації управління є спрямованість на досягнення результатів, постійна обробка інформації та готовність до передбачення результатів при ухваленні нетрадиційних рішень. Національна доктрина розвитку освіти в Україні, що була затверджена Указом Президента України 17 квітня 2002 року, № 327/2002, чітко визначає вимоги до сучасного управління освітою та встановлює стратегічні завдання освітньої галузі у сфері міжнародної співпраці.

На сучасному етапі управління навчальним закладом обґрунтоване використання управлінських інноваційних технологій. Ці технології включають сучасні економічні, психологічні, діагностичні та інформаційні інструменти, які створюють умови для оперативного та ефективного прийняття управлінських рішень. Для успішного впровадження таких технологій керівник навчального закладу повинен мати творчий підхід, бути мотивованим для управлінської діяльності та мати глибокі знання основних педагогічних теорій, зокрема інноваційної педагогіки та освітнього менеджменту.

Головною метою керівника є створення умов для готовності педагогічного колективу до інноваційних пошуків та можливість самостійного визначення стратегічних напрямків у розвитку навчально-виховного процесу в школі. Це надає школі можливість мати свій власний шлях розвитку, власне обличчя та можливість модернізувати методи та технології навчання.

Методи та технології навчання, що використовувалися раніше, вже не відповідають сучасним вимогам освіти. Адміністрація навчального закладу зусиллями намагається внести значні зміни в організацію та управління навчальним процесом. Суворий режим роботи адміністрації, проведення нарад та засідань, а також відвідування уроків не лише контролюють директора, а й увесь колектив. Вчитель не має права на помилку.

Для втілення системного підходу в управлінні навчальним закладом потрібно визначити цілі та завдання управління, які втілюються через прийняття управлінських рішень. Для правильного прийняття таких рішень необхідно виконати ряд управлінських функцій, кожна з яких представляє собою послідовність взаємопов'язаних дій і створює управлінський цикл.

Першим кроком у системі функцій управління навчальним закладом є аналіз. Це функція управління, яка спрямована на оцінку стану школи та її зовнішнього середовища, а також на об'єктивну оцінку результатів педагогічного процесу з метою розробки регулюючих механізмів подальшого функціонування.

Другим етапом є планування, яке передбачає визначення цілей навчального закладу та розробку програм для їх досягнення, які можуть бути як перспективними, так і поточними.

Третім етапом є організація, яка полягає у формуванні та регулюванні структури взаємодії та відносин, необхідних для виконання прийнятих планів та управлінських рішень. Важливою складовою організації є організаційні відносини, які існують у зв'язку з розподілом повноважень та спільної діяльності.

Завершальним етапом є внутрішкільний контроль, який встановлює відповідність реального ходу навчально-виховного процесу загальнодержавним вимогам та планам роботи школи.

Для реалізації ефективної системи управління керівник навчального закладу повинен оволодіти теоретичними та методологічними основами системного управління освітньою організацією та виконувати свої функції

відповідно до управлінського циклу. Зараз реформа освіти націлено на створення освітніх округів, проте багато керівників, які співпрацюють у такій системі, не мають досвіду роботи у такій складній системі. Однак позитивним є те, що директори та їх заступники мають можливість частіше зустрічатись, обмінюватись досвідом та напрацюваннями. Ми вважаємо, що в системі управління було б цікаво і ефективно впровадити ротацію керівних кадрів, а потім, можливо, й педагогічних кадрів. Ротація допоможе молодим керівникам отримати безцінний досвід, а керівникам з досвідом - випробувати свої навички в інших колективах (системах).

Всі зусилля, які звертає керівник, спрямовані на створення, утвердження, функціонування та розвиток системи управління. Ми вважаємо, що управління в будь-якій сфері може бути ефективним, якщо воно характеризується такими якостями, як цілеспрямованість, системність, прогностичність, циклічність та інші.

Отже, системний підхід слід розглядати як зведення більшості складних завдань до одержання проектного результату, що сприяє швидкому та якісному їх вирішенню.

Застосування нами зазначеного підходу до визначення суті управління навчальним закладом, доповнення його системно-структурним аналізом та внесення певних уточнень щодо структури управління, дало можливість розглянути управління навчальним закладом як процес, що має зовнішню і внутрішню структуру.

Отже, залежно від конкретного навчального закладу структура його управління буде відрізнятися, проте існують загальні принципи, які, на нашу думку, слід враховувати в управлінні навчальними закладами. До них належать: аналіз, планування, організація; виділення пріоритетних інноваційних управлінських технологій - економічних, психологічних, діагностичних, інформаційних для створення структури навчального закладу; врахування управлінського циклу як відображення системного підходу та

основи для організаційної структури; розгляд структур навчального закладу як елементів управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лікарчук І. Л., До питання про методологічні засади освітнього менеджменту.
<http://www.narodnaosvita.kiev.ua>
2. Мазуха Д. С. Педагогіка: навч. посібник К.: Центр навчальної література 2005.
3. Мармаза О. І. Менеджмент в освіті: дорожня карта керівника. Х.: Основа, 2007. 448 с.
4. Маслов В. Принципи менеджменту в установах освіти. Освіта і управління 1997. № 1. С. 77-84.
5. Мельтухова Н. М. Світовий досвід управління освітньою галуззю.
<http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2011-3/doc/5/01>

Мостіпан Алла Іванівна, здобувачка вищої освіти ступеня бакалавр, студентка 4-ого курсу, спеціальності 053 «Психологія», групи ЗПЛ-20-1-rv Рівненського інституту Університету «Україна»

Галицька Ольга Василівна, ЗСУ психолог 75 Центру МПП ОК «Захід», старший викладач кафедри психології, соціальної роботи та гуманітарних дисциплін Рівненського інституту Університету «Україна», здобувачка вищої освіти ступеня доктор філософії, аспірантка Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

ВІЙНА: ЖОРСТОКА РЕАЛЬНІСТЬ СЬОГОДЕННЯ

Війна. Що ж відчуває кожен з нас в той момент, коли ми чуємо це слово? Що відчуває кожна мама, відправляючи на фронт, в саме пекло, найдорожче, що є у її житті – своє дитя? Що ж насправді діється у душі, думках і в маленькому сердечку дитяти, у якого, через якісь там життєві обставини чи необхідність, які воно ще не в змозі зрозуміти і навіть собі пояснити, забрали на війну тата чи маму? - Найріднішу людину, в якій

щоденно, щохвилини був весь світ цієї дитинки - все її життя. Що може відчувати дружина, відправляючи на передову, де часто ні на мить не вщухають черги обстрілів, свого коханого чоловіка? Коли, окрім безкінечної болі всередині і сліз, що душать, відчуття, ніби серце по живому вирвали з грудей. І ця біль, вона не проходить. І життя повертається лише тоді, коли з війни повертається кохана Людина – її найдорожчий Захисник. Те, що насправді відбувається у сім'ї військового протягом цих нестерпних, жахливих, вимотуючих днів, місяців і довгих років очікування, - знають, розуміють і можуть пояснити лише ті, хто безпосередньо з цим болем зіштовхнувся і хто з цим змушений жити.

Адже, якщо хоч хтось один з сім'ї відправляється на війну, автоматично можна говорити про те, що вся родина опинилася на фронті. Дзвінки, повідомлення, постійне очікування хоч малесенької звісточки, щоб розуміти, що все добре, що живі, – з часом призводить:

1. Рідних: до емоційного, фізичного та психологічного виснаження; емоційного вигорання; порушення чи хронічного позбавлення сну; втрати сенсу в будь чому, зокрема, сенсу життя; постійних психологічних стресів, які можуть в майбутньому призвести до негативних наслідків фізичного та психологічного здоров'я людини.

2. Бійця: до всіх вище зазначених реакцій організму по відношенню до своїх рідних, заради яких він знаходиться на передовій і також неймовірно хвилюється, зважаючи на всі ті події, які на даний час відбуваються на нашій Землі. Але до всього цього можна ще додати певні особисті реакції, відчуття і наслідки пережитого самим військовим, який, не зі слів, а особисто бачить і чує повну картину війни. Це:

- Посттравматична – психологічна агресія військового на війні чи в полоні;
- бойова психологічна травма;

- агресивна поведінка бійця і часткова чи повна відмова сприймати іншу реальність та абсолютне нерозуміння тієї реальності, в яку після пережитого він повинен буде повернутися;
- внутрішнє відчуття певної дистанції, що утворилась між парою, та відчуженості за період довгої розлуки. Ці відчуття особливо можуть загострюватись та завдавати ще більшого болю, якщо боєць, захищаючи рідну країну, в тяжких боях втратив якусь частину свого тіла. Іноді їм здається, що при поверненні будуть нікому не потрібними.

Цей фактор дуже впливає на психологічний стан Захисника та в майбутньому може стати рушійним регулятором у встановленні стосунків з рідними та коханими людьми. Саме люди, які чекають свого рідного з війни чи полону, мають це розуміти, щоб на початкових етапах вміти побудувати правильні стосунки після пережитого бійцем на війні.

І, хоча, протягом всього часу, сім'я того, хто іде на фронт, думками завжди поруч з військовим, згодом по обидві сторони може відбуватися певне непорозуміння одне одного та відчуженість. Це пов'язано з такими факторами, як:

- Постійні стресові чинники, які завдають шкоди нашій психіці;
- Нестача близькості, підтримки, надійного плеча;
- Страх і нерозуміння, що буде завтра;
- Емоційне вигорання;
- Бойова психологічна травма (для бійця).

Насамперед, завжди в таких випадках в першу чергу страждають самі діти. Відчуття страху, болю, хвилювання за життя і здоров'я свого тата чи мами, а також втрати зв'язку з ними – може призвести до психологічної травми та стресу, зокрема і для дитини, яка вже здатна усвідомлювати справжню цінність життя, справжні реалії і розуміння слова «війна».

Боєць, який, захищаючи свою сім'ю і країну, повернувся практично з самого пекла, на відносно мирній території в обов'язковому порядку потребує психологічної допомоги і реабілітації. І, хоча на це можуть піти не

лише місяці, а й роки, після пережитого допомога фахівців – спеціалістів просто необхідна для майбутнього відновлення і максимального, на скільки це можливо, повернення до іншого життя – без війни - наших Захисників.

Лише уявити – два роки повномасштабної війни. Для багатьох цивільних і Захисників – це два роки полону. Зокрема, - це два роки болю, невідомості, катувань, голоду, запущеного стану хвороб, які вони дістали, захищаючи рідну країну, щоб для всіх нас настало «завтра». День, як вічність.

Але ж якою ціною нам усім, а особливо нашим Захисникам, дається наша свобода, незалежність, наше майбутнє.

У кожного з нас своє покликання і призначення в житті. Хтось навчає, хтось працює в сфері торгівлі, економіки, хтось лікує, хтось забезпечує порядок, хтось дбає і забезпечує наш добробут і дозвілля, виховує та дбає про наших діточок, займається с/г діяльністю, будує, досліджує, відкриває щось нове.

Кожен з нас маленька ланка, з якої складається наше життя, наше майбутнє, наша Україна.

А в когось покликання захищати: захищати наших дітей, нас, наше майбутнє, нашу рідну Україну.

І якщо в інших сферах ми ділимося на чоловіків і жінок, то серед тих, хто готовий будь якої миті взяти для захисту Вітчизни в руки зброю, немає такого поняття. Є лише військовослужбовець.

Як чоловіки, так і жінки на рівні заступають в добові наряди, на одному рівні стоять на захисті рідної Держави зі зброєю в руках, будь якої миті готові за наказом вирушити захищати свою країну від ворога.

Для кожного військовослужбовця, який стоїть на захисті рідної Держави, дуже важливим є розуміння, усвідомлення і впевненість у тому, що його люблять і чекають вдома: мама, дітки, кохана дружина, брати, сестри, рідні та близькі. Це обов'язково надає сил витримати будь яку біль, жахливі

умови, холод, голод, розуміння небезпеки, в якій він знаходиться, довгу розлуку з найріднішими – абсолютно все.

Для найрідніших, які чекають, кожен прожитий день без батька, сина, чоловіка – це неймовірне випробовування, відчай, сльози, страх втратити. І для кожного з них це, з однієї сторони, спільна біль, яка об'єднує. З іншої – ті відчуття, з якими вони живуть, - у кожного по різному свої:

Для батьків - це неймовірна біль за свою дитину, яку вони народжували явно не для війни; яку виховували, як приклад чемності, вихованості, людяності і лише мріяли про спокійне життя. Але війна нікого не запитує. Кожен з нас є батьками. Але чи кожен може поставити себе на місце тої матері, котра чекає своє дитя з війни чи полону? Чи кожен зміг би відчувати її біль, з якою вона щодня лягає спати і прокидається вранці?

Для дружини – це безсонні ночі зі сльозами в подушку; це коли всередині так рве душу, що хочеться кричати на весь світ; це коли дитинці посміхаєшся крізь сльози, а тебе саму нікому втішити, тому що ліків від цього болю немає; це коли обіймаєш свого Коханого щодня молитвами і розумієш ту велику ціну, яку він на даний час платить своїй країні після всього, що до цього довелося пережити. І на війні, і в полоні лише одне виникає питання: А чи потрібний я тепер своїй країні?

Для дітей – це ще один день без тата; це будь який шурхіт чи скрип вхідних дверей, під час якого жевріє хоч малесенька надія, що можливо це тато повернувся. Це - бажання знайти у маминих очах відповідь лише на одне запитання, але там за вимушеною посмішкою схований клубок болю і сльози, які вона так намагається стримати. Це життя, яке поділилось для дітей на «до» та «після». Це той час, коли дітки раптом вимушено стали дорослішими на ціле життя.

Для військових, які повернулися з війни чи полону додому, понад усе є важливою саме підтримка найрідніших людей – сім'ї. Проте близьким і рідним потрібно розуміти, що за час відсутності і після пережитого, їхній Захисник вже ніколи не буде таким, який був до пережитого на війні. Так,

звичайно, він пройде лікування, реабілітацію, отримає допомогу і, можливо, психологічний супровід від психолога – спеціаліста, але... Бойова психологічна травма, наслідки пережитого, жахлива картина війни будуть його супроводжувати протягом всього життя, з часом лише нагадуючи про себе, залежно від обставин і ситуації, в якій Захисник буде перебувати. Сім'ї потрібно бути готовою до того, що війна кардинально змінює особистість. Перебуваючи на лінії фронту, військовослужбовці набувають інших навичок, вміння вижити, зберегти життя і здоров'я собі та своїм побратимам. Все це в комплексі з часом змінює їх психіку і впливає на подальшу поведінку не лише на фронті, а навіть тоді, коли вони вже повернулися додому, здавалося б, у відносно спокійне життя. Але наслідки війни залишають спогади на все життя. Сім'я повинна все це розуміти і бути готовою до того, що багато з чим доведеться змиритися, щоб пройти через будь які труднощі разом, з часом змінюючись разом заради їх спільного майбутнього.

Кожен, хто сьогодні стає на захист Вітчизни, чудово розуміє, ціну, яку платить за кожного, хто знаходиться в тилу, адже, «завтра» для них може і не наступити. І не важливо, насправді, чоловік ти чи жінка. Кожного вдома чекають батьки, кохані, рідні, близькі і найцінніше – діти. Ті, заради кого Захисники готові навіть життя віддати, щоб лише для них настало їх «завтра». Чи замислювався хоч хтось, кого цей біль не доторкнувся, якого майбутнього хотіли би для своїх дітей? І що сьогодні він чи вона для цього зробили? Адже, війни «десь там» немає. Болю, страху, смерті, горя «десь там» немає. Війна тут і сьогодні – у всіх нас. І знищує вона кожного з нас: наші території, наші будинки, наших дітей, батьків, коханих, друзів, близьких, знайомих, наше майбутнє.

На захист Вітчизни на сьогоднішній день стають як чоловіки, так і жінки, без жодної гарантії, чи повернуться додому завтра.

Ми розуміємо, що це наш обов'язок не лише перед нашими дітками і нашими рідними, а й перед кожним, хто в тилу забезпечує майбутнє нашої

країни, займаючись своїми прямими обов'язками для майбутнього нас і наших дітей.

Адже, мама, яка кардинально змінює все своє життя і залишає дітей, щоб було для них майбутнє у вільній незалежній країні, насправді, відчуває таку пекельну біль всередині, ніби живцем вирвали серце з грудей. Це часи нестерпного болю, що всередині розриває на шматки. Але вона прекрасно розуміє, що десь там, далеко є хтось, заради кого вона це робить. Інакше, якщо сьогодні не поїхати на передову туди, то «завтра» ворог прийде у їхню домівку сюди. Ось таке усвідомлення жахливого сьогоднішнього і розлуку, на невизначений період часу зі своїми дітками, пережити дуже важко.

Але кожна жінка, яка на це зважується, добре розуміє, навіщо і заради кого вона це робить – в першу чергу, заради майбутнього життя своїх дітей.

Історія жінки, яка у 2021 році повернулася з АТО (антитерористична операція):

...Ці часи нестерпного болю, що всередині розривають на шматки, я переживала дуже важко. Адже кардинально змінивши все своє життя і залишившись без дітей, було відчуття, ніби живцем вирвали серце з грудей.

Тимчасово, на кілька місяців, жінку по службі переводять на Павлопіль, де вона проходила службу. Розміщення військовослужбовців на Павлополі відбувається на території старої школи, яка з початком подій АТО, що на сході, перестала функціонувати. Багато будинків спустошені; про те, що в школі колись існувало життя, нагадує лише спортивний майданчик та старі класи, в одному з яких стояло старе фортепіано, на якому в/с іноді грали та бібліотека, яка була замкнена на ключ. І лише в маленьку щілину в дверях, які не щільно прилягали, можна було розгледіти величезну кількість книг, що весь цей час, протягом кількох років, припадали пилом на величезних стопках. Іноді складалося враження, що там панує напівмертва тиша. Вона прийшла на зміну тому життю, яким ще кілька років тому дихав кожен куточок, кожна шпаринка, кожен сантиметр покинутої будівлі. І це - вже була передова. По іншому ще говорять - перша лінія фронту або нуль. А

за територією школи - поле, сіра зона і...мертва тиша, що панувала в повітрі. І за кілька кілометрів ті, хто вже стільки років відбирає життя наших дітей, батьків та коханих людей, забравши спокій нашої рідної країни. Кілька разів посеред ночі жінці – в/с доводилось бачити та чути «салюти», якими з нами «ділилися» ті, кого ми колись називали «братами». Ходити поблизу паркана, що виходив по ту сторону, було не зовсім безпечно, щоб раптом не отримати «дружній поцілунок» від «братів». У вільний від роботи час вона грала на фортепіано, займалася на тренажерах, що були на спортивному майданчику та їздила до міста Маріуполь, де, на той час, існувало вже інше життя, щоб мати можливість переключитися на інші реалії та психологічно відпочити.

З часом жінка по службі переводиться ще на одне місце несення служби, що за 100 кілометрів від Маріуполя – Новотроїцьке, де вона служила до середини лютого 2021 року.

Службу проходила у Протитанковій прикордонній Заставі приКШР (прикордонна комендатура швидкого реагування).

Тому те життя, що там панувало, в/с теж бачила: заміновані поля, які вже протягом багатьох років безхазяйно пустували; окопи та бліндажі, які слугували оселею 24/7 для наших захисників; знову ж таки, мертвою тишу, що стояла в повітрі по ту сторону горизонту; «прокладену дорогу», що входила у кілька метрів в глибину землі, яка вела до наших побратимів ЗСУ- Збройні сили України. Прикордонники та ЗСУ цими стежками за необхідності ходили одне до одного та обмінювалися найнеобхіднішими речами: товари побуту, продукти, їжа. На відміну від Павлополя, ходити в цих місцях було ще небезпечніше - могло щось і над головою просвистіти. Раніше такі випадки були. Тому, надівши на себе все необхідне спорядження - бронешилет, каску, аптечку та зі зброєю на плечі, жінка виконувала поставлену задачу від керівництва, намагаючись при цьому дотримуватись власної безпеки.

Саме селище Новотроїцьке було, в зв'язку з останніми подіями, занедбане, спустошене, спорожніле. Величезна кількість людей, залишивши свої помешкання, звідти виїхали, шукаючи кращої долі. А багато з тих, хто

там все-таки залишились проживати, ледь зводили кінці з кінцями: без роботи, без перспективи на гідне життя, без якихось сподівань на краще майбутнє. Тяжко, звичайно, було на це все дивитися. Адже жінка – в/с для себе добре розуміла, що такі, як вона, там лише тимчасово, а корінні жителі, які все своє життя поклали на влаштування власного побуту, змушені жити та терпіти ті події ще невідомо скільки часу. І чи буде, коли те покращення, лише один Бог знає.

Під час свого перебування на сході, жінка знайомиться з одним Чоловіком, який в майбутньому просто кардинально змінив її уявлення про те, яким має бути справжній Чоловік. З часом для неї це стало, ніби повне внутрішнє перезавантаження та вибух свідомості в хорошому сенсі слова. Під час різних нелегких життєвих ситуацій, ця Людина завжди була поруч.

Тяжко, звичайно, словами передати всі ті відчуття та емоції, які їй там довелося протягом цього часу пережити. Особливо тяжкою в психологічному сенсі була довга розлука зі своїми дітками, яких вона дуже любила [1.2.].

... 24.02.22 рік. День, який розділив життя на «до» та «після» для кожного з нас. День, коли всі ми по справжньому почали розуміти справжню цінність свого життя, розуміючи, що «завтра» може і не наступити. Прийшов той час, коли практично в кожному домівці прийшла біль, сльози, горе. Майже кожен з нас відправив на фронт когось рідного чи пішов туди особисто для захисту майбутнього нашої країни, наших дітей.

Багато хто чекає своїх рідних і близьких з війни. Багато хто – з полону. Багато хто, нажаль, вже ніколи не дочекається. Війна не ставить альтернативи жодному з нас, не обирає за статком, статусом, по професії, статті, внутрішнім покликанням, бажанням, переконанням та ін. Вона лише забирає. У кожного своє: будинок, машину, квартиру, здоров'я, рідних, життя, майбутнє.

Біль відчуває кожен з нас, але особливо нестерпна пекельна біль відчувається, коли взагалі про людину, яку кохаєш і чекаєш, жодної звісточки. Коли десятки разів за день відкриваєш телефон в надії, що Він

з'явився в мережі, чекаєш хоча б якоїсь відповіді від Коханого, але у відповідь – тиша і пустота. Коли щодня пишеш безліч повідомлень, для себе прекрасно розуміючи, що – в нікуди. І все одно продовжуєш писати, бо по іншому просто не змогла би. Це – коли сотні повідомлень вже перетворюються на щоденник, який ти кожного дня ведеш, щоб лише не збожеволіти від пекельного внутрішнього болю і сліз, які душать вдень і вночі. І від цього стану жодних ліків не існує. Лише одне бажання – повернись живим!!!

Одне з повідомлень коханому... в пустоту:

«Привіт, Коханий! Пишу Тобі знову, в очікуванні хоч якоїсь відповіді. Десятки разів на день заходжу в соціальні мережі і дивлюся – чи не з'явився Ти тут? В надії, що – так. Я дуже сильно Тебе кохаю, щоденно молюся за Тебе і вірю, що Ти живий і що дуже скоро я зможу Тебе побачити, Вова! Численні списки з пораненими – тривожать душу. Я постійно підтримую зв'язок з в/с, з котрими там ми служили. Дізнаюся інформацію різного характеру – 300, 200. Про тих людей, котрих знаю, знала. БОЛЬНО!!! За кожного.

У багатьох запитую про Тебе, Вовочка! - Нічого! (((

Але Ти будеш жити!!! Тому що Ти мені дуже потрібний, Коханий!

Я не хочу бути без Тебе. Я Тебе так сильно кохаю. Мені від Тебе зовсім нічого не потрібно. Я лише хочу, щоб Ти був і щоб у Тебе все було добре. Лише живи!!!

Добраніч, Мій Коханий!» - Черговий лист у пустоту, без жодного розуміння, де Він і що зараз з Ним».

Відправляючись на війну для захисту майбутнього нашої країни, ми не ділимося на схід, захід, центр, північ і південь. Кожен з нас - це маленька ланка, з якої складається велика Україна. Кожен з нас готовий захищати її для того, щоб наші діти в майбутньому змогли жити у вільній, незалежній Україні. Кожен з нас і є Україна!

Адже кожен з нас - це і дитина, і батьки і для когось – Кохані люди. Всі ми різні, але важливо, щоб професія була одна, найважливіша.

ЦЕ – ЛЮДИНА!!!

(Газета « Сільські обрії», Черкаси, грудень 2021 року).